

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2018

№ 2 (93)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 1 від 27 вересня 2018 р.)*

Дніпро
2018

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить чотири рази на рік • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59 • Сайт видання: visnik.dduvs.in.ua

**Збірник включено до переліку
наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 11 до наказу МОН України від 07.10.2015 № 1021)**

**Видання включено до баз даних
«Index Copernicus International» та «Crossref»**

DOI: 10.31733/2078-3566

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

к.ю.н. **А.Є. Фоменко** (голова); д.ю.н., доц. **В.О. Боняк**; д.т.н., проф. **В.Б. Вишняк**; д.б.н., проф. **В.Г. Грибан**; д.ю.н., доц. **О.В. Кириченко**; д.ю.н., проф. **В.В. Костицький**; д.філос.н., проф. **В.В. Кузьменко**; д.ю.н., проф. **М.В. Лошицький**; д.філос.н. **О.В. Марченко**; д.ю.н., проф. **Р.В. Миронюк**; д.ю.н., проф. **Л.Р. Наливайко** (заст. голови); д.ю.н., доц. **І.В. Пиріг**; д.філол.н., проф. **А.М. Поповський**; д.ю.н., доц. **В.М. Савіщенко**; д.ю.н., проф. **А.О. Собакарь**; д.ю.н., проф. **О.Л. Соколенко**; д.ю.н., проф. **К.О. Чаплинський** (заст. голови); д.ю.н., доц. **В.В. Шаблистий**; д.ю.н., доц. **О.С. Юнін**; к.ю.н. **В.А. Глуховець**; к.ю.н., доц. **Е.В. Рижков**; д-р права **Ш. Белекчиу** (Молдова); доц. **М. Біліус** (Литва); д-р права, проф. **П. Б'єс-Строкош** (Польща); д-р права **Р. Фурфаро** (Аргентина); д-р права **К. Чихладзе** (Грузія).

З М І С Т

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Боняк В.О. Організація та функціонування органів, що здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції, у радянській правовій доктрині	6
Барабаш О. О. Правові засоби стимулювання позитивної поведінки людини: загальнотеоретичний аспект	12
Пайда Ю.Ю Визначення юридичних засобів захисту прав людини	16
Саксонов В.Б. Гене́за категорії «джерело (форма) права»	20
Сердюк І.А. Плюралізм підходів до визначення кількісного аспекту стадій правозастосовного процесу	25
Талдикін О.В. Криптовалюта як фінансовий фактор нетократії	29

ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Гаркуша В.В. Особливості реформування інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Національної поліції	36
Єрменчук О.П. Європейський досвід захисту критичної інфраструктури: правовий аналіз та перспективи впровадження в Україні	40
Іваниця А.В. Завдання, напрями та принципи кадрової політики в органах поліції України	47
Кравченко І. С. Актуальні питання комплектування підрозділів Національної поліції України	52
Краснобрижий І.В. Можливості матеріально-технічного оснащення працівників Національної поліції України, що покликані боротися зі злочинами у сфері економіки та високих технологій	58
Мирошниченко В.О., Гавриш О.С. Відеоспостереження як інструмент забезпечення безпеки на транспорті	60
Соловйова О.М., Ганжело В.О. Адміністративно-правове забезпечення реалізації права на зброю в Україні: проблеми та перспективи	64

Чумак В.В. Реформування національної поліцейської системи Литви: стратегічні напрями та результати	70
Щокін Р.Г. Адміністративний договір як особлива форма публічного адміністрування в сфері освіти	74
Большаков С.В. Оперативно-розшукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної поліції під час виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці: постановка проблеми	78
Захарова О.В. Міжнародні стандарти та їх вплив на правову охорону суспільної моралі в Україні	82
Михайлов В.О. Історико-правові аспекти становлення режиму законності і дисципліни в діяльності поліції України	88
Преловський К.В. Сутність і зміст поняття критичної інфраструктури банківської системи України	94
Пугач А.В. Класифікація заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення	99
ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ, КРИМІНОЛОГІЧНЕ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	
Мінченко С.І., Дмитрашук О.С. Проблеми реалізації міжнародних стандартів запобігання домашньому насильству в Україні	105
Попович Є.М. Теоретико-правовий аналіз взаємодії органів досудового розслідування з науково-дослідними експертними установами	110
Макаренко Н.К. Кримінологічне розуміння професійної злочинної поведінки людини та її вивчення в європейській науковій думці	115
Свиридова Л.В. Лінгвістична експертиза мовлення на сучасному етапі її розвитку	120
Філіпенко Н.Є. Використання тварин-біодетекторів при проведенні спеціальних та антитерористичних операцій	125
Карпенко Р.В. Характеристика етапів розслідування заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми	131

Коломієць В.Ю.

Історико-правовий аналіз кримінальної відповідальності
за заподіяння тілесних ушкоджень (XX-XXI століття) 137

Коцюба С.А.

Тактичні аспекти розслідування незаконного заволодіння
військовослужбовцем вогнепальною зброєю 144

Крижановський О.М.

Основні напрями реалізації стратегії запобігання злочинам
у сфері господарської діяльності 148

Мартиненко В.О.

Особа злочинця-державного службовця
у системі емпіричного дослідження запобігання
зловживанню владою або службовим становищем 154

Мрочко Р.М.

Особа злочинця як елемент
криміналістичної характеристики сутенерства 158

Цибенко О.С.

Криміналістична характеристика особи злочинця, що вчинює
незаконні заволодіння автомобілями шляхом подолання систем захисту 162

Чіпець О.І.

Наукові підходи до визначення способів незаконного
переміщення вогнепальної зброї 167

Ярема Т.І.

Соціальна зумовленість кримінальної відповідальності
за поширення токсикоманії серед неповнолітніх 171

Рецензії 176

Відомості про авторів 178

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 351.74

Боняк В.О.®

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-6-11

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ, ЩО ЗДІЙСНЮВАЛИ КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНІ ТА ПРАВООХОРОННІ ФУНКЦІЇ, У РАДЯНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

Висвітлено стан наукового супроводження у радянський період організації та діяльності органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції на теренах України. Доведено, що такі дослідження здійснювалися з класових позицій на основі марксистсько-ленінської ідеології, у взаємозв'язку з проблематикою функцій соціалістичної держави.

Ключові слова: правоохоронні органи, міліція, органи прокуратури, пенітенціарні установи.

Постановка проблеми. Формування в Україні інститутів громадянського суспільства, курс держави на євроінтеграцію ставлять на порядок денний масштабні завдання з реформування органів охорони правопорядку. Ці зміни потребують постійного наукового супроводження таких процесів. Суттєва роль при цьому відводиться історико-правовим дослідженням, включно і радянського періоду, що займають окреме місце та мають важливе значення для з'ясування генезису органів охорони правопорядку України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання організації та функціонування органів, що здійснювали правоохоронні функції у досліджуваній період, є традиційними для історико-правової науки, які хоча й епізодично, але розглядаються у межах наукових та навчальних видань. Разом з тим нинішній етап державотворення, задля подальшого розвитку започаткованої конституційно-правової концепції органів охорони правопорядку України, ставить перед науковцями завдання комплексного висвітлення досліджуваної проблематики.

Метою цієї статті є з'ясування стану наукового супроводження становлення та розвитку органів, які здійснювали правоохоронні функції на теренах України у радянський період. Висвітлення найбільш суттєвих інституційних характеристик досліджуваних державних органів сприятиме врахуванню їх у сучасному процесі трансформації від карально-правоохоронної моделі до правоохоронної та соціально-сервісного змісту діяльності цих органів публічної влади.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 20-х років ХХ ст. становлення та розвиток зазначених органів, що здійснювали правоохоронні функції, відбувався за умов домінування політики Комуністичної партії Радянського Союзу (далі – КПРС) за відсутності плюралізму ідей та доктрин. На цьому етапі предметом дослідження вчених були різні аспекти діяльності міліції, органів державної безпеки, прокуратури, установ виконання покарань та інших органів, що виконували як карально-репресивні, так і правоохоронні функції, що висвітлювались з позицій пануючої марксистсько-ленінської ідеології.

Боротьба за утвердження радянської влади у 1920-х рр. надала поштовх для нау-

ково-дослідницької роботи з проблематики організації та функціонування органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції, у тому числі радянської міліції. До основних наукових здобутків учених періоду 20–30-х років ХХ ст. слід віднести такі: а) з 1924 по 1927 рр. вийшли друком сім випусків «Статистического обзора деятельности местных административных органов НКВД РСФСР»; б) досліджувалася організація та діяльність нових структурних підрозділів НКВС; в) у статтях висвітлювалася практична діяльність органів правопорядку – боротьба зі злочинністю, організація взаємодії з місцевими органами влади, проблеми дотримання законності працівниками міліції, підвищення ефективності роботи їх підрозділів та незадовільного матеріального забезпечення; г) у 1928 р. було видано узагальнюючу працю з питань організації та діяльності відомчої міліції (В. Шаров "Ведомственная милиция, ее организация и работа"(1928 р.) та низку інших робіт стосовно робітничо-селянської міліції тощо [1, с. 3–4].

Х.Ю. Кульгавець результати наукової роботи в цей період охарактеризувала як такі, що, в основному, обмежувалися лише публікаціями у спеціалізованих періодичних виданнях, зокрема, у журналі "Робітничо-селянська міліція", згодом перейменованого в "Адміністративний вісник". Невеликі за обсягом статті переважно мали описовий характер та висвітлювали поточну діяльність ОВС [2, с. 47].

На початку 30-х рр. ХХ ст. тоталітарний режим у колишньому Радянському Союзі набув своїх класичних рис, що виявилось в масових репресіях, цензурі, обмеженні доступу до архівних матеріалів тощо. Наслідком такої політики було й те, що жоден із запланованих у 1928 році випусків "Очерков по истории рабоче-крестьянской милиции" так і не вийшов друком.

Для усіх учених, які досліджували проблематику організації та функціонування радянських органів, що здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції, і, зокрема, для дослідників пенітенціарної системи періоду розбудови української радянської держави (Ф.Х. Ахмадєєва, С.Л. Гайдука, М.М. Гернета, М.П. Єрошкіна, О.І. Зубкова, М.М. Ісаєва, Р.С. Мулукаєва, Б.С. Утевського, М.Д. Шаргородського, Д.І. Шинджикашвили, Є.Г. Ширвіндта та ін.) політико-ідеологічний фактор був визначальним протягом усього періоду існування СРСР; інформація осмислювалася і подавалася в рамках офіційно прийнятої в суспільстві ідеології (вихваляння радянської пенітенціарної системи, критика дореволюційної (як і західної) тюремної концепції, закритість радянських виправно-трудоустанов як для суспільства, так і для вітчизняних і закордонних учених) [3].

У науковій літературі цілком обґрунтовано акцентовано увагу на тому, що обмежена кількість праць з проблематики організації та діяльності ВУНК, ДПУ, НКВС у радянській історичній та юридичній науці 20–80-х рр. ХХ ст. пояснювалася здебільшого їх репресивною політикою, а отже, не могла стати об'єктом наукового дослідження насамперед тому, що висвітлення таких фактів показало б хибність ідеології правлячої комуністичної партії [4, с. 8–9]. Історичні процеси розглядалися з марксистсько-ленінських позицій, що не передбачало можливості будь-якої критики діяльності органів, що здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції.

У роки Другої світової війни функціонування досліджуваних органів розглядалось виключно з позитивного боку, що було викликано не тільки пануючою комуністичною ідеологією, але й необхідністю підняття бойового духу та віри народу в перемогу над ворогом. Працівники органів внутрішніх справ демонстрували зразки самовідданості, героїзму, мужності та стійкості як на фронті, так і в тилу, що широко висвітлювалися у нарисах, збірках та статтях (збірка нарисів Р.Д. Мессер "Милиция осажденного города", у якій було наведено факти та події, що висвітлювали різноманітні героїчні сторони служби працівників в умовах багатоденної блокади м. Ленінграда), працях П.Г. Софінова та А.І. Вересова, збірках прикладів бойової діяльності працівників органів внутрішніх справ у Великій Вітчизняній війні тощо [5, с. 24].

Характерною рисою праць воєнного періоду 1941–45 рр. було те, що вони не відрізнялися глибиною наукового пошуку щодо різних аспектів організації та функціонування органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції, однак при цьому мали суттєве значення для підняття бойового духу народу, сприяли підвищенню авторитету органів внутрішніх справ, визначали напрямки подальших досліджень у цій сфері.

Звернення до наукових та історичних джерел післявоєнного періоду дозволяє

вважати небезпідставною позицію вітчизняної дослідниці Х.Ю. Кульгавець, яка зазначає, що у період утвердження і панування в СРСР тоталітарного режиму сталінського взірця (1930–50-х рр.) спостерігається спад зацікавленості у вивченні проблематики організації та функціонування досліджуваних органів, яка належала до цілком таємної, забороненої для вивчення сфери. Суворо обмежувався доступ до архівних матеріалів та закритої інформації; наявні публікації були виключно героїко-публіцистичного, комуністично-ідеологічного та агітаційно-пропагандистського забарвлення; мета цих публікацій вбачалася у посиленні авторитету органів, які здійснювали карально-репресивні й правоохоронні функції, підняття бойового духу особового складу, їх мобілізацію на виконання завдань "соціалістичного будівництва". Написані у популярній формі статті на ці теми не вирізнялися високою інформативністю, не містили аналітичного матеріалу про діяльність цих органів публічної влади. Науковець резюмує, що в тоталітарних умовах об'єктивно висвітлювати історію правоохоронних органів було не тільки неможливо, але й небезпечно [2, с. 48].

Новий поштовх для розробки проблематики організації та функціонування органів, які здійснювали карально-репресивні і правоохоронні функції, радянські науковці отримали у зв'язку з новою суспільно-політичною ситуацією – так званою хрущовською відлигою, яка характеризувалася розвінчуванням на XX з'їзді КПРС культу особи Й.В. Сталіна.

Середина 50-х рр. XX ст. характеризується тенденцією до розширення кола досліджуваних проблем організації та діяльності ОВС як найбільш численної та багатофункціональної складової існуючої правоохоронної системи; значно підвищується науковий рівень таких публікацій. Наукові дослідження з міліцейської тематики почали здійснюватися й у вищих навчальних закладах системи МВС СРСР, зокрема, у Вищій школі МВС СРСР, підтвердженням чого були видання «Труды Высшей школы МВД СССР», а також і у Вищій школі МВС УРСР (створена постановою уряду 11 квітня 1960 р. шляхом об'єднання філіалу Вищої школи МВС СРСР і Київської спеціальної середньої школи міліції).

Водночас незмінним і для цього часу залишилося завдання роз'яснення вчення В.І. Леніна про міліцію, звеличення ролі комуністичної партії у становленні правоохоронної системи держави, висвітлення з позицій марксистсько-ленінської ідеології ролі й місця міліції у період організації та зміцнення радянської влади тощо [6; 7].

У 1960–80-ті рр. дослідження проблем організації та функціонування органів внутрішніх справ (статті, монографії, дисертації та колективні праці) мали багатогранний характер: діяльність цих органів висвітлювалася науковцями в історико-правовому, теоретико-правовому та прикладному аспектах. До найбільш вагомим історико-правових досліджень цього періоду слід віднести працю М.П. Срошкіна "Очерки истории государственных учреждений дореволюционной России", у якій було розкрито основні риси діяльності державного апарату, його еволюцію у XIX ст., приділено увагу суттєвим змінам в організації поліцейських органів [11], а також роботи М.І. Єропкина [8], М.П. Кісіса [9], І.І. Кізілова [10], А.І. Рогожина [11], С.В. Біленка [12] та ін., в яких було розглянуто різноманітні аспекти організації та функціонування органів внутрішніх справ. Науковцями було здійснено спробу відобразити історію становлення та розвитку радянської та української міліції з моменту її створення, приділено увагу організаційно-правовим основам її функціонування, висвітлено особливості її діяльності тощо.

До колективних наукових праць того часу можна віднести роботи "Із історії міліції радянської України", за редакцією П.П. Михайленка [13], та "Советская милиция: история и современность (1917–1987)", за редакцією О.В. Власова [14]. У цих історико-правових дослідженнях послідовно та всебічно, з використанням значної кількості архівних документів висвітлено етапи історичного поступу міліції. З-поміж інших ці роботи вирізняє фундаментальність, комплексний підхід до висвітлення питань організації та діяльності міліції.

Цінність вищезгаданих праць зазначає і вітчизняна дослідниці Х.Ю. Кульгавець [2, с. 49–50]. Водночас автор висловлює і деякі критичні зауваження щодо недостатності фактологічного матеріалу у колективній праці "Із історії міліції радянської України", її дещо заідеологізований компартійний характер, замовчування деяких "незручних моментів" тощо. У подальших наукових працях, що були виконані П.П. Михайленком в умовах незалежної України, всі наведені вище недоліки були усунуті (наприклад, "Міліція України: історичний нарис, портрети, події") [15].

У 1970–80-х рр. з'являються здебільшого дисертаційні роботи з питань діяльності поліції та міліції в умовах різних часових вимірів. Це наукові праці О.Н. Ярмиша [16], В.В. Чернікова [17], О.Я. Малигіна [18], І.Г. Біласа [19], А.Ю. Олійника [20]. Автори висвітлюють проблеми організації та діяльності політичної поліції Російської імперії кінця XIX – початку XX ст., порушують питання участі трудящих в охороні громадського порядку у період будівництва соціалізму, кадрової функції міліції, вдосконалення діяльності цих органів із забезпечення конституційних прав недоторканності особи, життя радянських громадян та охорони їх особистого життя.

Водночас небезпідставним є зауваження сучасного вченого В. Жупника про надмірну ідеологізацію та пафосність окремих досліджень цього періоду. Зокрема, це роботи з розгляду керівної та спрямовуючої ролі КПРС, а саме партійного керівництва діяльністю радянської міліції як у роки війни, так і в мирний час у боротьбі зі злочинністю. Вчений також зазначає, що всі документи, які надходили до правоохоронних органів з партійних органів (постанови ЦК, резолюції, інструкції, матеріали пленумів, конференцій, з'їздів, відомчих партійних нарад тощо), були обов'язковими для виконання. Конституційно закріплена авангардна роль партії в суспільстві надавала підстави партійним інституціям на всіх рівнях втручатися у справи міліції і скеровувати її діяльність у "правильне" русло. Така жорстка прив'язка останніх до політичного курсу держави ставила партію у виняткове становище, що, зрештою, і спричиняло системні порушення "соціалістичної законності" та масштабні репресії, в тому числі і в міліцейському середовищі [21].

Окрема увага науковців була зосереджена на організації та функціонуванні прокуратури, що пояснювалося новим етапом в її історії (дореволюційна прокуратура була ліквідована декретом Ради народних комісарів "Про суд" від 14 лютого 1919 р. разом із судовими установами, однак останні, на відміну від органів прокуратури, були замінені на нові, радянські). Нова радянська прокуратура на соціалістичних засадах була створена в РСФСР у травні 1922 р., а 28 червня 1922 р., згідно з Постановою ВУЦВК, і в УРСР.

До вчених та державних діячів, які досліджували організаційний та функціональний аспекти існування органів прокуратури радянського періоду, слід віднести В.Г. Лебединського, який у своїй праці "Советская прокуратура и ее деятельность в области общего надзора" поряд із розкриттям діяльнісних аспектів акцентував увагу і на причинах заснування прокуратури: а) перехід держави до мирного господарського будівництва; б) необхідність вирішення питань революційної законності та ін. [22].

Інший радянський учений, В.М. Семенов, розширив коло причини заснування прокуратури, доповнивши їх такими: а) посилення гарантій прав людини та майна громадян; б) неспроможність губернських відділів юстиції, на які покладалось вжиття заходів проти незаконних дій місцевих органів радянської влади, здійснювати нагляд за губернськими виконкомом, оскільки вони самі були органами губвиконкомів та підпорядковувались їм [23, с. 228].

Варто зауважити, що діяльність радянської прокуратури протягом усього історичного періоду її існування оцінювалася радянськими науковцями, республіканськими керівниками цього відомства, партійними лідерами лише позитивно, що пояснюється ідеологічними установками того часу. До досліджень цього періоду слід віднести як праці вчених, так і керівників цього відомства, зокрема роботи А.Я. Вишинського, М.В. Кожевникова, В.Г. Лебединського, В.С. Тадевосяна, Р.А. Руденка та інших, у яких йшлося про реалізацію ідей революції у радянській правоохоронній системі, її перевагах та здобутках. Це відповідало загальній спрямованості історіографії хрущовського періоду та подавалось як блискучі розробки, істинність яких була підтверджена життям [5, с. 27].

Зокрема, В.П. Радьков у своїй роботі "Социалистическая законность на страже прав граждан СССР", хоча й указував на те, що вчення Й.В. Сталіна про державу не мало завершеного характеру, проте зазначав, що зміцнення соціалістичної законності є важливим завданням загальнополітичного значення, а питання права мають стати предметом пропаганди як серед науковців, так і практичних працівників державного апарату [25].

Позитивна оцінка діяльності прокуратури радянської епохи містилася також і у працях Р.А. Руденка, А.І. Рогожина, Д.Т. Яковенка та ін. [5, с. 27–28].

Попри загальну схвальну оцінку науковцями діяльності органів прокуратури, в окремих працях другої половини 60-х рр. минулого століття знайшли своє відображення і негативні тенденції, що вплинули на організаційний та функціональний аспекти існування органів прокуратури. Зокрема, радянські учені Г. Березовська та В.К. Звірбуль у

своїй праці "Демократические основы прокурорского надзора и их развитие" висвітлили демократичні засади прокурорського нагляду в ССРСР та перспективи його розвитку; звернулися до періоду культу особи Й.В. Сталіна та дійшли висновку про те, що цьому періоду було характерне порушення демократичних засад партійного та державного життя, що мало наслідком обмеження діяльності органів прокуратури з охорони соціалістичної законності та призвело до послаблення прокурорського нагляду [26].

Г.І. Бровін та В.М. Перфільєв у своїй роботі, присвяченій 100-річному ювілею з дня народження засновника радянської держави В.І. Леніна, виокремили та розкрили зміст принципів організації та функціонування прокуратури, до яких, зокрема, віднесли: керівну роль КПРС або партійність; участь населення в управлінні державою; соціалістичну законність; демократичний централізм та рівноправність національностей [27].

У 70–80-х рр. ХХ ст. у значній кількості наукових досліджень було розглянуто різні аспекти діяльності прокуратури. До них слід віднести праці Г.О. Мурашина, І.М. Гальперіна, М.П. Малярова та ін. У цих та інших працях зазначеного періоду визначалися місце та роль органів прокуратури у механізмі радянської держави; висвітлювалися питання взаємодії державних органів із громадськістю у боротьбі зі злочинністю; приділялася увага процесам централізації прокуратури та розвитку колегіальності в її діяльності [5, с. 28].

Аналіз вищезазначених наукових праць з проблем організації та функціонування органів, що здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції, надає підстави для таких **висновків**:

- наукові праці радянського періоду вирізняє високий рівень заполітизованості (переважання історико-партійної тематики, перебільшення ролі КПРС, партійних організацій та їхніх керівників), що висвітлювали віхи становлення та розвитку, правового забезпечення, організації та діяльності досліджуваних органів публічної влади;

- у загальному масиві наукових джерел кількісно переважали роботи, що розглядали історичний аспект існування органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції; водночас недостатня увага приділялася організаційному та функціональному аспектам їх діяльності. Однією із причин цього була партійна політика замовчування негативних сторін діяльності цих органів публічної влади, а саме таких: опора на карально-репресивні методи, порушення принципу законності, замовчування проблемних питань боротьби зі злочинністю тощо;

- світоглядною основою наукових досліджень була марксистсько-ленінська концепція історичного розвитку (діалектичний матеріалізм);

- як парадоксальну можна визначити ситуацію, що склалася із доступом учених до архівних джерел. З одного боку, науковці отримали більш широкі можливості для використання значної фактичної та джерельної бази дореволюційного періоду, де розглядалися організаційний та функціональний аспекти існування вказаних органів, а з іншого – було обмежено доступ до джерельної бази радянського періоду, що стосувалася цього самого предмета дослідження;

- поступова заміна джерел, які мали історико-публіцистичний характер, науковими працями комплексного характеру з досліджуваної проблематики.

Лише у період перебудови (1985–90 рр.) сформувалися передумови для проведення наукових розробок об'єктивно-критичного змісту оцінки діяльності органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції.

Бібліографічні посилання

1. Шведов В. В. Формирование и деятельность органов внутренних дел Уральской области (1923–1934 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. Екатеринбург, 2007. 22 с.
2. Кульгавець Х. Ю. Діяльність радянських органів внутрішніх справ проти українського збройного підпілля у 1944–1950 рр.: історіографія наукової проблеми. *Університетські наукові записки*. 2011. № 1 (37). С. 47–55.
3. Россіхін В. В. Пенітенціарна система Російської імперії в ХІХ – на початку ХХ ст. (на матеріалах українських губерній): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2005. 21 с.
4. Шармар О. М. Роль органів ВУНК, ДПУ, НКВС УСРР(УРСР) у здійсненні політики держави на селі (1919–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2008. 20 с.
5. Боняк В. О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: монограф. Дніпропетровськ: ДДУВС, Ліра ЛТД, 2015. 372 с.
6. Куницін М. В. Советская милиция в период организации и упрочения Советской власти. *Труды высшей школы МВД СССР*. 1957. Вып. 2. С. 239–264.

7. Разаренов Ф., Соколов Ю. В.И. Ленин о пролетарской милиции в период подготовки Октябрьской социалистической революции (февраль – октябрь 1917 года). *Труды Высшей школы МВД СССР*. 1957. Вып. 2. С. 205–238.
8. Еропкин М. И. Развитие органов милиции в Советском государстве. Москва: Изд-во Высшей школы МООП СССР, 1967. 87 с.
9. Киссис М. П. Основные этапы истории советской милиции. Москва: Юр. лит., 1965. 58 с.
10. Кизилов И. И. НКВД РСФСР (1917–1930 гг.). Москва: Высшая школа МВД СССР, 1969. 160 с.
11. Рогожин А. И. Рабоче-крестьянская советская милиция УССР в период иностранной военной интервенции и гражданской войны: конспект лекций). Харьков: Харьков. юрид. ин-т, 1964. 30 с.
12. Биленко С. В. На бессмертном посту (из истории советской милиции). Москва: Знание, 1969. 48 с.
13. Из истории милиции Советской Украины / Ю. В. Александров, Б. А. Воронин, И. А. Гельфанд и др.; под ред. П. П. Михайленко. Киев: Мин. охраны общественного порядка Украинской ССР, 1965. 399 с.
14. Советская милиция: история и современность (1917–1987) / А. П. Косицин, Р. С. Мулукаев, С. В. Биленко и др.; под ред. А. В. Власова. Москва: Юрид. лит., 1987. 336 с.
15. Миліція України: історичний нарис, портрети, події: наук.-популяр. вид. / Смирнов Ю. О., Михайленко П. П., Святоцький О.Д. та ін.; за заг. ред. Ю. О. Смирнова. Київ: Ін Юре, 2002. 888 с.
16. Ярмыш А.Н. Карательный аппарат самодержавия на Украине (1895–1917 гг.): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Харьков, 1991. 30 с.
17. Черников В. В. Организационная деятельность НКВД РСФСР по руководству органами милиции, октябрь 1917 г. – декабрь 1930 г.: учеб. пособие. Москва: Акад. МВД СССР, 1979. 144 с.
18. Мальгин А. Я. Развитие кадровой функции органов советской милиции в период строительства социализма в СССР. Москва: Академия МВД СССР, 1979. 325 с.
19. Билас И. Г. Органы милиции западных областей Украинской ССР 1939–1945 гг. (Возникновение, структура, деятельность): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01. Москва, 1984. 22 с.
20. Олейник А. Е. Совершенствование деятельности милиции по обеспечению конституционных прав неприкосновенности личности, жилища советских граждан и охраны их личной жизни: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Киев, 1986. 24 с.
21. Жупник В. Висвітлення діяльності органів внутрішніх справ (міліції) на території західних областей УРСР у 1944–1953 рр. в українській історіографії. URL. http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?
22. Лебединский В. Г. Советская прокуратура и ее деятельность в области общего надзора. Москва: Юрид. лит., 1954. 358 с.
23. Семенов В. М. Правоохранительные органы в СССР: учебник. Москва: Юрид. лит., 1990. 400 с.
24. Кирячев М. В. История территориальных органов прокуратуры СССР в 1953–1964 гг.: на материалах Центрального Черноземья: автореф. дис. ... канд. ист. наук.: 07.00.02. Курск, 2006. 20 с.
25. Радков В. П. Социалистическая законность на страже прав граждан СССР. Москва: Госюриздат, 1956. 67 с.
26. Березовская С. Г., Звирбуль В. К. Демократические основы прокурорского надзора и их развитие. *Вопросы борьбы с преступностью*. Вып. 6. Москва, 1967. С. 146–157.
27. Бровин Г. И., Перфильев В. М. Ленинские принципы организации и деятельности советской прокуратуры. *Правоведение*. 1969. № 2. С. 7–13.

Надійшла до редакції 26.09.2018

SUMMARY

Bonyak V.O. Organization and functioning of bodies that carried out punitive and repressive and law-enforcement functions in Soviet legal doctrine. The state of scientific support in the Soviet period of the organization and activity of bodies that carried out punitive-repressive and law-enforcement functions on the territory of Ukraine is highlighted. It is proved that such studies were carried out from class positions on the basis of Marxist-Leninist ideology, in conjunction with the problems of the functions of the socialist state.

In the general array of scientific sources quantitatively dominated work that considered the historical aspect of the existence of organs that carried out punitive and repressive and law enforcement functions; At the same time, insufficient attention was paid to the organizational and functional aspects of their activities. One of the reasons for this was the party's policy of silencing the negative aspects of the activities of these bodies of public power, namely: reliance on punitive and repressive methods, violation of the principle of legality, silence of problem issues in the fight against crime.

Keywords: law enforcement agencies, militia, prosecutor's offices, penitentiary institutions.

УДК 343.98.343.23

Барабаш О. О. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Національний університет
«Львівська політехніка»)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-12-16

ПРАВОВІ ЗАСОБИ СТИМУЛЮВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано основні засоби стимулювання позитивної поведінки людини. Наголошено, що право зацікавлює за допомогою стимулів корисні для суспільства вчинки, створює передумови для найбільш повного задоволення інтересів суб'єктів. Правові стимули сприяють задоволенню інтересів особистості, відкриваючи широкий спектр для її активності.

Ключові слова: юридично значуща поведінка, правопорядок, законність, правові засоби, правовий вплив, правові стимули, правові заохочення, правосвідомість.

Постановка проблеми. Повноцінна розбудова України як демократичної правової держави неможлива без всебічного утвердження таких основоположних принципів як верховенство права і правозаконність, результатом дії яких є забезпечення панування у державі й суспільстві режиму правопорядку. З огляду на це, основними завданнями державної діяльності в сучасній Україні є забезпечення законності і якості здійснення державної влади; захист прав та свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб; виявлення і припинення правопорушень; притягнення винних до юридичної відповідальності; заохочення соціально корисної поведінки; боротьба з корупцією; забезпечення правопорядку, в тому числі громадського порядку і громадської безпеки [1, с. 202].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Основою цієї статті послуговував теоретико-методологічний потенціал праць вітчизняних і зарубіжних учених-юристів, серед яких варто виокремити ідеї О. Балинської, С. Башук, А. Гончарука, Г. Зубка, С. Капітанської, Ю. Козенко, О. Омельчука, О. Парути, Л. Петрової, Т. Подорожної, І. Полонки, Т. Полянського, Г. Свириденко, О. Стовби, А. Токарської, О. Ткалі.

Проте слід констатувати, що в сучасній юридичній науці обмаль наукових праць, у яких було б комплексно досліджено основні засоби стимулювання позитивної поведінки людини та передумови для найбільш повного задоволення її інтересів з погляду широкого спектра для її активності. З огляду на це, у статті запропоновано сучасну авторську концепцію цілісного підходу до трактування юридичних засобів як форми правового впливу на позитивну поведінку людини з огляду на її стимулювання. Це і стало основною метою заявленої проблеми.

Виклад основного матеріалу. Втілення розпоряджень правових норм у реальну позитивну поведінку колективних й індивідуальних суб'єктів є необхідною умовою стабільності та порядку в суспільстві, розвитку соціальних інститутів і відносин. Ось чому позитивна поведінка стимулюється державою за допомогою правових засобів. Як зауважує Т. Подорожна, проблема правових засобів, за допомогою яких можуть досягатися цілі правового регулювання, є вирішальними елементами у встановленні його результативності, оскільки доцільно вибрані і випробувані на практиці правові засоби – запорука високої ефективності права. На її думку, юридичні засоби охоплюють широке коло правових явищ, зокрема норми і принципи права, правозастосовні акти, договори, юридичні факти, суб'єктивні права, юридичні дозволи, обов'язки і заборони,

пільги, заходи заохочення, заходи примусу, акти реалізації прав та обов'язків тощо. Поєднання цих засобів і методів та їх застосування у правових режимах, методах правового регулювання надає специфіки галузям й інститутам права, відображаючи особливий порядок організації конкретних суспільних відносин, що дозволяє більш гнучко і диференційовано їх урегулювати. Таке особливе поєднання характерне для всієї системи права [1, с. 272–273].

Право зацікавлює за допомогою стимулів корисні для суспільства вчинки, створює передумови для найбільш повного задоволення інтересів суб'єктів. Правові стимули сприяють задоволенню інтересів особистості, відкриваючи широкий спектр для її активності.

Вольові вчинки людини завжди відносно самостійні, оскільки їх основою є соціальне регулювання, важливе місце в системі якого належить нормативному регулюванню. Соціальна норма регулює і контролює соціальну поведінку людей та встановлює порядок і межі здійснення певних дій. За допомогою соціальних норм суспільство формує, оцінює, підтримує, захищає, відтворює необхідний даному суспільству тип поведінки людини [2, с. 78].

Нормативне регулювання поведінки людини є програмою позитивних дій, відіграє роль своєрідних засобів регулювання варіантів поведінки. Це пов'язано з тим, що право в дії – це поведінка людей, що відповідає вимогам права і є правомірною. Право, як чинник соціальної практики, специфічна регулятивна система, виступає особливою складовою для суспільства, об'єднуючи його індивідів в єдиний соціальний простір задля злагодженості, гармонійності та стійкості. Право завжди може проявитися в належній поведінці людини та є засобом дисциплінованості, завдяки чому поведінка членів суспільства стає прийнятною в цьому суспільстві.

Право не є механічною системою правил, а здійснює свій вплив через виконання чи невиконання своїх норм. Саме члени суспільства свідомо сприймають правові принципи та ідеї, діючи правомірно чи неправомірно і тим самим виконуючи свої права та обов'язки.

Традиційно правовий вплив здійснюється у двох формах:

- активній, яка передбачає пряме використання засобів загальноюридичного характеру та правової охорони в межах суспільного життя членів тієї чи іншої спільноти. Мета активної форми правового впливу виявляється у поліпшенні й оптимізації наявних суспільних відносин, а також в усуненні порушень закону та правопорядку;

- пасивній, що зумовлює опосередкований правовий вплив на членів суспільного життя. За наявності такої умови, факту безпосереднього втручання права в суспільні відносини не відбувається, але сам факт його існування та буття відіграє роль певного фактора, який спонукає конкретну особу зокрема та суспільство в цілому діяти згідно з текстуально фіксованими приписами, а також не вдаватися до дій протиправного характеру.

Метою пасивної форми правового впливу є підтримання, розвиток та збереження усталеного на певному етапі суспільного розвитку порядку, профілактика та запобігання правопорушень.

Правовий вплив – це аксіологічна дія на суспільні відносини системи загальноюридичних засобів: правових принципів, правосвідомості й правової культури, що спрямована на організацію усвідомленої соціально значущої поведінки особи [3, с. 82].

На думку О. Ф. Скакун, правовий вплив – це взятий в єдності та різноманітті процес впливу права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей за допомогою правових та неправових засобів [4, с. 364].

В. І. Гойман включає правовий вплив до структури змісту дії права та розглядає його як загальноідеологічний та спеціально-юридичний вплив з метою встановлення режиму правового функціонування [5, с. 80].

На переконання В. П. Малахова, правовий вплив може розглядатися в таких аспектах:

- як психологічна складова дії права (врахування психологічних механізмів поведінки людини, сприйняття тих чи інших закономірностей правового регулювання і впливу);

- як ціннісно-орієнтаційний механізм дії права (забезпечення реалізації та охорони найважливіших для людини та суспільства цінностей) [6, с. 267].

Вітчизняні науковці-юристи наголошують на одній із сторін основної функції права, а саме здатності здійснювати реальний вплив на діяльність та поведінку людей і через неї сприяти прогресивним змінам у суспільстві. У цьому розумінні дія права характеризує рух сутності права [7, с. 335]. З огляду на це, право впливає на поведінку людини через інформаційний, ціннісний, стимулювальний, примусовий та інші чинники.

Як зауважує О. Балинська, вплив права на поведінку людини через інформацію відбувається у межах пізнавальної діяльності. Це пов'язано з тим, що право є одним із видів соціальної інформації, під якою розуміють певні знання про соціальну форму суспільного життя [8, с. 108].

У контексті взаємодії аксіології та права проявляється ціннісний аспект впливу права на поведінку людини, що зумовлено особливостями її переконання, світоглядними орієнтаціями та настановами, а також почуттями та емоціями. Важливо підкреслити, що саме цінність вказує на стратегічну тактику поведінки людини. Ціннісні складові цієї поведінки формують правову і моральну свідомість, стають невід'ємною частиною психології людини. З іншого боку, юридичні цінності безпосередньо впливають на потреби та інтереси людини, а також диктують вибір засобів здійснення її дій [9, с. 84]. Таким чином, можна зауважити, що одним із загальною-риджних засобів правового впливу на поведінку особи є правосвідомість.

На формування юридично значущої поведінки безпосередній вплив мають правові настанови, які є станом готовності, схильності суб'єкта до певної правової активності в тій чи іншій правовій ситуації. Правова настанова має складну структуру та включає емоційні, раціональні та поведінкові складові. Настанови в тій чи іншій мірі вказують на певний варіант поведінки, який базується на знаннях і почуттях та проявляється у стереотипних реакціях. Вони характеризують вміння й навички ефективної реалізації норм права, правову активність, індивідуальний стиль поведінки і тим самим розкривають правовий потенціал поведінки людини [10, с. 241].

Ціннісні настанови репрезентують переконання людини при їх об'єктивації в реальній поведінці. Крім того, саме якісний рівень ціннісної орієнтації, будучи показником її зрілості, формують такі переконання. Вони виступають стійкою системою цінностей, орієнтованою на соціальну сферу поведінки у межах складної взаємодії соціальних систем. Такі настанови спрямовують поведінку людини, визначають її життєву позицію і характеризують змістовну складову ціннісних орієнтацій [11, с. 91].

Важливою видається й правова орієнтація, яка є системою цінностей людини чи об'єднання людей, які безпосередньо формують план її дій та програму діяльності в юридично значущих ситуаціях. Таким чином, регулятивна функція правосвідомості пов'язана з правовими настановами і орієнтаціями, що синтезують і стабілізують інші джерела правової активності. Тому, як слушно зауважують вчені, основним способом формування правомірної поведінки є впевненість у необхідності дотримання закону з огляду на рівень правової свідомості [12, с. 77].

Важливо підкреслити, що правова свідомість впливає на поведінку особи за допомогою певних функцій, серед яких вчені виокремлюють:

- пізнавальну, що спрямована на пізнання правової дійсності і, як наслідок, формування правових знань;
- оцінну, за допомогою якої дається оцінка конкретним життєвим обставинам як юридично значущим;
- регулятивну, що здійснює безпосередній вплив на поведінку людини, на суспільні відносини через правові знання, оцінки, почуття, мотиви і настанови [13, с. 463].

Можливості ефективного впливу права на суспільні відносини настільки великі, що право має здатність самореалізовуватися в масових діях, правомірній поведінці, діяльності людей. І чим адекватніше право втілює в собі об'єктивні закономірності соціального розвитку, суспільну волю, інтереси, потреби і цілі, то тим більша й ефективніша така його здатність.

Способи впливу права на правомірну і соціально активну поведінку можуть бути диференційовані за різними підставами. У концепції соціальної дії права таке виокремлення відбувається на основі органічного поєднання її правового та соціологічного аспектів, які дають змогу подати ці способи як такі: визначення на пряму по-

ведінки в законах та інших актах як соціально корисної мети; заохочення правом соціально корисних взірців поведінки; формування високого престижу права, тобто визнання високих соціальних якостей права; збіг інтенційної позиції закону і громадянина, а відтак узгодження своїх дій із пропонованими взірцями; правова освіта, правове виховання членів суспільства.

Поведінку людини за ступенем її необхідності з погляду суспільства можна поділити на бажану та небажану. Визначення напрямку лінії поведінки людини залежить від двох взаємопов'язаних чинників:

- внутрішнього середовища людини (її характеру, бажань, моральних переконань тощо);

- впливу зовнішнього середовища (взаємодії з іншими людьми, ефективності діяльності правової системи в державі, загального стану правопорядку тощо).

Проте, вважаємо, що важливим аспектом правової поведінки є певні стимули. Стимули в праві дозволяють впливати не лише на інтелект та емоції людини, а й на її волю. Саме забезпечення та захист правомірної поведінки здійснюється за допомогою стимулювальної дії права, яка виражається в юридичному визнанні та матеріальному й моральному заохоченні.

Висновки. Поведінка людини – це вияв цілеспрямованої активності соціального суб'єкта, спрямований на практичну взаємодію з навколишнім середовищем задля підтримання свого існування. Людина завжди характеризується складністю своєї поведінки. Така поведінка визначається не лише внутрішніми переконаннями та свідомістю людини. На її прояви впливають також багато інших чинників, які часто не залежать від людини. Також поведінка людини – це результат багаторічних впливів на неї різноманітних виховних чинників, сімейної ситуації тощо. Визначення факторів, що впливають на поведінку людини, є необхідним для запобігання девіацій та формування правомірності поведінки громадян. Тому з метою якісного та кількісного збільшення проявів бажаної для суспільства поведінки в праві передбачені різні правові засоби її забезпечення та стимулювання, основними серед яких є зобов'язання, заохочення та дозвіл бажаної для суспільства поведінки.

Бібліографічні посилання

1. Подорожна Т.С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 536 с.
2. Оксамытний В.В. Правомерное поведение личности (теоретические и методологические проблемы): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Киев, 1990. 374 с.
3. Козенко Ю.О. Правова поведінка особи: аксіологічно-нормативна детермінація: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Львів, 2012. 193 с.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підруч. 2-ге вид. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. 520 с.
5. Гойман В. И. Формирование правовой активности личности. Москва, 1988. 145 с.
6. Малахов В. П., Горшенева И. А., Иванов А. А. Теория государства и права: учеб. пособие. Москва, 2009. 447 с.
7. Шемшученко Ю. С. Дія права: інтегративний аспект: монографія. Київ: Юрид. думка, 2010. 360 с.
8. Балинська О. М. Правова комунікація: вербально-біхевіористський підхід: монографія. Львів: ПАІС, 2008. 212 с.
9. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология. Москва: Наука, 1982. 287 с.
10. Надирашвили Ш. А. Установка и деятельность. Тбилиси: Ин-т психологии им. Д. Н. Уznaдзе, 1987. 309 с.
11. Шайхова Х. Л. Структура и способы регуляции нравственных отношений. *Вопросы философии*. 1985. № 1. С. 89–93.
12. Максимова И. М. Правосознание как источник правового поведения личности: дис. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2005. 181 с.
13. Большая юридическая энциклопедия: самое полное современное издание: более 2000 юрид. терминов и понятий. Сост.: В. В. Аванесян [и др.]. Москва: Эксмо, 2008. 960 с.

Надійшла до редакції 23.08.2018

SUMMARY

Barabash O. O. Main means of stimulating positive human behavior: general theoretical aspect. The article deals with the main means of stimulating positive human behavior. It is noted that positive behavior is stimulated by the state through legal means. The problem of legal means by which the objectives of legal regulation can be achieved is decisive elements in the establishment of its effectiveness, since it is advisable to select and test legal means in practice – a guarantee of the high effective-

ness of law. Legal means include a wide range of legal phenomena, in particular, the norms and principles of law, law enforcement acts, contracts, legal facts, subjective rights, legal permissions, obligations and prohibitions, privileges, incentive measures, coercive measures, acts of exercising rights and obligations, etc. The combination of these means and methods and their application in legal regimes, methods of legal regulation give specifics to branches and institutions of law, reflecting the special order of organization of specific social relations, which allows them to be more flexible and differentiated in regulation. Such a special combination is typical of the whole system of law. It is pointed out that law is interested in using incentives that are useful for society, creates the preconditions for the most complete satisfaction of the interests of the subjects. Legal incentives contribute to satisfying the interests of the individual, revealing a wide range for his/her activity.

Keywords: *legally meaningful behavior, law and order, legality, legal means, legal influence, legal incentives, legal encouragement, legal awareness.*

УДК 342.7:341.231.14

Пайда Ю.Ю. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-16-20

ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Здійснено аналіз наукових публікацій вітчизняних та закордонних дослідників, в яких розглянуто різні підходи вивчення такого явища як «юридичні засоби захисту прав людини». Наведено бачення авторів, що досліджували питання захисту прав людини стосовно гарантій їх захисту.

Звернуто увагу на визначення такої юридичної категорії, як правове регулювання. Наведено взаємозв'язок правового регулювання з такою юридичною категорією, як правові засоби, здійснено їх характеристику. Також наведено особливості природи юридичних засобів.

Ключові слова: *права людини, права, свободи, гарантії, засоби, юридичні засоби, юридичні засоби захисту прав людини.*

Постановка проблеми. Права людини, що гарантовані Конституціями та міжнародними угодами країн, обов'язково мають бути реалізовані. Один із засобів реалізації прав людини полягає у тому, що їх можна захистити у випадку порушення. Реальний захист прав людини належить до найгостріших проблем сьогодення. В останні роки це питання є предметом серйозного наукового аналізу. Розвивати і зміцнювати демократичну державу неможливо без утвердження в суспільній свідомості і соціальній практиці невідчужуваних прав і свобод людини, нормативного закріплення їх гарантій. Держава зобов'язана проявляти активність у забезпеченні прав людини, у створенні матеріальних, організаційних, соціальних, політичних та інших умов для найповнішого використання людиною своїх прав і свобод.

Для забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина Конституція і законодавство передбачають можливість здійснення громадянами певних дій, а також утворення системи органів держави, призначенням якої є допомога громадянам у реалізації і захисті їх прав. Можливості здійснення громадянами певних вчинків щодо захисту власних прав і свобод і система органів, які захищають і забезпечують ці права та свободи, утворюють юридичний механізм захисту прав людини [1]. Тому дослідження особливостей юридичних засобів захисту прав людини є нагальною проблематикою сьогодення, оскільки їх вдосконалення і приведення у відповідність до міжнародних стандартів потребує ґрунтовного аналізу означеного питання.

Аналіз досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Про-

блеми реалізації прав людини досліджувалися у роботах ряду дослідників. Зокрема, слід звернути увагу на праці таких дослідників, як В.Д. Бабкін, М.О. Баймуратов, О.О. Бандура, М.В. Буроменський, Ю.О. Волошин, Є.О. Гіда, О.М. Гончаренко, О.Б. Горова, М.В. Давидова, В.Н. Денисов, А.М. Колодій, О.Л. Копиленко, А.Р. Крусян, Н.Р. Нижник, М.П. Орзих, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, О.В. Скрипнюк, І.Д. Сліденко, В.Я. Тацій, Ю.М. Годика, В.Л. Федоренко, О.Ф. Фрицький, В.М. Шаповал, С.В. Шевчук, Ю.С. Шемшученко та ін. Однак, незважаючи на достатню кількість наукових розробок з прав людини і їх захисту, це питання вдосконалення і модернізації юридичних засобів захисту прав людини потребує подальших ґрунтовних досліджень.

Метою статті є встановлення сучасного стану і перспектив розвитку юридичних засобів захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу. Оптимальні правові засоби забезпечення прав людини, їх вироблення та ефективне використання є життєво необхідною умовою розвитку громадянського суспільства і правової держави. Теоретичний і науково-практичний зміст поняття «юридичні засоби забезпечення прав людини» обумовлений виділенням особливого виду правових реалій, які розглядають правові явища крізь призму їх функціонального призначення.

Правове регулювання завжди здійснюється за допомогою особистого «інструментарію», специфічного, властивого тільки йому, покликаного юридично гарантувати досягнення цілей законодавця, що відрізняє його від інших форм правового впливу. За допомогою правового регулювання можна видавати або санкціонувати юридичні норми у рамках певних типів «моделей» впорядкування суспільних відносин. Крім того, правове регулювання — це цілеспрямована діяльність, у процесі якої задовольняються інтереси і потреби особи, вирішуються юридичні конфлікти, колізії, правові спори та ін. Воно має бути спрямоване на конкретні життєві ситуації, що потребують вирішення.

Правове регулювання суспільних відносин пов'язане з реалізацією правових засобів, що створюють певні можливості, гарантовані державою і суспільством, для задоволення інтересів кожного суб'єкта права, незалежно від позитивних чи негативних соціальних тенденцій розвитку суспільства. Існування правових засобів не пов'язане з автономним відділенням їх від інших правових явищ, існування яких взаємопов'язане і взаємообумовлене. Тобто в правовій системі держави усі правові явища розглядаються з точки зору їх функціонального призначення. Якщо це явище претендує на статус правового засобу, головною умовою при цьому треба вважати здатність у рамках правового поля стати інструментом вирішення поставлених завдань.

Природа юридичних засобів виходить із того, що вони виступають явищами правової реальності і призначені для того, щоб допомагати досягти цілей правового регулювання, забезпечивши при цьому реалізацію інтересів і потреб суб'єктів права. У вітчизняній юридичній літературі немає єдності думок стосовно дефініції цього поняття [2; 3]. Тому багатозначність підходів до визначення і розуміння сутності юридичних засобів захисту прав людини примушує нас комплексно дослідити це явище.

10 грудня 1948 Генеральна Асамблея ООН прийняла перший міжнародно-правовий документ, що проголосив основні права і свободи людини – Загальну декларацію прав людини. Вона закріпила підґрунтя світового правопорядку в галузі прав людини і на багато років наперед визначила шляхи формування відповідного національного законодавства багатьох країн світу. Визначені в цих документах основоположні права і свободи людини спрямовані на створення і забезпечення умов для нормальної життєдіяльності [4, с. 26]. Таким чином, варто наголосити, що права і свободи людини та громадянина становлять не якийсь абстрактний зміст правової держави, а вимагають від неї розв'язання цілком конкретних завдань – визнання та забезпечення таких прав, свобод і законних інтересів. А таке забезпечення, у свою чергу, передбачає охорону та захист прав громадян. Крім цього, забезпечення, а, відповідно, і захист прав та свобод людини і громадянина, є не просто окремим завданням правової держави, а її цільовою метою, генеральним напрямом діяльності, який має втілюватись в усіх сферах державного управління, зокрема щодо розширення кола прав і свобод людини і громадянина, вдосконалення змісту й характеру їх гарантій, у тому числі правових гарантій правового захисту [5, с. 118–119], зокрема створення і належного механізму забезпечення і захисту прав людини.

Сучасна доктрина прав людини виходить з того, що процес державно-юридичного забезпечення прав людини включає три напрямки діяльності держави: 1) сприяння реа-

лізації прав людини; 2) охорона прав людини; 3) захист прав людини [6, с. 246; 7 с. 206]. На сьогодні також можна вважати досить поширеним уявлення про правову державу як про таку, в якій юридичними засобами реально забезпечено максимальне здійснення, охорона і захист основних прав людини [6, с. 246]. Слід зауважити, що юридичні гарантії прав і свобод людини в національному праві включають систему засобів та інститутів, спрямованих на створення умов для реалізації прав людини, забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень [8, с. 64]. З огляду на це досить актуальною є потреба в науковому пізнанні того явища, яке відображається поняттям юридичних засобів захисту права людини, виявлення його істотних ознак і видових проявів.

Вперше інтерпретацію поняття «юридичні засоби» було здійснено на галузевому рівні – в цивільному праві, змістом якої було твердження про те, що правові засоби – юридичні способи вирішення суб'єктами відповідних завдань, досягнення своїх цілей.

За допомогою поняття «юридичні засоби» можливе узагальнення явищ (інструментів, процесів), завдяки яким вирішуються поставлені цілі законодавства. Головне в теорії юридичних засобів – «які соціальні завдання ці правові механізми здатні вирішувати, де та яким чином їх можна використовувати в практичній правовій діяльності, досягнувши соціально вагомих результатів».

Використання даного поняття дозволяє пізнавати функціональний, прикладний аспект правової системи. Як зазначає С. С. Алексєєв, питання юридичних засобів – не стільки питання відокремлення в окремий підрозділ тих чи інших елементів правової дійсності, це питання їх особливого бачення у певному ракурсі – їх функціонального призначення, їх ролі як інструментів оптимального вирішення соціальних завдань. В усіх випадках перед нами фрагменти правової дійсності, що розглядаються з точки зору функціонального призначення, їх ролі як інструментів юридичного впливу [9].

Варто також зауважити, що поняття юридичних засобів захисту прав людини не має одноманітної інтерпретації в сучасній юриспруденції – хоча б тому, що такі ключові для цього поняття терміни, як "захист" і "засіб", тлумачаться різними дослідниками неоднозначно. До того ж у загальнотеоретичній та галузевій літературі з цього питання можна побачити поруч із "засобом" захисту цілу низку інших термінів, що позначають близькі за змістом (а іноді й ті самі) поняття: способи, прийоми, форми, міри захисту тощо [6, с. 246]. Тому перед нами виникає цілком логічне запитання: що ж розуміється під терміном "юридичні засоби захисту"?

Відомо, що дослідження будь-якого явища здійснюється за допомогою певної методології, яка об'єктивно обумовлюється насамперед предметом дослідження. Як зазначалося в літературі, "предмет дослідження" веде «за собою дослідницький метод». Звісно ж, що при дослідженні такого явища, як юридичні засоби захисту (і при розробці відповідної концепції), прийнятними методологічними принципами можуть виступати, по-перше, положення соціально філософської теорії діяльності, а по-друге, положення філософського і філософсько-правового інструменталізму (як певного відгалуження філософії прагматизму, яке базується, по суті, на правоохоронному підході) [6, с. 246–247].

З позицій соціально-філософської теорії діяльності будь-яка усвідомлювана людська діяльність має свою структуру, до якої входять, зокрема, такі елементи, як потреба (вона детермінує, "штовхає" суб'єкта на певний вид діяльності), мета (ідеальний образ бажаного результату такої діяльності), засіб (тобто те, за допомогою чого здійснюється перетворення дійсності). Специфіка названих структурних елементів діяльності викликати їм певні різновиди. Так, діяльність буде вважатися юридичною, якщо її структура складається з власне юридичних елементів: щонайменше із юридичної потреби, юридичної цілі, юридичного засобу.

При відповіді на питання, яке ж явище вважати власне юридичним, виходимо з того, що юридичними є ті явища, які узаконені формально-обов'язковими волевиявленнями держави чи є наслідком таких волевиявлень.

Не буде винятком і подальша видова класифікація самої юридичної діяльності. Так, правозахисна юридична діяльність, основним призначенням і змістом якої є захист прав людини (або інших суб'єктів), містить, очевидно, специфічні групи юридичних потреб (які обумовлюють лише правозахисну, а не іншу юридичну діяльність), юридичних цілей і – що найбільш важливо – юридичних засобів. Саме дана група юридичних засобів і буде називатися юридичними засобами захисту [6, с. 247].

Водночас слід зазначити, що юридичні засоби захисту (як і всі інші види юридичних засобів) можуть використовуватися не тільки в діяльності юрисдикційної (серед

спеціальних ознак якої є офіційність, а її суб'єктом є держава або уповноважений нею суб'єкт), а й у правозахисній позитивній юридично значущій поведінці. Скажімо, у процесі застосування особою необхідної оборони, оперативних санкцій юридичних засобів захисту, безумовно, використовуються, хоча сама така правозахисна діяльність є по її природі неюридичною (хоча і породжує юридичні наслідки). Тому юридичні засоби захисту, включаючи в себе юридичні засоби як державного, так і недержавного, так би мовити, "самостійного", захисту.

Варто зауважити, що під державно-юридичним захистом прав людини ми розуміємо правозастосовчу юрисдикційну діяльність компетентних органів, спрямовану або на примусове здійснення юридичного обов'язку, необхідного для реалізації права людини, або на відновлення такого права, або на попередження або припинення його порушення. Запропонована інтерпретація цього базового поняття, безумовно, призводить як до тлумачення похідних від нього понять про структурні елементи даної діяльності, так і до їх видової класифікації. Скажімо, юридичною необхідністю, яка тягне до юридичної правозахисної діяльності, можуть виступати потреба в правосудді; потреба у формальному визначенні прав і обов'язків суб'єкта в разі виникнення ситуації спору (ситуації правової невизначеності), потреба в застосуванні такої юридичної (а не будь-якої іншої) процедури, в результаті якої порушене право суб'єкта адекватно відновлюється або ліквідується загроза порушення права [6, с. 248], чим гарантується саме його дотримання.

Юридичною метою такої діяльності (ідеальним образом бажаного результату) можна вважати, власне, стан визначеності прав суб'єкта в зазначених ситуаціях, їх захищеності в результаті використання таких процедур. Говорячи більш конкретно, мета такої діяльності зводиться до ідеальних результатів ліквідації наслідків порушення права суб'єкта або до недопущення цього порушення, об'єктивується в певному юридичному акті (документальному або діяльнісному) [6, с. 248].

Висновки. Отже, підбиваючи підсумок дослідження, ми можемо зазначити, що юридичними засобами захисту прав людини є саме чітко визначені на державному і недержавному рівні юридичні засоби, безпосереднє застосування яких допомагає особі повною мірою здійснити захист своїх порушених прав у правозахисній діяльності. Окрім того, ці юридичні засоби захисту прав людини мають забезпечуватися на державному рівні і у будь-якому разі не підлягати сумніву і виконуватися усіма членами суспільства. Таким чином, юридичні засоби захисту прав людини є тими необхідними складовими, що забезпечують розвиток держави і суспільства.

Бібліографічні посилання

1. Вітюк О. Система захисту прав людини. URL: http://desn.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2254%3A2012-10-05-10-16-34&catid=353%3A2012-03-22-14-34-14&Itemid=3172&lang=ua
2. Авдюгін Р. Г. Забезпечення прав людини в Україні: міжнародні та національні засоби забезпечення. *Права людини*. URL: <http://vuzlib.com/content/view/1371/91/>
3. Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права: учебник. Москва: Норма-Инфра, 2001. 528 с.
4. Білозьоров Є. В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. *Адвокат*. 2009. № 8 (107). С. 26–30.
5. Соколенко О. Л. Захист прав громадян як основна функція правової держави. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 118–121.
6. Права людини: соціально-антропологічний вимір: колект. монографія / ред. П. М. Рабінович. Львів: Світ, 2006. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 13. 432 с.
7. Скакун О. Ф. Теория государства и права: учебник. Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.
8. Богачова Л. Л. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина в європейському та національному праві. *Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. / НДІ держ. будівництва та місц. самоврядування Нац. акад. прав. наук України*. Харків: Право, 2011. Вип. 22. С. 56–70.
9. Авдюгін Р. Правові засоби як гарантії забезпечення прав людини. *Юридичний вісник*. URL: <http://www.pravnuk.info/2013-12-27-15-15-31/885-pravovi-zasobi-yak-garanti%D1%97-zabezpechennya-prav-lyudini.html>.

Надійшла до редакції 29.07.2018

SUMMARY

Payda Yu.Yu. Definition legal remedies for human rights. The analysis of scientific publications of domestic and foreign researchers, which concern different approaches to the study of such a phenomenon as "legal remedies for human rights", is carried out. The scientists' views on the protection

of human rights in relation to guarantees of human rights protection are presented.

The author pays attention to the definition of such a legal category as legal regulation. The relationship of legal regulation and such a legal category as legal means is mentioned, and their description is made. The peculiarities of the nature of legal means are also revealed.

The author focuses on the fact that rights and freedoms of man and citizen are not any abstract content of the law-governed state, but they require the solution of specific tasks – recognition and promotion of such rights, freedoms and legitimate interests. Such promotion involves safeguarding and protection of the rights of citizens, which provide for the establishment of proper mechanism for promotion and protection of human rights.

The approaches of researchers to the process of state-legal promotion of human rights are considered and the main directions of the state activity in the specified sphere are outlined. The main purpose of legal means is determined.

Attention is paid to the basic methods, methodological principles, by means of which such a phenomenon as legal remedies for human rights is investigated. Legal activity is considered from the standpoint of socio-philosophical theory.

A classification of legal activity by types was conducted. The main types of legal activity include remedial activity, law enforcement activity. These types of legal activity are described. The place of legal remedies in these types of legal activity is determined. The purpose of such activity is indicated.

Describing the state of the scientific elaboration of the problem, the author ascertains that legal means of protecting human rights are legal remedies defined at the national and supranational level, the direct application of which helps a person to protect completely his/her infringed rights in the remedial activity. In addition, these legal remedies for human rights should be fully ensured at the national level and in any case should not be questioned and should be enforced by all members of society. Thus, legal remedies for human rights are the necessary components that ensure the development of the state and society.

Keywords: *human rights, rights, freedoms, guarantees, means, legal means, legal remedies for human rights.*

УДК 340

Саксонов В. Б. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-20-24

ГЕНЕЗА КАТЕГОРІЇ «ДЖЕРЕЛО (ФОРМА) ПРАВА»

Висвітлено становлення юридичного поняття «джерело (форма) права» й визначено основну тенденцію його розвитку. У контексті зазначеного розкрито зміст і співвідношення юридичних термінів «джерело права» та «форма права». Надано загальнотеоретичну характеристику юридичної конструкції «джерело (форма) права».

Ключові слова: джерело права, форма права, джерело (форма) права, джерела права у формально-юридичному розумінні.

Постановка проблеми. Розвиток вітчизняної юриспруденції в останні десятиріччя характеризується відтворенням тенденції до одночасного використання термінів «джерело права» та «форми права», похідних від них понять «джерело (форми) права» і «форми (джерела) права», а також іще більш складних конструкцій, на кшталт «юридичні джерела (форми) права» й ін.

Однією з головних причин даної проблеми є саме нечіткість розуміння й багатозначність використання основоположного поняття «джерело права» (англ. sources of law) [1, с. 9]. З цього приводу С. Ф. Кечекьян зазначив, що термін «джерело права» належить до найбільш незрозумілих у юридичній науці, адже відсутнє не лише загальновизнане його сприйняття, а й доволі спірним є той сенс, у якому він уживається [2, с. 3]. На думку В. С. Нерсисянца, тлумачення поняття «джерело права» певною мірою є умовним, оскільки цей термін може мати безліч значень, наприклад, під джерелами права можуть розуміти різні соціальні чинники або силу, яка створює право чи певне джерело інформації про нього.

го [3, с. 26]. Г. Ф. Шершеневич навіть вказав на те, що саме поняття «джерело права» є малоприматним для використання, зважаючи на свою багатозначність [4, с. 11].

Водночас необхідно зауважити, що з'ясування сутності основних правових категорій, визначення змісту опорних понять, виявлення значення юридичних термінів, є однією з базових моделей пізнання правових явищ і процесів, а також важливою передумовою відтворення наукової роботи, покликаної розробити теоретичне підґрунтя для розв'язання різноманітних проблем юридичної практики. Тому визначення понятійно-категоріального апарату правознавства, безперечно, є першорядною методологічною парадигмою вітчизняної юриспруденції [5, с. 76].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Зазначену тематику досліджували у своїх наукових студіях такі вчені: А. М. Васильєв, С. Ф. Кечекьян, Ю. В. Корольова, І. А. Мацелюх, П. М. Рабінович, Н. М. Онищенко, Н. М. Пархоменко, О. Ф. Скакун, Ю. О. Тополь та ін. Проте питання визначення та співвідношення таких фундаментальних і системоутворюючих категорій, якими є «джерело права» й «форми права», незважаючи на їх надважливе значення для юриспруденції, донині залишаються дискусійними та неоднозначно висвітлюються у спеціальній літературі.

Враховуючи неабияку актуальність і важливість титульної проблематики, а також нагальну потребу в поглибленні знань щодо вказаної теми, **метою** статті є загальнотеоретична характеристика генези юридичної категорії «джерело (форма) права», зокрема її становлення й основної тенденції розвитку.

Виклад основного матеріалу. Поняття «джерело права» існує упродовж багатьох століть. Цей термін використовувався ще в Давньому Римі. Тит Лівій у своїй праці «Римська історія» назвав Закони XII таблиць джерелами всього публічного і приватного права. Вони вважалися давньоримськими юристами витокami чинного на той час права. Таке розуміння відповідає й сучасному лінгвістичному значенню слова «джерело», яким називають те, що дає початок чому-небудь; звідки постає, походить, черпається щось; основу чого-небудь; вихідне начало [6, с. 218].

У подальшому, разом із розвитком уявлень людини про право, виникненням різних підходів до праворозуміння, формувалося і вчення про його джерела [7, с. 152]. Але як окрему наукову проблему джерела права починають досліджувати лише у XIX ст. Ця категорія наповнювалася змістом з огляду належності дослідника до тієї чи іншої юридичної школи, адже їх представники неоднаково визначали сутність і зміст поняття «джерело права».

Адепти *позитивістського* підходу, під джерелами права розуміли нормативні приписи, що створюються або санкціонуються державою та забезпечуються її примусовою силою. Прихильники *нормативістської* школи права вбачали джерело права в абстрактній засадничій нормі («грунднормі»), яка дає початок усьому праву. Автори, які надавали перевагу *соціологічному* напрямку в правознавстві, вважали джерелами права соціальну та юридичну практику. Прибічники *психологічної* школи права пояснювали процес виникнення та об'єктивації права як результат розвитку людської психіки. Представники *природно-правової* доктрини позиціонували джерела права та їх утворення через природні, невідчужувані права людини.

В радянський період у вітчизняній юриспруденції сформувався *матеріалістичний* підхід до з'ясування сутності та змісту категорії «джерело права», під якими розуміли матеріальні умови життя суспільства, спосіб виробництва, рушійні продуктивні сили тощо. У подальшому матеріалістичний підхід поступово трансформувався у *формально-матеріалістичний*, а згодом – у суто *формалістичний*, що призвело до фактичного ототожнення понять «джерело права» та «форма права». Складний термін «джерело (форма) права» вперше було введено в науковий обіг у середині 80-х років XX ст. А. М. Васильєвим. Втім, учений застеріг від повного ототожнення цих категорій і зауважив, що застосування поняття «джерело» розкриває не сутність питання, а є даниною традиції, котра зберігається в галузевих юридичних науках, які використовують цей термін для позначення того, що сучасна теорія права виражає поняттям «форма» [8, с. 179-180].

У пострадянський час набуває розвитку теоретичне положення про *джерело права* як *зовнішню форму виразу норм права*. Так, П. М. Рабінович вказує на те, що джерела юридичних норм відображаються поняттям форми права (зовнішньої), є способом зовнішнього вияву правових норм, який засвідчує їх загальнообов'язковість [9, с. 171]. В. М. Хропанюк джерело права визначає як спосіб вираження та закріплення правових норм, правовий термін, який використовується для позначення зовнішньої форми виявлення

правових норм [10, с. 199]. А. Б. Венгеров вважає, що під цим терміном зазвичай розуміють зовнішню форму та спосіб об'єктивізації правових норм, способи їх офіційного виразу й закріплення [11, с. 206-209]. Інші дослідники також зазначають, що джерело права – це форма, за допомогою якої державна воля стає правовою нормою; джерела права є офіційно об'єктивованими актами, котрі містять правові норми і т. ін. [4, с. 11].

В. С. Нерсесянц із цього приводу зауважив, що розуміння джерела права у формально-юридичному значенні є результатом «джентльменської угоди» між юристами (як практиками, так і вченими), яка покликана створювати умови для уникнення багатозначності цього поняття [3, с. 265]. Ця позиція підтверджується існуючою в юридичній науці тенденцією до акцентування уваги на формально-юридичному змісті терміну «джерело права» шляхом уточнення в дужках – «форма», або підкресленням формально-юридичного підходу через словосполучення «форма (джерело) права» [12, с. 81; 13, с. 152; 14, с. 342]. Водночас використовується конструкція *юридичні джерела (форми) права* [15, с. 308].

Загалом, як переконливо стверджує О. Ф. Скакун, «джерело права» і «форма права» взаємопов'язані, але не тотожні поняття. *Джерело права* розкриває витоки формування права, причини і закономірності процесу його виникнення та розвитку, а *форма права* показує, як зміст права нормативно організується і виражається ззовні [16, с. 206].

На сучасному етапі розв'язання проблеми щодо визначення сутності та змісту поняття «джерело права» сформувався *багатоаспектний характер його розуміння*, а також класифікації [1, с. 9].

У *матеріальному значенні* джерела права визначають як фактори, що спричиняють або безпосередньо впливають чи об'єктивно зумовлюють формування права – економічні засади, соціальні чинники, політичне середовище та інші умови життєдіяльності суспільства.

Джерела права в *ідеологічному розумінні* характеризують як ідейні витоки права, це: система уявлень про те, яким має бути право; правова і політична свідомість суб'єктів правотворчості; ідеї, принципи, теорії, концепції, покладені в основу норм права; правові доктрини тощо.

Деякі автори розглядають джерела права в аспекті *пізнання права*. Ними можуть бути: різноманітні історично-правові пам'ятки, результати археологічних досліджень; певні правові акти, юридична практика, судові справи та звичаї, що існували історично; судові промови, праці вчених-юристів тощо, які мали значення для формування права, і т. ін. Втім, наразі розгляд джерел права у цьому контексті не набув значного поширення.

З позицій діяльності публічних інституцій (органів державної влади, місцевого самоврядування, громадянського суспільства) у процесі формування та встановлення правових норм поняття «джерело права» характеризують в *інституційному розумінні*.

Врешті, *джерела права у формально-юридичному значенні* ототожнюють із зовнішніми формами виразу, існування та перетворення права, зовнішньою формою об'єктивізації права, тобто *формами права*. Зокрема, О. Ф. Скакун характеризує *джерела права у формальному (юридичному) розумінні* як акти уповноважених суб'єктів права, що є формою вираження та закріплення правових норм і принципів, на основі яких виникають, змінюються чи припиняються правові відносини. Інакше, це зовнішні виявлення буття об'єктивно існуючих правових норм і принципів, які є мірою охоронюваною державою права [16, с. 206].

На рівні комплексного наукового дослідження теоретико-методологічних засад джерел права Н. М. Пархоменко зазначає, що *джерела права у формально-юридичному розумінні* – це обов'язкові до виконання акти уповноважених суб'єктів права, котрі містять норми права у письмовій формі, а також акти волевиявлення владних суб'єктів, що є неписаними нормативними фактами, на основі яких (актів) виникають, змінюються та припиняються правові відносини. Їх *загальними ознаками* є: публічність, нормативність, формальність, юридична сила, безпосередній зв'язок із державою. Ці ознаки виявляються у *функціях* джерел права, що походять з їх природи та підпорядковані здійсненню правового регулювання суспільних відносин [1, с. 24].

Серед *ознак джерел права у формально-юридичному сенсі* також виокремлюють: їх правотворчу значимість; зміст у вигляді юридично оформленої державної волі; їх загальнообов'язковість і гарантованість державою; формальну визначеність, особливу юридичну форму; те, що вони встановлюють основи засад правового регулювання у визначених сферах суспільного життя [4, с. 13].

Підсумовуючи характеристику різних підходів до розуміння сутності та визначення поняття «джерела права» слід зазначити, що в останні роки спостерігається тенденція до фокусування уваги на таких основних значеннях цього терміна: *матеріальному* (економічні, соціальні, політичні умови життя суспільства, його потреби й інтереси та ін.); *ідеологічному* (правова культура, правосвідомість суспільства тощо); *формально-юридичному*, в якому під джерелами права маються на увазі зовнішні форми вираження права, засоби його об'єктивації – це й є *форми права* (нормативний акт, нормативний договір, юридичний прецедент й ін.) [13, с. 155; 17, с. 107; 18, с. 297].

Крім того, зауважимо, що на сьогодні більшість науковців схиляється до використання терміна «джерело права» саме у *формально-юридичному* значенні, тобто розуміють його як визнану в конкретному суспільстві офіційну *форму (спосіб) зовнішнього вираження та закріплення норм права*, посилення на яку підтверджують їхнє існування [17, с. 108].

Водночас в Академічному курсі теорії держави і права за редакцією О. В. Зайчука та Н. М. Оніщенко вказується, що під *формою права* слід розуміти організацію власного змісту, способи його існування, прояву, впорядкування та функціонування. При цьому Н. М. Пархоменко підкреслює, що розрізняють *внутрішню* та *зовнішню* форми права. Під внутрішньою розуміють систему права, структуру змісту або систему права та його структуру, а під зовнішньою – джерела права [19, с. 334].

В Юридичній енциклопедії за редакційним головуванням Ю. С. Шемшученка також відтворюється позиція, що *форми права* є способом зовнішнього вираження правових норм як загальнообов'язкових правил регулювання суспільних відносин. При цьому розглядуваний термін вживається в однаковому значенні з поняттям «джерела права» [18, с. 297].

Зазначена позиція знаходить прояв і в галузевих юридичних студіях. У тлумачному термінологічному словнику з конституційного права за редакцією Л. Р. Наливайко та М. В. Беляєвої «*форми (джерела) права*» визначаються як офіційні способи вираження і закріплення змісту правових норм, за допомогою яких норми права набувають публічного характеру, стають загальнообов'язковими для всіх і отримують зовнішню об'єктивацію [14, с. 342].

Насамкінець акцентуємо увагу та тому, що *форму права* здебільшого розглядають як спосіб вираження зовні юридичних правил поведінки, засіб об'єктивізації норм права [13, с. 155]. Так, О. Ф. Скакун вважає, що *форми права* – це вихідні від держави або визнані нею зовнішні, офіційно-документальні способи вираження (організації, існування) змісту права, його норм і принципів, надання їм юридичного значення. Тому при використанні конструкції «*джерело (форма) права*» підкреслюється, що мова йде про *джерела права у формальному (юридичному) розумінні* [16, с. 206].

Висновки. Отже, на сучасному етапі розв'язання проблеми визначення змісту поняття «джерело права» сформувався *багатоаспектний характер його розуміння*. В останні роки спостерігається тенденція до фокусування уваги на таких основних значеннях цього терміна: *матеріальному, ідеологічному та формально-юридичному*. При цьому більшість науковців схиляється до використання терміна «джерело права» саме у *формальному (юридичному) розумінні*, тобто мають на увазі визнану в певному суспільстві офіційну *форму (спосіб) зовнішнього вираження та закріплення норм права, спосіб їх об'єктивізації*. Таким чином, при використанні юридичної конструкції «*джерело (форма) права*» наголошується, що в даному випадку йдеться про *джерело права у формально-юридичному значенні*.

Бібліографічні посилання

1. Пархоменко Н. М. Джерела права: теоретико-методологічні засади: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 36 с.
2. Кечекьян С. Ф. О понятии источника права. *Ученые записки Московского гос. ун-та*. Вып. 116. Кн. 2. 1946. С. 3-25.
3. Нерсисянц В. С. Проблемы общей теории права и государства : учебник для вузов / Под общ. ред. В. С. Нерсисянца. Москва: НОРМА–ИНФРА М, 1999. 832 с.
4. Корольова Ю. В. Джерела права: багатоманітність наукового розуміння та єдність сутності. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту*. 2015. Серія ПРАВО. Вип. 31. Т. 1. С. 10-13.
5. Саксонов В. Б. Визначення понятійно-категоріального апарату як методологічна парадигма юриспруденції. *Науковий вісник Юридичної академії МВС*. 2005. № 3. С. 76–85.
6. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.

7. Загальна теорія права: підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
8. Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юрид. ВНЗ / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
9. Рабінович П. М. Джерело права // Юридична енциклопедія. В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 2: Д – Й. 1999. 744 с.
10. Теорія держави і права: підручник / кер. авт. кол. Ю. А. Ведерніков. 3-тє вид., перероб. і доп. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД, 2016. 480 с.
11. Венгеров А. Б. Теория государства и права: учебник для юрид. вузов. 3-й вып. Москва: Юриспруденция, 2000. 528 с.
12. Актуальні проблеми теорії держави і права: навч. посібник / Є. В. Білозьоров, Є. О. Гіда, А. М. Завальний та ін.; за заг. ред. Є. О. Гіди. Київ: ФОП О. С. Ліпкан, 2010. 260 с.
13. Теорія держави та права: навч. посіб. /Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ: НАВСУ, Освіта України, 2017. 320 с.
14. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / Укладачі: Л. Р. Наливайко, М. В. Беляєва. Київ: Хай-Тек Пресс, 2013. 342 с.
15. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.
16. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 2-ге вид. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.
17. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2015. 368 с.
18. Онищенко Н. М. Форма права // Юридична енциклопедія. В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 6: Т – Я. 2004. 768 с.
19. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

Надійшла до редакції 10.07.2018

SUMMARY

Saksonov V. B. Genesis of the category "source (form) of law". It has been lit up the origin of the legal notion "source (form) of law" and was defined the main tendency of its developing. In the context of the idea, the content is revealed and the correlation between two juridical terms "source of law" and "form of law". To the juridical terms "source (form) of law" is given the general and theoretical characteristic.

It is proved that on the modern stage of solving the problem of definition of the content of the notion "source of law" and the different approaches of it understanding. Besides, the last years have demonstrated the tendency to focus attention on such main definitions of these terms: material, ideological and formal- juridical.

In the material sense, sources of law are defined as factors that cause or directly influence or objectively determine the formation of law. Among them, there are economic basis, social factors, political environment and other conditions of life of society.

The sources of law in ideological meaning are characterized as ideas produced by the law. It is a system of ideas of what the law should be; lawful culture and lawfully realizing the subjects of law-making; ideas, principles, theories, which make the basis of law standards, etc.

In the formally legal sense of the sources of law are identified with the external forms of expression, the existence and transformation of law, the external form of objectification of law. These are the main forms of law (normative acts, normative agreements, judicial precedents, etc.).

Today the most of the scholars prefer to use the term "source of law" just in a formal (juridical) meaning. That is, they mean the official form (mode) of external expressing and fixing the standard of law, the way of making them objective. So, while using the juridical category "source (form) of law"; they underline the idea that in this case they mean the source of law in formal-juridical doctrinal understanding.

Keywords: *source of law, form of law, source (form) of law; sources of law in formal juridical doctrinal understanding.*

УДК 340.132

Сердюк І.А. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-25-29

ПЛЮРАЛІЗМ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КІЛЬКІСНОГО АСПЕКТУ СТАДІЙ ПРАВАЗАСТОСОВНОГО ПРОЦЕСУ

Розглянуто існуючі в сучасній правничій науці погляди правників на кількісний аспект стадій процесу застосування норм права. На основі їх аналізу обґрунтовано теоретичну модель, що визначає алгоритм дій уповноваженої сторони управлінських правовідносин, спрямованих на досягнення проміжних цілей, і як наслідок – кінцевої мети правозастосовного процесу.

Ключові слова: стадія правозастосовного процесу, встановлення фактичної основи справи, встановлення юридичної основи справи, офіційне казуальне тлумачення, ухвалення рішення у справі, забезпечення виконання ухваленого рішення, правозастосовний акт.

Постановка проблеми. У достатньо відомому академічному виданні при висвітленні питання, що торкається кількісного та телеологічного (цільового) аспектів стадій застосування норм права, зазначено, що справа полягає не в кількості стадій правозастосовного процесу, а в їх суті, в їх змісті. Вся правозастосовна діяльність як цілісний, єдиний процес поділяється на ряд стадій не заради деякої самоцілі, а задля більш глибокого та різнобічного пізнання і вдосконалення самого правозастосовного процесу [1, с. 319-320].

Ми не ставимо під сумнів провідної ролі філософських категорій «сутності» та «змісту» в пізнанні правового феномена стадій процесу правозастосування. Більше того, зазначаємо правильність обраного методологічного підходу та термінологічну коректність уживаного правником при висвітленні цього питання словосполучення «стадії правозастосовного процесу» на противагу іншому, більш поширеному в юридичній літературі терміну – «стадії застосування норм права».

Водночас уважаємо за необхідне вказати на діалектичний зв'язок згаданих вище родових понять із такими парними для них категоріями, як «явище» та «форма», що виражається у відповідних судженнях: 1) сутність проявляється, а явище сутнісне; 2) немає неоформленого змісту, так само як і немає беззмістовної форми.

Урахування наведених теоретичних положень свідчить про те, що кількість стадій процесу застосування норм права має не менш важливе значення, ніж їх зміст. Кожна додаткова стадія цього процесу змінює уявлення про його зміст, збагачуючи останній як юридично значущими діями суб'єктів, так і їх наслідками.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Процес застосування норм права та його стадії є традиційними питаннями, що комплексно розглядається в межах наукових монографій, статей, підручників і навчальних посібників не лише з теорії права, але й галузевих наук процесуального права.

Вагомим здобутком національної та зарубіжної правової доктрини є ґрунтовна розробка цілої низки питань, пов'язаних із різними аспектами проблематики правозастосовного процесу, як от доказування, юридична кваліфікація, тлумачення норм права, ухвалення рішення у юридичній справі та його документальне оформлення та ін. Водночас дискусійним для правничої науки залишається питання визначення кількісного аспекту стадій вищезгаданого виду юридичного процесу.

Метою цієї статті є спроба автора на основі методологічного аналізу різних поглядів учених на кількісний аспект стадій процесу застосування норм права обґрунтувати теоретичну модель, що визначає алгоритм дій уповноваженої сторони управлінських правовідносин, спрямованих на досягнення проміжних цілей, і як наслідок – кінцевої мети правозастосовного процесу.

© Сердюк І.А., 2018

Досягнення визначеної дослідницької мети зумовило необхідність використання логічних методів пізнання, зокрема аналізу та синтезу, а також методу правового моделювання.

Важливими у гносеологічному плані вважаємо судження В. Горшенюва з приводу необхідності дослідження стадійності юридичного процесу з таких методологічних позицій: по-перше, з позиції загальнологічної характеристики вчинення всіх процедурно-процесуальних дій; по-друге, з позиції розгляду функціонального прояву всієї процесуальної діяльності, тобто врахування таких етапів, які являють собою послідовний процес комплексу дій, що закріплюються в різноманітних процесуальних актах і мають на меті досягнення необхідного результату, передбаченого відповідною нормою матеріального права. Звідси правомірне виокремлення двох великих рівнів (блоків) стадій юридичного процесу: стадії логічної послідовності та стадії функціонального призначення [2, с. 127].

Вищенаведені судження правника знайшли своє підтвердження у різних поглядах представників загальнотеоретичної та галузевих юридичних наук на визначення стадій правозастосовного процесу та послідовність їх здійснення. Якщо перші розглядали цей процес із погляду загальнологічної характеристики, то другі – з погляду функціонального прояву всієї процесуальної діяльності.

Однак це не означає, що фахівці в галузі теорії права не здійснювали спроб узагальнення послідовного комплексу дій, передбачених різними процесуальними законами. Свідченням цього є запропонована М. Вопленко та підтримана В. Карташовим загальнотеоретична конструкція стадій правозастосовного процесу з розгляду будь-якої юридичної справи, що складається з таких стадій: 1) визначення підвідомчості; 2) порушення юридичної справи; 3) підготовка справи до розгляду; 4) розгляд юридичної справи; 5) ухвалення рішення та його документальне оформлення; 6) оголошення рішення (акта) [3, с. 313].

У межах цієї наукової статті питання стадійності процесу застосування норм права буде розглянуто нами в межах традиційного для теорії права підходу, з погляду загальнологічної характеристики.

Виклад основного матеріалу. Вихідною категорією для дослідження алгоритму дій уповноваженої сторони управлінських правовідносин, спрямованих на досягнення проміжних цілей, і як наслідок – кінцевої мети процесу застосування норм права, є його стадія.

Принагідно зазначити, що під стадією правозастосовного процесу традиційно розуміють сукупність дій (операцій), які вчинюються в процесі правореалізації й об'єднані певною проміжною метою.

Наведена інтерпретація поняття, що розглядається нами, із необхідністю позначилася на поглядах учених, які у своїх працях по-різному відображають кількісний аспект стадій правозастосовного процесу.

Так, зокрема, С. Алексєєв застосування права (закону) розглядає як складну, багатоступеневу діяльність, у якій може бути виокремлено головні ланки – стадії застосування, що характеризують саму логіку і послідовність дій під час розгляду та вирішення юридичної справи. Таких стадій, на думку правника, три: 1) встановлення фактичних обставин справи; 2) встановлення юридичної основи справи – вибір і аналіз юридичних норм; 3) вирішення справи та документальне оформлення ухваленого рішення [4, с. 119].

М. Марченко до найбільш типових відносить такі його стадії: а) встановлення і дослідження фактичних обставин справи; б) вибір і аналіз норми права з погляду її дійсності, законності, дії у часі, у просторі та на коло осіб; в) аналіз змісту норми права та ухвалення рішення (видання індивідуального акта); г) доведення змісту ухваленого рішення до відома зацікавлених державних і громадських органів та посадових осіб [5, с. 319].

Л. Морозова зазначає той факт, що в літературі, як правило, виокремлюють чотири головні стадії правозастосування: встановлення фактичної основи справи; стадія юридичної кваліфікації; прийняття рішення у справі; виконання правозастосовного акта та контроль за правильністю дій суб'єкта правозастосування та досягнутим результатом [6, с. 284].

П. Рабінович вирізняє такі основні стадії процесу застосування правових норм: 1) встановлення юридично значущих фактів і відшукування такої правової норми, яку належить застосувати саме до них; 2) перевірка достовірності, правильності тексту, ви-

значення меж дії та юридичної сили відшуканої юридичної сили; 3) з'ясування змісту (сміслу) юридичної норми, тобто її тлумачення; 4) прийняття рішення у справі, тобто встановлення формально обов'язкового індивідуального правила поведінки персонально визначених суб'єктів стосовно майбутньої реалізації; 5) оформлення цього рішення у правозастосовному акті [7, с. 173].

Авторський колектив навчального посібника «Теорія держави і права» за загальною редакцією С. Лисенкова та В. Копейчикова вказують на доцільність виокремлення таких самостійних стадій процесу застосування норм права: 1) встановлення та аналіз фактичних обставин справи або ситуації, що потребує врегулювання чи вирішення; 2) вибір та встановлення автентичності тексту норми права, що регулює даний випадок (юридична кваліфікація); 3) тлумачення норм права; 4) прийняття рішення по справі, яке знаходить своє закріплення у виданні правозастосовного акта; 5) заключна стадія, на якій здійснюються фактичні дії, завдяки чому норма права, її настанови впроваджуються у життя [8, с. 214-221].

А. Венгеров вказує на такі стадії юридичного процесу, що складає предмет розгляду: 1) дослідження фактичних обставин справи, соціальної ситуації, що склалася, способів поведінки; 2) вибір норми права, так звана правова кваліфікація дій адресата суб'єкта правозастосування; 3) перевірка дійсності (автентичності) тексту норми права; 4) тлумачення норми права, з'ясування її змісту; 5) винесення рішення компетентним органом, посадовою особою; 6) доведення змісту рішення до відома адресата правозастосування, зацікавлених осіб та організацій [9, с. 506].

В. Горшеньов із погляду логічної послідовності також виокремлює шість процесуальних стадій: 1) аналіз фактичних обставин справи; 2) вибір норми права; 3) перевірка автентичності тексту та встановлення юридичної сили джерела; 4) з'ясування змісту правової норми; 5) тлумачення; 6) ухвалення рішення та закріплення його в акті застосування права [10, с. 123-137].

Аналіз вищенаведених поглядів учених на кількісний аспект проміжних цілей процесу застосування норм права дає підстави для висновку про те, що їх відмінною рисою є визнання самостійними та значущими в процесі таких стадій: 1) з'ясування змісту правової норми; 2) тлумачення норм права; 3) оформлення ухваленого рішення у правозастосовному акті 4) доведення змісту рішення до відома адресата правозастосування, зацікавлених осіб та організацій. 5) забезпечення виконання ухваленого правозастосовного акта.

З приводу розуміння тлумачення норм права як самостійної стадії правозастосовного процесу необхідно зробити деякі уточнення. По-перше, мається на увазі саме офіційне тлумачення норм права; по-друге, воно може являти собою як самостійну діяльність, спрямовану на з'ясування та роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої у нормах права, так і самостійну ланку в процесі застосування норм права. В першому випадку йдеться про нормативне офіційне тлумачення, що має формально обов'язковий характер для всіх випадків реалізації норми права, що тлумачиться, а у другому – про казуальне тлумачення, розраховане на конкретну життєву ситуацію, вирішення конкретної юридичної справи.

Як слушно зауважив Ю. Власов, слід виходити з цільового призначення роз'яснення. Якщо воно здійснюється з метою інтерпретації норми права для її правильного однакового розуміння всіма суб'єктами, то можна говорити про самостійну спеціальну діяльність. Інша справа, коли роз'яснення норми права проводять при її застосуванні до конкретного випадку [11, с. 12]. Таким чином, достатньо аргументовано вважаємо тезу про офіційне казуальне тлумачення як самостійну стадію правозастосовного процесу.

Натомість вважаємо достатньо переконливою тезу про відсутність достатніх підстав для виокремлення як самостійної стадії процесу застосування норм права з'ясування змісту правової норми. Ця теза ґрунтується на судженні про феномен тлумачення норм права як пізнавальний процес, що поєднує в собі і з'ясування, і роз'яснення волі законодавця.

В юридичній літературі наводяться аргументи як на підтримку стадії забезпечення виконання ухваленого правозастосовного акта, так і контраргументи. Її прибічники акцентують увагу на тому, що реалізація норм права в межах правозастосування отримує своє повне завершення у фактичному виконанні припису правозастосовного акта. Противники такого підходу роблять наголос на а) досить частому добровільному виконанні акта застосування норм права, що дає підстави для віднесення цієї стадії застосу-

вання норм права до факультативних; б) розумінні примусового виконання правозастосовного акта як окремого правозастосовного процесу, що так само має три окремі стадії [12, с. 16].

Виконання ухваленого правозастосовного акта є виявом досягнення не лише проміжної, але й кінцевої мети процесу застосування норм права, що сприяє утвердженню правопорядку. Такий умовивід узгоджується з правовою позицією Європейського суду з прав людини, неодноразово підтвердженою ним у своїх рішеннях. Її суть зводиться до тези про ілюзорність процесу правосуддя (а по суті – процесу застосування норм права), в якому не забезпечено виконання ухваленого рішення.

Вважаємо недостатньо аргументованим виокремлення як самостійних стадій правозастосовного процесу оформлення ухваленого рішення в правозастосовному акті та доведення його змісту до відома адресата правозастосування, зацікавлених осіб та організацій. На підтвердження цієї тези наведемо такі аргументи: 1) акт застосування норм права не завжди має документальну форму; 2) дії суб'єкта правозастосування, спрямовані на ухвалення управлінського рішення та його документальне оформлення, як правило, не розведені в часі (тобто відбуваються одночасно); 3) доведення змісту рішення до відома адресата правозастосування, зацікавлених осіб та організацій характеризується як дії суб'єкта правозастосування, що по-перше, є короткостроковими і, по-друге, мають сенс лише за наявності акта застосування норм права, що являє собою юридичний документ.

Висновки. Зважаючи на вищевикладене, *теоретична модель, що визначає алгоритм дій уповноваженої сторони управлінських правовідносин, спрямованих на досягнення проміжних цілей, і як наслідок – кінцевої мети правозастосовного процесу, має включати в себе такі його стадії: 1) встановлення фактичних обставин справи; 2) встановлення юридичної основи справи (юридичну кваліфікацію); 3) офіційне казуальне тлумачення норми права, що підлягає застосуванню; 4) вирішення справи по суті шляхом ухвалення відповідного рішення (правозастосовного акта) та його документальне оформлення, якщо така форма є вимогою чинного законодавства; 5) забезпечення виконання ухваленого рішення.*

Бібліографічні посилання

1. Марченко М. Н. Реализация права. *Общая теория государства и права* : академический курс / под общ. ред. М. Н. Марченко. Москва, 1998. С. 312-322.
2. Горшенёв В. М. Теория юридического процесса: монография. Харьков, 1985.
3. Карташов В. Н. Теория правовой системы общества: учебное пособие. Ярославль: ЯрГУ, 2005. 547 с.
4. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования: монография. Москва: Статут, 1999. 712 с.
5. Марченко М. Н. Реализация права. *Общая теория государства и права*: академический курс / под общ. ред. М. Н. Марченко. Москва, 1998. С. 312-322.
6. Морозова Л. А. Теория государства и права: учебник. Москва: Юристъ, 2002. 414 с.
7. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., доп. Львів: Край, 2008. 224 с.
8. Теорія держави і права: навч. посіб. / А. М. Колодій та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 368 с.
9. Венгерова А. Б. Теория государства и права: учеб. 4-е изд., стер. Москва: Омега-Л, 2007. 608 с.
10. Горшенёв В. М. Теория юридического процесса: монография. Харьков, 1985.
11. Власов Ю. Л. Проблемы тлумачення норм права: монография. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001.
12. Малишев Б. В., Москалюк О. В. Застосування норм права (теорія і практика): навч. посіб. Київ: Реферат, 2010. 260 с.

Надійшла до редакції 04.06.2018

SUMMARY

Serdyuk I.A. Pluralism of approaches towards determination of quantitative aspect of stages of law enforcement process. Processing this article the author put an aim to ground a theoretical model determining the scheme of actions of the authorized party of administrative relations directed at attaining interim aims and as a result the final aim of law enforcement process.

The issue of staging of the process of legal norms enforcement was viewed by the author within the traditional for the theory of law approach, from the point of view of general and logical description.

Scientists' views analysis towards the quantitative aspect of interim aims of the process of enforcement of legal norms gives the grounds for conclusion that their different stroke is recognition as independent and significant of the following stages: 1) clarification of sense of a legal norm; 2) legal

norms interpretation; 3) designing of the approved decision in law enforcement act; 4) proving the contents of decision for the record of the addressee of law enforcement, interested persons and organizations; 5) securing fulfillment of the approved law enforcement act.

The author gives arguments and counterarguments towards recognition as independent and significant of the mentioned stages of law enforcement process.

Considering these arguments the theoretical model determining the scheme of acts of the authorized party of administrative legal relations directed at achievement of interim aim and as a result the final aim of law enforcement process should include the following stages: 1) ascertainment of the factual circumstances of a case; 2) ascertainment of a legal base of a case (legal qualification); 3) official casual interpretation of a legal norm being subjected to application; 4) case disposal as a matter of fact by way of resolving of an appropriate decision (law enforcement act) and its documental design if such a form is a claim of the acting legislation; 5) securing of the approved decision accomplishment.

Keywords: *stage of law enforcement process, ascertainment of the factual circumstances of a case, ascertainment of a factual base of a case, ascertainment of a legal base of a case; official casual interpretation, approved decision in a case, provision of accomplishment of the approved decision, law enforcement act.*

УДК 342.39

Талдикін О.В.[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-29-35

КРИПТОВАЛЮТА ЯК ФІНАНСОВИЙ ФАКТОР НЕТОКРАТІЇ

Проаналізовано криптовалюту як фінансову складову прояву нетократії в інформаційному суспільстві. Визначено нетократичний характер технологій видобутку криптовалют. Наведено особливості криптовалют як принципово нового покоління цифрових рахункових одиниць, що працюють тільки в мережі Інтернет, причому без будь-якого контролюючого органу. Висвітлено факти підвищення рівня інтересу з боку як державних, так і фінансових структур до криптовалют.

Ключові слова: блокчейн, глобалізація, віртуалізація, влада, інформаційне суспільство, кіберпростір, майнінг, криптовалюта, нетократія, фінансова складова державного суверенітету, цифрові гроші, цифрові рахункові одиниці, цифровий світ.

Постановка проблеми. З виникненням та розвитком цифрових технологій, розповсюдженням мережі Інтернет, а також появою принципово нової форми влади в інформаційному суспільстві – *нетократії*, в умовах поширення глобалізаційних процесів постіндустріальної цивілізації, виникають принципово нові шляхи віртуалізації фінансових відносин.

Автор у попередніх роботах вже вказував на основні *фактори впливу* процесів глобалізації на трансформацію державно-правових інститутів суспільства (економічний, політичний, інформаційно-технологічний) [1; с.138].

Прямим наслідком глобалізації є формування мережевих структур, що дозволяє вести розмову про *мережевий характер світу*, особливо в інформаційній сфері. Вже сьогодні ми можемо спостерігати процес технологічної реалізації проекту *Цифрового світу*, коли після утворення глобального *кіберпростору*, що являє собою всесвітню мережу, відбувається цифрова синхронізація стану всіх комп'ютерів, які складають глобальну мережу, яка, у свою чергу, у майбутньому, може забезпечити управління суспільством на основі кількісного стохастичного моделювання, шляхом числової обробки в бінарному коді величезного масиву даних про сучасне та майбутнє складних систем, що

утворені завдяки глобальній мережі [2, с.132].

Мережевий характер сучасного суспільства, вільний та постійно зростаючий доступ до інформаційних потоків, мережева монополія на ексклюзивну інформацію та нечувані раніше можливості віртуальної реальності для миттєвого, а також необмеженого обміну інформацією з метою задоволення власних потреб і інтересів, свідчать про те, що віртуальна реальність стала невід'ємною частиною усіх сфер життя. Безумовно, треба мабуть бути дуже наївним, щоб сподіватись на відсутність впливу *влади мережі* на фінансово-економічну систему світу взагалі, а також окремої держави зокрема. Час, коли інформація стає товаром, а медіа-простір монополізованим, коли відбувається маніпулювання важливою інформацією, що перетворює її у вигідний бізнес, а сама інформація стає кінцевим продуктом економіки, матеріальні блага починають розглядатись в аспекті власної інформаційної сутності, а їх важливість визначається цінністю тієї інформації, яку вони містять [1, с.139].

Нетократична революція призвела до появи глобальної електронної мережевої культури, але це не змінило сутності транснаціональних фінансових корпорацій, коли підвищення прибутків, як і раніше, залишається їх основною великою метою. Але в умовах постіндустріального суспільства корпорації цікавить можливість переведення власних фінансових систем на принципово новий рівень, який би відповідав сучасним вимогам безпеки, надійності, оперативності, а головне – розширював свободу транзакцій та зменшував потенційні наслідки стороннього контролю, контролю з боку держави.

Метою даної роботи є спроба визначення криптовалюти як фінансового фактора прояву нетократії в глобалізованому світі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Поява та поширення криптовалют є предметом досліджень зарубіжних авторів: як науковців, так і практикуючих фінансистів: Бернарда Марра [3], Трента Дж. Макдональда, Глема Чемберса [4], Дарсі Ален, Джейсон Потса та інших.

Останнім часом проблеми цифрових облікових одиниць цікавлять і вітчизняних дослідників. Так, умови виникнення ринку криптовалют, що пояснюють причини створення та використання альтернативи традиційним системам розрахунків, розглядалися в роботі В.Г. Сословського і І.О. Косовського «Ринок криптовалют як система» [5].

Критичний аналіз такого явища як криптовалюта та формування відповідних методологічних підходів до її облікового відображення висвітлено у роботі О.М. Петрука та О.С. Новака «Сутність криптовалюти як методологічна передумова її облікового відображення» [6]. Криптовалюту як нову складову фінансової системи пропонує вважати С. Ю. Коваль [7].

Визначенню сучасних тенденцій розвитку криптовалют у світі загалом і в Україні зокрема присвячена стаття Є.О. Галушки, О.Д. Пакона «Сутність криптовалют та перспективи їх розвитку» [8].

Динаміку розвитку криптовалют в сучасній економіці України досліджено у колективній праці С.В. Васильчака, М.В. Куницької-Ляш, М.П. Дубини [9].

Разом з тим, незважаючи на значну кількість публікацій, більшість робіт, розкривають фінансово-економічні аспекти утворення та використання криптовалют, що ніяк не торкається їх політичної складової, зокрема тієї, що вказує на нетократичний характер їх феномена.

Виклад основного матеріалу. Інтернаціоналізація національних економік посилила мобільність і доступність міжнародних ринків капіталу, що, у свою чергу, вже призвело, до формування нового економічного простору з транскордонним переміщенням капіталу, фінансовими інноваціями у створенні та застосуванні принципово нових видів грошових ресурсів, електронних грошей, різних видів платіжних технологій. А.Б. Пельо вважає, що у конкурентній боротьбі за капітал між фінансовим і реальним сектором кращу позицію займає перший, пропонуючи вищу прибутковість. Цьому сприяють новітні процеси, що спостерігаються у фінансовому секторі, а саме – віртуалізація фінансових ринків [10].

В наш час, коли дискусійним постає саме питання правомірності поширення державного суверенітету на віртуальний простір, коли технічні можливості реалізації такого поширення є доволі проблематичними, віртуалізація фінансів може нести певні загрози для держави як територіальної економічної цілісності. Сьогодні грошові ресурси не мають національної приналежності, а їх власники, самостійно обираючи зручну для них юрисдикцію, будуть переміщатися в ті країни, які надають їм найбільший сприятливий

режим для розміщення капіталу, перш за все з позицій оподаткування. В цьому випадку глобалізація економічних відносин являє собою основну загрозу національній безпеці, бо не керовані національними урядами транснаціональні фінансово-кредитні інститути фактично підривають національні суверенітети [11, с. 296].

Необхідно звернути увагу на те що, загальна криза індустріального суспільства та його трансформація у постіндустріальну форму супроводжується й кризою фінансової системи, яка, на думку Є. Гільбо, відображається у стрімкому падінні ефективності фіктивних інструментів, зникненні капіталотворчої функції кредиту та втечі від фіатних валют [12]. Такі тенденції, у свою чергу, посилюються поширенням у мережевому глобалізованому середовищі певних симулятивних образів, зокрема: *еканізму*, як прагнення людини піти від дійсності у віртуальну реальність, *конс'юмеризму*, як охоплення ідеєю про можливість досягнення соціальної переваги, щастя через споживання, залежність від речей, а також власні досягнення у віртуальному просторі, що стають символом причетності до якоїсь "бажаної" для суб'єкта суспільній групи. У користувачів Інтернету, які мають неабиякий досвід численних комп'ютерних ігор з отриманням бонусів за ігровий прогрес, особливий інтерес викликає поява віртуальних можливостей отримання реального прибутку поза межами державного контролю, адже глобалізація не тільки об'єднує суспільства різних країн, а ще й створює умови, які суттєво впливають на нові аспекти розуміння фінансової свободи.

Безумовно, що проявом нетократії є наступний етап у розвитку віртуалізації фінансових відносин – поява після електронних грошей та платіжних систем, нових цифрових рахункових одиниць – *криптовалют*. Криптовалюти (Augur, Bitcoin, Bitcoin Cash, BitShares, Ethereum, Ethereum Classic, Dash, та інші, понад 1000) – це цифрові рахункові одиниці, випуск та облік яких є децентралізованим, а функціонування засновано на технології *Blockchain*. Вони відрізняються одна від одної, як правило, криптографічним алгоритмом, покладеним в основу їх емісії. У свою чергу, *блокчейн* являє собою вибудований за певними правилами безперервний послідовний ланцюжок блоків, що містять інформацію [13].

На думку Є.О. Галушки, О.Д. Пакона, саме результатом нестійкості системи грошового обігу після фінансової кризи 2008–2009 рр. виявилася ідея створення нових валют [6, с. 636]. На фоні масових банкрутств банківських фінансових установ, величезних ризиків населення втратити свої депозитні заощадження, інфляції, криптовалюта не видається таким собі ризикованим засобом [7, с. 24].

На думку Глема Чемберса: «Технологія Blockchain – це фантастична нова технологія, вона може розглядатися як частина баз даних, частина хмарних сервісів, частина політичної платформи, але, в основному, є способом зберігання записів новим способом, що має і додає значну та унікальну цінність... На даний момент це переважно нерегульована криптокультурна флотация, захоплююче божевілья, яке в якийсь момент вилетить у старий сильно регульований світ акцій. Той, хто "матиме їх", коли це відбудеться, буде налаштований на те, щоб зробити чудовий прибуток» [4]. Криптовалюти, або «цифрові гроші» та електронні гроші, на перший погляд зовнішньо схожі, але мають одну суттєву відмінність: у криптовалютах, на відміну від електронних грошей, відсутній регулюючий центральний орган-емітент, наприклад: банк чи уряд. Вважається, що всі платежі в криптовалютній системі, як правило, без комісій, повністю анонімні та ніким і ніяк формально не контролюються.

Бернард Марр, автор книги «Data Strategy», стверджує: що «криптовалюта лише керується математикою та шифруванням і визначається консенсусом своїх користувачів. Ці "правила" були введені в дію, коли криптовалюта була випущена у світі в 2011 році. Звичайно, на відміну від, скажімо, виборів, ніякого людського фактора втручання, перевірки або нагляду немає та й не потрібно, що унеможливує корупційну складову. Весь процес керується оригінальною "довірчою" криптографічною структурою, створеною для біткойн [3].

Якщо поява електронних грошей, утворення спеціальних віртуальних фондів грошових коштів спрямовані на забезпечення цілей транснаціональних фінансового капіталу, то тут, поза всяким сумнівом, ми маємо певну відповідь з боку сучасної мережевої нетеократичної еліти, яка у власному прагненні отримати прибуток вже не сподівається лише на його традиційні шляхи, намагається захиститись таким чином від несприятливих наслідків контролю з боку держав, в умовах постійно зростаючого мережевого характеру сучасного суспільства. На думку В.Г. Сословського і І.О. Косовського.

Виникнення та існування цієї системи пов'язане з потребою суспільства мати альтернативні традиційним засоби розрахунків та накопичення [5].

Нетократичний характер криптовалюти підтверджують *технології її видобутку*: майнінг, форжінг та ICO.

Майнінг (від англ. Mining – видобуток корисних копалин) забезпечує підтримку розподіленої платформи та створення нових блоків з можливістю отримати винагороду у формі нових одиниць і комісійних зборів у різних криптовалютах, що, у свою чергу, призводить до витрат власних обчислювальних потужностей та підтримки роботи мереж [14].

Форжінг, або *мінтінг* (від англ. Forging – кування, *мінтінг*; від англ. Minting – карбування монет) передбачає створення в різних криптовалютах нових блоків у блокчейні на основі підтвердження частки володіння з можливістю отримати винагороду у формі нових одиниць та комісійних зборів у криптовалюти [15].

ICO (Initial coin offering з англ. – первинна пропозиція монет, первинне розміщення монет) є формою залучення інвестицій у вигляді продажу інвесторам фіксованої кількості нових одиниць криптовалюти, отриманих разовою або прискороною емісією [16].

Незважаючи на розбіжність у шляхах видобутку, всі технології об'єднують віртуальний, нематеріальний, мережевий характер діяльності та можливість отримання винагороди поза межами як державного контролю, так і традиційного банківського сектора. Принципово нові перспективи закладає й можливість так званого *хмарного майнінгу*, що привертає увагу користувачів мережі відсутністю первинних капіталовкладень. Такі технології видобутку криптовалюти можна розцінювати як вагомий аргумент прояву фінансової складової нетократії в сучасному глобалізованому світі.

Блокчейн та криптовалюти мають велику перспективу там, де необхідно, по-перше, щоб сторони без довіри одна до одної здійснювали обмін товарами, послугами і грошами, а, по-друге, в міжнародних платежах, де існує необхідність швидкого проведення транзакцій», – констатує професор фінансів Олег Шибанов [17], [18].

Поява криптовалюти на світовому фінансовому ринку є феноменом, який у теорії може докорінно змінити наявну у світі фінансову систему. Саме тому уряди країн не поспішають давати дозвіл на масове впровадження криптовалюти на своїх територіях, оскільки альтернатива наявній фінансовій системі може змінити силу впливу центральних органів на управління фінансовими процесами [5, с. 532]. Але підвищення рівня інтересу з боку як державних, так і фінансових структур до криптовалют сьогодні підтверджується численними фактами. Ось лише деякі з них (2015 р. – початок 2018 року).

Лютий 2015 р. – утворення Дослідницького центру по дослідженню випуску криптовалюти та технології цифрових транзакцій у Банку Англії [19].

Березень 2016 р. – англійські вчені разом з Банком Англії розробили *протоваквалюту* RSCoin, яка, на їх думку, буде інструментом державного контролю, що дозволить центральному банку тримати жорсткий контроль над грошовою масою і реагувати на кризи [20].

Серпень 2016 р. – кандидат у члени правління ФРС Марвін Гудфренд у своєму виступі на симпозиумі в Джексон-Хоул підкреслив переваги цифрової валюти як інструменту реалізації політики негативних процентних ставок [21].

Червень 2017 р. – заступник голови ЦБ РФ Ольга Скоробогатова оголосила про роботу над створенням віртуальної національної валюти [22].

Серпень 2017 р. – шість найбільших банків світу Barclays, Credit Suisse, Canadian Imperial Bank of Commerce, HSBC, MUFG, State Street об'єдналися у проєкті створення нової форми цифрових готівкових коштів, які вони сподіваються розпочати в наступному році для проведення клірингових та фінансових транзакцій за технологією блокчейнів, технології, яка є основою біткойн [23].

Листопад 2017 р. – президент Федерального резервного банку Нью-Йорка Вільям Дадлі повідомив, що ФРС починає вивчати ідею створення власної цифрової валюти [24].

Листопад – грудень 2017 р. – США визнали криптовалюту, зокрема біткойн. Комісія з торгівлі товарними ф'ючерсами США офіційно дозволила почати торгівлю ф'ючерсами на біткойн. Перший дозвіл отримала група Чиказької товарної біржі (CME Group Inc) та Cboe Global Markets Inc., що керує Чиказькою біржею опціонів (Chicago Board Options Exchange, CBOE). Компанія Nasdaq і брокерська фірма Cantor Fitzgerald LP розглядають питання про запуск торгів криптовалюти. Запуск ф'ючерсів на біткойни може

відбутися на початку 2018 року [25].

21 грудня 2017 р. – Президент Білорусі О. Лукашенко підписав декрет "Про розвиток цифрової економіки", яким у державі фактично легалізовано ICO, криптовалюти та смарт-контракти [26].

Грудень 2017 р. – у відповідь на зростаючий курс криптовалюти Bitcoin Міністерство фінансів Ізраїлю розглянуло питання про випуск цифрової валюти, подібної до біткойнів (цифровий шекель), яка може замінити готівку [27].

Грудень 2017 р. – президент Венесуели Ніколас Мандуро об'явив про створення власної криптовалюти *El Petro*, яка буде забезпечуватися запасами венесуельських природних ресурсів, золота, нафти і алмазів [28].

Січень 2018 р. – секретар РНБО О. Турчинов повідомив, що НБУ розглядає можливість випуску власної криптовалюти [29].

Січень 2018 р. – Сбербанк РФ запустив власну блокчейн-лабораторію для дослідження нових технологій у сфері цифрових валют [30].

Таким чином, ставлення сучасних держав до криптовалют важко назвати однозначним. Автор у попередній роботі вже привертав увагу до перспектив легалізації криптовалют в сучасних умовах [31]. Темною стороною віртуальної валюти є реальні умови в мережі для утворення всілякого роду зловживань: від «фінансування» незаконних організацій до «відмивання коштів». Останнім часом широке розповсюдження отримує практика прихованого використання потужностей комп'ютерів користувачів певних сайтів для майнінгу криптовалют на користь *майнерів*. Кількість сайтів, що автоматично «запускають» процес майнінгу, коли користувач відкриває головну сторінку ресурсу, постійно зростає.

Чи можна стверджувати, що сьогодні наше суспільство стоїть на порозі глобальних змін у сфері грошового обігу? Чи не є криптовалюта своєрідним експериментом із суспільством, метою якого буде пристосування останнього до чергового рівня безготівкових розрахунків? Так, Віталій Шушковський у статті «Перед нами – перспектива повного торжества цифрових валют» робить такі висновки:

1. У середньостроковій перспективі всіх будуть масово заганяти в "державні" цифрові валюти. Таким чином, центральні банки при необхідності отримають можливість по повній програмі насолодитися встановленням негативних процентних ставок на залишки по рахунках.

2. Існуючі криптовалюти типу біткойнів зарегулюють та заженуть в сіро-чорні сегменти економіки, щоб у народі не виникало сумнівів з приводу доцільності зберігання заощаджень в єдино правильних цифрових валютах від відповідних центробанків.

3. Сферу застосування готівки, ймовірно, будуть ще жорсткіше обмежувати.

4. Цікаво, що станеться з комерційними банками, якщо лівова частка грошових розрахунків в економіці буде здійснюватися, висловлюючись в традиційних термінах, через рахунки в цифрових валютах, безпосередньо відкриті в центробанках.

5. Також цікаво, що будуть робити гравці, у яких ідея віддаватися в руки рідних центробанків не викличе захоплення. Зокрема, що це буде означати в плані перспектив подорожчання того самого золота або створення великими банками / корпораціями цифрових валют, забезпечених, наприклад, дорогоцінними металами чи зобов'язаннями щодо постачання енергоносіїв [32].

Висновки. Дестабілізація та некерованість транснаціональних фінансово-кредитних інститутів з боку держави де-факто підриває фінансову складову державного суверенітету.

В умовах глобалізації фінансово-економічних відносин, розвитку неомонетаризму та дематеріалізації праці, ідеологічним забезпеченням яких виступає неоліберальна модель, можна стверджувати про існування фінансового *фактора впливу* нетократії на трансформацію традиційних державно-правових інститутів суспільства.

Фінансовий фактор – віртуалізація фінансових відносин, поява електронних грошей та платежів, цифрових рахункових одиниць сприяють формуванню умов неефективності існуючих традиційних митних, податкових, тарифних важелів державної регуляції.

Криптовалюта, коли її емітентом може виступати будь-який потужний комп'ютер, є спокусливим варіантом отримання прибутку поза межами державного контролю, що, у свою чергу, на перший погляд суттєво зменшує вплив ролі банківського транснаціонального капіталу, адже вона здатна скорочувати міжнародні кордони, може

зберігатися на жорсткому диску, а не в банку, не залежить від інфляційних ризиків чи політики.

Враховуючи дискусійний характер питання правомірності поширення державного суверенітету на віртуальний простір, коли технічні можливості реалізації такого поширення є доволі проблематичними, віртуалізація фінансів може мати певні загрози для фінансової складової державного суверенітету, зокрема в його класичному розумінні.

Бібліографічні посилання

1. Талдикін О.В. Нетократія як черговий фактор кризи інституту національної держави. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 136–149.
2. Денисов А.А., Денисова Е.В. О проектировании стратегий в постиндустриальном нецифровом мире. *Экономические стратегии*. № 8 (142). 2017. С. 132-145.
3. Bernard Marr. Bitcoin, Blockchain Splits And What It Means For Business. *Forbes*. URL: <http://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2017/08/22/bitcoin-blockchain-splits-and-what-it-means-for-business/#4020a2466fd6>.
4. Clem Chambers. Cryptocurrency Is A Bubble, Revisited. *Forbes*. URL: <https://www.forbes.com/sites/investor/2017/08/08/cryptocurrency-is-a-bubble-revisited/#6c5bf7f93f0a>.
5. Сословський В.Г., Косовський І.О. Ринок криптовалют як система. URL: fkd.org.ua/article/download/91065/89393
6. Петрук О.М., Новак О.С. Сутність криптовалюти як методологічна передумова її облікового відображення (УДК 657.422.4 DOI: [https://doi.org/10.26642/jep-2017-4\(82\)-48-55](https://doi.org/10.26642/jep-2017-4(82)-48-55)). URL: molodyvchenu.in.ua/files/journal/2017/4/147.pdf
7. Коваль С.Ю. Криптовалюти як фінансова складова частина фінансової системи: стан і перспективи розвитку в Україні. *Гроші, фінанси і кредит*. 2017. № 15. С. 529-533.
8. Галушка Є.О., Пакон О.Д. Сутність криптовалют та перспективи їх розвитку. *Молодий вчений*. 2017. № 4 (44). С. 634-638
9. Васильчак С.В., Куницка-Іляш М.В., Дубина М.П. Використання криптовалют в сучасних економічних системах України: перспективи та ризики. *Науковий вісник ЛНУВБМТ імені С.С. Гжицького*. 2017. Т. 19. № 76. С. 19-25.
10. Пельо А. Б. Вплив віртуалізації фінансових ринків на конкурентоспроможність реального сектора економіки. *І Міжнародна научно-практична Інтернет-конференція «Актуальні питання підвищення конкурентоспроможності держави, бізнесу і освіти в сучасних економічних умовах»* (Полтава, 14-15 лютого 2013 г.). URL: http://www.confcontact.com/20130214_econ/1_pelyo.htm
11. Глухов В.В., Останин В.А., Рожков Ю.В. Электронные финансы как новая экономическая категория. *Аудит и финансовый анализ*. 2014. № 2. С. 293–298.
12. Гильбо Е.В. Предчувствие нового мира. Сайт: «Мировой кризис – хроника и комментарии». URL: <http://worldcrisis.ru/crisis/1133382>
13. Pedro Franco. The Blockchain. Understanding Bitcoin: Cryptography, Engineering and Economics. *John Wiley & Sons*. 2014. 288 p. ISBN 978-1-119-01916-9.
14. Dan Goodin. Malware mints virtual currency using victim's GPU. Bitcoin mining meets parallel computing. 16 Aug 2011. URL: https://www.theregister.co.uk/2011/08/16/gpu_bitcoin_brute_forcing/
15. The magic of mining. Jan 8th 2015| BODEN, SWEDEN. URL: <https://www.economist.com/news/business/21638124-minting-digital-currency-has-become-big-ruthlessly-competitive-business-magic>
16. Chohan, Usman, Initial Coin Offerings (ICOs): Risks, Regulation, and Accountability (November 30, 2017). Discussion Paper Series: Notes on the 21st Century. URL: <https://ssrn.com/abstract=3080098>
17. Сикорский Д. БРИКС против SWIFT: единая криптовалюта может изменить международную торговлю. URL: https://rueconomics.ru/298678-briks-protiv-swift-edinaya-kriptovalyuta-mozhet-izmenit-mezhdunarodnuyu-torgovlyu#from_copy
18. Криптовалюта (рассказывает профессор Олег Шибанов). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=XVxWKbZHT64>
19. Robert Mendick Bank of England plots its own bitcoin-style digital currency. *The Telegraph*. URL: <http://www.telegraph.co.uk/news/2017/12/30/bank-england-plots-bitcoin-style-digital-currency/>
20. Ambrose Evans. Pritchard Central banks beat Bitcoin at own game with rival supercurrency. *The Telegraph*. URL: <http://www.telegraph.co.uk/business/2016/03/13/central-banks-beat-bitcoin-at-own-game-with-rival-supercurrency/>
21. Marvin Goodfriend. The Case for Unencumbering Interest Rate Policy at the Zero Bound. URL: <https://www.kansascityfed.org/~media/files/publicat/sympos/2016/2016goodfriend.pdf?la=en>
22. ЦБ начал работу над созданием национальной криптовалюты. URL: <https://ria.ru/economy/20170602/1495645282.html>
23. Martin Arnold. Six global banks join forces to create digital. *Financial Times*. URL:

<https://www.ft.com/con.../20c10d58-8d9c-11e7-a352-e46f43c5825d>

24. Jeff Cox. Federal Reserve starting to think about its own digital currency, Dudley says. *CNBC*. URL: <https://www.cnbc.com/2017/11/29/federal-reserve-starting-to-think-about-its-own-digital-currency-dudley-says.html>

25. Баулин А. Биткоин на Уолл-стрит: планируется запустить торги криптовалютой на NASDAQ. *Forbes*. URL: <http://www.forbes.ru/tehnologii/353605-bitkoin-na-uoll-strit-planiruetsya-zapustit-torgi-kriptovalyutoy-na-nasdaq>

26. О развитии цифровой экономики: Декрет Президента Республики Беларусь № 8 от 21 декабря 2017 г. URL: http://president.gov.by/ru/official_documents_ru/view/dekret-8-ot-21-dekabrya-2017-g-17716/

27. Meirav Arlosoroff. Exclusive Israel's Answer to Bitcoin: A Digital Shekel That Could Replace Cash. *Haaretz*. URL: <http://www.haaretz.com/israel-news/business/.premium-israel-s-answer-to-bitcoin-a-digital-shekel-that-could-replace-cash-1.5629500>

28. ¡LEA! “La criptolocura: El Petro”, el filoso artículo del economista José Toro Hardy que se volvió tendencia este #8Dic. *Maduradas*. URL: <https://maduradas.com/lea-la-criptolocura-el-petro-el-filoso-articulo-del-economista-jose-toro-hardy-que-se-volvio-tendencia-este-8dic/>

29. Романюк В. На Украине хотят создать собственную криптовалюту. *New inform*. URL: <https://newinform.com/100186-na-ukraine-khotyat-sozdat-sobstvennyuyu-kriptovalyutu>

30. Сбербанк запустил блокчейн-лабораторию. URL: <https://riafan.ru/1015139-sberbank-zapustil-blokchein-laboratoriyu>

31. Талдикін О.В. Криптовалюта: перспективи легалізації. *Актуальні питання забезпечення публічного порядку та безпеки в сучасних умовах: вітчизняний досвід та міжнародний досвід: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро 17 листопада 2017 р.)*. Дніпро: ДДУВС; Ліра ЛТД, 2017. С. 140-144.

32. Шушковский В. Перед нами – перспектива полного торжества цифровых валют. URL: <https://strana.ua/opinions/115563-pered-nami-perspektiva-polnoho-torzhestva-tsifrovyykh-valjut.html>

Надійшла до редакції 26.09.2018

SUMMARY

Taldykin O.V. Crypto currency as a financial factor of netocracy. The author has analyzed by the crypto-currency, as a financial component of the manifestation of netocracy in the information society. The netocratic character of the production technologies of the crypto-currency is determined. The features of the crypto-currency are given as a fundamentally new generation of digital computing units that function only on the Internet, without any controlling authority. The facts of increasing interest in the crypto-currency of both public and financial structures.

If the emergence of electronic money, the creation of special virtual funds aimed at securing the goals of transnational financial capital, then here, by all accounts, we have a definite answer from the modern network of netocratic elite, which in its own desire to profit, no longer hopes only on its traditional ways, tries to defend itself in this way, from the adverse effects of control by the states, in the context of the ever-increasing networking nature of modern society.

Internet users, who have a great experience in numerical computer games with bonuses for game progress are of particular interest to the emergence of virtual opportunities for obtaining real profits beyond the control of the state, because globalization not only brings together the societies of different countries, but also creates conditions, which significantly affect the new aspects of understanding financial freedom.

The destabilization and non-management of transnational financial and credit an institution by the state de facto undermines the financial component of state sovereignty.

In the conditions of the globalization of financial and economic relations, the development of non-monetarism and dematerialization of labor, the ideological support of which is the neo-liberal model, it can be argued that there exists a financial factor for the influence of netocracy on the transformation of traditional state-legal institutions of society.

The financial factor - the virtualization of financial relations, the emergence of electronic money and payments, digital counting units contribute to the formation of conditions of inefficiency of existing traditional customs, tax, tariff levers of state regulation.

Crypto-currency, when its powerful emitter can be any powerful computer, is a seductive option for gaining profit beyond the limits of state control, which in turn, at first glance, substantially reduces the impact of the role of banking transnational capital, since it is able to reduce international borders, it can be stored on a hard disk, and not in a bank, does not depend on inflationary risks or politics.

Given the controversial nature of the question of the lawfulness of extending state sovereignty to virtual space, when the technical feasibility of implementing such an extension is rather problematic, virtualization of finance may have certain threats to the financial component of state sovereignty, in particular in its classical sense.

Keywords: *Block-Cheyne, globalization, virtualization, power, information society, cyberspace, mining, crypto-currency, netocracy, financial component of state sovereignty, digital money, digital counting units, digital world.*

ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 351.74

Гаркуша В.В. ©

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-36-40

ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Розглянуто передовий досвід інформаційно-аналітичної діяльності Національної поліції та надано пропозиції щодо удосконалення механізмів інформаційно-аналітичного забезпечення Національної поліції.

Ключові слова: Національна поліція, інформаційно-аналітичне забезпечення, реформування МВС України.

Постановка проблеми. Реформування Міністерства внутрішніх справ України вимагає адекватного та своєчасного інформаційного-аналітичного забезпечення діяльності його органів та підрозділів. В умовах інтенсивної інформатизації усіх сторін життя суспільства, формування глобальної інформаційної мережі зростають вимоги до рівня інформаційного забезпечення системи Національної поліції України.

Сучасне інформаційно-аналітичне забезпечення у діяльності Національної поліції щодо організації боротьби зі злочинами та запобігання правопорушенням має стати надійною запорукою успіху в реалізації завдань внутрішньої безпеки держави. Результати інформаційно-аналітичного забезпечення є особливо важливими для працівників МВС України, оскільки від оперативності і швидкості прийняття управлінського рішення нерідко залежить життя людини [1].

Для ефективного виконання покладених на Національну поліцію завдань її інформаційно-аналітична діяльність має здійснюватися на основі програмних продуктів, комп'ютерного та телекомунікаційного обладнання, яке не поступається іншим державним органам, підприємствам, установам та організаціям державної та недержавної форм власності. Тому дане питання є важливим та потребує комплексного дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанням належного забезпечення діяльності правоохоронних органів займалися такі провідні вчені: В.Б. Авер'янов, М.І. Ануфрієв, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, В.І. Борисов, І.Л. Бородин, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, В.О. Євдокимов, Р. А. Калужний, В.В. Коваленко, Л.В. Коваль, І.Б. Коліушко, Л.М. Колодкін, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, М.В. Корнієнко, В.С. Куйбіда, Л.Р. Наливайко, О.В. Негодченко, В.І. Олефір, В.Л. Ортинський, О.С. Передерій, С.В. Петков, В.М. Плішкін, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко, О.Г. Шило, В.К. Шкарупа та інші.

Але, враховуючи процес реформування МВС України та його структурних підрозділів, це питання потребує додаткового вивчення, зокрема в частині інформаційно-аналітичної діяльності Національної поліції.

Метою статті є розгляд сучасного стану інформаційно-аналітичної діяльності Національної поліції, передового як вітчизняного, так і міжнародного досвіду діяльності поліції в даній сфері та розроблення на цій основі пропозицій з удосконалення механізмів

мів інформаційно-аналітичного забезпечення Національної поліції.

Викладення основного матеріалу. Концепцією першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ передбачено застосування в діяльності його структурних підрозділів сучасних автоматизованих інформаційних, телекомунікаційних та інших систем, зокрема упровадження:

- єдиної системи електронного документообігу із сучасними механізмами її захисту, уніфікованими базами даних, системою планування поточної діяльності та дистанційного контролю за якістю роботи окремих виконавців;
- інтерактивних ресурсів з можливістю відображення в режимі реального часу вчинених правопорушень, локалізації та позиціонування сил та засобів правоохоронних органів;
- захищених засобів відеофіксації на потенційно критичних об'єктах, службових транспортних засобах, а також форменому одязі окремих категорій правоохоронців;
- терміналів реєстрації відвідувачів із зазначенням часу перебування в окремих приміщеннях відділів поліції;
- системи безготівкової оплати штрафів [2].

Що стосується впровадження засобів відеофіксації, зазначимо, що нова патрульна поліція забезпечена камерами відеофіксації на форменому одязі майже на 100 %. Інші служби Національної поліції таких переваг поки що не мають. Так само не вистачає відеореєстраторів на транспортних засобах, які б забезпечували доказову базу при фіксації правопорушень.

Реалізація безготівкової системи оплати штрафів відбулася перш за все запровадженням у КУПАП норми, що передбачає таку можливість, а саме: у статті 309 КУПАП [3], в яку було внесено зміни Законом України від 14.07.2015 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» [4], встановлено, що під час стягнення штрафу на місці вчинення адміністративного правопорушення за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, у тому числі зафіксовані в автоматичному режимі, застосовуються виключно безготівкові платіжні пристрої. Отже, працівники патрульної поліції та інші підрозділи отримують право стягувати штрафи на місці порушення незалежно від їх розміру і виключно за допомогою безготівкових платіжних пристроїв.

Одним із втілених та найбільш вдалих заходів реформи Національної поліції у сфері інформатизації є створення за європейським досвідом Центрів управління нарядами поліції – колл-центрів "102", які працюють таким чином. У одному залі центру знаходяться оператори, які приймають дзвінки, серед них обов'язково є психолог, адже робота тут стресова. Також на зміні працює хоча б один працівник зі знанням англійської мови. У другому залі працюють диспетчери, які безпосередньо координують роботу правоохоронців. Перед кожним диспетчером – великі монітори для оперативного реагування.

Відтепер усі дзвінки, які надходять на лінію "102", приймаються та обслуговуються єдиним колл-центром Національної поліції. Раніше дзвінки надходили до чергових частин і від громадян було чимало нарікань на таку роботу, адже часто там навіть відмовлялися реєструвати заяви про кримінальні правопорушення. Кількість дзвінків збільшилася майже вдвічі, що говорить про підняття довіри до поліції. Так, багато з них безпосередньо не стосуються роботи поліції, але оператори не відмовляють людям у допомозі, переадресовують їх на інші служби, консультують. Наступним кроком є запровадження системи відеонагляду на території обслуговування того чи іншого відділу (відділення) поліції.

На наш погляд, інформаційно-аналітична діяльність Національної поліції потребує подальшого нормативного та технічного забезпечення. Так, потребує прийняття розроблений МВС України проект наказу «Про затвердження Інструкції щодо формування підсистеми ІТТ custodyrecords» у складі Інформаційного порталу Національної поліції України» [5]. Необхідність прийняття даного проекту наказу обумовлюється необхідністю впровадження інформаційно-аналітичного забезпечення та контролю за дотриманням прав і свобод осіб, які утримуються в ізоляторах тимчасового тримання, територіальних органах поліції.

У зв'язку з цим виникає потреба внесення відповідних змін до наказу МВС України від 12.10.2009 № 436 «Про затвердження Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України» [6].

Потребує вдосконалення і аналітична діяльність Національної поліції, зокрема за-

проведення передового досвіду діяльності окремих підрозділів на всій території України. Наприклад, Управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування ГУНП в Дніпропетровській області виконує свої основні обов'язки щодо збору, оцінки, аналізу інформації про криміногенну ситуацію на території області, резонансні кримінальні правопорушення, порушення публічної безпеки і порядку, інші надзвичайні події та заходи реагування на них, вивчає та аналізує причини та умови, які негативно впливають на ефективність діяльності поліції, та розробляє заходи щодо вдосконалення її діяльності, використовуючи при цьому практичний досвід, який співробітники даного підрозділу напрацювали в «польових» умовах зони АТО, освоєння нових методів збору та аналізу фактів в інформаційному просторі.

Використовуючи досвід колег з Ізраїлю, Німеччини відділом створено більш вузький напрямок аналітичної діяльності – свого роду центр ситуативного аналізу. Місце, час, погода, настрій у соціальному середовищі, події в суспільстві на момент пригоди – все повинно враховуватись при розкритті злочину та аналізі ситуації, спрямованої на упередження правопорушень [7].

Під час такої діяльності працівники відділу Управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування здійснюють моніторинг відкритих джерел інформації, зокрема інтернет-ресурсів, з метою профілактики та спеціальної превенції злочинів у різних сферах. Найбільше виявлено сайтів, які здійснювали злочинну діяльність у сфері незаконного обігу наркотичних речовин, зброї, займалися проституцією тощо. За всіма фактами виявлення таких правопорушень вживаються відповідні заходи реагування щодо документування правопорушень, їх припинення та притягнення винних до відповідальності.

Поширювати потрібно не тільки власний досвід, а й досвід правоохоронних органів розвинених країн, у тому числі у сфері застосування інформаційних технологій, адже вони відіграють важливу роль у боротьбі із злочинністю.

Державне регулювання мережі Інтернет з метою перешкоди поширенню екстремізму та порнографії – звичайна практика в усіх розвинених державах світу: США, Росії, Китаї, країнах Євросоюзу і СНД. З урахуванням масштабів мережі Інтернет стає все менш ймовірним, що всі елементи кіберзлочинності будуть обмежені територією окремої держави. У зв'язку з цим досвід інших країн у цій сфері представляє безперечний інтерес для нашої країни.

Повноваження органів державної влади та правоохоронних структур щодо боротьби з кіберзлочинами у США закріплено в низці нормативно-правових актів. У квітні 2009 р. у Сенаті США був зареєстрований законопроект “Акт про кібербезпеку, 2009”, який пропонує значно розширити повноваження федеральної влади у сфері безпеки комп'ютерних мереж. Він розроблений Національною розвідкою США. Цей законопроект може істотно вплинути на структуру і саму суть сучасного Інтернету. У тому числі законопроектом передбачається обов'язкова ідентифікація користувачів Інтернету в інтересах безпеки держави [8; 9].

У країнах ЄС регулювання відносин в інтернет-мережах також здійснюється у правовому полі, адже має належне законодавче забезпечення. Законодавча прогалина, що не дозволяла ефективно боротися з кіберзлочинністю, усунута ще в 2001 році, коли Комітетом міністрів Ради Європи було прийнято Європейську конвенцію про кіберзлочинність.

З метою вдосконалення законодавчого врегулювання інформаційного забезпечення Національної поліції необхідно систематизувати відомчі законодавчі акти, звести їх до єдиного нормативно-правового документа, який має забезпечувати комплексне вирішення завдань, пов'язаних з інформаційно-правовим забезпеченням діяльності Національної поліції, і сприяти конкретизації норм і положень щодо порядку збору, накопичення та обробки інформації з підвищення відповідальності керівників Національної поліції за організацію цієї роботи. Важливо запровадити одну систему документообігу із новими механізмами її захищеності, стандартними базами даних, порядком планування поточної робочої дії та дистанційного контролю за ефективністю роботи певних виконавців [1].

Висновки. Таким чином, удосконалення механізмів інформаційно-аналітичного забезпечення Національної поліції вимагає:

- 1) створення концепції розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення Національної поліції на основі сучасних інформаційних технологій;
- 2) розроблення комплексу організаційно-правових та технічних заходів та засо-

бів, направлених на поліпшення інформаційних зв'язків між всіма суб'єктами Національної поліції;

3) створення єдиної бази даних з простим та зручним інтерфейсом та з можливим доступом до неї на місцевому рівні для забезпечення міжгалузевого системного моніторингу, оцінки та прогнозування загроз законності і правопорядку;

4) створення законодавчого та технічного забезпечення у впровадженні інформаційно-аналітичних інновацій із залученням компетентних ІТ фірм та організацій;

5) запровадження зарубіжного досвіду передових країн щодо розширення надання послуг населенню, зокрема в електронній формі за допомогою інтернет-мереж;

6) вдосконалення діяльності управлінь боротьби з кіберзлочинністю шляхом розширення їх штатної кількості працівників, збільшення повноважень та забезпечення сучасними технічними засобами;

7) вдосконалення аналітичної діяльності Національної поліції шляхом створення Центрів ситуативного та кримінального аналізу, які б займались моніторингом відкритих джерел інформації, зокрема інтернет-ресурсів з метою профілактики та спеціальної превенції злочинів у різних сферах;

8) вжиття заходів щодо удосконалення організаційно-кадрового забезпечення інформаційних підрозділів;

9) вжиття заходів щодо застосування спеціалізованих засобів захисту та забезпечення безпеки інформації;

10) створення організаційної мережі автоматизованих робочих місць (АРМ) працівників підрозділів Національної поліції за функціональними напрямками.

Бібліографічні посилання

1. Криштанович М.Ф. Модернізація механізмів державного управління: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 25.00.02 «механізми державного управління». Москва, 2016. 36 с.

2. Концепція першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1118-р. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=247780824>.

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради Україниської РСР*. 1984. Дод. до № 51. Ст. 1122.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху: Закон України від 14.07.2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/596-19>.

5. Повідомлення про оприлюднення проекту наказу МВС України «Про затвердження Інструкції щодо формування інформаційної підсистеми ІТТ custodyrecords» у складі Інформаційного порталу Національної поліції України». URL: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/2031092>.

6. Про затвердження Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України: наказ МВС України від 12.10.2009 № 436. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1256-09>.

7. Досвід роботи поліції Ізраїлю та Німеччини почали впроваджувати в роботу поліції Дніпропетровщини. URL: <https://dp.npu.gov.ua/uk/publish/article/210605>.

8. Cybersecurity Act of 2009 (Reported in Senate – RS). URL: <http://thomas.loc.gov>.

9. Орлов О.В., Онищенко Ю.М. Узагальнення міжнародного досвіду створення державної системи попередження та запобігання злочинам у мережі Інтернет. *Зовнішня політика та національна безпека. Теорія та практика державного управління*. Вип. 2 (45). URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2014-2/doc/5/01.pdf>.

Надійшла до редакції 01.05.2018

SUMMARY

Garkusha V.V. Features of reforming the information and analytical support of the National Police. The article deals with consideration of the current state of the information and analytical activities of the National Police, advanced national and international experience of the police in this area, and develop proposals on improving the information and analytical support mechanisms of the National Police.

The state of implementation of the measures envisaged by the Concept of the priority measures of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs regarding the application of modern computerized information, telecommunication and other systems in the activities of the National Police and its structural subdivisions, in particular the introduction of a single system of electronic document circulation with modern mechanisms for its protection, unified databases, system planning of the current activity and remote control over the quality of work of individual performers, interactive resources with the possibility of real-time display of committed offenses, localization and positioning of forces and

means of law-enforcement bodies, and others.

A number of measures have been proposed on the normative and legal support of the activities of the National Police to improve the information and analytical activities of the National Police.

The best practices of the Department of Organizational and Analytical Support and Rapid Response of the National Defense Ministry in the Dnipropetrovsk Oblast concerning the collection, evaluation, analysis of information on the crime situation in the region, resonant criminal offenses, public security and order violations, other emergency events and responses to them have been analyzed. It is proposed to extend this practice to similar units of the National Police throughout Ukraine.

The experience of the information and analytical activity of the police of the EU and the USA has been analyzed and measures have been proposed to improve the mentioned activity in Ukraine.

Keywords: *National Police, information and analytical support, reform of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.*

Єрменчук О.П. ©

кандидат юридичних наук
(Служба безпеки України)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-40-46

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Здійснено аналіз європейського законодавства у сфері захисту критичної інфраструктури. Викладено основні вимоги до побудови державної системи управління такою системою. Визначено особливості її функціонування, структури, повноваження її суб'єктів управління та завдання цієї системи управління. Обґрунтовано понятійно-категорійний апарат у сфері захисту критичної інфраструктури України, зокрема: „захист критичної інфраструктури”, „стійкість об'єкта критичної інфраструктури”, „безпека критичної інфраструктури”, „ризик”, „уразливість об'єкта КІ”, „наслідки”.

Ключові слова: *державна система управління у сфері захисту критичної інфраструктури України, національна інфраструктура, критична інфраструктура, захист критичної інфраструктури, стійкість об'єкта критичної інфраструктури, безпека критичної інфраструктури, ризик, уразливість об'єкта КІ, наслідки.*

Постановка проблеми. Кожна національна модель системи захисту критичної інфраструктури в країнах Європи залежить від особливостей безпекової ситуації в державі, згідно з якою формується національне законодавство і політика у сфері національної безпеки.

Бажання належним чином відстояти національні інтереси та при цьому продовжувати вигідний для України рух у військову та політико-економічну співдружність повноцінних гравців європейського простору зумовлюють і необхідність раціонального системного підходу до побудови належної системи захисту об'єктів критичної інфраструктури (далі – КІ).

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі питання, пов'язані із захистом критичної інфраструктури, були порушені в наукових працях Бірюкова Д.С., Брежнева Є.В., Бобро Д.Г., Величка О.Ф., Дубова Д.В., Горбуліна В.П., Зубарева В.В. Конах В.К., Кондратова С.І., Мірошника М.В., Насвіт О.І., Ожевана М.А., Панченко В.М., Петрова В.В., Ришова І.М., Скурського П.П., Суходолі О.М., Щербини В.М., Юрченка О.М., однак основні підходи до організації захисту критичної інфраструктури в країнах Європи та з їх урахуванням створення організаційної та правової системи в Україні потребують комплексного наукового дослідження, що і зумовлює актуальність обраної для дослідження теми.

Виклад основного матеріалу. Захист КІ включає систему скоординованих організаційних, нормативно-правових, адміністративних, пошукових, охоронних, режимних інженерно-технічних, наукових та інших заходів, матеріальних та нематеріальних засобів, спрямованих на забезпечення стійкості та безпеки критичної інфраструктури.

Основною метою захисту КІ є забезпечення її стійкості та безпеки, локалізація за-

гроз та створення спроможностей для швидкого відновлення функціонування.

Ще з початку 1990-х років дослідники з Європи та Америки в різних галузях науки, працюючи над проблематикою захисту критичної інфраструктури, зменшення ризиків та безпосередньо "*мінімізації наслідків*" (англ. to mitigate – пом'якшити, послабити, нейтралізувати) від впливу загроз, розпочали досить активно досліджувати таку категорію, як "стійкість" [1]. Згідно із словником Мерріам-Вебстер (англ., Merriam-Webster dictionary), стійкість (англ., resilience) визначено як "здатність відновлюватися або легко адаптуватися до небезпеки або зміни".

В нормативних актах різних держав та у працях дослідників існують визначення "стійкості критичної інфраструктури" (англ., critical infrastructure resilience, CIR). Більшість авторів під цим визначенням розуміють миттєве припинення або зниження можливостей виконання функцій об'єктами КІ та подальшу здатність їх адаптуватись до дії деструктивного фактора та відновлення нормальної продуктивності.

Наразі відсутня однозначна позиція і з того питання чи є "стійкість" характеристикою якостей об'єкта чи є відображенням безперервного процесу, що відбувається під час функціонування такого об'єкта критичної інфраструктури.

Зокрема, в деяких європейських актах під стійкістю об'єкта КІ розуміють процес, що характеризується підвищенням його спроможностей для мінімізації негативних наслідків деструктивного впливу та здатністю гарантувати надання основних функцій та послуг [2].

На відміну від європейського бачення, у США в Плані захисту національної інфраструктури стійкість об'єкта КІ визначено як "здатність чинити опір, поглинати, відновлюватися або успішно адаптуватися до несприятливих умов або зміни умов" [3]. Під зміною умов розуміють теракти, руйнування, техногенні та природні катастрофи. Ці різного роду загрози разом іменуються як "усі небезпечні події" (англ., "all-hazard events", events – події, прояви, наслідки) та є важливими елементами стратегії національної безпеки [4].

Несприятливі фактори, які актуалізують негативний вплив загроз на об'єкти КІ в нашій державі, вважається за доцільне іменувати терміном "*негативні чинники*".

Оскільки відсутній єдиний підхід до визначення поняття "стійкості" об'єкта КІ, немає і єдиного підходу до її оцінки. Так, наприклад, для оцінки стійкості береться такий показник, як час для відновлення нормального функціонування об'єкта КІ після дії на нього певної загрози (ураження). Тобто чим менший час відновлення об'єкта КІ, тим більша його стійкість до впливу загрози. Для оцінки стійкості об'єкта КІ використовується також такий показник, як втрата його продуктивності. Зниження втрати продуктивності підвищує стійкість об'єкта КІ до впливу загроз.

За рахунок підвищення стійкості об'єкта КІ можна досягти зменшення ризику його ураження. Підвищення його стійкості досягається різними шляхами, в тому числі через вжиті запобіжні заходи по недопущенню впливу загроз: від створення допоміжних систем, додаткових та резервних маршрутів, використання стійких матеріалів до певного виду актуальних загроз (наприклад у будівництві, стійких матеріалів до землетрусів чи повеней), створення умов для взаємозамінності імпортерів продукції та самої продукції і послуг, а також започаткування виробництва критичних імпортозамінних товарів, збільшення запасів критичної продукції тощо.

Водночас цікавим є той факт, що загалом стійкість критичної інфраструктури та її об'єктів у деяких державах розглядається не окремо, а як одна із складових забезпечення безпеки регіону або держави в цілому. Крім того, забезпечення стійкості також включає не лише спеціально вжиті заходи, а розглядається як інтегрований елемент поведінки людей та соціально-економічних відносин у суспільстві. Тобто регулюється не лише нормами права, а і нормами моралі у суспільстві.

Забезпечення стійкості об'єктів КІ досягається не тільки спеціальними заходами, а включає також підвищення інформованості персоналу об'єктів КІ та населення щодо можливих загроз та наслідків від них, навчання персоналу об'єктів КІ та постійного його тренування, розробки рекомендацій, процедур та правил поведінки працівників об'єкта КІ при впливі загроз для мінімізації можливих збитків, а також координацію дій уповноважених працівників державних органів влади та спеціальних служб і порядок їх взаємодії. Важливе значення приділяється заходам з підвищення інформованості населення щодо захисту об'єктів КІ, залучення його до участі з попередження та ліквідації наслідків ураження об'єктів КІ за встановленими правилами. Такі заходи розглядаються як

важливий інструмент з формування поведінки окремих груп людей та суспільства у цілому при виникненні загроз критичній інфраструктурі держави та є запорукою формування ефективних соціально-економічних відносини.

Враховуючи вищевикладене, вбачається за доцільне під поняттям "стійкість об'єкта критичної інфраструктури" розуміти його здатність вжитими заходами забезпечувати протидію загрозам, мінімізувати наслідки їх впливу та негативних чинників, а також швидко відновлюватися.

Для операторів ідеальною моделлю забезпечення стійкості об'єктів КІ є така, коли навіть активна пряма дія різних загроз не заважає гарантуванню надання основних функцій та послуг, а відновлення основних функцій та послуг здійснюється у максимально стислий термін.

У вітчизняній літературі поняття "безпека" достатньо досліджене та визначене, в тому числі й у нормативних актах. Над згаданою проблематикою працювали В. Горбулін, М. Галамба, М. Стрельбицький, О. Юрченко, В. Петров, В. Панченко, О. Суходоля, С. Горбатюк, П. Скурський та багато інших, які досліджували її різні аспекти. Частина їх наукових доробків лягла в основу визначень у чинному законодавстві України.

Згідно з положеннями Закону України "Про національну безпеку", державна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру. Відповідне визначення існує і у сфері захисту КІ від кіберзагроз. Так, у Законі України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України" кібербезпека виражається захищеністю життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі. Антитерористична безпека передбачає використання всіх необхідних методів і засобів, якими можна було б мінімізувати або виключити можливість вчинення терактів. На переконання автора, "безпека критичної інфраструктури" (англ. *safety*) є станом захищеності критичної інфраструктури від дії зовнішніх та внутрішніх чинників, що забезпечує її стабільне функціонування. Таке поняття, є досить подібним до визначення науковців НІСД, які розглядають його як стан критичної інфраструктури, коли дія зовнішніх та внутрішніх чинників не призводить до аварій чи інших порушень її функціонування.

На думку провідних вчених, котрі займаються науковим аналізом системи захисту КІ в Україні, вона має будуватись за такими двома напрямками: аналіз ризиків, рівня загроз і вразливості КІ та реагування на можливе припинення критичною інфраструктурою виконання своїх функцій [5].

Для розуміння зазначених декларативних положень, пропонуємо розглянути безпосередньо основні складові організації ЗКІ, провести їх аналіз і на основі порівняння з європейським досвідом запропонувати характерний для вітчизняної практики підхід до побудови вказаної системи.

На віднесення об'єктів національної інфраструктури до критичної інфраструктури значно впливають функції та послуги, якими вони забезпечують людину, суспільство, бізнес і державу. Зазначимо, що у провідних країнах світу до критичної інфраструктури відносять об'єкти за різними ознаками, проте за основу, як правило береться ризик настання негативних наслідків від їх ураження загрозами (далі – "ризик"). На основі визначення (оцінки) "ризиків" відбувається формування переліку об'єктів КІ.

Існує чимало підходів до розуміння змісту та визначення поняття "ризиків".

З приводу класифікації ризиків, досить цікавою та тією, що заслуговує на увагу є позиція чеського вченого з Остравського університету М. Сметани. Він визначає "глобальні ризики", що в інтерпретованому нами розумінні полягають у ймовірності настання глобальних наслідків, тобто таких, які мають географічне поширення, впливають на стан економіки та на соціальну безпеку. З точки зору держави М. Сметана поділяє ризики на такі три основні групи: ті, яких можна уникнути (наприклад пожежа); стратегічні ризики (виникають внаслідок помилкової оцінки ситуації та негативних наслідків управлінського впливу); зовнішні ризики (ті, що не підконтрольні державі чи окремому оператору).

Водночас ризики можуть бути відомі та невідомі (так званий X-фактор), можуть визначатись залежно від їх розміру та ймовірності.

Основні документи ЄС щодо протидії загрозам критичній інфраструктурі загалом

під "ризиками" розглядають можливість втрати, травми або пошкодження об'єкта критичної інфраструктури [6; 7].

У країнах ЄС рівень ризику для об'єкта КІ, як правило, формують такі складові: можливість ураження певним типом загроз недостатньо захищених ділянок, а також вартісні наслідки від цього. Він може мати вираження у людських жертвах чи травмах, пошкодженнях, матеріальних збитках, нанесенні шкоди державній (національній) безпеці та дестабілізаційних процесах в суспільстві.

Деякі з європейських держав ознакою ризику для об'єкта КІ вважають масштаби небезпеки. Так, у Німеччині під "ризиком" розуміють можливість виникнення серйозної небезпеки для життя та здоров'я людей, економіки держави та сфери послуг, що може спричинити загрозу навколишньому середовищу та культурним і матеріальним цінностям [8].

В Європі багато в чому запозичили значення цієї категорії з нормативно-правових актів США, де під "ризиком" вбачається потенціал для небажаного результату внаслідок інциденту чи події, що визначається його вірогідністю та пов'язаними з нею наслідками [9].

З урахуванням міжнародних підходів до розуміння суті згаданої категорії понять, для вітчизняного законодавства доцільно запропонувати визначити "ризик" для об'єкта КІ як ймовірність настання максимально негативного наслідку від впливу загроз на цей об'єкт. Таке визначення "ризик" кореспондується з європейським законодавством у сфері захисту КІ та сприятиме адаптації вітчизняного законодавства до відповідних нормативних положень провідних держав.

В Україні визначення терміна "ризик" доцільно здійснювати на підставі оцінки наявних або потенційних загроз та аналізу їх впливу на об'єкт національної інфраструктури з урахуванням його характеристик, проектної документації, технологічних регламентів та інших документів, пов'язаних з його функціями та експлуатацією. Така оцінка повинна бути проведена згідно з процедурою, затвердженою відповідними нормативно-правовими актами. Завдання по оцінці ризику від ураження загрозами об'єкта національної інфраструктури та його подальшої категоризації доцільно покласти на власників (розпорядників) об'єктів критичної інфраструктури на підставі письмового звернення уповноважених органів у сфері ЗКІ. За наказом власника (розпорядника) об'єкта, що може бути віднесений до КІ, утворюється відповідна комісія, до складу якої мають бути включені представники цього об'єкта, органу, у сфері управління якого він знаходиться (у разі наявності такого), СБ України та органів державної влади та місцевого самоврядування (далі – Комісія). Комісія, визначає доцільність віднесення об'єкта національної інфраструктури до критичної та готує матеріали для його категоризації з метою визначення необхідного рівня захисту. Для цього Комісія повинна керуватись певними критеріями класифікації об'єктів, що мають затверджуватися відповідними нормативно-правовими актами.

У свою чергу, операторам КІ поряд з особою, яка відповідає за забезпечення безпеки, доцільно вводити посаду *відповідального на об'єкті КІ за визначення ризиків*. Саме вони у взаємодії із зацікавленими державними та від приватного сектора уповноваженими представниками спільно визначають ризики настання негативних наслідків від ураження загрозами об'єктів КІ, обґрунтовують необхідність належного захисту їх об'єкта органами у сфері ЗКІ та місцевою владою, а також розробляють концепцію ризик-менеджмента.

Шкала оцінювання ризику має містити градацію на "високий – середній – низький – вкрай низький – відсутній". Також доцільно проводити розробки відповідних програм для візуалізації із застосуванням графічного зображення та кольорового наповнення змісту.

Саме оцінка "ризиків" дозволяє здійснювати завчасну та ефективну протидію притаманним для певного об'єкта КІ загрозам та забезпечити стабільне функціонування цього об'єкта із залученням оптимальних сил та засобів.

"Ризик" визначається щодо всіх об'єктів національної інфраструктури, які підлягають віднесенню до КІ. В подальшому він періодично оцінюється для об'єктів критичної інфраструктури з обов'язковим урахуванням потенціалу загроз та вжитих заходів з їх нейтралізації. Ризики визначаються на середньостроковий термін (5 років), але кожного року можуть уточнюватися залежно від зміни безпекової обстановки та запровадження нових заходів із захисту об'єктів КІ.

На зменшення ризику від загроз прямо впливає підвищення стійкості, зменшення уразливості, планування на випадок надзвичайних ситуацій тощо. Їх комплексним показ-

ником, що включає всі ці та інші важливі компоненти, доцільно вважати *стан захисту* (C).

Важливість об'єкта (B) є показником, що характеризує значення цього об'єкта для отримання споживачами певних послуг чи функцій. Цей показник характеризує значення об'єкта і для життєзабезпечення, самоідентифікації, забезпечення необхідних духовних та культурних потреб населення. Він формує (прямо впливає на) негативні наслідки, адже включає і оцінку масштабності небезпеки від збоїв у сталому функціонуванні об'єкта та аналіз наявних на ньому небезпечних речовин (приклад: від вибухів чи аварій на підприємстві, де зберігається значна кількість твердого ракетного палива, ймовірна значна зона забруднення території тощо).

Враховуючи, що у практиці провідних світових держав існують різні підходи до визначення та обчислення ризиків настання негативних наслідків від ураження об'єктів національної інфраструктури та критичної інфраструктури загрозами ("ризик" – P), ми, доопрацювавши їх, спробуємо сформулювати власне його бачення. "Ризик" буде залежати від таких факторів як стан захисту об'єкта (C) від певної загрози, з урахуванням раніше згаданого потенціалу загрози (Π) та тривалості її дії, прогнозованого терміну відновлення функціонування об'єкта КІ (T), важливості об'єкта (B) для певного типу суб'єктів (держави, суспільства, бізнесу). Тоді у загальному вигляді "ризик" визначатиметься таким чином:

$$P = f(\Pi, B, C, T).$$

Кожна з цих складових ризику може бути оцінена експертами за відповідною бальною шкалою з використанням методів експертних оцінок, згаданих вище. У найпростішому варіанті з урахуванням коефіцієнтів значимості b_i функція P має такий вигляд:

$$P = b_1\Pi + b_2B + b_3C + b_4T,$$

$$\text{де } b_1 + b_2 + b_3 + b_4 = 1.$$

Водночас в європейській практиці досить поширеною позицією щодо кількісного визначення "ризиків" є така, в якій він виступає добутком розміру шкоди на ймовірність ураження.

Для якісної оцінки "ризиків" деякі науковці використовують систему (групу) показників [10], наприклад: ефективність чогось; стабільність чогось; відсутність чогось; рівень чогось; якість чогось; стан чогось.

Якісна оцінка цих показників переводиться у кількісний вимір за бальною шкалою з визначенням способу присвоєння кожній оцінці певного балу: менший рівень – більший бал, або більший рівень – більший бал. Шкала якісного оцінювання ризику має містити градацію на "високий – середній – низький – вкрай низький – відсутній". Також доцільно проводити розробки відповідних програм для візуалізації із застосуванням графічного зображення та кольорового наповнення змісту. Кількісна та якісна оцінка ризиків для об'єктів передбачає запровадження уніфікованих алгоритмів, затверджених відповідними нормативними актами.

У процесі визначення ризиків вагому роль відіграє дослідження "уразливостей" до кожного типу негативних чинників, зони можливого ураження, кількості ймовірних постраждалих, затрат, необхідних для відновлення функціонування об'єктів, видів загроз, ступені поширення та інтенсивності кожної з них, стану основних виробничих фондів об'єктів КІ тощо.

Роль однієї з основних складових при оцінці "ризиків" відіграє оцінка "уразливостей" об'єктів КІ.

В актах Міністерства внутрішньої безпеки США, що є ініціатором глобалізації процесів ЗКІ у Європі та світі, під "уразливістю" об'єкта КІ розуміється здатність бути підданим нападу або травмованому, умисно чи випадково, обґрунтовано чи безпідставно [11].

Оцінка уразливостей (англ., vulnerability assessments) є одним з першочергових заходів із захисту об'єктів КІ та має на меті надати реальну характеристику стану їх захищеності, щоб максимально знизити ризики настання негативних наслідків. Це більшою мірою є задачею самих операторів. Представники державних органів у цьому процесі, як правило, забезпечують сприяння, надають методичні рекомендації та здійснюють контроль дій операторів. Оцінка уразливостей може проводитись у формах відвідування об'єктів для надання консультацій, перевірки безпеки, візуалізації об'єктів КІ, підготовки спеціалістів у сфері безпеки тощо.

Разом з оцінкою уразливостей відбувається спільна оцінка стійкості об'єктів КІ регіону, що супроводжується залученням уповноваженим органом на здійснення ЗКІ

партнерів з місцевої та державної влади до цих заходів на їх території. Метою цієї діяльності є поглиблення розуміння та підвищення взаємодії учасників для підняття рівня захисту об'єктів КІ. Результати взаємодії відображаються у відповідних звітах з оцінки стійкості. Висновки щодо підвищення стійкості об'єктів КІ служать своєрідною основою для подальших заходів з їх захисту. У висновках та оцінках стійкості об'єктів КІ можуть міститись конкретні пропозиції з придбання засобів та вжиття конкретних заходів, удосконалення управлінської діяльності із захисту об'єктів КІ, навчання персоналу тощо.

Якість, достовірність та об'єктивність вищезазначених висновків багато в чому залежить від ефективності такої співпраці між партнерами, в тому числі з державного і приватного сектора [12].

Таким чином, уразливість, як і стійкість об'єкта КІ, залежить від типу наявних загроз їх потенціалу і вжитих заходів влади та операторів у сфері ЗКІ по підняттю рівня захищеності такого об'єкта.

Враховуючи викладене, уразливість об'єкта КІ від дії загроз (далі – "уразливість") пропонується вважати показником, що характеризує можливість нанесення об'єкту КІ пошкоджень від дії загроз, різних засобів та чинників.

Важливо зважати на те, що у разі, якщо загрози за характером походження є "навмисними діями", тобто спричинені людським фактором, наприклад тероризм, кібератаки, то важливою складовою при виборі об'єктів ураження буде досягнення якомога більшої величини негативних наслідків.

Негативні наслідки від ураження об'єкта КІ (далі по тексті – "наслідки", *H*) у контексті ЗКІ фактично є втратами.

Згідно із словником української мови, термін "наслідки" має значення: "те, що виходить, впливає з чого-небудь; результат" [13].

Визначення наслідків покладається в основу віднесення об'єкта КІ до певної категорії.

Аналіз вітчизняних нормативно-правових актів свідчить про те, що законодавець в Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури започаткував перші кроки у зазначеному напрямку, виокремивши та визначивши зміст чотирьох категорій об'єктів КІ таких, як критично важливі, життєво важливі, важливі й необхідні, та закріпивши положення про те, що "для визначення необхідного рівня захисту об'єктів критичної інфраструктури, повноважень, завдань та відповідальності суб'єктів здійснюється категоризація об'єктів інфраструктури".

У ряді європейських держав обов'язком об'єктів КІ є вжиття належних заходів для виявлення на ранній стадії загроз, недопущення ризиків від їх дії та подальшого постійного контролю за ними для забезпечення сталого функціонування об'єктів КІ, надання відповідних послуг та сприяння стабільності в регіоні та в цілому у державі. До таких несприятливих чинників, поряд із ризиковими операціями, порушеннями вимог законодавчих актів у сфері фінансово-господарської діяльності та вчинення правопорушень, передбачених адміністративним чи кримінальним законодавством (охоплюються ризик-менеджментом), також включають загрози стихійних явищ, терактів, кіберінцидентів, шпигунства, конкурентної розвідки тощо, котрі можуть значно впливати на подальшу діяльність та навіть існування об'єкта.

Як **висновки** можна зазначити, що запровадження системи захисту критичної інфраструктури передбачає цілий ряд необхідних заходів, обов'язкових для кожного об'єкта КІ, за таким алгоритмом:

- визначення виду притаманних загроз (стихійні явища, технічні поломки і недбалість персоналу, теракти, злочини тощо) та їх можливої інтенсивності;
- оцінка уразливих місць;
- аналіз стійкості;
- визначення ризиків;
- визначення категорії об'єкта, його рівня захисту (від наявних на потенційних загрозах);
- прогнозування розвитку ситуації залежно від наслідків та загроз;
- формування мети захисту та визначення заходів, необхідних для її досягнення;
- реалізація спільних заходів держави та приватних партнерів;
- на основі аналізу та з урахуванням розвитку ситуації постійне внесення корективів у спільні дії та регулятивні нормативно-правові акти.

Зазначені заходи мають бути чітко визначені та передбачені, як обов'язковий алгоритм дій для операторів КІ та інших учасників. Доцільно розглянути можливість закріплення подібного алгоритму, наприклад у *Вимогах щодо захисту об'єктів КІ*. (далі – Вимоги). Ці Вимоги, в свою чергу, мають бути передбачені Програмою захисту та мають розроблятися органом у сфері захисту КІ, СБ України, зацікавленими відомствами та представниками приватного сектора.

Водночас ефективність заходів по захисту КІ покращується за умов застосування ризик-менеджменту та планування розвитку господарської діяльності. Впровадження та злагодженість дій у зазначеному процесі зростає за умов належного законодавчого закріплення відповідних обов'язків всіх учасників процесу захисту КІ.

Бібліографічні посилання

1. Critical Infrastructure Resilience: The Evolution of Policy and Programs and Issues for Congress. John D. Moteff Specialist in Science and Technology Policy August 23, 2012 Prepared for Members and Committees of Congress. URL. <https://fas.org/sgp/crs/homesecc/R42683.pdf>.
2. URL. <http://resilens.eu/about-resilience/critical-infrastructure-resilience/>.
3. Department of Homeland Security, National Infrastructure Protection Plan: Partnering to Enhance Protection and Resiliency. 2009. P. 111.
4. Critical Infrastructure Resilience: The Evolution of Policy and Programs and Issues for Congress. John D. Moteff Specialist in Science and Technology Policy August 23, 2012 Prepared for Members and Committees of Congress. URL. <https://fas.org/sgp/crs/homesecc/R42683.pdf>.
5. Суходоля О. М. Проблеми захисту енергетичної інфраструктури в умовах гібридної війни: аналіт. зап. URL. <http://www.niss.gov.ua/articles/1891/>.
6. Повідомлення Комісії Ради та Європейському Парламенту від 20 жовтня 2004 року – Запобігання, готовність та реагування на терористичні напади [COM (2004) 698 final – Official Journal C 14 від 20.01.2005]. URL. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/>.
7. Зелена книга ЄС. URL. https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_6_raporlar/1_2_green_papers/com2005_green_paper_on_critical_infrastructure.pdf.
8. Защита критической инфраструктуры. Концепция основных мер защиты. Рекомендация для предприятий. – Bundesministerium des Innern, 2006. URL. <https://www.bmi.bund.de>.
9. National Critical Infrastructure Security and Resilience Research and Development Plan, 2015. URL. <https://www.dhs.gov/publication>.
10. Мальшева М.А. Теория и методы современного государственного управления: учебно-методическое пособие. СПб.: Отдел оперативной полиграфии НИУ ВШЭ - Санкт-Петербург, 2011. 280 с.
11. URL. <https://www.dhs.gov/critical-infrastructure-vulnerability-assessments>.
12. URL. <https://www.dhs.gov/infrastructure-visualization-platform>.
13. Словник української мови: в 11 томах. Т. 5, 1974. С. 192. Словник української мови Академічний глумачний словник (1970–1980).

Надійшла до редакції 17.09.2018

Yermenchuk O.P. European experience in critical infrastructure protection: legal analysis and perspectives of implementation in Ukraine. The analysis of European legislation in the field of critical infrastructure protection is carried out. The basic requirements for construction of a state control system of such a system are stated. The peculiarities of its functioning, structure, powers of its subjects of management and tasks of this control system are determined. The concept-categorical apparatus in the sphere of critical infrastructure protection of Ukraine is substantiated, in particular: "protection of critical infrastructure", "critical infrastructure critical infrastructure", "critical infrastructure security", "risk", "vulnerability of the object of critical infrastructure", "consequences".

In a number of European countries, the responsibility of the critical infrastructure objects is to take appropriate measures to detect, at an early stage, threats, to prevent risks from their actions and to further continuously control them, in order to ensure the continued functioning of critical infrastructures, the provision of appropriate services and the promotion of stability. in the region and in general in the state. To such adverse factors, along with risky operations, violations of the requirements of legislative acts in the sphere of financial and economic activity and the commission of offenses provided for by administrative or criminal legislation (covered by risk management), also include threats of natural disasters, acts of terrorism, cyber incidents, espionage, competitive intelligence, etc., which can have a significant effect on further activities and even the existence of an object.

Keywords: state system of management in the field of critical infrastructure protection of Ukraine, national infrastructure, critical infrastructure, protection of critical infrastructure, stability of the critical infrastructure, critical infrastructure security, risk, vulnerability of the critical infrastructure facility, consequences.

Іваниця А.В. ©

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-3-47-52

ЗАВДАННЯ, НАПРЯМИ ТА ПРИНЦИПИ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В ОРГАНАХ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Досліджено основні параметри кадрової політики в органах поліції України та насущним проблемам виконання кадрової політики Національної поліції України та особливостям її діяльності. Розглядається чинне законодавство з питань підготовки кадрів у системі МВС України та класифікуються принципи суб'єктів підготовки кадрів для органів поліції України. Досліджено головні завдання, які необхідно вирішити в процесі реалізації кадрової політики органів поліції України. Визначаються пріоритетні напрями кадрової політики органів внутрішніх справ.

Ключові слова: кадрова політика, органи поліції України, Національна поліція, законодавство, кадри, вищі навчальні заклади України, суб'єкти підготовки кадрів, керівництво.

Постановка проблеми. Принципово новим центральним органом виконавчої влади, який покликаний служити суспільству стала Національна поліція України. Створення Національної поліції зумовило проведення реформ та оновлення кадрової політики, метою якої стало комплектування сучасного правоохоронного органу європейського зразка істинними професіоналами, спеціалістами своєї справи.

Зокрема, пріоритетні напрями кадрового забезпечення органів поліції України було задекларовано в «Стратегії державної кадрової політики на 2012-2020 роки» [1] та прийнято Закон України «Про національну поліцію» [2, с. 420].

За останні роки роботи правоохоронні органи дали зрозуміти, що недосконалість системи організації управління органами поліції довготривалий час призводила до зростання часу, необхідного на реагування порушення прав і свобод людини та громадянина, зниження рівня довіри населення до органів внутрішніх справ та негативного впливу на своєчасність і ефективність здійснення заходів, спрямованих на захист та реалізацію визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини та громадянина [3, с. 58]. На момент початку реформи поліцейської діяльності Міжнародний центр перспективних досліджень дійшов до висновку, що високоефективне відновлення кадрів не відбувається. Тому варто поправити завдання та функції органів поліції України, упровадження нових засад проходження служби, нових критеріїв оцінки роботи органів поліції для підвищення рівня захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави від протиправних злочинних посягань, які повинні супроводжуватись функціональними та організаційними перетвореннями в системі Міністерства внутрішніх справ України, розмежуванням політичного та професійного керівництва в сфері правопорядку. Для вищевказаного потрібно забезпечити функціонування прозорої системи конкурсного добору осіб на посади, створити нову систему атестації персоналу органів правопорядку, змінити підходи до підготовки працівників цих органів, що повинно забезпечити зміну ставлення працівників поліції до виконання службових обов'язків у напрямі усвідомлення їх як надання оплачуваних державою послуг щодо забезпечення її особистих та майнових прав, суспільних та державних інтересів [4]. З наведених вище наших положень виникає черговий висновок, що успішне виконання поліцією покладених на неї завдань можливе тільки за умови проведення нової грамотної кадрової політики, результати якої повинні надати органам поліції сильний персонал.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Різні аспекти кадрового забезпечення органів поліції України в свій час були висвітлені в працях відомих науковців, як В.Б. Авер'янова, С.С. Алексєєва, А.П. Альохіна,

М. І. Ануфрієва, Г.В. Атаманчука, О.М. Бандурки, М.О. Живка, З.Р. Кісіль, В. О. Кудрі, Н.Р. Нижник, О.Д.Оболєнського, В.А. Ліпницького, Т.О. Проценка, М.К. Якимчука, О.Н. Ярмиша та ін. [5, с. 419]. Разом із тим, комплексного підходу до вивчення та вироблення наукового підґрунтя кадрової політики в Національній поліції України поки не має.

Метою статті є визначення особливостей кадрової політики в органах поліції України та правового регулювання нею, визначення основних суб'єктів підготовки кадрів для органів поліції, їхніх завдань, принципів та шляхів удосконалення процесу регулювання кадровою політикою.

Виклад основного матеріалу. Кадрова політика в органах поліції та державна кадрова політика співвідносяться між собою як частина та як одне ціле. Одного визначення сутності та змісту поняття кадрова політика не має. Даний факт можна пояснити значною кількістю напрямів удосконалення кадрової роботи в органах державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій. Кадрова політика як наука представляє закономірності розвитку об'єктивних кадрових процесів, зв'язки та відносини, що дають їм певну якісну характеристику, визначають основні риси та принципи кадрової роботи. Так, зокрема Є.В. Маслов вважає, що кадрова політика – це головний напрям у роботі з кадрами, який реалізується кадровим підрозділом установи. О.В. Крушельницька досліджує кадрову політику як сукупність принципів, методів, форм організаційного механізму з формування, відтворення, розвитку та використання персоналу, створення оптимальних умов праці, її мотивації та стимулювання. З наведених визначень можна дати визначення поняття кадрова політика.

Отже, кадрова політика – це чітко визначені основні напрями та заходи з формування та підбору персоналу, які можуть бути або не бути оформлені документально. Кадрова політика ґрунтується на власних засадах, а реалізується за допомогою різноманітних механізмів. Здійснення кадрової політики передбачає досягнення як проміжних цілей, так і своєї головної цілі – забезпечення якісними кадрами.

Так, Ю. П. Битяк зазначає, що на кожному новому етапі розвитку держави та суспільства вимагається і поява нових людей, тобто відновлення кадрового корпусу [6, с. 17]. Тому кадрове забезпечення в органах поліції – це здійснення завдання по соціальному забезпеченні систем та процесів управління в сфері боротьби зі злочинністю шляхом залучення людей, які відповідають певним критеріям для трудових функцій в організаційних межах МВС України та його структурних підрозділах [7, с. 62].

Суб'єктами реалізації кадрової політики можуть виступати як державні, так і недержавні суб'єкти. Об'єктом кадрової політики завжди вважається персонал – це працівники різних установ, організацій державних і недержавних форм власності. Кадрова політика завжди спрямована на підвищення якості персоналу, його професійному та особистісному розвитку. Ось чому предметом кадрової політики є різноманітні заходи щодо розвитку кадрового потенціалу, спрямовані на формування вимог і необхідних якостей працівників для виконання службових обов'язків, створення необхідних умов для державно-службової діяльності, контроль за діяльністю і забезпечення досягнення намічених результатів службової діяльності.

В.С. Венедиктова стверджує те, що головний чинник створення потужної правоохоронної системи вбачається в новій кадровій політиці, де особлива увага приділяється підвищенню професіоналізму працівників Національної поліції України. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1118-р та визначає основні напрями кадрової політики:

1) Створення нових якісних критеріїв відбору кандидатів на службу. Це передбачає те, що поряд із фізичними якостями кандидата оцінюються його розумові здібності; вміння будувати та підтримувати робочі взаємовідносини; упевненість у власних силах, вміння спілкуватися; вміння працювати в групі.

2) Оновлення механізму процедур відбору кандидатів на службу. Усі вакансії підлягають оголошенню серед персоналу з одночасним створенням умов для безперешкодного доступу кандидатів до участі в конкурсному відборі, а етапи проходження іспитів фіксуються на відеоносіях в присутності представників громадськості.

3) Удосконалення організаційно-функціональних аспектів діяльності кадрових і екзаменаційних комісій. До складу кадрових та екзаменаційних комісій, що оцінюють кандидатів на посади керівників регіонального та національного рівнів, в обов'язковому порядку входять представники місцевої громади, неурядових організацій, органів місце-

вого самоврядування. Крім цього, згідно з нормами ст. 51 Закону України «Про Національну поліцію» з метою забезпечення прозорого добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських на підставі об'єктивного оцінювання професійного рівня та особистих якостей кожного поліцейського, відповідності їх посаді, визначення перспективи службового використання в органах поліції на постійній основі утворюються поліцейські комісії. Основними повноваженнями поліцейської комісії є: проведення конкурсу на службу в органи поліції; проведення конкурсу для призначення на вакантну посаду. Поліцейська комісія проводить голосування за відсутності особи, щодо якої приймається рішення, і запрошених осіб. Рішення поліцейської комісії викладаються в письмовій формі. У рішенні зазначаються дата і місце прийняття рішення, склад комісії, питання, що розглядалося, мотиви прийнятого рішення. Рішення підписують головуючий і члени комісії, які брали участь у прийнятті рішення. Окрема думка члена поліцейської комісії викладається в письмовій формі і додається до справи, про що головуючий повідомляє на засіданні.

4) Забезпечення високого рівня матеріального та соціального забезпечення працівників поліції. Це досягається за рахунок забезпечення персоналу системи Міністерства внутрішніх справ України високою заробітною платою та соціальними пільгами. Так, згідно зі ст. 62 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейський під час виконання покладених на поліцію повноважень є представником держави, тому законні вимоги поліцейського є обов'язковими для виконання всіма фізичними та юридичними особами. Ніхто, крім безпосереднього та прямого керівника не може надавати будь-які письмові чи усні вказівки поліцейському або іншим способом втручатися в законну діяльність поліцейського. Ніхто не має права покласти на поліцейського виконання обов'язків, не визначених законом. Втручання в діяльність поліцейського, перешкодження виконанню ним відповідних повноважень, невиконання законних вимог поліцейського, будь-які інші протиправні дії стосовно поліцейського мають наслідком відповідальність відповідно до закону.

5) Створення корпоративної етики та утвердження морально-етичних цінностей. Міністерство внутрішніх справ України повинне створити систему корпоративної етики та протидії професійній деформації, надаючи обов'язкову та регулярну психологічну допомогу персоналу з метою запобігання негативним явищам, а також безконфліктної реалізації особистих, корпоративних та державних інтересів. Основними етичними засадами правоохоронної діяльності виступають повага до особистості іншої людини, професіоналізм, дотримання принципів законності і верховенства права, відповідальність, чесність по відношенню до себе та інших, самовіддане служіння суспільству

6) Впровадження дієвої системи наставництва, коли за кожним працівником поліції, щойно призначеним на посаду, закріплюється наставник з числа досвідчених працівників органів поліції. Т.В. Колісник зазначає наступне: досвід викладання кількох дисциплін в різних регіонах України загалом близько півтисячі слухачів в рамках навчання нової державної патрульної служби показує, що в аудиторії відчувається суттєва різниця у професійних навичках і досвіді між поліцейськими, які пройшли атестацію і підвищують свою кваліфікацію та новачками. Хоча, досвід, на відміну від теоретичних і практичних навичок, несила передати або набути за стислий термін навчання, тому після успішного закінчення теоретичних і практичних занять поліцейські не в змозі одразу впевнено нести службу. Вони повинні ужитися в новій роботі, колективі, субординації, незвичного робочого розпорядку, особливостей психології спілкування із потерпілими і правопорушниками.

7) Здійснення внутрішнього контролю за працівниками органу поліції, що включає відеоспостереження за персоналом протягом робочого часу, періодичні перевірки щодо професійної непідкупності.

8) Висока професійна підготовка поліцейських, яка передбачає: проходження первинної професійної підготовки; підготовку кадрів у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання; отримання післядипломної освіти; проведення службової підготовки – системи заходів, спрямованих на закріплення та оновлення необхідних знань, умінь та навичок працівника поліції з урахуванням оперативної обстановки, специфіки та профілю його оперативно-службової діяльності (ч. 1 ст. 72 Закону України «Про Національну поліцію») [8].

На думку Міністра внутрішніх справ А. Авакова, основне завдання поліцейських комісій – це у визначені терміни вибрати найдостойніших кандидатів на вакантні посади

поліцейських та укомплектувати лави НПУ відповідним чином [9].

Серед головних положень організаційного механізму та процесу оптимізації кадрового забезпечення органів поліції вагоме місце посідають професіоналізм; знання законодавчої бази; реалізація своїх знань у практичній роботі; вміння та навички працювати як у штатних, так і у позаштатних ситуаціях; знання технології керівництва системою правоохоронних органів; вдосконалення нормативно-правового забезпечення процесу підготовки кадрів для системи органів поліції. Власне оптимізація кадрової політики є складним процесом, який вимагає послідовної реалізації законодавчих, організаційно-управлінських, дослідницьких та наукових заходів, перспективності та прагматизму. Напрями кадрової політики в органах поліції України обумовлюють основні завдання останньої: - оновлення персоналу в органах поліції; - відповідність кваліфікації, рівня навичок та особистих моральних та ділових якостей міжнародним вимогам і стандартам; - забезпечення реального захисту персоналу органів поліції; - удосконалення системи внутрішнього контролю за діями працівників; - здійснення безперервної професійної підготовки на високому науково-педагогічному та методологічному рівнях.

Отже, кадрова політика в органах поліції – це передбачена нормативно-правовими актами закономірна реалізація конкретних заходів, яка спрямована на формування стабільного висококваліфікованого колективу в органах поліції, а саме: його підбір, підготовку та розстановку, забезпечення професійного та особистого розвитку.

Принципи кадрової політики можна представити як трирівневу систему. На першому рівні будуть розташовуватись принципи державної кадрової політики: а) принцип демократичного добору; б) принцип просування по службі за діловими якостями; в) принцип постійного навчання державних службовців; г) принцип заохочення державних службовців до службової кар'єри; ґ) принцип систематичного поновлення кадрів; д) принцип здійснення контролю за діяльністю кадрів; е) принцип кадрового забезпечення державної служби на підставі обґрунтованої науково-методичної бази; є) принцип врахування політичних та економічних змін у державі. Другий рівень складають принципи, на основі яких відбувається реформування органів поліції у напрямі перебудови та удосконалення кадрової політики: а) принцип верховенства права – у даному випадку його необхідно тлумачити наступним чином: ревізія та оновлення нормативної бази з урахуванням нових міжнародних документів, імплементованих Україною, рішень Європейського суду з прав людини, рекомендаційних документів міжнародних інституцій повинні зменшити ризик довільних дій правоохоронців та мінімізувати ризик порушення закону з боку працівників органів поліції; б) принцип деполітизації, тобто мінімізація політичного впливу на діяльність персоналу та забезпечення професійного підходу у питаннях стратегічного розвитку; в) принцип демілітаризації передбачає створення цивільної моделі діяльності та стосунків персоналу та зменшення кількості атестованих працівників; г) принцип децентралізації повинен сприяти підвищенню самостійності територіальних органів та підрозділів, підвищенню ролі місцевих органів влади в діяльності підрозділів поліції, а також у реалізації та забезпеченні механізмів кадрової політики в органах поліції; ґ) принцип підзвітності та прозорості в роботі розкривається за рахунок побудови дієвої багаторівневої системи звітності та відповідальності перед суспільством, налагодження тісної взаємодії з населенням та місцевими громадами, а також підвищення ролі громадського контролю за діяльністю поліцейських; д) принцип професійної підготовки працівників органів поліції. Третій рівень складають спеціальні принципи роботи керівників територіальних відділів та відділень органів поліції, у тому числі кадрових підрозділів: а) принцип законності полягає у тому, що будь-яка діяльність, пов'язана з реалізацією кадрової політики, повинна відповідати Конституції України та іншим законодавчим і підзаконним нормативно-правовим актам; б) принцип гендерної рівності передбачає створення умов для роботи чоловіків та жінок з урахуванням засад гендерної рівності, а також забезпечення антидискримінаційного механізму прийняття на роботу та просування персоналу в службовій діяльності; в) принцип дотримання прав і свобод людини передбачає недопущення обмеження прав і свобод людини під час вирішення кадрових питань; г) принцип професіоналізму; ґ) принцип відповідальності керівників за ведення кадрової політики в органі поліції, зокрема, за добір і розстановку персоналу; д) принцип доцільності означає раціональний добір під час розподілення співробітників, який необхідно здійснювати, поєднуючи з наданням можливості працівникам кар'єрного та особистого розвитку, надання можливості для самореалізації, перспективності роботи, що передбачає подальше просування по службі; е) принцип справе-

дливості полягає у рівному доступі громадян України до служби в поліції, де кожному кандидату та працівнику створюються однакові умови служби [10, с.289].

Висновок. Робота з персоналом в межах кадрової політики в органах поліції України повинна проводитись таким чином, щоб кожен працівників міг досягати поставлених цілей і виконувати поставлені завдання за найкоротший період часу, не знижуючи професійний рівень виконання. Персонал високого рівня в органах поліції повинен забезпечити ефективне виконання завдань, поставлених перед Національною поліцією України, а рівні умови проходження служби, належний рівень соціального захисту та гарантії професійної діяльності поліцейського зобов'язані сприяти формуванню у кожного працівника необхідних знань, умінь та навичок. При цьому забезпечення можливості просування по службі має стати додатковим стимулом для якісного виконання кожним працівником поліції покладених на нього обов'язків.

Отож, кадрова політика в органах поліції України повинна відбуватися в двох напрямках, що між собою взаємопов'язані. До першого напрямку віднесемо розроблення моделі спеціаліста відповідної поліцейської служби як еталону набору професійних стратифікаційних цінностей, таких як: знати, уміти, передбачати. До другого напрямку віднесемо розробку комплексу заходів, що передбачають собою наближення до цього еталону в процесах комплектування, проходження служби або навчання.

Пріоритетними напрямками кадрового забезпечення органів поліції України є: 1) створення системи прямих зв'язків центральних та місцевих органів виконавчої влади з відповідними органами, установами та навчальними закладами; 2) запровадження контрактної системи обміну педагогічними та науковими працівниками МВС; 3) запровадження в сфері кадрової політики в органах поліції України системи обміну необхідними виданнями, створення відповідного банку даних та інформаційної мережі; 4) участь фахівців у семінарах, конференціях, нарадах з питань кадрової політики в ОВС; 5) використання, відповідно до законодавства, різноманітних форм міжнародної допомоги.

Бібліографічні посилання

1. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 року № 5/2015. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/print1433760210972984>.
2. Закон України «Про Національну поліцію»: наук.-практ. комент. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Сокурєнка; [О. І. Безпалова, К. Ю. Мельник, О. О. Юхно та ін.; передм. В. В. Сокурєнка]. – Харків, 2016. – 408 с. 553
3. Живко М.О., Мельникович В.М., Босах Х.З. Стратегія кадрової політики в органах внутрішніх справ України через призму методів дослідження // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2015 №16 т.1 с. 57-60.
4. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»: указ Президента України від 12.01.2015 року № 5/2015. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/print1433760210972984>.
5. Босак Х. Кадрова політика в органах внутрішніх справ України – механізм реалізації кадрового потенціалу // Юридичний вісник, 2014/6. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v6_2014/72.pdf
6. Битяк Ю. П. Державна служба в Україні: проблеми становлення, розвитку та функціонування: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2006. – 36 с.
7. Рудой К. М. Кадрове забезпечення органів внутрішніх справ України як суб'єктів міжнародної безпеки // Правова держава 20'2015. – 62-77 с.
8. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 р. № 1118-р. URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjpmKvG073WAhWzZpoKНb7BDtMQFggmMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.kmu.gov.ua%2Fdocument%2F247780692%2FR01118-00.doc&usq=AFQjCNFg7X-ys52snHk04KTJHyL_De7GZQ
9. Офіційний сайт Національної поліції України. URL: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/2121397>
10. Управління органами Національної поліції України: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Сокурєнка; [О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, О.В. Джафарова та ін.; передм. В. В. Сокурєнка]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків: Стильна типографія, 2017. – 580 с.

Надійшла до редакції 25.09.2019

SUMMARY

Ivanytsya A.V. Tasks, directions and principles of personnel politics in the bodies of police of Ukraine. The article deals with research of basic parameters of personnel politics in the bodies of police of Ukraine and vital problems implementation of skilled politics of the National police of Ukraine

and to the features of her activity. A current legislation is examined on questions training of personnels in the system MBC Ukraine and principles of subjects of training of personnels are classified for the organs of police of Ukraine. Main tasks that must be decided in the process of realization of skilled politics of organs of police of Ukraine are investigational. Priority directions of skilled politics of organs of internal affairs are determined.

A current legislation is analysed on questions training of personnels in the system of Ministry of internal affairs of Ukraine. It is marked that the analysis of modern skilled situation of the National police of Ukraine grounds to distinguish priority directions of skilled politics.

It is found out, that an improvement of process of realization of skilled politics in the National police of Ukraine it must have system character and to be sent to the decision of problems of selection of shots. With the aim of decision of the skilled providing of organs of the National police in the article maintenance of term "skilled politics" is analysed and others like that.

The concept of the skilled providing of organs of the National police is certain. Basic events that is sent to the improvement of the skilled providing of organs of the National police of Ukraine are distinguished.

Keywords: *personnel politics, bodies of police of Ukraine, National police, legislation, shots, higher educational establishments of Ukraine, subjects of training of personnels, guidance.*

УДК 351.74

Кравченко І. С. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-52-57

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КОМПЛЕКТУВАННЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Визначено проблеми комплектування підрозділів Національної поліції України та науково обґрунтовано комплекс пропозицій щодо їх подолання. Використано чинне законодавство України, доробки вітчизняних вчених, статистичні дані, зарубіжний досвід. Зроблено висновок, що комплектування штату є складним процесом, який повинен мати комплексний характер і будуватися на концепції, відповідно до якої працівники підрозділів Національної поліції розглядаються як її основний ресурс.

Ключові слова: *Національна поліція; комплектування, кадри, штат, добір.*

Постановка проблеми. Рушійною силою реформи органів правопорядку мають стати нові кадри Національної поліції, оскільки саме працівники забезпечують ефективне виконання завдань, поставлених перед Національною поліцією, реалізують досягнення цілей даного органу. Внесок людських ресурсів у досягнення завдань Національної поліції України залежить від ефективності управління персоналом і, зокрема, від того, наскільки ефективно проводиться комплектування штату. Відбір нових поліцейських не тільки забезпечує стабільний та безперервний процес функціонування підрозділів поліції, але і сприяє виробленню нових форм діяльності Національної поліції, сприяє розвитку його діяльності відповідно до європейських стандартів. Комплектування штатів і відбір персоналу є елементами кадрової політики в цілому, а також невід'ємною складовою управління в Національній поліції.

Актуальність теми обґрунтовується тим, що в сучасних умовах розбудови нової правоохоронної системи в Україні, добору кадрів на посади поліцейських надається особливе значення, а необхідність вирішення проблем комплектування підрозділів Національної поліції визначається у стратегічних документах державної політики [1; 2]. Отже, існує нагальна потреба впровадження нового підходу до комплектування підрозділів Національної поліції, створення належної нормативної бази, яка відповідає б вимогам сучасності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження окремих аспектів кадрового забезпечення правоохоронних органів було здійсне-

но в роботах В.Б. Авер'янова, М.І. Ануфрієва, І.В. Арістової, О.М. Бандурки, В.І. Барко, В.М. Бесчастного, К.С. Ізбаша, В.М. Клименка, В.О. Криволапчука, В.П. Петкова, Т.О. Проценка, І.М. Шопіної, О.Н. Ярмиша та інших. Проте дослідження саме проблем комплектування підрозділів Національної поліції України на сучасному етапі розвитку не проводилося, тому це питання потребує подальшого вивчення та удосконалення.

Метою написання даної наукової статті є визначення проблем комплектування підрозділів Національної поліції України та наукове обґрунтування комплексу пропозицій щодо їх подолання, а також вдосконалення відомчої нормативної бази з цього питання.

Виклад основного матеріалу. Одним із головних результатів реформи правоохоронної системи в Україні 2014–2015 років стало створення нового центрального органу виконавчої влади Національної поліції України. 6 серпня 2015 року в парламентській газеті «Голос України» було офіційно опубліковано Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 року № 580-VIII, який набув чинності для патрульної поліції Києва в день його публікації, для патрульної поліції Одеси та Львова – з 20 серпня 2015 року.

2 вересня 2015 року Кабінет Міністрів України постановив утворити Національну поліцію України як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ [3]. Через три місяці з дня, наступного після дня публікації Закону України «Про Національну поліцію», тобто 7 листопада 2015 року, набрала чинності постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національну поліцію» № 877 від 28.10.2015 року. В п. 45 ст. 4 Положення зазначено, що Національна поліція відповідно до покладених на неї завдань забезпечує організацію роботи з добору, вивчення та комплектування органів Національної поліції кваліфікованими кадрами. Та відповідно до п. 2, ст. 5 цього Положення, з метою організації своєї діяльності, Національна поліція здійснює добір кадрів для центрального органу управління Національної поліції та на керівні посади територіальних (у тому числі міжрегіональних) органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери її управління, формує кадровий резерв на відповідні посади [4].

У новій стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року стратегічним пріоритетом визначено *розвиток кадрового потенціалу та соціальний захист працівників, очікується формування стабільного та високопрофесійного кадрового складу органів системи МВС, який здатний належно реагувати на виклики та загрози у сфері внутрішніх справ* [1].

Відповідно до строків реалізації заходів Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України та до розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1118-р, перерозподіл та скорочення чисельності персоналу мав завершитися до 2017 року, на останньому етапі реформування МВС України у 2016–2018 роках заплановано завершити реформування системи професійної підготовки поліцейських [2].

Відповідно до п. 5 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію», загальна чисельність поліції, що утримується за рахунок коштів Державного бюджету України, до 01 січня 2018 року не може перевищувати 140 тисяч осіб [5]. Проте реальні події реформи 2015 року випереджали її формальне закріплення та набір кандидатів на службу в патрульну поліцію розпочався до набрання чинності відповідного Закону й підзаконних актів. Фактично перше комплектування патрульної поліції відбувалося поза законом та до прийняття таких важливих регулюючих наказів, як наказ МВС «Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських» від 25.12.2015 року № 1631 [6] та наказ МВС «Про затвердження Типової форми контракту про проходження служби в поліції та Порядку укладання контракту про проходження служби в поліції» від 03.02.2017 року № 89 [7].

Зазначені нормативно-правові акти стали основою діяльності Національної поліції України, впровадили загальний порядок комплектування підрозділів. Проте комплектування підрозділів Національної поліції на сучасному етапі відбувається непослідовно. На нашу думку, причиною пропуску строків реалізації ефективного добору кадрів стають виклики соціально-економічного та політичного характеру. Зокрема, більшість новацій правоохоронної реформи було направлено саме на зміну підходу до комплектування підрозділів Національної поліції кваліфікованими кадрами за новими критеріями, запровадження конкурсного відбору та поліцейської комісії, реформування системи поліцейської освіти. Залишається гостра необхідність зайняти необхідну кількість вакант-

них посад, а подальший статус та довгострокова стратегія діяльності відомчих вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку поліцейських, не визначені.

Так, станом на 18.09.2017 року на офіційному сайті патрульної поліції України оголошено набір на безстрокову службу на посаду інспектора патрульної поліції у 23 областях, а саме: в містах Бориспіль – 30 вакансій; Вінниця – 40; Дніпро – 250; Житомир – 20; Запоріжжя – 90; Ізмаїл – 110; Київ – 200; Ковель – 50; Краматорськ і Слов'янськ – 25; Кременчук – 20; Кривий Ріг – 20; Кропивницький – 25; Луцьк – 40; Львів – 200; Маріуполь – 30; Миколаїв – 20; Одеса – 300; Полтава – 20; Рівне – 20; Северодонецьк, Лисичанськ і Рубіжне – 30; Суми – 25; Тернопіль – 25; Ужгород і Мукачеве – 70; Умань – 80; Харків – 50; Херсон – 25; Хмельницький – 25; Черкаси – 20; Чернівці – 25; Чернігів – 25 вакансій [8]. Отже, сумарна кількість вакансій лише в патрульній поліції України на сьогодні складає 1662.

У деяких регіонах некомплект є просто критичним – понад чверть особового складу. Тому набір кандидатів на службу визначено пріоритетом для Департаменту кадрового забезпечення Національної поліції. Відтак, до кінця 2017 року планувалося укомплектувати від 10 до 15 тисяч вакантних посад поліцейських [9].

На думку Міністра внутрішніх справ А. Авакова, головне завдання поліцейських комісій – у визначені терміни відібрати найдостойніших кандидатів на вакантні посади поліцейських й укомплектувати лави Національної поліції України належним чином. Зараз некомплект поліцейських становить близько 22 тисяч осіб, а це – 20 % особового складу. «У деяких регіонах ми маємо критичну цифру – до 40 % некомплект працівників оперативних та слідчих підрозділів. Тому чим швидше ми закінчимо відбирати кандидатів і почнемо направляти їх на навчання, тим легше буде іншим працівникам, коли вони через 5–6 місяців вийдуть на роботу», – зазначив Голова Національної поліції Сергій Князев. Він також зауважив, що за умови відбору, приміром, 20 тисяч кандидатів, їх навчання займе як мінімум 10–12 місяців [10].

Підтримуємо думку М.В. Романенко про те, що безперервність, як принцип діяльності поліції, потребує комплектування персоналу поліції у найкоротший строк, не забуваючи про основні цілі реформи системи правоохоронних органів [11].

Отже, можемо виокремити такі проблеми комплектування підрозділів Національної поліції:

- 1) передчасний та неякісний відбір кандидатів на вакантні посади в підрозділах патрульної поліції у 2015 р. спричинив відтік кадрів та некомплект підрозділів у 2017 р.;
- 2) у тексті закону та інших нормативно-правових актів законодавцем не достатньо роз'яснено, в чому полягає комплектування підрозділів Національної поліції та неоднозначно визначено поняття «добір на посаду», «призначення на посаду поліцейського», «штатний розпис (штат)», «штатна посада», «комплектування в порядку просування по службі»;
- 3) невизначеність питання щодо реформування вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських, та їх роль у комплектуванні підрозділів Національної поліції.

Для подальшого вироблення пропозицій із вдосконалення системи комплектування підрозділів поліції й підготовки поліцейських кадрів пропонуємо ознайомитися з аналогічними положеннями розвинених іноземних держав. У кожній країні існує унікальна система відбору поліцейських, що сформувалася під впливом територіальних, історичних, політичних, соціально-економічних чинників і особливостей національних правових систем.

Проаналізувавши європейські умови, яким повинні відповідати претенденти на роботу в поліцейському апараті, можна поділити їх на загальні для всіх державних службовців і спеціальні, зумовлені специфікою діяльності поліції [12, с. 33].

Щодо навчальних закладів поліції, то існують два підходи до поліцейської освіти: в межах загальнодержавної системи освіти та вузько-професіональне поліцейське навчання. На нашу думку, слід звернути увагу на досвід Вищої школи поліції Німеччини, яка спеціалізується на професійній підготовці керівних кадрів поліції, а кількість працівників, прийнятих на навчання в цю школу поліції, суворо відповідає кількості звільнених (вакантних) керівних посад у поліцейській системі Німеччини [13]. Такий підхід є раціональним для України та обраного напрямку реформування правоохоронної системи, адже дозволяє економити ресурси, планувати та відслідковувати рух кадрів та ефективно комплектування підрозділів Національної поліції.

Європейські стандарти правоохоронної діяльності передбачають, що прийнятий на службу поліцейський повинен пройти у повному обсязі не тільки загальну, професійну та службову підготовку, але й отримати також відповідний інструктаж із соціальних проблем, демократичних свобод, прав людини і, зокрема, з Європейської конвенції з прав людини. Безперечно, запровадження європейських стандартів державного управління органами поліції буде об'єктивно сприяти не лише чіткому визначенню магістрального шляху оптимізації правоохоронної діяльності в Україні, але й упровадженню найбільш дієвих організаційно-правових форм у практику управління органами внутрішніх справ [14].

Нині набір на службу до поліції України здійснюють вищі навчальні заклади МВС України та новостворена Поліцейська академія, проте нормативно-правових актів, які б визначали її адміністративно-правовий статус, не опубліковано. У зв'язку з цим доцільно звернутися до прикладу створення ефективного навчального закладу з функціями набору осіб для служби в поліції Норвегії. Кандидатів на навчання відбирають на основі конкурсу. Кандидати в поліцейські повинні бути не молодше 20 років, бути підданними Королівства Норвегії та мати середню чи вищу освіту. Вища освіта необхідна у тому випадку, якщо кандидат бажає обіймати посаду слідчого чи будь-яку іншу керівну посаду. Крім того, кандидати повинні бути добре фізично розвинені, уміти плавати, мати посвідчення водія та не мати судимостей. При відборі кандидатів особлива увага приділяється їх особистим якостям, а саме: вмінню працювати в команді, вмінню аналізувати та діяти в екстремальних ситуаціях, здатності до навчання та мотивації. Перед зарахуванням на навчання кандидати повинні продемонструвати рівень своєї фізичної підготовки та пройти співбесіду. Після закінчення навчання кандидати є кваліфікованими поліцейськими, здатними виконувати завдання і функції держави [15].

Отже, інтеграція України до складу ЄС має передбачати запозичення саме європейського позитивного досвіду, зокрема, у сфері підготовки поліцейських кадрів, та вимагає вивчення і впровадження надбань держав, які успішно трансформували радянську систему освіти правоохоронців, піднявши її на якісно новий щабель у складі Євросоюзу.

Також, на нашу думку, ефективне комплектування підрозділів Національної поліції повинно успішно мобілізувати і використовувати людський потенціал для вирішення проблем, що стоять перед поліцейськими органами, доказом чого слугуватиме насамперед їх високий соціальний рейтинг.

Погоджуємося з думкою А. П. Сахно про те, що вступ на службу – це перший етап у кар'єрі поліцейського, який наділений широкими повноваженнями, й від його дій найчастіше в чималому ступені може залежати і свобода особи, і авторитет держави [16].

Ми вважаємо, що саме підготовка поліцейських кадрів у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання дозволяє сформувати професійні інтереси майбутніх правоохоронців, належно зорієнтувати, дати чітке уявлення про переваги і труднощі, пов'язані зі службою в поліції. Проте питання існування відомчих вищих навчальних закладів на сьогодні є відкритим та спірним. Доцільність моделі відомчої освіти в МВС України розкривається у тривалій історії закладів, що зарекомендували себе цариною кадрів для відповідних служб. Контраргументами виступають значні фінансові витрати на утримання наявної мережі навчальних закладів, що належать до сфери управління МВС України.

З огляду на Проект концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти, для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії серед переліку юридичних професій немає поліцейських (і навіть слідчих), а отже, поліцейські у майбутньому можуть змінити юридичний фах на іншу спеціальність [17].

Нормативного закріплення і детального розкриття на відомчому рівні вимагає, насамперед, чітке окреслення мережі таких закладів, освітніх рівнів підготовки і особливостей підготовки кадрів. Усе це, безперечно, стосується і підготовки поліцейських кадрів у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання, які належать до сфери управління МВС України.

Отже, перспективи подальшого дослідження у даному науковому напрямі вбачаються у дослідженнях правового статусу вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, збільшення ролі практичної підготовки у навчальному процесі. Усе це окремі питання, з яких потрібно починати комплексне реформування підготовки поліцейських в Україні. У перспективі це дозво-

литель стандартизувати і чітко окреслити специфіку підготовки кадрів для комплектування підрозділів Національної поліції.

У законодавстві України існують випадки нормативного визначення порядку комплектування підрозділів органів державної служби, а саме: Постанова Верховної Ради України «Про затвердження Положення про порядок комплектування, матеріально-технічного, військового, фінансового та соціально-побутового забезпечення спеціальних підрозділів Служби безпеки України по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю» від 12 жовтня 1994 року № 199/94-ВР [18] та наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України «Про затвердження Інструкції про порядок комплектування особовим складом Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України» від 04.12.2015 № 744 [19].

В останньому, наприклад, визначено такі поняття: «підбір», «підрозділи кадрової роботи», «поглиблене вивчення кандидатів», «співробітник». Крім того, в цьому наказі зазначено, що передбачає комплектування, на кого покладено обов'язок комплектування, визначено порядок комплектування, вимоги до кандидатів, підбір, вивчення та оцінка кадрів.

На нашу думку, такий підхід об'єднання всіх положень про комплектування підрозділів державної служби є доцільним та пропонуємо деталізувати порядок комплектування підрозділів Національної поліції в аналогічному підзаконному акті, в якому визначити поняття, об'єкт, суб'єкт, зміст порядку комплектування, його організацію та планування.

Висновки. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що комплектування штату є складним процесом, що повинен мати комплексний характер і будуватися на концепції, відповідно до якої працівники підрозділів Національної поліції розглядаються як її основний ресурс.

Під комплектуванням підрозділів Національної поліції пропонуємо розуміти діяльність уповноважених посадових осіб органів (закладів, установ) поліції з планування, добору та призначення на посади поліцейських, згідно з номенклатурою посад, яку затверджує Міністерство внутрішніх справ України, у порядку конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади, атестації або призначення на посади курсантів (слухачів) вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, для забезпечення штату необхідною кількістю кваліфікованих працівників та виконання завдань Національної поліції України.

Пріоритетними напрямками подолання існуючих проблем комплектування підрозділів Національної поліції вважаємо проведення прозорих конкурсів на вакантні посади, реформування системи поліцейської освіти, прийняття Типового порядку комплектування підрозділів Національної поліції, в якому слід визначити поняття, об'єкт, суб'єкт, зміст, порядок комплектування, його організацію та планування.

Бібліографічні посилання

1. Стратегія розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року. URL: http://mvs.gov.ua/ua/pages/strategiya_2020.htm.
2. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 № 1118-р. URL: <http://police-reform.org/library/rozporядzhennya-kmu-v-d-22.10.2014-1118-r-schodo-pitannya-reform>.
3. Про утворення Національної поліції України: постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 № 641. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/641-2015-%D0%BF>.
4. Про затвердження Положення про Національну поліцію: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF>.
5. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015. *Голос України*. 2015. № 141–142. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page>.
6. Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських: наказ МВС України від 25.12.2015 № 1631. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0049-16>.
7. Про затвердження Типової форми контракту про проходження служби в поліції та Порядку укладання контракту про проходження служби в поліції: наказ МВС України від 03.02.2017 року № 89. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0190-17/paran14#n14>.
8. Патрульна поліція України запрошує на безстрокову службу на посаду інспектора патрульної поліції. URL: <http://patrol.police.gov.ua/ru/highlight/pryyednujsya-do-patrulnoyi-politsiyi-provodytsya-nabir-u-22-oblastyah-ukrayiny/>.
9. Князев С. Розкриття тяжких злочинів стане "лакмусовим папірцем" ефективності роботи поліції. URL: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/2128473>.
10. Арсен Аваков провів зустріч з керівниками центральної та регіональних поліцейських комісій. URL: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/2121397>.

11. Романенко М.В. Проблеми нормативно-правового регулювання прийняття на службу до поліції працівників ліквідованих підрозділів МВС України. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія Право*. 2016. Вип. 37. Т. 3. С. 10–15.

12. Система комплектовання і обучения сотрудников полиции в США, Финляндии, ФРГ и Дании. *Информационный бюллетень Национального Центрального Бюро Интерпола в Российской Федерации*. № 10. 1994. 33 с.

13. Сасік А.С. Професійна підготовка поліцейських в Європейських країнах. *Національна поліція Донеччини: проблеми становлення та стратегія розвитку – 2016: Всеукр. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 21 жовтня 2016 р.): тези доповідей*. Маріуполь, 2016. С. 49–51.

14. Фурса В.В. Деякі факти про підготовку поліцейських у Норвегії як можливість запозичення передового досвіду розвиненої країни. *Національна поліція Донеччини: проблеми становлення та стратегія розвитку – 2016: Всеукр. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 21 жовтня 2016 р.): тези доповідей*. Маріуполь, 2016. С. 51–53.

15. Криштанович М.В. Європейський досвід державного управління органами поліції та можливості його використання в Україні. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2015-1/doc/4/02.pdf>.

16. Сахно А.П. Деякі особливості проходження поліцейської служби в країнах ЄС. *Національна поліція Донеччини: проблеми становлення та стратегія розвитку – 2016: Всеукр. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 21 жовтня 2016 р.): тези доповідей*. Маріуполь, 2016. С. 51–53.

17. Концепція вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії. URL: [http://mon.gov.ua/activity/education/vishha/konczepczyia-vdoskonalennya-pravnichoyi-\(yuridichnoyi\)-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika-vidpovidno-do-evropejskix-standartiv-vishhoyi-osviti.html](http://mon.gov.ua/activity/education/vishha/konczepczyia-vdoskonalennya-pravnichoyi-(yuridichnoyi)-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika-vidpovidno-do-evropejskix-standartiv-vishhoyi-osviti.html).

18. Про затвердження Інструкції про порядок комплектування особовим складом Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України: наказ Адміністрації Держспецзв'язку № 744 від 04.12.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1642-15>.

19. Про затвердження Положення про порядок комплектування, матеріально-технічного, військового, фінансового та соціально-побутового забезпечення спеціальних підрозділів Служби безпеки України по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю: Постанова Верховної Ради України від 12.10.1994 № 199/94-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/199/94-%D0%B2%D1%80>.

Надійшла до редакції 20.04.2018

SUMMARY

Kravchenko I.S. Pressing questions of completing of subdivisions of National Police of Ukraine. In the modern terms of development of the new law-enforcement system in Ukraine of selection of shots on positions of policemen the special value is given. The necessity of decision of problems of completing of subdivisions of the National Police is determined in the strategic documents of public policy. At the same time there is an urgent necessity of introduction of new approach to completing of subdivisions of the National Police, creation of the proper normative base that answered the requirements of contemporaneity.

The aim of writing of this scientific article is a decision of problems of completing of subdivisions of the National Police of Ukraine and making of suggestions in relation to their decision.

Completing of subdivisions of the National Police is activity of the authorized public servants of bodies (establishments) of police from planning, selection and assigning for positions of policemen, according to the nomenclature of positions, that is asserted by the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, in the order of competition service to the police and/or employment of vacant position, attestation or assigning for positions of students (listeners) of higher educational establishments with the specific terms of studies, that carries out preparation policeman, for providing the state necessary amount skilled employee and implementation task National Police of Ukraine.

We are distinguish such problems of completing of subdivisions of the National Police:

1) the premature and off-grades election of candidates on vacant positions in subdivisions of patrol police in 2015 entailed the outflow of shots and lack of workers of subdivisions in 2017;

2) in text of law and other normatively-legal acts it is explained not enough a legislator, in what completing of subdivisions of the National police and ambiguously defined notions "selection on position", "assigning consists for position of policeman", "manning table (state)", "permanent position", "completing in order of promotion";

3) vaguenesses of questionnaire in relation to reformation of higher educational establishments with the specific terms of studies, that carry out preparation of policemen, and their role in completing of subdivisions of the National Police.

Drawn conclusion, that staffing is a difficult process, that must carry complex character and built on conception in accordance with that the workers of subdivisions of the National Police are examined, as its basic resource.

Consider realization of transparent competitions priority directions of overcoming of existent problems of completing of subdivisions of the National Police on vacant positions, reformation of the system of constabulary education, acceptance of the Typical order of completing of subdivisions of the National Police, in that it follows to define a concept, object, subject, maintenance, to the order of completing, its organization and planning.

Keywords: *the National police, completing, personnel, state, selection.*

Краснобрижий І.В. ©

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-58-59

МОЖЛИВЕ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ОСНАЩЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ, ЯКІ ПОКЛИКАНІ БОРОТИСЬ ЗІ ЗЛОЧИНАМИ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ ТА ВИСОКИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Розглянуто питання найбільш оптимального технічного оснащення співробітників національної поліції України з метою підвищення ефективності боротьби зі злочинами у сфері економіки та високих технологій.

Ключові слова: *USB-microUSB, USB-in-microUSB, VGA-VGA, Power Bank, зовнішній жорсткий диск, 3G модем, E-book Reader, Netbook, Card Reader.*

Постановка проблеми. У теперішній час використання новітніх інформаційних технологій, які стрімко та динамічно розвиваються, підтримують та виводять на нові рівні ефективності функціонування різноманітні сфери людської життєдіяльності. Без новітніх інформаційних технологій ми вже не уявляємо своє життя. Як приклад можна вказати економічну сферу людської життєдіяльності. Без комп'ютерів та офісного програмного забезпечення, обчислювальних мереж, які слугують для передачі даних від одного користувача до іншого на великі відстані, без пристроїв збереження даних у цифровому форматі сучасна людина вже не може обходитися. Всі ці високотехнологічні пристрої дуже допомагають робітникам різних сфер життєдіяльності, але вони можуть нести і потенційну загрозу нормального функціонування різних галузей державного устрою у разі зовнішнього втручання в їх нормальне функціонування.

За таких умов формування і безперервне функціонування національних галузей державного устрою – одна з ключових проблем становлення та розвитку національного інформаційного простору України [1, с. 94]. Загальновідомо, що умисне втручання у різноманітні галузі державного устрою також скоюється з використанням різноманітних високотехнологічних пристроїв та сучасного програмного забезпечення, а також беручи до уваги, що документообіг здебільшого вже перейшов у електронну форму, то перед правоохоронними органами України, у тому числі перед співробітниками Національної поліції України, виникає питання ефективної протидії цим негативним проявам. У тому числі протидії негативним проявам у інформаційній та економічній сферах, які виступають як одна з основних складових державного устрою.

Тому з огляду на вищезазначене, перед нами стає питання найбільш оптимального технічного оснащення співробітників Національної поліції України з метою підвищення ефективності боротьби зі злочинами у сфері економіки та високих технологій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми технічного оснащення співробітників правоохоронних органів досліджували: А. Марущак, В. Панченко, В. Петрик, В. Ліпкан та інші фахівці. Проблемні питання забезпечення кібернетичної безпеки розглядали у своїх працях: В. Бурячок, А. Бабенко, В. Бутузов, В. Гавловський, В. Голубев, С. Гнатюк, Д. Дубов, О. Корченко, В. Номоконов, В. Петров, І. Рязанцева, В. Тулупов, В. Шеломенцев. Висвітлення проблемних питань підготовки фахівців у сфері забезпечення кібербезпеки певною мірою здійснювали: О. Баранов, В. Богуш, Ю. Онищенко, О. Орлов та інші.

Мета даної статті полягає у пошуку концепції оптимального універсального оснащення співробітників Національної поліції України, які у процесі виконання своїх службових обов'язків найчастіше розслідують злочини, які були скоєні з використанням сучасних високотехнологічних пристроїв.

Виклад основного матеріалу. Пропонуємо таку оптимальну схему технічного (апаратного та програмного) оснащення співробітників національної поліції України, які призвані боротись зі злочинами у сфері економіки та високих технологій.

Апаратне оснащення

1. Netbook з невеликим 11.6" екраном.
2. Смартфон з обов'язковим жорстким захисним чохлом.
3. E-book Reader [2] з модулем wi-fi (позитивний фактор – працює без зарядки кілька тижнів).
4. Зовнішній 3G модем.
5. Зовнішній жорсткий диск.
6. Power Bank 10000 mAh.
7. З'єднувальні шнури (перехідники): USB-microUSB; USBin-microUSB; VGA-VGA (для підключення до зовнішнього монітора); HDMI-HDMI (для підключення до зовнішнього монітора). Силові кабелі, блоки живлення, зарядні пристрої.
8. Адаптер Card Reader – USB універсальний.
9. Два пристрої Flash пам'яті.
10. Шкіряна канцелярська папка, яка буде слугувати для транспортування Netbook, маніпулятора типу «миша», перехідників, блока живлення, навушників, 3G модема.
11. Сумка для Netbook. Слугує для транспортування шкіряної канцелярської папки, Power Bank, зовнішнього жорсткого диска.

Програмне оснащення

1. На Netbook: офісні додатки (Microsoft Office; Open Office; Libre Office); програма для сканування та розпізнання тексту (FineReader); операційні системи (Windows + Linux); антивіруси; архіватори; програми для телекомунікації (Viber, Skyp, а також захищених програм що використовують відомчу мережу); графічні редактори (Adobe Fotoshop); програмне забезпечення для роботи з документами pdf формату (Foxit Feader, Adobe Reader).
2. Програми для сканування та розпізнання тексту: FineReader (у тому числі мобільна версія на смартфон; програми сканування та розпізнання тексту для OS Android (TextGrabber, CamScanner, OCR Instantly, Scanbot) [3].
3. Операційна система (типу LifeUSB) із встановленими відповідними утилітами, що встановлюється на USB Flash накопичувач.
4. Програми від компанії Google на OS Android для перекладу аудіо, текстової інформації в режимі On-Line.

Висновок. Зазначене технічне оснащення працівників Національної поліції України, які покликані боротись зі злочинами у сфері економіки та високих технологій, повинно сприяти значному поліпшенню розкриття злочинів, у процесі скоєння яких використовуються високотехнологічні розробки, але разом з тим збільшуються вимоги до технічної підготовки працівників Національної поліції України. Тому вважаємо за доцільне започаткувати додаткові курси підвищення кваліфікації практичних працівників на базі технічних кафедр відповідних юридичних вузів Міністерства внутрішніх справ.

Бібліографічні посилання

1. Нестеряк Ю.В. Державна інформаційна політика та управління національними інформаційними ресурсами. *Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. праць*. Дніпропетровськ; ДРІДУ НАДУ, 2013. Вип. 1(16). С. 94–104.
2. <https://en.wikipedia.org/wiki/E-reader>.
3. <https://xdrv.ru/articles/software/239/full>.

Надійшла до редакції 26.07.2018

SUMMARY

Krasnobryzhy I.V. Possible material and technical equipment of employees of the national police of Ukraine, called to fight off crimes in the sphere of economy and high technologies. The issues of the most optimal technical equipment of the employees of the national police of Ukraine with the purpose of increasing the effectiveness of the fight against crimes in the sphere of economy and high technologies are considered.

Keywords: *content, Dos, Ddos, services, firewalls, server, TCP / IP, traffic, port, IPMP, UDP, PING-pack, HTTP.*

УДК 351.81

Мирошниченко В. О. ©

кандидат технічних наук, доцент

Гавриш О. С. ©

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-60-64

ВІДЕОСПОСТЕРЕЖЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ НА ТРАНСПОРТІ

Показано, що традиційні камери відеоспостереження на сьогоднішній день не задовольняють потреб в оперативному реагуванні на можливі позаштатні ситуації на великих об'єктах транспортної інфраструктури. Для вирішення сучасних завдань потрібні комплексні інтелектуальні системи, в основі яких лежать складні алгоритми відеоаналітики. Сформульовано основні функції систем інтелектуальної відеоаналітики. Намічено перспективи розвитку даних систем у майбутньому.

Ключові слова: камери відеоспостереження, системи інтелектуальної відеоаналітики, безпека, забезпечення доступу, біометричне відеоспостереження, розпізнавання емоцій.

Постановка проблеми. Забезпечення транспортної безпеки є стратегічною метою держави. У нашій країні протягом вже декількох років впроваджуються комплексні системи забезпечення безпеки, важливою складовою яких є відеоспостереження. Їх мета – попередження терористичних атак, зниження рівня злочинності, забезпечення безпеки дорожнього руху, реалізація міграційної політики та ін. З розвитком технологій та удосконаленням систем безпеки виникають нові вимоги та завдання, які покладаються на системи відеоспостереження. Якщо ще років 10 тому оглядове відеоспостереження вважалося досить ефективним інструментом боротьби з позаштатними ситуаціями, сьогоднішні реалії вимагають швидкості реагування, високої автоматизації при прийнятті рішень, мінімізації помилок. Все це неможливо без застосування технологій інтелектуального відеоспостереження.

Метою статті є проведення аналізу завдань, які можуть вирішуватися за допомогою інтелектуальної відеоаналітики на об'єктах транспортної інфраструктури, та перспективи розвитку технологій відеоспостереження, можливості і завдання біометричного відеоспостереження.

Виклад основного матеріалу. Традиційне відеоспостереження сьогодні широко застосовується на об'єктах транспортної інфраструктури. Як правило, сучасні оглядові відеокамери добре справляються з роботою в складних умовах освітленості, оскільки мають високу оптичну здатність (HD) і використовуються спільно з датчиками руху. З їх допомогою співробітники служби безпеки відстежують обстановку і самостійно приймають рішення про те, як діяти при виникненні нештатної ситуації. За допомогою відеокамер здійснюється як цілодобовий моніторинг в реальному часі, так і ретроспективний пошук по архіву даних. Але в роботі традиційного відеоспостереження є величезний мінус – занадто багато залежить від людського фактора. Оператори змушені безперервно відстежувати весь відеопотік, ризикуючи пропустити щось важливе, особливо у кінці зміни, коли уважність персоналу знижується. Додамо до цього і складність пошуку інформації в «сирому», ще не автоматизованому архіві: іноді необхідно оглядати години відео, навіть якщо приблизний час події відомий. Тому на великих об'єктах транспортної інфраструктури – пересадочних вузлах, вокзалах, аеропортах тощо – вже практично повсюдно застосовується не звичайне відеоспостереження, а комплексні інтелектуальні системи, в основі яких лежать складні алгоритми відеоаналітики. Такі завдання, як фіксація руху та автоматичне виявлення залишених предметів, належать до базової функціональності подібних технологій, але можливості їх набагато ширше. Відчутне зростання кіль-

© Мирошниченко В.О., 2018

© Гавриш О.С., 2018

кості впровадження таких систем, навіть в умовах економічної кризи, на різних інфраструктурних, розважальних, спортивних та інших об'єктах показує високу потребу в розумних технологіях відеоспостереження для забезпечення безпеки.

Відеоаналітика на транспорті застосовується на декількох рівнях. До базових відносять завдання розпізнавання стандартизованих образів, наприклад номерів транспортних засобів. Слід зазначити, що для експлуатації в реальних умовах потрібно не тільки точність розпізнавання номерних знаків, а й надійність у важких погодних умовах, захищеність та інші характеристики [1].

Більш складним завданням є розпізнавання осіб, коли від системи потрібно, поперше, виділити особу в натовпі, а потім однозначно визначити (ідентифікувати) конкретну людину, порівнявши зображення, отримане з камери, з фотографією в базі даних. Критеріями якості роботи таких систем є точність (частка правильно ідентифікованих і пропущених осіб), швидкість розпізнавання, а також час на пошук і порівняння з особами з бази даних. Ефективні системи повинні показувати хороші результати навіть в умовах поганого освітлення, при несприятливих погодних умовах і в щільному потоці людей. Використання нейронних мереж і алгоритмів глибокого навчання дуже добре справляється з такими завданнями.

Ще вище рівнем стоять завдання, які формуються вже не так однозначно. Наприклад досить часто необхідно виявити неадекватну поведінку людини. Однозначно визначити параметри такої оцінки вкрай важко, адже «адекватність» поведінкових установок в різних обставинах може трактуватися по-різному. Розмитість критеріїв веде до нечітких правил прийняття рішень і, як наслідок, – до неефективних реакцій. Створення систем такого класу є справою майбутнього, проте в цьому напрямку багато вже зроблено. Наприклад, системи відеоспостереження на об'єктах транспортної інфраструктури здатні відстежувати рухомих людей, що розглядаються як потенційно більш небезпечні об'єкти. На практиці таке завдання вимагає складного технічного рішення. Наприклад, як відстежити переміщення конкретної людини у величезному переповненому залі очікування, де одночасно з ним в різних напрямках рухається безліч людей? Зазначимо, що стандартне відеоспостереження повною мірою з таким завданням не впорається, в той час як сучасні алгоритми відеоаналізу цю роботу здатні виконати.

Впровадження технологій інтелектуального аналізу має бути невід'ємною комплексною частиною модернізації всієї транспортної інфраструктури. Саме так зараз відбувається в багатьох країнах світу, де не тільки комунікації, системи управління рухом та сигналізацією, рухомий склад і транспортна мережа є об'єктами модернізації, але також йде активне впровадження більш досконалих інструментів об'єктивного контролю і реагування. І це особливо важливо в умовах зростаючих загроз безпеки: необхідно не постфактум ліквідувати наслідки, а запобігати самій загрози виникнення нештатних ситуацій, які можуть бути від зловмисних злочинних дій або є проявом недбалості персоналу.

Всі сучасні транспортні термінали проектуються з урахуванням обладнання приладами відеоспостереження, однак обладнання тих об'єктів транспортної інфраструктури, які були побудовані за часів, коли відеоспостереження ще не застосовувалося, пов'язане з певними труднощами. Прикладом є звичайні пішохідні переходи. Це оптимальне місце установки інтелектуальних камер розпізнавання осіб, оскільки особу зручніше розпізнати саме тоді, коли людина рухається в направленому потоці по певній траєкторії. Але тут виникає серйозна проблема: як забезпечити достатню освітленість. Якщо для оглядового відеоспостереження рівень освітленості в 100 лк достатній, то для штатної роботи систем дистанційного біометричного розпізнавання осіб зі стандартними камерами світла потрібно істотно більше. Оскільки умови на кожному об'єкті відрізняються, проектування таких систем має індивідуальний характер, як правило, технічні рішення нестандартні і поодинокі. Одним з виходів може стати використання спеціалізованих камер відеоспостереження, менш вимогливих до умов освітлення.

Сучасні аналітичні системи відеоспостереження для транспорту будуються з урахуванням охоплення значної території, на якій необхідно забезпечити цілодобовий моніторинг і мінімізувати ризики проникнення всередину охоронюваних периметрів і прилеглої території. Оскільки транспортні вузли мають складну розгалужену структуру, застосування спеціальних технічних засобів є вкрай важливим інструментом скорочення часу реагування на нештатні ситуації.

Вся інформація, яка надходить з камер і датчиків, акумулюється в одному ситуа-

ційному центрі. Тривожні події та оповіщення відеодетектора, дії операторів, включаючи підтвердження, відхилення або пропуск тривоги, фіксуються в єдиному журналі. Такий спосіб зберігання даних забезпечує швидкий пошук по архіву подій.

Транспортна мережа сучасного міста працює в режимі постійно зростаючої багатозадачності. Автоматичні системи інтелектуального відеоспостереження підтримують віддалене адміністрування і мають необмежену масштабованість. Їх можна легко інтегрувати із зовнішніми пристроями: світлофорами, шлагбаумами, системами сигналізації. Таким чином, створюється інтелектуальна транспортна система. Її можливості дозволяють детектувати дорожні інциденти, пішоходів на дорозі, аварії, зупинки транспортних засобів у недозволеному місці, сторонні предмети на дорогах, відстежувати завантаженість дороги і пробки, тобто система відеоаналітики стає елементом управління транспортними потоками. За рахунок цього підвищується економічна ефективність транспортного комплексу в цілому.

У містах і на магістралях встановлюються системи автоматичної фотофіксації порушень ПДР. Для коректного функціонування подібних систем обладнання повинно відповідати ряду спеціальних вимог. Так, велику роль відіграє компактність виконання, стійкість до екстремальних погодних умов. Моноблочні антивандальні комплекси монтуються на вже існуючих конструкціях міської інфраструктури: щоглах міського освітлення або на інших опорах збоку від дороги. Вони мають малу масу і габарити, прості і зручні в обслуговуванні, мають гнучкі настройки і управління, споживають мало електроенергії. Крім того, вони не захаращують міський простір. За допомогою автоматичних комплексів контролю порушень ПДР можна отримувати статистику дорожнього руху за кількома показниками, наприклад, числу машин, що проїхали через пост, середню швидкість потоку, його щільність, загальну завантаженість дороги. Ця інформація може використовуватися для подальшого аналізу, в тому числі в соціальних проектах, наприклад для побудови оптимальних маршрутів руху, моніторингу рівня завантаженості доріг у місті, оперативного пошуку викрадених автомобілів, визначення розрахункового часу прибуття громадського транспорту.

Громадський транспорт обладнується системами відеоспостереження не тільки для об'єктивного контролю руху транспортного засобу, але більшою мірою для забезпечення безпеки водіїв і пасажирів. Пасажирський транспорт – це зона підвищеного ризику і часто стає мішенню вандалів і терористів. Комплексне використання цифрових каналів передачі даних, систем геопозиціонування і потокового відео, яке транслюється в ситуаційний центр, дозволяє оцінювати стан водія і обстановку в салоні. Ефективно організовані системи безпеки пасажирського транспорту забезпечують захист пасажирів, їхнього здоров'я і майна, зберігають транспортний засіб від хуліганських дій і нанесення умисної шкоди. Сучасні засоби відеомоніторингу, що застосовуються в салонах, забезпечують зображення високої якості. З їх допомогою водій або машиніст отримує достовірну інформацію про обстановку в салоні в реальному часі. Інформація одночасно передається і на пульт оператора в ситуаційний центр контролю. Крім того, ведеться реєстрація відеоданих для зручного і швидкого пошуку в архіві в подальшому.

Комплексна система безпеки має бути інтегрованою і мати повну синхронізацію системи відеоспостереження з датчиками об'єктивного контролю: температури, відкриття дверей вагона, швидкості руху. Таким чином, центром моніторингу та контролю автоматично фіксуються всі параметри руху складу, проводиться оперативний контроль обстановки, технічного стану і наявності загроз.

Транспортна безпека – поняття широке. Необхідно вирішувати питання безпеки не тільки рухомого складу, а й об'єктів інфраструктури, до яких належать, зокрема, транспортно-пересадочні вузли, склади, майстерні, депо, стоянки і т.д., а також лінійні об'єкти – автодороги, залізничні колії і переїзди, тунелі, мости і шляхопроводи.

Безпека таких різномірних об'єктів може забезпечуватися за допомогою систем інтелектуального відеоспостереження, але в кожному випадку використовується свій підхід до організації моніторингу. Інтелектуальне відеоспостереження допомагає автоматизувати широкий спектр завдань, які щодня виконують працівники транспортних служб і служб безпеки, фахівці технічного контролю. Крім захисту від незаконного проникнення, до таких завдань належать відстеження виникнення вогню, наявності диму, залишені предмети, виявлення людини в забороненій зоні, скупчення людей і ін.

На базі територіально-розподіленої системи відеоспостереження можна створити надійну автоматизовану систему цілодобового контролю в'їзду / виїзду. Оскільки відео-

аналітика розпізнає номери транспортних засобів і фіксує часові параметри, легко налаштовується пропускна система допуску на об'єкти з типами пропусків (разовий, постійний, декадний і т.д.).

Окремий напрямок відеоаналізу, який стає все більш затребуваним, це біометричне розпізнавання осіб [2]. Ця технологія дуже ефективна в якості інструменту забезпечення превентивної безпеки транспортно-пересадочних вузлів з масовим проходом людей. Найбільшою перевагою систем біометричного розпізнавання осіб перед звичайним відеоспостереженням або співробітником охорони є їх швидкість і майже 100% вірогідність розпізнавання. Вони за частки секунди виділяють у натовпі обличчя людини, розпізнають його і моментально видають на монітор охорони повідомлення про появу розшукуваного, якщо ця людина внесена до відповідних списків. Відбувається безперервне формування бази осіб, що фіксуються кожною встановленою на об'єкті камерою. Система також здатна визначати стать і вік особи, вести статистику відвідувань і виконувати інші аналітичні функції.

Системи дистанційного біометричного розпізнавання осіб можуть застосовуватися для паспортно-візового контролю на прикордонних пунктах пропуску, оскільки одночасно виконують два завдання: по-перше, прискорюють процес ідентифікації та обробки персональної інформації громадян, які перетинають кордон, а по-друге, накопичують базу фотографій людей, що в'їжджають до країни. Надалі, якщо буде впроваджуватися єдина система біометричної ідентифікації по обличчю, ці фотографії можуть стати еталонними зображеннями.

На основі біометричної ідентифікації осіб на об'єктах створюються також системи контролю та управління доступом. Для проходу в певну зону доступу відпадає необхідність у застосуванні електронних карток, які можна підробити або вкрасти, оскільки «перепусткою» в даному випадку є тільки особа людини, що має доступ у приміщення. Комплексне застосування систем інтелектуального відеоспостереження та біометричного розпізнавання осіб здатне в автоматичному режимі відслідковувати переміщення людини і не дозволяє зловмисникові потрапити в приміщення з обмеженим доступом, одночасно подавши сигнал на пульт охорони. Крім того, за допомогою комплексного застосування системи інтелектуального відеоспостереження та дистанційного біометричного розпізнавання осіб на складних територіально-розподілених об'єктах, можна детектувати різноманітні позаштатні ситуації, виявляти підозрілих осіб. Статистичні дані, отримані за допомогою таких систем, дозволяють відстежувати і аналізувати локальні пасажиропотоки.

Великі інфраструктурні об'єкти налічують велику кількість встановлених відеокамер. Очевидно, що ні один оператор не здатен якісно відстежувати такий обсяг інформації. Тому основне завдання автоматизації полягає в структуруванні масивів відеоданих і виокремлення значимої інформації. У зв'язку з цим одним з напрямків подальшого розвитку технології може бути інтеграція з іншими технічними засобами: рамками, сканерами, детекторами залишених речей. Це дозволить, наприклад, швидко «пов'язувати» конкретного пасажирів з його багажем або автомобілем і отримувати картину його переміщення по території об'єкта.

Ще один напрямок розвитку систем інтелектуального відеоспостереження не просто отримання якісного зображення з камери, а поліпшення алгоритмів опису та класифікація всіх учасників відеоподії. Потрібні принципово нові технології, які дозволять зіставляти поведінку людини і обставини, проаналізувати наскільки адекватні її дії в конкретній ситуації. Підходи до вирішення цього завдання поки що не сформульовані. Це саме стосується і технологій розпізнавання емоцій людини. Необхідно провести ще багато досліджень у психології, фізіогномії та інших дисциплінах. Як тільки будуть отримані надійні результати в цій області, системи безпеки отримають потужний арсенал засобів забезпечення превентивної безпеки об'єктів транспортної інфраструктури.

Висновок. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що сьогодні сучасні засоби відеофіксації, канали передачі відеоінформації, засоби зберігання та обробки інформації мають досить високі технічні характеристики, що дозволяє створювати досить гнучкі і ефективні системи безпеки. Подальшим напрямком удосконалення систем відеофіксації повинні стати розробка інтелектуальних систем обробки відеоматеріалу і програмні засоби відеоідентифікації людини.

Бібліографічні посилання

1. Мирошніченко В.О. Стосовно технічних рішень для автоматичної відеофіксації порушень правил дорожнього руху. *Економічна та інформаційна безпека: проблеми та перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* м. Дніпро, 27 квітня 2018 р. С. 144–146.
2. Мирошніченко В.О. Аналіз біометричних систем ідентифікації особи. *Матеріали науково-практичного семінару 1 грудня 2006 р.* Львів: ЛьвДУВС, 2006. С.82-93.

Надійшла до редакції 13.09.2018

SUMMARY

Miroshnichenko VO, Gavrish O.S. Video surveillance as a tool to ensure transport safety. It has been shown that traditional CCTV cameras today do not meet the requirements for operational response to possible unusual situations on large transport infrastructure objects. To solve modern problems, complex intelligent systems are needed, based on the complex algorithms of video analytics. The basic functions of intelligent video analytics systems are formulated. Prospects for the development of these systems in the future are outlined.

Keywords: video surveillance cameras, intelligent video analytics systems, security, access control, biometric video surveillance, emotional recognition.

УДК 342.95:351.753(477)

Соловійова О.М. ©

кандидат юридичних наук, доцент

Ганжело В.О. ©

студентка

(Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-64-70

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА
НА ЗБРОЮ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Досліджено проблему національного правового регулювання обігу вогнепальних засобів. Проаналізовано міжнародний досвід та перспективи легалізації короткоствольної вогнепальної зброї в Україні.

Ключові слова: зброя, легалізація, обіг вогнепальних засобів, перспективи.

Постановка проблеми. Правове та політичне спрямування України до Європейського Союзу зумовлює процес трансформації національного законодавства відповідно до вимог міжнародної спільноти, особливо коли мова йде про забезпечення реалізації прав та законних інтересів громадян, у тому числі гарантування права на захист. Пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу є адаптація законодавства України до законодавства ЄС [1]. Окрім того, тісний політичний зв'язок України та США створює підґрунтя для реформування української правової сфери з урахуванням американського досвіду. Особливо гостро постає проблема надання громадянам України права на носіння так званої “цивільної зброї”. Военні дії на сході держави, загострення криміногенної ситуації, перманентне зростання кількості адміністративних деліктів із використанням зброї, латентне її поширення внаслідок неконтрольованого ввезення із зони АТО та успішне функціонування подібного товару на «тіньовому» ринку спричинили актуалізацію цього питання саме на даний час. Хоча, безумовно, високий суспільний інтерес до вказаної проблематики є перманентним явищем, адже неодноразово був втілений у різних законопроектах, зокрема «Про зброю» від 06.06.2002, «Про цивільну зброю та боеприпаси» від 10.12.2014, «Про обіг зброї невійськового призначення» від 09.02.2009 тощо. Останній законопроект, відповідно до Постанови Верховної Ради України № 2129-VI, було прийнято за основу для подальшої законотворчої діяльності, однак доручення Комітету Верховної Ради України з питань

© Соловійова О.М., 2018

© Ганжело В.О., 2018

законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності доопрацювати зазначений законопроект з урахуванням зауважень і пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи так і не було виконано. Тому, безумовно, є теоретична та практична цінність у подальших наукових дослідженнях вказаної проблематики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Правовий режим та статус зброї у суспільних відносинах вивчали протягом десятиліть представники різних галузей науки. Найбільш відомими розробками у цій сфері стали концепції правників В. Б. Авер'янова, Ю.Є. Белінського, І.В. Васильєва, С.В. Діденка, О.Ю. Дрозда, В.І. Курила, Д.А. Корецького А.В. Корнійця, М.Г. Пінчука, І.І. Соколова, В.Я. Тація, О.С. Фролова, Л.Г. Чистоклетова та інших. Однак у зв'язку із динамічним розвитком суспільних відносин всередині країни та на міжнародній арені багато факторів залишилося поза увагою дослідників або не було систематизовано.

Мета статті – на основі попередніх наукових розробок та сучасної нормативної бази здійснити повний і консолідований аналіз доцільності надання громадянам права на вільне володіння вогнепальною зброєю, а також можливості імплементації зарубіжного досвіду в національну правову систему.

Виклад основного матеріалу. В юридичній науці вогнепальну зброю визначають як вид індивідуальної, управління якою здійснюється однією особою. До різновидів індивідуальної відносять також холодну, холодну металеву, пневматичну, газову зброю та засоби для відстрілу гумових чи аналогічних куль [2, с. 136]. Однак саме вогнепальні засоби за своєю соціальною природою є найбільш небезпечними та придатними для ураження живої цілі, а за юридичною – об'єктом цивільних правовідносин [3, с. 167].

Єдиного визначення вогнепальної зброї в науці не існує, що ускладнює процес встановлення статусу та режиму обігу такого виду зброї. М.В. Салтевський вказує, що це пристрій, в якому для вильоту кулі з каналу ствола використовується енергія хімічного розкладу вибухових речовин [4]. Тоді як В.М. Плескачевський пропонує більш широке тлумачення, а саме: вогнепальна зброя – це пристрій, конструктивно призначений для багаторазового ураження на відстані людини, тварини чи визначеної перепони снарядом (кулею, шротом, картеччю), який отримує прицільний напрямок руху за рахунок енергії термічного розкладання газотворюючої речовини [5, с. 52]. Енциклопедичний словник визначає поняття «вогнепальна зброя» як зброю, в якій для виштовхування снаряду (кулі, міни) з каналу ствола використовується енергія з вибухових речовин, і класифікує її на артилерійську, зокрема гаубиці, гармати, міномети, та стрілецьку – пістолети, автомати, гвинтівки, рушниці, кулемети [6, с. 347-354]. Такі вчені, як В.В. Василенко, В.М. Дзюба, О.Ю. Окунський вогнепальною визначають таку зброю, уражаючі якості якої залежать від дії снаряда, що отримує прискорення силою порохових газів [7, с. 264]. Законодавець при регулюванні обігу зброї у різних нормативно-правових актах диференційовано визначає дефініцію «зброя». Так, у наказі Адміністрації Державної прикордонної служби № 200 вказано, що зброя – предмети та пристрої, що призначені для ураження живих цілей, кораблів, літаків (вертольотів) та інших об'єктів і не мають іншого призначення [8]. В наказі Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 р. № 622 (далі – наказ МВС № 622) було закріплено спеціалізовану дефініцію: вогнепальна зброя – зброя, яка призначена для ураження цілей снарядами, що одержують спрямований рух у стволі (за допомогою сили тиску газів, які утворюються в результаті згоряння металевих заряду) та мають достатню кінетичну енергію для ураження цілі, що знаходиться на визначеній відстані [9]. На міжнародно-правовому рівні поняття «вогнепальна зброя» було визначено у Страсбурзькій конвенції «Про контроль та придбання зброї приватними особами» таким чином: це будь-який предмет, що використовується як зброя, із якої за допомогою вибухового, газового або повітряного та іншого способів метання можна випустити заряд шроту, кулю або інші боеприпаси, заряд токсичного газу, рідини або іншої речовини [10]. В цій самій Конвенції для точного розуміння поняття Спеціальна комісія Ради Європи обрала шлях вичерпного переліку видів зброї, що відносять до вогнепальної.

Вважаємо, що відсутність повного, уніфікованого та вичерпного визначення вогнепальної зброї на рівні закону в Україні створює сприятливе середовище для зловживань, можливості уникнення процедур здійснення права та виконання обов'язків, регламентованих нормативно-правовими актами не лише підзаконного характеру, а і на рівні закону – Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення та ін.

В наказі МВС № 622 визначено декілька видів вогнепальної зброї за їхнім призначенням, серед них бойова вогнепальна зброя, спрямована на ураження людини або технічного пристрою, і яка не належить до старовинних моделей, створених до 1899 року; мисливська вогнепальна зброя, основне призначення якої ураження об'єктів тваринного світу під час полювання, а також вогнепальна спортивна зброя, яка призначена для ураження цілей під час спортивних змагань, які визнані на загальнодержавному рівні. Згадується класифікація вогнепальної зброї за довжиною ствола – короткоствольна та довгоствольна, а також за конструкцією ствола залежно від наявності гвинтових нарізів, що збільшують дистанцію пострілу, – гладкоствольна та нарізна зброя. Такий поділ, на нашу думку, є достатньо раціональним у практичній площині, адже дозволяє системно проаналізувати вид, призначення, дистанційність, силу можливого ураження снарядом, а також складність у використанні зброї, що в цілому дає змогу для встановлення ефективного правового регулювання обігу зброї.

На сьогодні не лише поняття, класифікація вогнепальної зброї, а і порядок її придбання, зберігання, використання та обліку в Україні встановлюється лише на підзаконному рівні, а саме – в Постанові Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» від 17 червня 1992 р. № 2471-ХІІ, постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок застосування вогнепальної зброї» від 12 жовтня 1992 р. № 575, в наказі МВС № 622 тощо. Зважаючи, на важливість розгляданого питання в розрізі регламентації права особи на зброю з метою захисту життя та власності, складність обігу такого майна як зброя, а також враховуючи досвід європейських, пострадянських країн та США, які закріпили регламентацію зброї та її режиму на рівні закону (закони США «Про вогнепальну зброю» 1934 р., Швеції «Про вогнепальну зброю» 1967 р., Бельгії «Про зброю» 1991 р., РФ «Про зброю» 1996 р. тощо), варто зазначити, що форма існуючого регулювання в Україні не відповідає реаліям та вимогам сучасності. З таким висновком погоджуються не лише науковці, але й практики [11, с. 194; 3, с. 169; 12, с. 64].

Наразі в державі легалізовано придбання, зберігання та носіння мисливської нарізної, гладкоствольної зброї, пневматичної, холодної, охолощеної зброї та пристроїв громадянами, які досягли встановленого віку та отримали дозвіл від органів поліції. Варто зазначити, що вогнепальна зброя, крім мисливської, відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна», належить до переліку видів майна, що не може перебувати у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України [13].

Однак інтенсивне прогресування кількості неправомірних посягань на національну безпеку, життя, здоров'я людей та їхню власність спричинило палкі дискусії щодо необхідності надання пересічним громадянам права на безперешкодне користування так званою цивільною короткоствольною вогнепальною зброєю. У зв'язку з цим з'явилося дві концепції обігу зброї в нашій державі, а саме: концепція безпеки, що передбачає жорстке регулювання державою усіх адміністративних процедур обігу та застосування зброї; концепція самозахисту, яка дає можливість кожному громадянину за допомогою зброї убезпечити себе від злочинного посягання [14, с. 51]. Ці два напрямки є діаметрально протилежними і однаково підтримуваними прихильниками, тому, погоджуючись з Діденко С.В. в тому, що проблема обігу зброї та незаконного її застосування сама вирішитися не може [15, с. 42], пропонуємо розглянути баланс можливих позитивних та негативних наслідків легалізації цивільної короткоствольної зброї в Україні.

Преваги. Конституція України, як акт найвищої юридичної сили, гарантує право кожного захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст. 27). Крім того, ч. 5 ст. 36 Кримінального кодексу України вказує, що не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає. Однак лише деякі категорії громадян, зокрема посадові особи, яким дозволено володіння вогнепальною зброєю, можуть використовувати її для відбиття групового та збройного нападу, для захисту від злочинних посягань на своє житло та майно тощо [16]. Таким чином, права громадян на захист, гарантовані національним законодавством, не підкріплені у практичній площині можливостями для їхньої реалізації, а тому певною мірою є обмеженими. Тоді постає питання: чи відповідає таке обмеження легальній меті та інте-

ресам демократичного суспільства, тобто чи проходить «трискладовий тест», концепція якого застосовується ЄСПЛ?

На сьогодні ситуація в Україні склалася таким чином, що держава не може повною мірою забезпечувати права та законні інтереси її громадян. За статистикою Україна лідирує за кількістю нелегальної зброї, адже за час проведення АТО її чисельність збільшилася більш ніж на 1,5 млн. одиниць і становить 5 млн. [17]. Це критичний показник, адже фактично кожен восьмий – латентний злочинець, який в будь-який час може застосувати зброю до незахищених громадян. Тому юридично закріплене право на захист на практиці стає знівельованою вигадкою.

Подібну проблему в європейських країнах та США було вирішено шляхом легалізації короткоствольної вогнепальної зброї. Аналізуючи практику іноземних держав, слід зазначити, що злочинність значно падає у разі наділення громадян правом відкритого чи прихованого володіння короткоствольною зброєю. Насамперед, це урівноважує становище законослухняної особи та озброєного злочинця, що є превентивним засобом. До прикладу, у столичному окрузі Колумбія, де суворо заборонено володіння зброєю, її купівля-продаж, ввіз з інших штатів, рівень вбивств у 6 разів вищий, ніж у Вірджинії, де кожен громадянин, що досягнув 21 року і пройшов спеціальні платні курси, має право на приховане носіння короткоствольної зброї [18, с. 116]. Рівень злочинності у Польщі, яка дозволила купувати та носити пістолети чи револьвери, зменшився на 34 %. Контрастом виступає Велика Британія, яка в 1997 році заборонивши володіння короткоствольною зброєю, досягла збільшення грабежів на 45 %, а вбивств – на 54 % станом на 2002 рік [19, с. 81]. Практика країн, найбільш наближених до України за соціально-економічним та правовим рівнем розвитку, теж свідчить про позитивні наслідки впровадження легалізації короткоствольної зброї. Так, наприклад, в Естонії рівень злочинності з 1992 до 1999 року знизився у 5 разів, у Молдові – з періоду легалізації і до 2005 року зменшився у 2 рази [20, с. 140]. Визначний конституціоналіст України В. Речицький теж виступає за легалізацію зброї, тому у власному проєкті Конституції передбачив право використання громадянами вогнепальної зброї для самооборони [21]. У практичній площині, на наш погляд, легалізацію зброї в контексті позитивних наслідків можна розглядати лише за умови узаконення короткоствольної зброї, яка має власні переваги над довгоствольною, зокрема летальний наслідок найбільш ймовірний від довгоствольного вогнепального засобу, що дозволений в Україні.

Крім того, можливість використання для самозахисту інших засобів, зокрема травматичних пістолетів, аерозольних балончиків, куль з подразнюючою речовиною, поперше, не гарантує дієвого та ефективного захисту, а по-друге, встановити власника такої зброї та знарядь не вдається можливим. Крім того, існує психологічний фактор: можливість поранення іншої особи змушує використовувати вогнепальний засіб лише у виняткових випадках, тоді як легковажне ставлення до травматичної зброї стає причиною багатьох пошкоджень та травм.

Недоліки. Кожна оспорювана проблематика є комбінацією вигідних та не вигідних позицій, і тільки встановлення їх співвідношення створює можливість здійснення максимально правильного вибору. Тому, досліджуючи міжнародну практику, необхідно враховувати не лише загальну позитивну статистику, а і поодинокі трагічні випадки, що пов'язані з легким доступом громадян до вогнепальних засобів, особливо зазначаючи, що масштаб таких кейсів щороку збільшується. Зокрема, черговий наймасовіший розстріл підлітків за останні 5 років у одній із шкіл США 14.02.2018 р. призвів до гострих обговорень американським населенням потреби створити більш жорстку процедуру купівлі, зберігання та носіння вогнепальної зброї. Крім того, Німеччина після розстрілу 19-річним Р. Штайнхойзером близько 20 учнів, вчителів школи та представника поліції різко змінила свій напрям правового регулювання обігу зброї, створивши значно складніші умови для продажу вогнепальної зброї. На сьогодні законодавство у сфері регулювання зброї та засобів самозахисту в ФРН серед європейських країн є одним із найкращих. Ю. Белінський у своїй праці доводить, що законодавство європейських країн у цій сфері має чітку тенденцію до ускладнення та максимальної мінімізації кількості осіб, які все ж таки матимуть змогу володіти вогнепальною зброєю [22, с. 368].

Крім того, вивчаючи можливість імплементації в Україні норм держав із значно вищим розвитком соціально-економічного, правового, культурного рівня, слід враховувати особливості становлення нашої держави. Як засвідчують соціологічні опитування, близько 80 % населення України виступають проти права громадянина володіти вогне-

пальними засобами. До того ж 50 % респондентів впевнені, що лише посилення кримінальної відповідальності за неправомірне володіння та використання вогнепальної зброї стане гарантом безпеки у державі [23]. Така реакція населення спричинена певними факторами. По-перше, наявність корупційної системи, що розвинута в країні, уможливило подолання незаконним шляхом обмежень, встановлених для певних категорій осіб (зокрема психічно хворих, нарко-, алкозалежних, громадян із судимістю) та спеціальної процедури (отримання медичної довідки, проходження навчального курсу). По-друге, як зазначає В.О. Серьогін, основна складова зброї – голова її власника. Так от в умовах низької правосвідомості громадян, нестабільної політичної та кризової соціально-економічної ситуації в державі вогнепальна зброя буде засобом не лише для самооборони, а і для відстоювання власних інтересів у патових ситуаціях. Повністю підтримуємо думку політолога Т. Лутчина, що сьогодні стабільність у нашому суспільстві бажає бути кращою і спостерігається певний рівень напруженості і незадоволення [24].

Демонструючи позитивну міжнародну практику узаконення вогнепальних засобів, варто враховувати, що це право надавалося державами лише в умовах їх економічної, політичної стабільності, адже порушення саме в цих сферах тягне за собою збільшення насильницьких злочинів та екстремізму. А за хитких умов державного розвитку генерування умов для безперешкодного отримання вогнепальної зброї означає створення пастки для народу, адже із урізноманітненням можливих знарядь, зростає і кількість злочинів. Як зазначає Д.А. Корецький, навіть сам факт наявності в особи зброї при здійсненні правопорушення зміцнює його рішучість довести злочин до кінця, стимулює застосування більш інтенсивних методів досягнення бажаного результату [25, с. 57]. Крім того, рівень поваги до права в європейських країнах та США значно вищий, ніж в Україні, а також існує багатолітня культура користування зброєю, що виховувалася протягом тривалого періоду. Тому варто пам'ятати: не всі норми права іноземних держав можна імплементувати у наше законодавство. Не можна не зазначити, що в ініціативі легалізувати короткоствольну зброю простежується не лише мета досягнення суспільного блага, а і езотеричний приватний інтерес.

Тому, погоджуючись з О.Ю. Дроздом, необхідно відшукати більш компромісні шляхи вирішення проблеми, які б змогли задовольнити всі сторони діалогу. І хоча в умовах воєнних дій складно контролювати кожну одиницю зброї, більшість науковців, зокрема і С.В. Діденко, впевнені, що держава зобов'язана виконати всі необхідні дії для превенції потрапляння зброї в незаконний обіг [14, с. 352]. До того ж справді існує крайня необхідність у модернізації нормативної бази, регулювання якої охоплює сферу придбання, зберігання, використання зброї. Скоріше за все, було б доцільно взяти до уваги законмірне посилення адміністративної процедури отримання вогнепальної зброї в країнах ЄС та удосконалити власну дозвільну систему. Крім того, слід якісно удосконалити боротьбу із корупцією, що створювала би перешкоди до мінімізації використання вогнепальних засобів.

Щодо реалізації права на самозахист, то особливій увазі та наукових напрацювань потребує зброя нелетальної дії, яку можна максимально адаптувати до екстремальних умов, і тим самим нейтралізувати потребу використання вогнепальних засобів [2, с. 139]. Ю. Белінський впевнений в тому, що характеристик такої зброї буде достатньо для захисту від злочинного посягання [22, с. 368].

Висновки. Розглядаючи легалізацію короткоствольної вогнепальної зброї для громадян, слід брати до уваги настання всіх ймовірних наслідків. Адже *pro et contra*, зважаючи на суперечливий міжнародний досвід, може бути здійснено у різні способи залежно від багатьох факторів та обставин, що у своїй взаємодії можуть викликати варіації соціальних реакцій. Зважаючи на специфіку українського державобудівництва, рівень правової культури населення, закріплення права громадян України на придбання, зберігання та носіння короткоствольної зброї доцільно розглядати лише в перспективі. Адже наразі першочерговими завданнями держави, здійснення яких є беззаперечною умовою для легалізації короткоствольної зброї для самооборони, є урегулювання обігу нелегальної зброї, викорінення корупції та підвищення культурного рівня суспільства шляхом реформування освіти та проведення різноманітних правовиховних заходів. Адже обов'язок держави – захищати життя людини.

Отже, аби подібне обмеження права на володіння зброєю пройшло передбачений ЄСПЛ трискладовий тест, необхідно витримати першу умову, а саме – передбаченість у законі, адже, безперечно, переслідувана мета є легальною – захист національної безпеки

та прав людини, а також існує гостра необхідність у демократичному суспільстві, зважаючи на збройний конфлікт на сході держави, підвищену криміногенну внутрішню ситуацію.

Бібліографічні посилання

1. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 №1629-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 15.
2. Діденко С. В. Правові аспекти поняття та класифікація зброї в Україні. *Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту*. С. 135-140.
3. Соколов І. І. Нормативне забезпечення права громадян на зброю: сучасний стан та перспективи. *Вісник Харківського нац. ун-ту внутр. справ*. 2010. № 3. С. 167-173.
4. Салтєвський М. В. Криміналістика: підручник: у 2-х ч. Харків: Консум, Основа, 1999. Ч.1. 398 с.
5. Плескачевский В. М. Оружие в криминалистике. Понятие и классификация. Москва: Спарк, 2001. 343 с.
6. Попенко В. Н. Холодное оружие: энциклопедический словарь. А-Я. Москва: Богучар, 1997. 474 с.
7. Василенко В. В., Дзюба В. М., Окунський О. Ю., Пилипів Б. І. Вогнева підготовка: навч. посібник. Київ, 2003. 267 с.
8. Про Державну прикордонну службу: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. *Голос України*. 2003. № 83. Ст. 21
9. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів: наказ МВС України від 21.08.1998 № 622. *Офіційний вісник України*. 1998. № 42.
10. Європейська конвенція про контроль за придбанням та зберіганням вогнепальної зброї приватними особами (ETS N 101) від 28.06.1978.
11. Корнієць А. В. Сутність режимів обігу зброї та вибухових речовин як об'єктів дозвільної системи. *Науковий вісник Львівського держ. ун-ту внутр. справ*. 2011. № 2. С. 188-196.
12. Дрозд О. Ю., Шруб І. В. Надання громадянам права на вільне володіння вогнепальною зброєю: проблемні питання та шляхи їх вирішення. *Вісник Запорізького нац. ун-ту*. 2015. №1. С. 63-67.
13. Про право власності на окремі види майна: Постанова Верховної Ради України від 17.06.1992 № 2471-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 35.
14. Діденко С. В. Адміністративно-правове забезпечення обігу та застосування зброї в Україні: дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2016. 443 с.
15. Діденко С. В. Зміст адміністративно-правового забезпечення обігу та застосування зброї в Україні. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2017. № 2. С. 42-50.
16. Про затвердження Положення про порядок застосування вогнепальної зброї: постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 р. № 575.
17. Сивачук О. В. В Україні кількість необлікованої зброї збільшилася до майже 5 млн. одиниць. *Відомості із сайту Українські національні новини*. 2017. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1639409-kilkist-nelegalnoyi-zbroyi-v-ukrayini-zbilshilasya-do-5-mln-odinit-ekspert>.
18. Колосок А. М. Легалізація зброї як каталізатор розвитку соціальної відповідальності суспільства. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 11. С. 113-118.
19. Фріс П. Л. Право громадян на зброю: pro et contra. *Наше право*. 2015. № 5. С. 77-85.
20. Чистоклетов Л.Г., Пастрюліна Т. Про зброю та правові підстави її застосування суб'єктами приватних охоронних підприємств в Україні. *Наукові записки Львівського ун-ту бізнесу та права*. 2011. Вип. 6. С. 139-142.
21. Версія Проекту Конституційної комісії II Розділу Конституції з пропозиціями Всеволода Речицького станом на 17 липня 2015 року. URL: <http://khp.org/index.php?id=1435912321>.
22. Белінський Ю. Е. Правове регулювання обігу зброї у країнах Європейського Союзу: деякі нотатки до наукової дискусії. *Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ*. 2012. № 1. С. 360-368.
23. Вавіровська Л. О. Зброя: у кожного свій погляд. *Іменем закону*. 2003. № 5.
24. Чи варто дозволити в Україні вільне володіння зброєю? URL: <http://firtka.if.ua/?action=show&id=31485>.
25. Корєцький Д. А. О совершенствовании правового режима оружия. *Правоведение*. 1983. № 1. С. 56-57.

Надійшла до редакції 18.05.2018

SUMMARY

Solovyova O.M., Ganzhelo V.O. Administrative law enforcement of the right to arms in Ukraine: problems and perspectives. The article deals with legal problems of legalization of short-barreled firearms in Ukraine which reached its culmination during the period of antiterrorist operation.

The article describes theoretical and practical problems of the firearms' regulation in the state. Namely, the author affirms that one of the negative features is absence of a single unified notion of "firearms" and regulation of the turnover of dangerous property on the law subordinate level. The indicated facts create a favourable basis for abuse of law, development of corruption in the licensing activity of this field etc.

The authors analyze legal regulation which comprehensively control the procedure of acquisition, storage and usage of weapons in Ukraine (order № 622 of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine), according to which the permissive process of acquisition is established for hunting weapons, melee weapons and cooled arms. Short-barreled firearms are beyond access for citizens, it is criticized on the half of potential owners. It is substantiated that among the benefits of providing citizens with the opportunity to purchase short-barreled firearms one can consider the state's inability to ensure the protection of the rights and freedoms of citizens, guaranteed by the Constitution. The authors give statistics, according to which every eighth Ukrainian has an illegal weapon which can become an instrument of crime. Also the author relates to the positive features, the effective international experience of the introduction of short-barreled firearms in public relations, which has significantly reduced the level of crime in such countries as the USA, Poland, Estonia etc. However, in contrast to these facts, there is an annual increase of a few but large-scale shootings which is gradually changing the policy of European countries towards the complication of the procedure of the fire-fighting equipment purchase. Nevertheless, the author emphasizes the impossibility of implementing international experience due to the low legal awareness of Ukrainians, lack of culture of using weapons, as well as unstable situations in the country, ineffective fight against corruption. This opinion is supported by the data of a sociological survey, according to which about 80 % of the population of Ukraine categorically refuse to be provided with the right to own short-barreled firearms, at the same time, 50 % of respondents are convinced that only increased criminal liability for latent possession of weapons will become a guarantor of security in the country.

In this article the authors offer to concentrate attention of the state authorities and scientists on eradicating corruption, raising the level of society's culture by improving the sphere of education and the law-enforcement system, as well as the struggle against the existence of weapons that are not registered in a specially defined manner, which will create prospects for further pro et contra.

Keywords: *weapon, legalization, the circulation of the fire-fighting equipment, perspectives.*

УДК 342.951:351.74 (474.5)

Чумак В.В. ©

кандидат юридичних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-70-74

РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ ЛИТВИ: СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ

Проаналізовано досвід реформування національних поліцейських систем Литви. Основними нормативно-правовими документами, що регламентують діяльність литовської поліції, є Закон «Про поліцію» та Закон «Про поліцейську діяльність». Зазначено, що реформування національної системи правоохоронних органів у Литовській Республіці пройшло чотири етапи становлення та розвитку. Позитивний досвід роботи поліції Литви заслуговує на його подальше вивчення і впровадження в діяльність Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції МВС України.

Ключові слова: *поліція, стратегічні напрями, результати, Литва, Україна.*

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку реформи правоохоронної системи, кардинальні зміни у державному будівництві, зокрема, взяття Україною курсу на євроінтеграцію, зумовлюють удосконалення вже існуючих та запозичення новітніх підходів до державного будівництва, реформування поліції та тих інститутів державного

механізму, що є складовою сучасної політики в державі.

Попередні роки продемонстрували неефективність дій української влади щодо здійснення глибоких змін як в суспільному житті, так і правоохоронній галузі. Основними причинами провалу реформ стали відсутність політичної волі щодо здійснення таких перетворень, і насамперед, корупція, що проникла у всі сфери суспільного життя, в тому числі правоохоронні органи [1, с. 4].

Відсутність власного розуміння напрямку здійснення реформ у сфері внутрішніх справ викликала необхідність запросити до їх здійснення іноземних спеціалістів. За таких умов особливого значення набуває досвід держав, які раніше входили до складу СРСР, а в теперішній час є повноправними членами Європейського Союзу – це держави Прибалтики: Литва, Латвія, Естонія [1, с. 5–6]. В даному контексті особливо актуального значення набуває досвід такої країни як Литва, тому що шлях реформування правоохоронної системи в даній країні заслуговує на увагу та глибоке наукове дослідження (пізнання), оскільки при реформуванні Литва взяла на озброєння європейський досвід побудови поліцейської системи управління, яка зараз ефективно працює.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Діяльність поліції, зокрема адміністративну, як в Україні, так і за кордоном, досліджували такі відомі вчені-адміністративісти: О.М. Бандурка, В.Б. Авер'янов, А.Т. Комзюк, Я.М. Бельсон, Ю.П. Битяк, І.В. Дробуш, А.В. Губанов, В.І. Олефір, П.М. Рабінович, О.С. Проневич, А.І. Камінський, М.В. Фільштейн та інші. Однак практично в усіх цих роботах мова йшла насамперед про країни Європи (Польщу, Німеччину, Італію, Великобританію), без врахування досвіду інших країн, серед яких провідне місце належить і Литві. Крім того, в Литві вже тривалий час успішно працює поліція, яка ефективно здійснює правоохоронні функції та робить свій посильний внесок у справу боротьби зі злочинністю. Вважаємо, що аналіз роботи поліції Литви як ключового органу боротьби зі злочинністю є необхідним, що знов-таки зумовлює наукову новизну цієї праці.

Метою статті є з'ясування стратегічних напрямів реформування національної поліцейської системи Литви, а також аналіз можливості використання цього досвіду в Україні.

Виклад основного матеріалу. Побудова нової поліцейської системи в Литві розпочалася ще до розпаду Радянського Союзу. Перші перетворення мали місце з 1990 року, коли 11 березня 1990 року Верховна Рада Литовської РСР проголосила про перехід до побудови незалежної Литовської Республіки, прийнявши Акт про відновлення незалежності Литви [1, с. 90]. Традиційно вважається, що реформування національної системи правоохоронних органів у Литовській Республіці пройшло чотири етапи становлення та розвитку. В литовській правовій літературі вважається, що на першому етапі реформування литовської поліції, що охоплює 1990–1994 роки, було проведено деполітизацію та становлення національної системи правоохоронних органів незалежної литовської держави [1, с. 90]. На початку першого періоду 11 грудня 1990 року в Литовській Республіці було прийнято Закон «Про поліцію» [2]. Другий етап, який охоплює 1994–2004 роки, пов'язаний з професійним становленням правоохоронної системи, визначенням ролі та місця поліції в суспільстві, активізацією боротьби з корупцією в поліцейських лавах, переходом до системи надання правоохоронних «послуг» населенню, укріпленням довіри населення до своєї поліції. Третій етап реформування правоохоронної системи, який охоплює 2004–2010 роки, пов'язаний набуттям членства в Європейському Союзі, а також НАТО (Литва стала членом НАТО раніше – з 2002 року), інтеграцією поліції до європейських та трансатлантичних структур, налагодження постійного співробітництва з країнами Європейського Союзу та НАТО. Останній, четвертий етап реформування розпочався в 2010 році і продовжується до теперішнього часу і пов'язаний з намаганням Литовської Республіки, її правоохоронних органів, в тому числі поліції, поглибити інтеграційні процеси в частині управління загальною безпекою, а також внутрішньою безпекою, й у сфері внутрішніх справ зокрема [1, с. 90–91].

Головна мета, яку поставили собі керівники відповідних державних структур при реформуванні правоохоронної системи – заміна старої радянської ідеології щодо поліції як карального органу, від чого прагнули відійти керівники держави орієнтуючись на європейські стандарти та цінності.

Правовою основою існування литовської поліції стала Конституція Литовської Республіки 1992 року. Так, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 94 Конституції Литовської Республіки, Уряд Литовської Республіки здійснює управління справами держави, охороняє те-

риторіальну недоторканність Литовської Республіки, гарантує державну безпеку та громадський порядок [3].

В подальшому за базову основу бралось до уваги європейське законодавство та європейський досвід управління, який мав назву «New Public Management», до основних принципів якого належать: звітність поліції перед населенням та суспільством, прозорість діяльності управлінського персоналу та активна участь громадян в організації роботи поліції (співпраця поліції з населенням) [4]. В ході входження Литовської Республіки до складу Європейського Союзу, парламентом Литовської Республіки було прийнято Закон «Про поліцейську діяльність» (The Law on the Police Activity) від 27 жовтня 2000 року № VIII-2048, який деталізує Закон «Про поліцію» 1990 року [5]. Вищевказане свідчить про прагнення Литовської Республіки до докорінних змін: починаючи від законодавчих до структурних змін у діяльності поліції.

Правовою основою діяльності поліції незалежної Литовської Республіки, як вже зазначалося, є Конституція Литовської Республіки, закони цієї країни, а також Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси, постанови та розпорядження урядів, нормативні акти Міністерства внутрішніх справ, поліції, а поліції самоврядування (місцевої поліції) – також рішення органів влади та управління органів самоврядування, що не суперечать законом держави [1, с. 100]. Основними нормативно-правовими документами, що регламентують діяльність литовської поліції, є Закон «Про поліцію» та Закон «Про поліцейську діяльність», прийнятий на розвиток Закону «Про поліцію» [5].

Як зазначено в ст. 1 Закону «Про поліцейську діяльність», чинний закон зобов'язаний встановити цілі, принципи, основи діяльності поліції Литви, організаційну структуру, основні принципи співробітництва поліції з населенням, громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування, іншими установами, а також визначити повноваження, права, обов'язки, відповідальність, умови законності при застосуванні примусу, джерела, за якими здійснюється фінансування поліцейський підрозділів [5]. З цього приводу вдало зазначає М.В. Фільштейн, вказуючи, що важливим моментом дослідження є визначення поняття поліції, що надається у «поліцейських» законах [1, с. 100].

За ч. 1 ст. 1 Закону Литви «Про поліцію», поліція Литовської Республіки є «органом державної виконавчої влади, що діє в системі внутрішніх справ Республіки, який забезпечує правопорядок» [2]. За ст. 2 Закону «Про поліцейську діяльність», поліція визначається як система поліцейських органів та офіцерів, які забезпечують громадську безпеку і порядок [5].

Загальноновизнаними та закріпленими у ряді країн Європейського Союзу, а також у Литві, зокрема, є принципи діяльності поліції. До них належать: принцип демократії, верховенства права, гуманізму, законності, соціальної справедливості, гласності та професійної таємності, принципи колегіальності та єдиноначальності, останні знайшли своє відображення й у чинному законодавстві України.

У ст. 4 Закону Литви «Про поліцейську діяльність» зазначено, що поліція забезпечує захист усім без винятку особам, які знаходяться на території Литовської Республіки, незалежно від їх національності, раси, статі, мови, походження, соціального статусу, релігії, віросповідання, наявності судимостей, політичних поглядів. Поліцейська діяльність базується на принципах демократії, поваги до прав людини, гуманізму, моральності, законності, професіоналізму. Працівники не можуть бути членами політичних партій або політичних організацій [5].

Щодо реалізації такого принципу діяльності поліції як законність, то у Литовській Республіці під ним розуміють, що всі працівники органів поліції зобов'язані при виконанні службових обов'язків керуватися лише законами. Посадові особи поліції зобов'язані виконувати накази старшого по званню та посаді поліцейського. В разі отримання посадовою особою поліції наказу або вказівки, що суперечать закону, він зобов'язаний керуватися виключно законом, більш того, про незаконний наказ або вказівку, що були ним отримані, повідомити в Департамент поліції або прокурору (ст. 6 Закону Литви «Про поліцію») [2].

За рейтингом «Worldwide Governance Indicators», індекс верховенства закону, законності (Rule of Law), що розраховується за методикою Всесвітнього банку (ступінь дотримання державою норм чинного законодавства, ефективність законодавчої системи, рівень злочинності, ставлення громадян до органів державної влади, ефективність роботи поліції, інших державних органів), у Литви має тенденцію до постійного безперервного зростання: за півтора десятиріччя рейтинг Литви виріс практично на 20 відсотків –

з 58,9 до 78,4 [6].

Законом Литви «Про поліцію» визначено, що будівлі під республіканські поліцейські підрозділи, що діють на місцях, а також на підрозділи поліції органів місцевого самоврядування, виділяються органами місцевого самоврядування. На них також покладено обов'язок забезпечувати технічну експлуатацію цих приміщень, їх опалення, освітлення, а в необхідних випадках – ремонт цих приміщень. За ст. 50 Закону, забезпечення приміщеннями, обладнанням, засобами зв'язку підрозділів транспортної поліції здійснюється також за рахунок тих відомств, що вони обслуговують [2].

Законодавче закріплення порядку фінансування поліції свідчать про обмежені можливості державного бюджету Литви щодо повного бюджетного фінансування роботи поліції. Однак, як свідчить зібрана інформація, зазначений спосіб фінансування окремих потреб і окремих підрозділів поліції не впливає суттєво на рівень корупції в поліцейському середовищі та ефективність її діяльності [1, с. 109–110].

Фінансування поліцейської діяльності є важливим чинником не тільки ефективної роботи правоохоронної системи, але й засобом подолання корупції, без чого ефективна робота поліції є неможливою, тому Європейські організації, які впроваджують реформи в правоохоронній сфері, наполягають при цьому на необхідності суттєвого збільшення заробітної плати працівникам поліції, наданні їм гарантованого соціального «пакета», звільнення їх від пошуку матеріальних і фінансових ресурсів для забезпечення своєї діяльності, а повністю забезпечити потреби на технічне забезпечення поліцейської діяльності [7].

Надаючи відповідні фінансові ресурси поліції, держава здійснює відповідні заходи контролю по їх витратах. Так, за ст. 10 Закону Литви «Про поліцейську діяльність», контроль за діяльністю поліції здійснюється Міністром внутрішніх справ Литви та підпорядкованими йому підрозділами. Окрім того, Генеральний комісар поліції, як керівник усієї системи поліції, здійснює внутрішньовідомчий контроль за діяльністю підлеглих. Нагляд за законністю в діяльності поліції здійснюється Прокурором Республіки, контроль за діяльністю поліції в межах наданих законами повноважень здійснюється парламентом, Урядом, Державним контролером, іншими позавідомчими органами [5].

Висновки. Таким чином, проаналізований позитивний зарубіжний досвід діяльності поліції свідчить про те, що Литовська Республіка після обрання незалежності стала на довгий шлях реформування правоохоронної системи та створення нового органу – поліції.

Побудова правоохоронної системи здійснювалась відповідно до положень Конституції Литви, законів та підзаконних нормативно-правових актів, актів Кабінету Міністрів Литовської Республіки, актів Міністерства внутрішніх справ, міжнародно-правових договорів та угод, зокрема Європейського Союзу.

Поліція, відповідно до законодавства Литви, є органом, що відповідає за виконання своїх професійних обов'язків. Це стосується всіх завдань, що передбачені чинним законодавством Литовської Республіки. Натомість, Міністерство внутрішніх справ, вирішуючи стратегічні завдання, пов'язані із забезпеченням внутрішньої безпеки, позбавлено права втручання у виконання органами поліції своїх функцій [1, с. 174–175].

Ключовим та успішним при реформуванні поліції в Литві стала зміна ставлення до діяльності та апарату правоохоронної системи. Цьому сприяла докорінна зміна «філософії» поліцейської діяльності, коли поліція з карального органу перетворилась на орган, що надає своєрідні правоохоронні послуги населенню. На озброєння Департамент поліції Литви взяв європейську модель організації поліцейської роботи у взаємодії з населенням під назвою «community policing», що призвело до мінімізації втручання поліції в суспільне життя та збільшення поваги населення до поліцейських органів, бажання надавати їм всіяку необхідну допомогу [1, с. 176]. Тобто реформи, що були успішно проведені в Литовській Республіці, залишивши по собі позитивний слід, стали прикладом до позитивного досвіду країнам, що лише стають на шлях реформування (як, наприклад, Україна). Це означає, що при подальшій розбудові Національної поліції в Україні доцільним є використання, як вже зазначалося, позитивного досвіду Литви, у контексті побудови нової якісної діяльності Національної поліції в Україні.

На підставі вищевикладеного можна сказати про те, що позитивний досвід роботи поліції Литви заслуговує на його подальше вивчення і впровадження в діяльність Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції МВС України.

Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо дослідження досвіду роботи поліції в інших країнах Європи.

Бібліографічні посилання

1. Фільштейн М.Ф. Полицейські органи Прибалтійських держав – членів Європейського Союзу (Латвія, Литва, Естонія): організація та правове забезпечення діяльності в сфері внутрішніх справ: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2016. 228 с.
2. О полиции: Закон Литовской Республики от 11.12.1990 года № I-851. Официальный сайт МВД Литовской Республики. URL: //http://vrm.lrv.lt.
3. Конституция Литовской Республики. Принята гражданами Литовской Республики на референдуме 25.10.1992. URL: // http://worldconstitutions.ru/?p=115.
4. Коробкин Е., Воробьев А. Реформа правоохранительных органов Литвы. Комплексный анализ. URL: //http://project24988.tilda.ws.
5. О полицейской деятельности: Закон Литовской Республики от 27.10. 2000 года № VIII-2048. URL: //http://vrm.lrv.lt.
6. Рейтинг Литвы за индексом Верховенства закону. URL: // http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp.
7. Институт проблем правоприменения при Европейском университете в Санкт-Петербурге. URL: //http://pravo.ru/ store/doc/doc/pm_4_chis_i_finan_final.pdf.

Надійшла до редакції 23.08.2018

SUMMARY

Chumak V.V. Reform of the national police system of Lithuania: strategic directions and results.

The experience of reforming Lithuanian national police systems has been analyzed. The main legal documents regulating the activities of the Lithuanian police are the Law "On Police" and the Law "On Police Activity". The construction of a new police system in Lithuania began before the collapse of the Soviet Union.

It is noted that the reform of the national system of law enforcement agencies in the Republic of Lithuania has covered four stages of formation and development.

It was pointed out that the key and successful at reforming the police in Lithuania was the change of attitude towards the activity and apparatus of the law-enforcement system. This was aided by the radical change in the "philosophy" of police activity, when the police from a punitive organ turned into a body that provides peculiar, law enforcement services to the population. For the arming, the Lithuanian Police Department has adopted a European model of policing in community-policing, which has minimized police interference in public life and increased public accountability to the police, and the desire to provide them with all necessary assistance. That is, the reforms that were successfully carried out in the Republic of Lithuania, leaving a positive track on their own, have become an example of positive experience for countries that are only on the path of reform (such as Ukraine). This means that, in the further development of the National Police in Ukraine, it is expedient to use, as already noted, the positive experience of Lithuania, in the context of building a new qualitative activity of the National Police in Ukraine.

It is stressed that the principles of the police activity in Lithuania include: the principle of democracy, the rule of law, humanity, legality, social justice, transparency and professional secrecy, the principles of collegiality and unity of command, and the latter have been reflected in the current legislation of Ukraine.

It is noted that the positive experience of the Lithuanian police forces deserves to be further studied and implemented into the activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Keywords: police, strategic directions, results, Lithuania, Ukraine.

УДК 342.9

Щокін Р.Г. ©

кандидат юридичних наук
(Міжрегіональна Академія управління персоналом)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-74-78

**АДМІНІСТРАТИВНИЙ ДОГОВІР ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА
ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ОСВІТИ**

Досліджено теоретичний зміст поняття «адміністративний договір» у сфері освіти та з'ясовано його особливості. Вказано на важливість поширення такої форми публічного адміністрування у сфері освіти, як вчинення адміністративних договорів, необхідність удосконалення правового регулювання в цій сфері. Запропоновано авторське поняття адміністративного договору у сфері освіти, виокремлено особливості та види.

Ключові слова: освіта, публічне адміністрування у сфері освіти, договір, адміністративний договір, форма публічного адміністрування, публічна адміністрація.

© Щокін Р.Г., 2018

Постановка проблеми. Використання такої форми публічного адміністрування у сфері освіти як адміністративний договір стає дедалі актуальнішою. Дана форма публічного адміністрування для науки адміністративного права і в діяльності публічної адміністрації не є новою. Все більшого значення набуває ця форма публічного адміністрування у сфері освіти, що є не випадковим в умовах децентралізації влади та залучення громадськості до процесів управління освітою.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання адміністративного договору приділяли увагу в своїх наукових працях такі вчені: В. Авер'янов, О. Андрійко, Ю. Битяк, В. Гаращук, Л. Коваль, В. Колпаков, Р. Куйбіда, О. Синьов, М. Смокович, В. Стефанюк та інші вітчизняні й зарубіжні дослідники. Поряд з цим проблематика адміністративних договорів у сфері освіти є малодослідженою.

Метою статті є дослідження змісту та особливостей адміністративних договорів у сфері освіти, що дозволить сформулювати авторське поняття та виокремити їх особливості.

Виклад основного матеріалу. Як роз'яснив у своєму Інформаційному листі від 26.12.2005 № 3.2.-2005 Верховний Суд України, адміністративний договір – це дво- або багатостороння угода, зміст якої складають права та обов'язки сторін, що впливають із владних управлінських функцій суб'єкта владних повноважень, який є однією із сторін угоди [1].

Як зазначено у науковій літературі, адміністративний договір – це договір, побудований на публічно-правових нормах, який регулює добровільне узгодження волі двох (або більше) суб'єктів права, одним з яких є суб'єкт управління, про встановлення (припинення, зміну) взаємних адміністративних правовідносин [2]. Як зазначає М.І. Смокович, до них слід віднести договори, спрямовані на реалізацію управлінських функцій, делегування повноважень, контракти для забезпечення діяльності суб'єкта владних повноважень та оренду державного майна [3, с. 75–76].

Адміністративні договори в сфері освіти представляють собою систему взаємних зобов'язань між сторонами, які складає адміністративний договір, та виконання яких вирішує певні питання в сфері освіти. Введення у вітчизняне законодавство інституту адміністративних договорів мало наслідком те, що центральні органи публічного адміністрування у сфері освіти, місцеві (регіональні) органи публічного адміністрування у сфері освіти, суб'єкти державно-громадського управління у сфері освіти, освітні установи мають право використовувати дану форму публічного адміністрування при побудові відносин у сфері освіти. Причому в зазначених відносинах органи публічного адміністрування в сфері освіти можуть бути як сторонами, так і учасниками.

Аналізуючи правову природу такої форми публічного адміністрування у сфері освіти, як укладання адміністративних договорів, ми можемо виокремити такі їх особливості.

По-перше, особливий адміністративно-правовий статус органу публічної адміністрації як сторони договору. Так, обов'язковою стороною такого договору буде орган публічного адміністрування, який, як сторона договору, зберігає свої повноваження адміністративного характеру і водночас має певні зобов'язання перед іншою стороною. Орган публічного адміністрування у сфері освіти в адміністративному праві виступає як суб'єкт публічного права, його статус, права та обов'язки в договорі впливають зі змісту компетенції цього органу у сфері освіти. Право на укладання адміністративного договору у сфері освіти, предмет договору мають бути передбачені в законодавстві, яке визначає адміністративно-правовий статус відповідного органу публічного адміністрування у сфері освіти. Сторони адміністративного договору не можуть збільшувати чи зменшувати обсяг компетенції органу публічного адміністрування у сфері освіти.

По-друге, органи публічного адміністрування у сфері освіти діють не для задоволення особистих потреб (органу влади чи місцевого самоврядування), а для задоволення публічних інтересів у сфері освіти. Адміністративні договори у сфері освіти укладаються в публічних інтересах, в інтересах громади, держави чи місцевого самоврядування, з метою підтримки та розвитку освіти та освітніх закладів. Муніципальні інтереси у сфері освіти нами розглядаються як інтереси громади певної адміністративно-територіальної одиниці, спрямовані на забезпечення розвитку освіти та реалізацію особами права на освіту на місцевому рівні.

Наприклад, одним із таких прикладів можна визнати договір про розрахунки за надані послуги по перевезенню залізницею студентів вищих навчальних закладів та учнів професійно-технічних навчальних закладів, за яким залізниця здійснює пільгове їх

перевезення, а Міністерство освіти та науки України зобов'язано відшкодувати залізничні витрати на забезпечення пільгового перевезення студентів. Такі договори укладаються відповідно до Порядку надання пільгового проїзду студентам вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації та учням професійно-технічних навчальних закладів у міському й приміському пасажирському транспорті та міжміському автомобільному і залізничному транспорті територією України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.1999 р. № 541 [4].

Оскільки сфера функціонування адміністративних договорів – це відповідна система державного (муніципального) управління на будь-якому рівні, то метою адміністративних договорів є реалізація функцій держави (муніципалітету), а більш конкретно – реалізація повноважень відповідного органу [5, с. 45].

Таким чином, соціальне призначення адміністративних договорів у сфері освіти – вдосконалення системи публічного адміністрування.

По-третє, адміністративно-правовий статус суб'єктів адміністративних договорів у сфері освіти не є рівним.

У зв'язку з тим, що об'єкт управління, будучи стороною в адміністративному договорі, має більше прав вимагати відповідної поведінки від державного органу, система управління стає більш гнучкою та підвищується її ефективність, а, відповідно, настають і позитивні соціальні наслідки. Суб'єкт владних повноважень бере на себе певні зобов'язання, а в разі їх невиконання інша сторона адміністративного договору може вимагати від такого суб'єкта передбачених договорами дій. Адміністративний договір дає можливість порушити питання про відшкодування збитків, які можуть бути завдані однією зі сторін договору. Коли збитки завдані суб'єкту владних повноважень, то великих труднощів не виникає, оскільки правомірну поведінку останнього завжди можна визначити на основі компетенції тих актів, які регулюють його діяльність [5, с. 46].

По-четверте, органи публічної адміністрації у сфері освіти при укладенні адміністративного договору обмежені вимогами (процедурами), визначеними у законодавстві: як у частині вибору сторони договору, так і стосовно умов договору.

Варто звернути увагу не те, що сьогодні нормативно-правове регулювання адміністративних процедур, які визначають питання укладання адміністративних договорів у сфері освіти (суб'єктний склад, зміст, сферу застосування, механізм укладання, виконання, припинення та оскарження адміністративних договорів тощо), недостатнє. Водночас з урахуванням актуалізації ролі адміністративних договорів насамперед необхідно якісно здійснити правову регламентацію стадій договірного процесу, процедури підготовки, видання, набрання чинності, визнання недійсними адміністративних договорів у сфері освіти, а також відповідальності за невиконання або неналежне їх виконання. Необхідно встановити письмову форму укладання адміністративних договорів, визначити публічний режим реалізації певних завдань та вказати, що обов'язковою умовою укладання адміністративних договорів є задоволення державного або громадського інтересу.

У зв'язку з цим ми підтримуємо думки фахівців стосовно необхідності прийняття Закону України «Про адміністративні договори», одним із розділів якого має бути правове регулювання адміністративних договорів у сфері освіти.

У сфері освіти можна виділити такі види адміністративних договорів:

- договори між центральними органами публічного адміністрування у сфері освіти та місцевими (регіональними) органами щодо здійснення спільних програм, створення спільних органів;
- договори між різними рівнями місцевих органів публічного адміністрування у сфері освіти про перерозподіл повноважень і власних бюджетних коштів;
- договори між центральними органами публічного адміністрування у сфері освіти та місцевими щодо розмежування та делегування повноважень і предметів ведення;
- договори між територіальними громадами сіл, селищ, міст, районів у містах або відповідними органами місцевого самоврядування щодо об'єднання на праві спільної власності комунальних об'єктів (освітніх закладів), а також коштів місцевих бюджетів;
- договори між місцевими органами публічного адміністрування у сфері освіти та суб'єктами державно-громадського управління про делегування повноважень у сфері освіти.

Органи місцевого самоврядування з урахуванням місцевих умов і особливостей можуть перерозподіляти між собою на підставі договорів окремі повноваження та власні

бюджетні кошти, тобто в самому Законі йдеться про договірну природу делегування повноважень, по-друге, на нашу думку, немає підстав розглядати делегування повноважень лише в розрізі, зазначеному авторами. Так, делегування повноважень є тимчасовою передачею для виконання від одного суб'єкта управління (органу чи посадової особи) іншому суб'єктові функцій та повноважень зі збереженням у делегуючого суб'єкта права повернути їх до власного виконання та збереження за ним певного контролю за реалізацією делегованих повноважень, і зауважуємо, що таке делегування може здійснюватися в різний спосіб: а) законом (Кабінет Міністрів України може передавати окремі власні повноваження, окремі повноваження центральних органів виконавчої влади іншим органам виконавчої влади), б) договором (окремі повноваження органу місцевого самоврядування передаються органу місцевого самоврядування іншого територіального рівня або іншої територіальної громади), в) рішенням районної, обласної ради, що приймається відповідно до закону (делегування повноважень районних, обласних рад відповідним державним адміністраціям) [6, с. 487–488]. Аналогічної позиції щодо делегування повноважень дотримується і К. Афанасьєв [7, с. 78].

Що стосується другого з видів розглянутих договорів – між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади щодо розмежування та делегування повноважень і предметів ведення, то в такому разі говоримо про те, що делегування повноважень на підставі договору може відбуватися вже після прийняття рішення відповідною радою, а адміністративний договір буде визначати конкретні умови, за яких передаватимуться такі повноваження, причому на практиці, як правило, відповідна рада, що приймає таке рішення, безпосередньо в ньому ж і зазначає про доручення на укладання такого договору уповноваженій особі [8].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що адміністративні договори у сфері освіти представляють собою систему взаємних зобов'язань між органом публічної адміністрації у сфері освіти та іншою стороною договору і виконання яких вирішує певні питання публічного адміністрування у сфері освіти.

Особливостями адміністративних договорів у сфері освіти є таке:

1) обов'язковою стороною адміністративного договору є орган публічного адміністрування у сфері освіти, адміністративно-правовий статус якого визначається у законодавстві;

2) адміністративні договори у сфері освіти укладаються в публічних інтересах;

3) адміністративно-правовий статус суб'єктів адміністративних договорів у сфері освіти не є рівним;

4) органи публічної адміністрації у сфері освіти при укладенні адміністративного договору обмежені вимогами (процедурами), визначеними у законодавстві: як у частині вибору сторони договору, так і стосовно умов договору.

Виокремлено такі види адміністративних договорів у сфері освіти:

- договори між центральними органами публічного адміністрування у сфері освіти та місцевими (регіональними) органами щодо здійснення спільних програм, створення спільних органів;

- договори між різними рівнями місцевих органів публічного адміністрування у сфері освіти про перерозподіл повноважень і власних бюджетних коштів;

- договори між центральними органами публічного адміністрування у сфері освіти та місцевими щодо розмежування та делегування повноважень і предметів ведення;

- договори між територіальними громадами сіл, селищ, міст, районів у містах або відповідними органами місцевого самоврядування щодо об'єднання на праві спільної власності комунальних об'єктів (освітніх закладів), а також коштів місцевих бюджетів;

- договори між місцевими органами публічного адміністрування у сфері освіти та суб'єктами державно-громадського управління про делегування повноважень у сфері освіти.

Бібліографічні посилання

1. Інформаційний лист Верховного Суду України № 3.2.-2005 від 26.12.2005р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v3-2-700-05>

2. Стефанюк В.С. Судовий адміністративний процес. Харків: Консум, 2003. 473 с.

3. Смокович М.І. Адміністративний договір: примус чи волевиявлення. *Право і безпека*. 2012. № 2(44). С. 2-77.

4. Про затвердження Порядку надання пільгового проїзду студентам вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації та учням професійно-технічних навчальних закладів у міському й приміському пасажирському транспорті та міжміському автомобільному і залізничному транспо-

рті територією України: постанова Кабінету Міністрів України № 541 від 05.04.1999 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/541-99-%D0%BF>

5. Кубко Є.Б., Самсін І.Л. Про деякі аспекти природи адміністративних договорів. *Вісник Верховного Суду України*. № 4 (116). 2010. С. 44-48.

6. Малиновський В.Я. Державне управління: навч. посіб. 3-тє вид., перероб. та доп. Київ: Атіка, 2009. 608 с.

7. Афанасьєв К.К. Адміністративний договір як форма державного управління (теоретико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. ХНУВС. Харків, 2002. 173 с.

8. Міхровська М.С. Адміністративний договір як важлива форма діяльності публічної адміністрації. URL: <http://aplaw.knu.ua/index.php/holovna/item/292>.

Надійшла до редакції 25.09.2018

SUMMARY

Shchokin R.G. Administrative contract as specific form of public administration in the field of education. The use of this form of public administration in the field of education as an administrative contract is becoming more and more relevant. This form of public administration for the science of administrative law and the activities of public administration is not new. This form of public administration in the field of education is becoming increasingly important, which is not a coincidence in the context of decentralization of power and involvement of the public in the processes of education management.

Administrative contracts in the field of education are a system of mutual obligations between the parties, whose composition of administrative contracts and the implementation of which solves certain issues in the world. Introduction to the domestic legislation of the Institute of administrative contracts resulted from the fact that the central authorities of public administration in the field of education, local (regional) bodies of public administration in the field of education, subjects of state and public administration in the field of education, educational institutions have the right to use this form of public administration in the formation of relations in the field of education. Moreover, in these relations, the bodies of public administration in the field of education can be both parties and participants.

Administrative agreements in the field of education are a system of mutual obligations between the public administration administration in the field of education and the other party to the contract and the implementation of which solves certain issues of public administration in the world.

The peculiarities of administrative contracts in the field of education are that

1) the mandatory part of the administrative agreement is the public administration body in the field of education whose administrative and legal status is determined by law;

2) Administrative contracts in the field of education are in the public interest;

3) the administrative and legal status of the subjects of administrative contracts in the field of education is not equal;

4) the bodies of public administration in the field of education in the conclusion of an administrative contract are limited by the requirements (procedures) specified in the legislation, both in terms of the choice of the party to the contract and in relation to the terms of the contract.

Keywords: education, public administration in the field of education, contract, administrative agreement, form of public administration, public administration.

УДК: 35.088

Большаков С.В. ©

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-78-82

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ВИНЕКНЕННЯ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ, ЩО ЗАГРОЖУЮТЬ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На основі аналізу нормативно-правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної поліції, стратегічних рішень щодо сектора безпеки та оборони держави розглянуто об'єкт, предмет та основні завдання дослідження оперативного-розшукового забезпечення службово-бойової діяльності Національної поліції під час виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці.

Ключові слова: оперативного-розшукове забезпечення, службово-бойова діяльність, кризові ситуації, національна безпека.

© Большаков С.В., 2018

Постановка проблеми. Національна поліція, як суб'єкт забезпечення національної безпеки України [1, ст. 4], відповідно до законодавства та завдань із забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності [2, ст. 2] наділена у тому числі повноваженнями із охорони об'єктів права державної власності, а також участі у здійсненні державної охорони [2, п. 19 ст. 23]; сприяння забезпеченню правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх оголошення на всій території України або в окремій місцевості [2, п. 24 ст. 23] тощо, та є суб'єктом оперативно-розшукової діяльності [3, ст. 5].

Триваюча збройна російська агресія на Сході України, анексія Кримського півострова, поглиблення економічної кризи, дезінтеграційні процеси, що дестабілізують державний устрій, девальвація моральних цінностей у суспільстві, зростання кількості тяжких злочинів, посилення протиріч між інтересами різних соціальних груп та верств населення є потенційно можливими явищами і чинниками, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України [1, ст. 1], національній безпеці та виступають беззаперечною аксіомою того, що подальший розвиток і саме існування Української держави неможливі без докорінного інституційного реформування сектора безпеки і оборони. Саме на нього покладаються основні завдання сучасного етапу українського державотворення – захист державного суверенітету, відновлення територіальної цілісності, зміцнення конституційного ладу, розвиток й підтримка суспільних цінностей, захист прав і свобод українських громадян.

Відповідно до завдань, визначених у Стратегії національної безпеки України [4], Воєнної доктрини України [5] та Концепції розвитку сектора безпеки і оборони України [6], невід'ємною складовою підвищення національних безпекових і оборонних спроможностей виступає модернізація сектора безпеки і оборони України та системи сил охорони правопорядку за стандартами ЄС та НАТО. Така модернізація покликана реально посилити спроможність нашої держави протистояти агресії Російської Федерації, гарантувати мирне майбутнє України як суверенної, демократичної і правової держави, а також забезпечити функціонування національної системи своєчасного виявлення, запобігання і нейтралізації зовнішніх та внутрішніх загроз національній безпеці та кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку полягає у спеціальних, профілактичних, охоронних, режимних, захисних, ізоляційно-обмежувальних заходах і діях, що ведуться під керівництвом центрального органу виконавчої влади з метою забезпечення національної безпеки, захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу, прав і свобод українських громадян, публічної безпеки і порядку. Невід'ємними аспектами службово-бойової діяльності були й залишаються: всебічне забезпечення та взаємодія структурних елементів системи сил охорони правопорядку. Від рівня всебічного забезпечення службово-бойової діяльності цілком залежить ефективність і результативність заходів, що вживаються в межах компетенції працівниками зазначених підрозділів щодо безпекових питань.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальні проблеми службово-бойової діяльності знайшли широке відображення у вітчизняній правовій науці у роботах О.М. Бандурки, І.П. Голосніченка, О.Ф. Долженкова, Р.А. Калужного, В.К. Колпакова, В.М. Комарницького, В.В. Конопльова, О.В. Копана, В.А. Ліпкана, В.І. Олефіра, О.І. Остапенка, В.П. Петкова, Х.П. Ярмачі, О.Н. Ярмиша та інших. Зазначено особливу роль Національної поліції (органів внутрішніх справ) та її здатність до екстреного кваліфікованого реагування на надзвичайні ситуації у роботах М.О. Демидова, Ю.В. Дубка, І.О. Кириченка, В.В. Крикуна, В.В. Крутова, С.О. Кузніченка, В.М. Кульчицького, В.А. Лаптія, А.Ф. Майдикова, В.М. Плішкіна, А.І. Пясецького, М.Б. Саакяна, Д.С. Савочкина, А.С. Спаського, О.М. Шмакова. Окремі аспекти оперативно-розшукового забезпечення службово-бойової діяльності Національної поліції (органів внутрішніх справ) розглядали у своїх працях: Ю.В. Дубко, В.В. Животов, С.І. Іванов, А.О. Михайленко, Ю.Б. Оболенський, Є.П. Приходько, А.І. Пясецький, В.А. Рунов, С.А. Селіверстов, І.В. Сервецький, В.Л. Трасковський та інші. Однак комплексного вивчення проблеми оперативно-розшукового забезпечення службово-бойової діяльності Національної поліції під час виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, на теперішній час не проведено.

Метою статті є обґрунтування необхідності дослідження сукупності суспільних

відносин забезпечення безпеки та оборони країни, що мають місце у службово-бойовій діяльності Національної поліції України, як засобу вирішення проблеми оперативно-розшукового забезпечення службово-бойової діяльності Національної поліції України під час виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці на сучасному етапі розвитку цього центрального органу виконавчої влади, та розробка науково обґрунтованих рекомендацій з удосконалення нормативно-правової бази і організаційних основ управління силами та засобами Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Кризова ситуація, як переломний етап функціонування будь-якої системи, у процесі якої вона піддається впливу зовні або зсередини, потребує якісно нового реагування. Основною особливістю кризи є те, що вона несе в собі загрозу руйнації системи.

У свою чергу, кризова ситуація, що загрожує національній безпеці – обстановка на окремих територіях або об'єкті, спричинена небезпечною подією, яка характеризується виникненням (можливістю виникнення) факторів, явищ, тенденцій і чинників, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України.

Зважаючи на кризову ситуацію, що виникла на сході України у квітні 2014 року та безпосередньо загрозувала національній безпеці України, відповідно до Указу Президента України [7] було розпочато проведення Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей.

30 квітня 2018 року Президент, Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України Петро Порошенко підписав Указ, яким вводиться в дію рішення Ради національної безпеки і оборони про зміну формату широкомасштабної антитерористичної операції [8], яка була запроваджена у 2014 році.

Глава держави також підписав наказ Верховного Головнокомандувача ЗСУ «Про початок операції Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей». Згідно з наказом з 14.00 30 квітня 2018 року розпочати операцію Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської федерації у Донецькій і Луганській областях, відповідно до плану операції Об'єднаних сил».

Враховуючи зазначене, наразі існує кризова ситуація, що загрожує національній безпеці України.

Реагування на значні за масштабами загрози у сфері охорони публічного (громадського) порядку та забезпечення публічної (громадської) безпеки потребує залучення до виконання службово-бойових завдань значних сил та засобів правоохоронних органів, формувань та відповідних служб держави. У районах виникнення кризових ситуацій зазвичай створюються угруповання військ (сил), які виконують увесь спектр необхідних службово-бойових завдань, тим самим намагаючись локалізувати ситуацію і нейтралізувати її наслідки.

На нашу думку, під час реагування на виникнення або загрозу виникнення кризової ситуації, що загрожує національній безпеці, та виконання службово-бойових завдань за призначенням провідну роль відіграють сили охорони правопорядку.

У свою чергу, всебічне забезпечення є невід'ємним аспектом службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку під час реагування на виникнення або загрозу виникнення кризової ситуації, що загрожує національній безпеці, та виконання службово-бойових завдань за призначенням, від рівня якого залежить ефективність і результативність заходів, що вживаються в межах компетенції підрозділів щодо безпекових питань.

Зважаючи на вищезазначене актуалізується питання оперативно-розшукового забезпечення службово-бойової діяльності Національної поліції під час виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці. Оскільки оперативно-розшукові заходи та спеціальні операції нерозривно пов'язані між собою, оперативно-розшукова та службово-бойова діяльність органічно поєднані, що, на наш погляд, найповніше враховує зміни в поглядах на характер ведення спеціальних службово-бойових дій та здійснення поліцейських функцій в умовах кризових ситуацій, що створюють загрозу національній безпеці. Актуальність дослідження базується також на необхідності гармонізації нормативно-правового та організаційно-тактичного забезпечення службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку та відсутності належного теоретико-методологічного й науково-прикладного підґрунтя реалізації нових форм і методів оперативно-

розшукового забезпечення службово-бойової діяльності Національної поліції.

Висновки. Вирішення проблеми оперативно-розшукового забезпечення службово-бойової діяльності Національної поліції під час виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, на сучасному етапі розвитку цього центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України [2, ст. 1], вимагає дослідження усієї сукупності суспільних відносин забезпечення безпеки та оборони країни, що мають місце у службово-бойовій діяльності Національної поліції України, та формування відповідної системи нормативно-правового регулювання оперативно-розшукового забезпечення.

Мета такого дослідження, з урахуванням положень стратегічних документів сектора безпеки та оборони країни, полягає у тому, щоб на основі комплексного аналізу теоретико-правових джерел та нормативно-правових актів, національної практики і міжнародного досвіду сформулювати науково обґрунтовані рекомендації з удосконалення нормативно-правової бази і організаційних основ оперативно-розшукового забезпечення службово-бойової діяльності Національної поліції України під час виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці на сучасному етапі розвитку української державності, визначити та охарактеризувати його основи в інтересах забезпечення національної безпеки та розвитку демократичних відносин в Україні.

У зв'язку із цим вирішення проблеми оперативно-розшукового забезпечення службово-бойової діяльності Національної поліції України під час виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, має бути зорієнтоване на визначення загальнотеоретичних основ всебічного забезпечення службово-бойової діяльності Національної поліції; встановлення ролі і місця оперативно-розшукового забезпечення в організації службово-бойової діяльності Національної поліції; аналіз нормативно-правових засад оперативно-розшукового забезпечення службово-бойової діяльності Національної поліції; розкриття сутності нормативно-правового регулювання форм оперативно-розшукового забезпечення службово-бойової діяльності Національної поліції; визначення нормативно-правового регулювання методів оперативно-розшукового забезпечення службово-бойової діяльності Національної поліції; дослідження нормативно-правового регулювання засобів оперативно-розшукового забезпечення службово-бойової діяльності Національної поліції; розробку пропозиції щодо оптимізації взаємодії органів і підрозділів Національної поліції в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці; встановлення та наукового обґрунтування шляхів вдосконалення оперативно-розшукового забезпечення службово-бойової діяльності Національної поліції.

Бібліографічні посилання

1. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року. № 964-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page>.
3. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від № *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»: Указ Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/92/2016>
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»: Указ Президента України від 14 квітня 2014 року № 405/2014. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/405/2014>
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 квітня 2018 року «Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях»: Указ Президента України від 30 квітня 2018 року № 116/2018. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/1162018-24086>

Надійшла до редакції 29.05.2018

SUMMARY

Bolshakov S.V. Operational-search support for the combat-service activity of the National police in the time of the crisis situations threaten threatening national security: problem statement. Based on the analysis of the regulatory and legal support for the military service of the National Police and strategic decisions on the security and defense sector of the state, the article examined the object, subject and main tasks of the investigation of the operational and search support of the National Police's operational and combat activities in the event of crisis situations threatening national security.

A connection has been established between the problem of development and the operational and search support for the military service of the National Police in the event of crisis situations that threaten national security with a general problem of inefficiency in the national security system of Ukraine.

It is stated that the operational and search support of the combat service of the National Police should increase its ability to ensure the protection of human rights and freedoms, counter crime, maintain public safety and order, and provide support to the National Police for joint operations in crisis situations, threaten national security and in a special period.

It is concluded that the development of the National Police of Ukraine should be carried out within the framework of reforming the law enforcement system on the basis of available approved doctrines, concepts and strategies, and analysis of the accumulated domestic and positive foreign experience of the subjects of national security provision.

To do this, the dissertation research should focus on: the definition of the general theoretical basis for comprehensive provision of the combat service of the National Police; the establishment of the role and place of operative-search support in the organization of the military service of the National Police; an analysis of the regulatory and legal foundations of the operational and search support for the military service of the National Police; disclosure of the essence of regulatory and legal regulation of the forms of operational search for the servicemen's combat activities of the National Police; determination of the regulatory and legal regulation of the methods of operative-search support of the military service of the National Police; research of the regulatory and legal regulation of the means of operative-search support of the military service of the National Police; development of proposals on optimizing the interaction of bodies and units of the National Police in crisis situations that threaten national security; the establishment and scientific substantiation of ways to improve the operational and search support for the military service of the National Police.

Keywords: operative-search support, service-combat activity, crisis situations, national security.

УДК 342.9 (477) (043.3)

Захарова О.В. ©

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-82-87

**МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПРАВОВУ
ОХОРОНУ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ В УКРАЇНІ**

Статтю присвячено характеристиці норм міжнародного права як важливих регуляторів правовідносин у сфері охорони суспільної моралі, а також визначенню шляхів гармонізації національного законодавства до європейських та світових стандартів. З'ясовано їх значення та особливості серед інших джерел регулювання принципів суспільної моралі. Визначено шляхи гармонізації чинного законодавства України до європейських та світових стандартів морально-етичного розвитку суспільства.

Ключові слова: мораль, суспільна мораль, правова охорона, законодавство, публічно-правове забезпечення, норми міжнародного права, правовідносини, джерела регулювання.

Вступ. В умовах державно-політичних і соціально-економічних перетворень одним із головних завдань українського суспільства є інтеграція нашої країни у світовий культурний та економічний простір, що потребує комплексної модернізації системи освіти і виховання, створення умов для особистісного розвитку і творчої самореалізації громадян України. На тлі дегуманізації життя, зростання насилля, падіння моральних цінностей особливого значення набуває побудова громадянського суспільства на засадах орієнтації на людину, її духовну культуру, пріоритету прав і свобод та верховенства

© Захарова О.В., 2018

права у здійсненні державою своєї діяльності.

Оптимальним для сучасного стану громадянського суспільства та врахування демократичних засад світового розвитку видається побудова такої держави, яка спроможна забезпечити вільний розвиток суспільства у всіх сферах суспільного життя на морально-етичних засадах.

Тому, розробляючи способи впровадження ефективної системи виховання духовних цінностей насамперед у підростаючого покоління, потрібно не лише враховувати надбання вітчизняної практики, а й передусім вивчати світовий досвід.

Попри те, що згаданим питанням вже приділялась певна увага в роботах В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, І.В. Арістової, О.М. Бандурки, В.М. Бевзенка, Д.М. Бахраха, К. С. Бельського, Ю. П. Битяка, А.С. Васильєва, В.В. Галунька, В.М. Гарашука, І.П. Голосніченка, І.С. Гриценка, Т.О. Гуржія, Є.В. Додіна, Р.А. Калюжного, С.В. Ківалова, А.М. Колодія, Т.О. Коломоєць, В. К. Колпакова, А.Т. Комзюка, С.Ф. Константинова, В.В. Костицького, О.В. Кохановської, М.В. Лошицького, Р.С. Мельника, Т.П. Мінки, Р.В. Миронюка, С.О. Мосьондза, В.Я. Настюка, В.І. Олефіра, В.Ф. Погорілко, Д.В. Приймаченка, П.М. Рабіновича, Ю.М. Старилова, Ю.О. Тихомирова, М.М. Тищенко, Ю.М. Тодики, О.Ф. Фрицького, О.І. Харитонової, Ю.С. Шемшученка, В.К. Шкарупи, О.С. Юніна та інших вчених-правників, саме регулювання правової охорони суспільної моралі через призму міжнародного права розглядалося фрагментарно, стосуючись лише окремих аспектів і не аналізуючи проблему комплексно.

Відтак, **мета статті** полягає у необхідності вивчення норм міжнародного права як важливих регуляторів правовідносин у сфері охорони суспільної моралі, а також визначення шляхів гармонізації національного законодавства до європейських та світових стандартів.

Виклад основного матеріалу. Визначальні засади охорони суспільної моралі сформульовані у нормативних документах міжнародного права. Так, у міжнародних актах існують положення, що встановлюють обмеження свободи слова і висловлення думки в цілях захисту моральності, які не отримали, проте, належного розвитку на цьому рівні регулювання і носять досить загальний характер.

Згідно зі статтею 29 Загальної декларації прав людини 1948 року при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [1].

Стаття 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р., проголошуючи право кожної людини на вільне вираження думки, теж допускає необхідні обмеження законом даного права, якщо вони необхідні для поваги прав і репутації інших осіб, а також для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моралі людей [2].

Конвенція про захист прав людини і основних свобод (Рим, 4 листопада 1950 р.) у статті 10 проголошує свободу вираження поглядів, передбачаючи при цьому, що її здійснення накладає обов'язки і відповідальність і може бути пов'язано з певними формальностями, умовами, обмеженнями або санкціями, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві, в тому числі для охорони моральності [3].

Згідно з пунктом 4 Резолюції № 2 Європейської конференції міністрів з питань політики у сфері засобів масової комунікації «Журналістські свободи і права людини» (Прага, 7-8 грудня 1994 р.), втручання в діяльність засобів масової інформації має бути необхідним у демократичному суспільстві і відповідати нагальній суспільній потребі, бути передбаченим законом та ясно і точно сформульованим.

Однак варто взяти до уваги, що неконкретний характер положень міжнародних актів не завадив Європейському суду з прав людини засновувати на них свої рішення, а державам вживати відповідні норми в національному законодавстві.

Що стосується тематики захисту моральності, психічного здоров'я та психологічного стану споживачів продукції ЗМІ, Інтернету, видавничої діяльності, то в міжнародних правових документах вона розкривається в основному щодо захисту прав дітей.

У 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята Загальна декларація прав людини. В її положеннях, а також в положеннях Міжнародних пактів 1966 р., які стосуються прав людини, визнається, що діти мають право на особливий захист і допомогу. Спеціалізований акт ООН, що стосується тільки прав дітей, – Декларація прав дитини,

був прийнятий Генеральною Асамблеєю 20 листопада 1959 р. В її положеннях визнається, що «дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження», і зазначено, що Декларація приймається «з метою забезпечення дітям щасливе дитинство і користування, на їх власне благо і на благо суспільства, правами і свободами». У ній визначено десять принципів, які повинні визнаватися і дотримуватися в національному законодавстві держав-членів. Однак оскільки специфічною рисою декларації, як правового акту, є загальний характер положень, які в ній містяться, вона не передбачає правових гарантій їх реалізації і вимагає додаткового регулювання.

У 1989 р. була прийнята Конвенція ООН «Про права дитини», стаття 13 якої передбачає встановлення законом обмежень, пов'язаних із захистом моральності при поширенні інформації [4].

Факультативний протокол до Конвенції ООН «Про права дитини» (Нью-Йорк, 25 травня 2000), що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, вимагає від держав-учасників встановлення кримінальної відповідальності за виробництво, розподіл, розповсюдження, імпорт, експорт, продаж або зберігання у вищезазначених цілях дитячої порнографії. Під останньою при цьому розуміється будь-яке зображення будь-якими засобами дитини, яка здійснює реальні або змодельовані відверто сексуальні дії, або будь-яке зображення статевих органів дитини, головним чином в сексуальних цілях [5].

Віденська декларація і програма дій (25 червня 1993 р.) закликає до універсальної ратифікації Конвенції про права дитини та її ефективного використання права на державами-членами шляхом прийняття всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів і максимального виділення для цього наявних ресурсів. У ній також вказується, що слід зміцнити національні та міжнародні механізми і програми захисту і охорони дітей, що піддаються економічній або сексуальній експлуатації, включаючи дитячу порнографію.

Заборони на поширення порнографії та запобігання обігу порнографічних предметів (або матеріалів) присвячені два спеціальних міжнародних акта: Угода щодо припинення порнографічних видань (Париж, 4 травня 1910 р.) [6] та Міжнародна конвенція «Про припинення обігу порнографічних видань та торгівлі ними» (Женева, 12 вересня 1923 р.) [7], а також ціла низка інших міжнародно-правових документів, серед яких: Європейська конвенція про транскордонне телебачення (Страсбург, 1989 р.); Рекомендація NR (89) 7 Комітету міністрів Ради Європи «Про принципи поширення відеозаписів насильницького, жорстокого чи порнографічного змісту» від 27 квітня 1989 р.; Європейська конвенція про сумісне кіновиробництво (Страсбург, 1992 р.); Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (ратифікована Законом від 03.04.2003 р.); Рекомендації Ради Європи «Актуальні проблеми держави і права 371 (далі – РС) щодо експлуатації сексу з метою наживи, порнографії, проституції, торгівлі дітьми і неповнолітніми» (№ R (91) 11, 9 вересня 1991 р.); Рамкове рішення Ради Європейського Союзу (далі – ЄС) «Про боротьбу з дитячою порнографією в мережі Інтернет» (2000 р.); Рамкове рішення Ради ЄС «Про боротьбу із сексуальною експлуатацією дітей і дитячою порнографією» від 22 грудня 2003 р. [8].

Конвенція «Про припинення обігу порнографічних видань та торгівлі ними» визначила такі діяння, що підлягають кримінальному покаранню: виготовлення або зберігання порнографічних предметів з метою їх продажу, поширення чи публічне їх виставлення; ввезення, провезення, вивезення особисто або через іншу особу в вищевказаних цілях зазначених предметів або введення їх іншим шляхом в обіг; торгівля або вчинення з ними операцій, поширення, публічне їх виставлення або ж здача їх в якості професії в прокат; анонсування або оголошення яким би то не було шляхом відомостей про порнографічні предмети з метою заохочення їх обігу або торгівлі ними.

На рівні регіональних міжнародних організацій також існують документи, що закріплюють аналогічні положення. Так, згідно з пунктом 1 статті 20 Конвенції Ради Європи від 12 липня 2007 г. «Про захист дітей від експлуатації та зазіхань сексуального характеру» кожна держава-учасниця зобов'язана криміналізувати будь-які форми виробництва і обороту дитячої порнографії. Під дитячою порнографією розуміється будь-який матеріал, який представляє дитини в реальній або штучно створеній сексуальній ситуації або який демонструє статеві органи дитини в виключно сексуальних цілях (пункт 2 статті 20) [9].

Також існує Рекомендація № R (91) 11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 9 вересня 1991 року про експлуатацію сексу з метою наживи, порнографії, проституції, торгівлі дітьми та неповнолітніми. Вона передбачає наступний комплекс заходів, який рекомендує реалізувати державам-членам, в тому числі як загальні, так і спеціальні заходи (передбачають відповідні санкції залежно від тяжкості порушення, вчиненого тими особами, які беруть участь у виробництві та збуті будь-яких порнографічних матеріалів, в яких фігурують діти) [10].

Згідно зі статтею 6 Загальних принципів реклами і маркетингу в Інтернеті Міжнародної торгової палати 1998 р. рекламодавці і маркетингові служби, що пропонують в режимі онлайн товари або послуги для дітей, повинні: не використовувати природну дитячу довірливість або відсутність досвіду у молодих людей і не випробувати їх почуття лояльності; не включати будь-який зміст, який мав би завдати шкоди дітям; ідентифікувати матеріали, призначені тільки для дорослих, і т.д.

В сфері телебачення, кінематографа і відеозаписів міжнародні правові документи з метою захисту моральності встановлюють спеціальні обмеження. Наприклад, прийнята в рамках Ради Європи Конвенція від 5 травня 1989 р. «Про транскордонне телебачення» встановлює, що «всі елементи програм, їх уявлення і зміст повинні забезпечувати повагу до гідності людської особи та основні права інших людей» і, зокрема, не повинні «бути непристойними і особливо містити порнографію», а також «неправомірно пропагувати насильство чи розпалювати расову ненависть». У документі підкреслюється, що «всі програми, які можуть завдати шкоди фізичному, психічному чи моральному розвитку дітей та підлітків, не повинні транслюватися в той період часу, коли вони можуть їх дивитися». А згідно з пунктом 3 статті 11 зазначеної Конвенції, реклама, адресована дітям, не повинна завдавати шкоди їх інтересам і зобов'язана враховувати їх особливу сприйнятливність.

Затверджена Європейським парламентом і Радою ЄС в розвиток зазначеної конвенції Директива від 3 жовтня 1989 р. містить спеціальну главу «Захист неповнолітніх і громадського порядку». У ній встановлюється, що держави-члени «вдаються до відповідних заходів для забезпечення того, щоб передачі телемовників, які перебувають під їх юрисдикцією, не включали програми, які можуть завдати серйозної шкоди фізичному, духовному і моральному розвитку неповнолітніх, особливо програми, що містять порнографію або безпричинне насильство» [11].

У статті 22 Директиви державам-членам пропонується вжити заходів «щодо полегшення контролю, здійснюваного батьками або опікунами, над програмами, які можуть дивитися неповнолітні». Для цих цілей бажано встановлення «вимог для нових моделей телевізорів, які передбачають наявність спеціального блоку, що надає можливість батькам або опікунам відфільтрувати деякі програми», а також «встановлення відповідних рейтингових систем». Під останніми маються на увазі системи вікової класифікації інформаційної продукції [11].

Документ Європейського парламенту від 14 травня 1998 р. «Рекомендовані заходи захисту неповнолітніх та людської гідності в аудіовізуальних та інформаційних службах» вказує на необхідність застосування коду доступу і фільтра програм для батьків.

Керівні принципи ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи), прийняті Генеральною асамблеєю 14 грудня 1990 року, орієнтують держави на заохочення засобів масової інформації і телебачення загалом, і кінематографію зокрема до зведення до мінімуму показу матеріалів, пов'язаних з порнографією, наркотиками і насильством. Вони також вимагають зображати насильство та експлуатацію, негативно уникаючи показу дітей, жінок і особистих відносин у принижуючих гідність формі (принцип 43). Ер-Рядські керівні принципи вказують на те, що засоби масової інформації повинні усвідомлювати свою величезну суспільну роль і відповідальність, а також той вплив, який вони часом надають, поширюючи інформацію про зловживання молоддю наркотиками і алкоголем. Вони повинні використовувати свої можливості для попередження зловживання наркотиками, передаючи відповідну інформацію на основі збалансованого підходу (принцип 44).

Міжнародно-правові акти рекомендаційного характеру закріплюють правомочність конкретних заходів захисту дітей від шкідливої інформації. Це, зокрема, Модельний Закон СНД «Про основні гарантії прав дитини в державі» (стаття 15) [12], Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи від 22 квітня 1989 р № R (87) 7 щодо принципів поширення відеозаписів, що містять насильство, жорстокість або мають порнографічний зміст [13], Рекоменда-

ція Комітету Міністрів Ради Європи від 30 жовтня 1997 р. № R (97) 19 про демонстрації насильства в електронних засобах масової інформації [14] та Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи 2001 р. «Про захист дітей від сексуальної експлуатації» [15].

Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (89) 7 державам-членам «Про засади поширення відеозаписів, що містять насильство, жорстокість або порнографію» (прийнята Комітетом Міністрів 22 квітня 1989 року на 425-му засіданні представників міністрів) вказує на необхідність вироблення способів обмеження доступу дітей та підлітків до демонстрації насильства в засобах масової інформації, коли існує можливість заподіяння шкоди їх подальшого фізичному, психічному чи моральному розвитку. Згідно зі статтею 1 Рекомендації держави-члени повинні заохочувати створення систем саморегулювання, або створювати систему класифікації відеопрограм і контролю над ними, використовуючи експертне співтовариство або державні органи, або створювати системи, які поєднують саморегулювання з класифікаційними і контрольними системами, або будь-якими іншими системами, сумісними з національним законодавством. Стаття 2 вказує, що слід заохочувати кодекси професійної поведінки журналістів.

Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи від 22 квітня 1989 р. № R (87) 7 щодо принципів поширення відеозаписів, що містять насильство, жорстокість або мають порнографічний зміст, пропонує державам-членам проаналізувати ефективність застосування кримінальних покарань щодо правопорушень у сфері виробництва і розповсюдження таких відеозаписів.

Отже, в теперішній час про міжнародно-правові стандарти охорони суспільної моралі можна говорити, принаймні у двох аспектах: у широкому – як про сукупність вимог світової спільноти, відображених в джерелах міжнародного права і документах авторитетних міжнародних установ та організацій, щодо забезпечення моральних основ суспільства, а також вузькому – як про систему міжнародно-правових принципів і норм, що містять обов'язкові для держав приписи щодо можливостей застосування заходів примусу до їх порушників. У першому випадку акцент робиться на юридичній силі відповідних стандартів, тоді як у другому – на необхідності застосування відповідних охоронних засобів уповноваженими суб'єктами.

Висновок. Таким чином, в міжнародно-правових документах передбачається можливість обмеження свободи слова, в тому числі з метою захисту моральності, і містяться рекомендації (вимоги) до держав-учасниць щодо вжиття заходів із захисту моральності, психічного здоров'я та психологічного стану споживачів особливо щодо матеріалів, які містять порнографію або насильство. Однак в основному вони спрямовані на вирішення проблеми незахищеності неповнолітніх від поширення продукції засобів масової інформації, що надає негативний вплив на їх психічний стан і завдає шкоди їх моральному розвитку. Особливі обмеження в зв'язку з цим в міжнародних актах встановлюються в сфері телебачення, кінематографа і відеозаписів.

Враховуючи той геополітичний та ментально-ціннісний контекст, у який привносяться міжнародні стандарти (представлений системою формальних та неформальних інститутів – традиції, культура, право), об'єктивно необхідним є коригування даних норм відповідно до специфіки інституційного середовища. Особливо це стосується України, що перебуває у стані інституційної трансформації. Зазначене унеможливує формування універсальної системи охорони суспільної моралі, проте вказує на необхідність: 1) визнання чи укладання Україною міжнародно-правових актів глобального, регіонального та двостороннього характеру, присвячених охороні суспільної моралі, внаслідок чого вони будуть визнані частиною національного законодавства; 2) адаптації національного законодавства до законодавства ЄС; 3) використання позитивного досвіду правового регулювання в досліджуваній галузі, що напрацьований окремими іноземними державами.

Бібліографічні посилання

1. Всеобщая декларация прав человека : принята и провозглашена в резолюции 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 года. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. : ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
3. Конвенція про захист прав людини і основних свобод (Рим, 4 листопада 1950 р.) ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Конвенція ООН «Про права дитини» від 20 листопада 1989 р. ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27 лютого 1991 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021

5. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : ратифіковано із заявою Законом № 1845-IV від 23.06.2004. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795

6. Соглашение относительно пресечения обращения порнографических изданий (Париж, 4 мая 1910 года). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_591

7. Международная конвенция о пресечении обращения порнографических изданий и торговли ими (Женева, 12 сентября 1923 года). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_592

8. Рябчинська О.П. Кримінально-правова політика України щодо дотримання міжнародно-правових стандартів захисту прав дітей // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська нац. юрид. акад. О. : Юрид. літ., 2010. Вип. 55. С. 369-374.

9. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Закон України від 20 червня 2012 року // Відомості Верховної Ради. 2013. № 19-20. Ст. 180.

10. Рекомендация N R(91)11 Комитета министров государствам-членам относительно эксплуатации секса в целях живых, порнографии, проституции, торговли детьми и несовершеннолетними (9 сентября 1991 года). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_046

11. Директива Совета Европейского Союза 89/552/ЕЕС о координации определенных положений, установленных законодательно, регулятивно либо административно странами-участниками (Европейской Конвенции о трансграничном телевидении) в области осуществления телевизионного вещания (в редакции Директивы 97/36/ЕС Европейского Парламента и Совета от 19 июня 1997 года) 3 октября 1989 года. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_446

12. Об основных гарантиях прав ребенка в государстве : Модельный закон СНГ Принят на тридцать третьем пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств - участников СНГ постановлением № 33-11 от 3 декабря 2009 года. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=29908

13. Рекомендация N R (89) 7 Комітету міністрів Ради Європи «Про принципи поширення відеозаписів насильницького, жорстокого чи порнографічного змісту» : Ухвалено Комітетом міністрів на 425-му засіданні заступників міністрів від 27 квітня 1989 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_723/print

14. Рекомендация № R (97) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про показ насильства електронними ЗМІ» : ухвалено Комітетом міністрів на 607-му засіданні заступників міністрів від 30 жовтня 1997 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_735

15. Рекомендация № R (97) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про показ насильства електронними ЗМІ». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_735

Надійшла до редакції 26.09.2018

SUMMARY

Zakharova O.V. International standards and their impact on the legal protection of public morality in Ukraine. The article deals with characterization of the norms of international law as important regulators of legal relations in the field of protection of public morality, as well as the definition of ways to harmonize national legislation with European and world standards. Their values and peculiarities among other sources of regulation of principles of public morality are revealed.

It is proposed to consider the international legal standards for the protection of public morality in two aspects: in the broad - as a set of requirements of the world community, reflected in the sources of international law and documents of authoritative international institutions and organizations, to ensure the moral foundations of society, as well as the narrow - as a system of international -legal principles and norms containing mandatory regulations for states regarding the possibilities of applying coercive measures to their offenders. In the first case, the emphasis is on the legal force of the relevant standards, while in the second case, the need for the use of appropriate safeguards by authorized agents.

It is proved that international legal documents provide for the possibility of restricting freedom of speech, including for the purpose of protecting morality, and contains recommendations (requirements) to States Parties regarding measures to protect the morals, mental health and psychological state of consumers, especially with regard to materials that contain pornography or violence. However, they are mainly aimed at solving the problem of vulnerability of minors from the distribution of media products, which adversely affects their mental state and damages their moral development. Special restrictions in this regard in international acts are established in the field of television, cinema and video.

Given the geopolitical and mental-value context in which international standards are introduced (represented by a system of formal and informal institutions - traditions, culture, law), it is objectively necessary to adjust these norms to the specifics of the institutional environment. This is especially true of Ukraine, which is in a state of institutional transformation. This makes it impossible to form a universal system for the protection of public morality, but points to the need: 1) the recognition or conclusion by Ukraine of international legal acts of global, regional and bilateral nature devoted to the protection of public morality, which will, therefore, be recognized as part of national legislation; 2) adaptation of national legislation to EU legislation; 3) the use of the positive experience of legal regulation in the investigated field, developed by individual foreign states.

The ways of harmonization of the current legislation of Ukraine with the European and world standards of moral and ethical development of society are determined.

Key words: *morality, social morality, legal protection, legislation, public law support, norms of international law, legal relations, sources of regulation.*

УДК 351.741:342.951(477)

Михайлов В.О. ©

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-88-93

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ РЕЖИМУ ЗАКОННОСТІ І ДИСЦИПЛІНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Простежено зміни законодавства та правової практики щодо забезпечення законності і дисципліни в діяльності поліцейських підрозділів на різних історичних етапах. Аналіз напрацювань минулих поколінь дав можливість окреслити чинники, що сприяли ускладненню корупціогенної ситуації в даному правоохоронному відомстві. Виділено причини, які негативно впливають на стан дотримання законності в діяльності патрульної поліції. Виділено чотири періоди розвитку законодавства України у сфері підтримання режиму законності в діяльності патрульної поліції, кожен з яких піддано детальному науковому аналізу.

Ключові слова: законність, дисципліна, патрульна поліція, історико-правовий аналіз, порушення прав, причини порушень законності, історичний період.

Постановка проблеми. Дії посадових осіб, у тому числі Національної поліції, повинні здійснюватися лише виключно в межах закону, на підставі та на виконання закону. Без цього неминучі суб'єктивізм і дилетантство, стихійність, анархія, беззаконня і свавілля. Однак сфера застосування законності не вичерпується її впливом на процес реалізації правових норм. Законність впливає на всю систему (механізм) правового регулювання, забезпечуючи її реальність і ефективність. Режим законності – необхідна умова існування правопорядку, який характеризує суспільні відносини з точки зору їх системності, впорядкованості, яка настає в результаті реалізації правових норм відповідно до вимог режиму законності.

Вивчення літератури і юридичної практики показує, що на сьогоднішній день навіть спроба дати однозначне, змістовне і чітке визначення законності та дисципліни здається досить складним завданням. По-перше, тому що питання законності та дисципліни переважно розглядалися на загальному правовому рівні, в рамках теорії держави і права, без урахування специфіки конкретних суб'єктів правоохоронної діяльності. По-друге, складність самих явищ законності і дисципліни, як суспільно-політичного феномена, їх численні взаємозв'язки з іншими елементами суспільно-правової надбудови і різноманітність підходів до вивчення законності призвели до деякого різночитання в їх тлумаченні. Як у науковій, так і в навчальній юридичній літературі поки немає єдиної дефініції законності, що відображає єдність поглядів на її зміст.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Попри те, що питання забезпечення законності і дисципліни в діяльності поліцейських підрозділів неодноразово ставали предметом наукових досліджень вчених різних періодів, насамперед вчених-адміністративістів, а саме В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, В.М. Бевзенка, О.І. Безпалової, Ю.П. Битяка, В.В. Галуцька, В.М. Гарашука, Т.О. Гуржія, Р.А. Калужного, О.Ф. Кобзаря, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, С.Ф. Константінова, О.В. Кузьменко, М.В. Лошицького, Р.С. Мельника, Т.П. Мінки, С.О. Мосьондза, О.М. Музичука, В.Я. Настюка, В.І. Олефіра, О.І. Остапенка, Д.В. Приймаченка, А.О. Собакаря, М.М. Тищенко, О.І. Харитонової, О.С. Юніна та ін., в сучасній правничій науці проблематику ефективності діяльності новоствореної патрульної поліції, в тому числі дотримання її працівниками принципу законності, відбито доволі фрагментарно та епізодично.

Тому публікацією власної розвідки маємо на меті простежити зміни законодавства та правової практики щодо забезпечення законності і дисципліни в діяльності поліцейських підрозділів на різних історичних етапах.

Виклад основного матеріалу. Отже, питання дотримання законності й дисциплі-

ни в діяльності поліції були завжди актуальними, адже законність виступає як складне і багатопланове соціальне явище, яке має вплив на найширший спектр суспільних відносин економічного, політичного, ідеологічного, соціально-культурного та іншого характеру [1, с. 45-48].

Водночас на початковому етапі державотворення законності та дисципліни в правоохоронній системі не приділялося достатньо уваги, хоча, перебуваючи у складі Російської імперії, українські землі були під впливом царату, який вживав певні заходи для впливу на чиновників, для зменшення бюрократичної тяганини та корупції. Варто зазначити, що безпосереднє формування поліцейських органів та виникнення «регулярної» поліції більшість дослідників відносять до 25 травня 1718 року, коли була заснована посада генерал-поліцмейстера, якому була підпорядкована головна поліцмейстерська канцелярія [2, с. 12].

Одним з перших документів, які свідчать про те, що стан дисципліни в правоохоронних органах стає предметом серйозного вивчення, є указ Миколи I від 3 липня 1826 року про створення III відділення Власної Його Імператорської Величності канцелярії, яке було першим органом, на який покладалася функція нагляду за діяльністю апарату державного управління, в тому числі і місцевого адміністративно-поліцейського апарату. Виконавчою структурою III відділення був корпус жандармів, про що в Указі, хоча і не було сказано прямо, але було закріплено у відповідних секретних інструкціях для жандармських офіцерів. Корпус жандармів, входячи до складу МВС, підпорядковувався одночасно і військовому відомству, але глава його доповідав про стан справ особисто імператору, що спочатку визначало незалежний статус жандармів. З цієї причини рапорти жандармських офіцерів відрізнялися об'єктивністю, неупередженістю і послужили причиною багатьох зіткнень між керівництвом поліцейської і жандармської служб. Звіти начальників жандармських губернських управлінь, які прямували кожні 6 місяців, свідчили перш за все про те, що поліція не тільки постійно бере хабарі, а й просто встановлює систему поборів з підвладних їм жителів [3].

За законодавством початку XIX ст. за порушення своїх посадових обов'язків та скоєння протиправних вчинків передбачалася юридична відповідальність. Зокрема, кримінальна наступала при скоєнні поліцейським злочину. Ті, хто вчинили посадові злочини, підлягали звільненню зі служби на основі судового вироку із забороною подальшої роботи. Крім цього, за скоєння посадових злочинів передбачалися і такі види покарання як «відсторонення від посади», «звільнення з посади», що не давало можливості їм протягом трьох років поступати на державну службу.

У 1831 році Державна рада ввела такі стягнення, як догана та сувора догана. Остання оголошувалася за порушення термінів виконання завдань вищого керівництва, за необґрунтоване порушення строків надання звітів та термінових донесень. За три суворих та шість простих доган, отриманих поліцейськими протягом року, при скоєнні нового дисциплінарного проступку вони могли бути передані суду, який за умови обґрунтованості накладення дисциплінарних стягнень, приймав рішення про відрахування із службового стажу від півроку до року вислуги залежно від ступеня шкідливості скоєного проступку [2, с. 88].

До цього періоду відносяться перші спроби зміцнення службової дисципліни шляхом підвищення професійної підготовки поліцейських. У 1838 р. для поліпшення діяльності поліції на службу були запрошені випускники училища правознавства – одного з кращих навчальних закладів того часу. Унтер-офіцерам, які мали бездоганний послужний список, надавалося право з двох спроб скласти іспити для отримання звання чиновника 14-го класу.

Наступні кроки держави в частині укріплення законності в діяльності адміністративних органів, включаючи питання регулювання і поліцейських арештів, були вжиті в середині XIX ст., після того як було систематизовано кримінальне, кримінально-процесуальне та адміністративне законодавство. Так, в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. у ст. 479 вказувалося, що «если чиновники градской или земской полиции, взявшие кого-либо под стражу, не донесут о том начальству поставлено им в обязанность, первые в течение одних суток, а последние в течение недели, или по крайней мере с первой затем почтою, то они подвергаются вычету от трех до шести месяцев из времени службы, а в третий раз удаляются с должности» [4].

Однак зазначені норми про кримінальну відповідальність за неправильний арешт практично не діяли в силу недостатньої їх юридичної розробленості і співвідношення з

реальністю. В цілому ж питання про притягнення поліцейських до кримінальної або адміністративної відповідальності за порушення законності в правоохоронній сфері регулювалися досить суперечливо, про що свідчить безліч відповідних узаконень, які часто не стикувалися між собою. Так, спеціальні норми про відповідальність за неправильний арешт, позбавлення особистої свободи довше визначеного терміну, жорстке поводження з арештантами, що містилися в тому самому Уложенні про покарання кримінальні та виправні (ст. 480-482), могли бути застосовні тільки на розсуд начальників поліцейських-порушників, зокрема, вказувалося, що «все чиновники и служители земской полиции подлежат, за преступления их, суду гражданскому, хотя бы они имели военные чины, кроме случаев, о коих существуют особенные в сем отношении постановления, или же последуют особые Высочайшие повеления». От саме по відношенню до поліцейських існували «особливі постанови», в одній з них вказується, зокрема: «чиновники Земского Суда, замеченные Уездным Судом или Уголовною Палатою, при ревизии произведенных ими следствий, в упущениях и беспорядках, а тем более в злоупотреблениях, подвергаются, по распоряжением Губернского Правления, исправительным мерам взыскания, или, смотря по важности вины, предаются суду на основании законов» [4].

Згідно з Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 р. за проступки, які «порушують обов'язок служби», накладалися такі стягнення: звільнення зі служби; відсторонення від посади; відрахування із часу служби; переміщення з вищої на нижчу посаду; догана; сувора догана із занесенням у послужний список; арешт від 7 днів до 3 місяців; покарання розгами від 15 до 30 ударів; відрахування від заробітної плати або штраф; зауваження [5, с. 297-300; 2, с. 89].

Проведена міністерством у 1847 р. внутрішня ревизія в 27 губерніях показала, що зловживання в поліції, які досягли державних розмірів, загрожують їй подальшому функціонуванню і вимагають негайного реформування поліцейських підрозділів. Саме з цього моменту ми можемо говорити про постійну діяльність держави в питаннях зміцнення службової дисципліни і законності органів внутрішніх справ. Після військової реформи 1874 р., яка скасувала рекрутський набір, в поліції з 1880 р. було введено вільний найм за контрактом через проходження вступних випробувань. Для того щоб зробити службу по найму більш привабливою, були збільшені розміри платні, засновані пенсії, нагороди за вислугу років, спеціальні пільги. При цьому, однак, звужилися функції поліції: проведення слідства передавалося в компетенцію судових слідчих, господарські справи і питання благоустрою переходили у відання міської думи. Значно розширився низовий апарат поліції за рахунок введення посад дільничних урядників і поліцейського резерву в повітах. У містах було збільшено число околоточних наглядачів, а в обов'язку двірників, як допоміжної ланки, тепер входила допомога поліції. Найбільш важливою для зміцнення законності в діяльності органів внутрішніх справ була розробка жорсткої правової регламентації службової діяльності судових і поліцейських посадових осіб [3].

Прийнятий Сенатом 7 липня 1849 року указ «Про порядок накладення адміністративних стягнень за прогалини по службі» залишив види покарань практично без змін. Накладення дисциплінарних стягнень на працівників поліції відбувалося і на просуванні їх по службі. Незважаючи на вживані заходи, стан дисципліни і законності серед поліцейських оцінювався суспільством як незадовільний, на що відповідно впливало: неякісний відбір на службу, низьке грошове утримання, слабкий професіоналізм, традиційна неprestижність професії тощо [6, с. 86].

27 березня 1859 р. для підготовки докладних проектів на підставі затверджених імператором Головних начал при Міністерстві внутрішніх справ була створена комісія про повітові установи під головуванням М.О. Мілютина. У матеріалах цієї комісії були докладно викладені недоліки місцевих поліцейських органів, а саме: 1) незадовільний стан поліції, котрий зумовлювався тим, що земські справники, які обиралися дворянськими зборами, не мали відповідної професійної підготовки і, крім того, охороняли інтереси дворян на шкоду інтересам інших станів; станові пристави, які призначалися на посади губернатором, не підпорядковувалися земському суду та перетворилися у самостійних «правителів» своїх станів; 2) покладення на поліцію господарчо-розпорядчих справ породжувало низку зловживань з боку поліцейських чиновників; 3) незадовільний стан судово-поліцейських справ; 4) вельми велике і невизначене коло обов'язків поліції; 5) надзвичайно великі розміри листування, що зумовлювалося численними формальностями діловодства; 6) формальна відповідальність чинів поліції за незаконні дії; 7) незадовільна плата поліцейським, що призводило до повсюдного хабарництва в органах по-

ліції (наприклад, в 1860 р. поліцейські чини отримували на рік сріблом: земський справник – 422 крб., дворянський засідатель – 280 крб., становий пристав – 280 крб., городничі або поліцеймейстери – 280 крб., поліцейські пристави – 57 крб., квартальні наглядачі – 36 крб.); 8) формальне розмежування територіальних меж відання міської та повітової поліції [7, с. 318-320].

За посадові злочини урядники віддавалися до суду губернським правлінням [8, с. 672, 675]. За невиконання або повільність при виконанні наказів начальства, за недбале ставлення до службових обов'язків, а також за невиконання інструкцій станові пристави мали право робити урядникам догани і зауваження, а повітові справники, крім того: 1) робити відрахування з плати урядників; 2) піддавати їх арешту на термін не більше 7 днів [9, с. 118].

Серйозна увага приділялася відповідальності чинів поліції за порушення службової дисципліни і зловживання по службі. Для їх припинення застосовувалися суворі заходи як дисциплінарного впливу, так і судового (кримінального) переслідування. Незважаючи на це, стан дисципліни серед чинів поліції не відповідав вимогам, а масові порушення законності з їх боку викликали негативну реакцію широких верств населення [10].

Низьке грошове забезпечення поліції на початку ХХ ст. призводило до того, що її практична діяльність межувала із свавіллям та беззаконням. Відшукані в архівних фондах документи свідчать про те, що зловживання з боку поліцейських чинів мали систематичний характер. Так, 30 квітня 1900 р. у с. Нижньодніпровську Катеринославської губернії відбувся виступ населення внаслідок заподіювання городовим Луговим смертельних побоїв селянину с. Михайлівки Чорному. Проти Лугового була порушена кримінальна справа [11; 12, с. 134].

Незважаючи на постійні заходи щодо зміцнення серед поліцейських дисципліни та законності, зловживання владою та недбале ставлення до своїх обов'язків у поліції українських земель, що входили до складу Російської імперії, мали систематичний характер. Не можна не погодитися з думкою О.О. Самойленко про те, що безперервне збільшення штатів поліції не призвело до зниження рівня злочинності у суспільстві та поліпшення розкриття злочинів [13, с. 85-86].

Наступний період підвищення рівня законності та дисципліни в діяльності поліції пов'язаний із новою владою та створенням правоохоронного відомства нового формату. Фактично з моменту створення радянської міліції робота її співробітників характеризувалася свавіллям, поборами, посадовими і загальнокримінальними злочинами. Ще у 1924 році ЦВК і РНК СРСР заборонили органам міліції проводити різного роду «добровільні збори і пожертвування», що перетворилися в ряді місць у відверті насильницькі побори. У 1925 р. НКВС СРСР зажадав припинити практику встановлення незаконних обкладань населення. Не знаходила розуміння у населення практика необґрунтованих затримань та ізоляції громадян. До 1938 року вона набула такого поширеного характеру, що викликала видання спеціального наказу НКВС СРСР «Про незаконні заходи і затримання громадян» [14, с. 14-15].

Не менш поширеною була і практика зловживань співробітниками міліції своїм посадовим становищем, у тому числі незаконна, за хабарі, прописка громадян і видача їм паспортів, торгівля вилученою у злочинців зброєю. Тільки у 1935 р. до кримінальної відповідальності було притягнуто майже 14 тис. співробітників, що спонукало Головне управління міліції видати наказ № 37 «Про усунення наявних недоліків по боротьбі зі злочинністю серед працівників міліції» [14, с. 14-15].

Укриття злочинів від обліку, грубі порушення законності і службової дисципліни, численні факти вчинення співробітниками міліції кримінальних злочинів, незважаючи на вжиті заходи, не скорочувалися і в наступні роки. У 1983 р. МВС СРСР навіть було змушене видати Звернення колегії МВС СРСР до співробітників органів внутрішніх справ, головним лейтмотивом якого став заклик «навести лад у власному будинку» [14, с. 14-15].

Із здобуттям Україною незалежності розв'язання проблем забезпечення режиму законності та дисципліни в діяльності поліцейських підрозділів не втратило актуальності, а, навпаки, вимагало продовження вжиття рішучих заходів. Маючи яскраво виражений публічний характер, діяльність української поліції переважно ототожнюється з діями державної влади, оцінюючи відповідність цих дій закону, громадяни визначають, наскільки держава забезпечує їх права і свободи.

Варто зазначити, що практику забезпечення дисципліни та законності в діяльності названого вище правоохоронного відомства у період незалежності можна сміливо поділити на два етапи: 1) з 1991 до 2015 року – час існування української міліції; 2) з 2015 року й дотепер – пов'язано із створенням Національної поліції як принципово нової правоохоронної структури європейського зразка.

Найбільшу кількість керівних документів було прийнято на першому етапі, хоча суттєвого поліпшення стану законності та дисципліни в діяльності тодішньої міліції не відбулося. Зокрема, було прийнято величезну кількість нормативно-правових актів різної юридичної сили, кожен з яких декларативно (на паперах) проголошував вихідні постулати відомчої політики дотримання прав людини в діяльності міліції та окреслював необхідні заходи. Водночас більшість з них так і залишилися не реалізованими.

Одними із перших після проголошення незалежності були прийняті Інструкція про порядок проведення службових розслідувань в органах внутрішніх справ України, затверджена наказом МВС України від 6 грудня 1991 р. № 552, та Інструкція про організацію комплексного інспектування і контрольних перевірок ГУВС, УВС, УВСТ МВС України, затверджена наказом МВС України від 2 липня 1993 р. № 389. Надалі слід назвати такі: Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України, Етичний кодекс працівника органів внутрішніх справ України, Закон України від 5 жовтня 1995 р. «Про боротьбу з корупцією», Розпорядження Президента України від 26 березня 2002 року «Про заходи щодо зміцнення дисципліни та удосконалення кадрової роботи у правоохоронних органах», Комплексна програма удосконалення роботи з кадрами та підвищення авторитету міліції на 1999–2005 рр., Комплексна програма кадрової політики в органах та підрозділах внутрішніх справ та забезпечення законності і дисципліни на 2001–2005 роки, накази МВС України від 16.03.2007 № 81 «Про заходи щодо зміцнення дисципліни і законності в органах внутрішніх справ та попередження надзвичайних подій, пов'язаних із загибеллю й травмуванням особового складу», від 15.05.2007 № 157 «Про додаткові заходи щодо дотримання працівниками органів внутрішніх справ принципів законності, забезпечення прав і свобод громадян», від 12.03.2013 року № 230 «Про затвердження Інструкції про порядок проведення службових розслідувань в ОВС України», а також велика кількість рішень Колегії МВС України.

Створення Національної поліції викликало необхідність так само забезпечити режим законності та дисципліни в діяльності новоствореної служби, у зв'язку з чим було видано накази МВС України від 17.11.2015 року № 1465 «Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських», від 25.12.2015 року № 1631 «Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських», від 09.11.2016 року № 1179 «Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських», від 30.01.2017 року № 67 «Про затвердження Інструкції з організації та проведення перевірок службової діяльності органів (підрозділів) Національної поліції», наказ Національної поліції України від 23.09.2016 № 920 «Про заходи щодо укріплення службової дисципліни в органах та підрозділах Національної поліції України» тощо.

Починаючи з 1991 р. керівництво національної міліції (поліції) приділяло суттєву увагу зміцненню дисципліни й законності серед особового складу, підтвердженням тому є значне розмаїття керівних та програмно-цільових документів. Проте суттєвого покращення стану законності й дисципліни в діяльності поліцейських підрозділів не відбулося.

Висновок. Таким чином, проведені дослідження свідчать про те, що законність та дисципліна завжди були керівними принципами поліцейської діяльності. Проте, маючи тривалу історію становлення та розвитку, діяльність міліції (поліції) не завжди відповідала світовим стандартам дотримання прав людини і громадянина, що залежало від багатьох політичних, економічних, соціальних та інших чинників, які в сукупності дають можливість виділити декілька умовних періодів, зокрема: 1) перший період («початковий») – від зародження перших адміністративно-поліцейських структур Київської Русі до початку XIX ст.; 2) другий період – початок XIX ст. – 1917 (1918) рр.); 3) третій період («радянської влади») – від 1917 р. до здобуття незалежності Україною у 1991 році; 4) четвертий період («сучасний») – від початку існування незалежної України (1991 р.) дотепер, який умовно поділено на два етапи: а) з 1991 до 2015 року – час існування української міліції; б) з 2015 року й дотепер – створення Національної поліції як принципово нової правоохоронної структури європейського зразка.

Бібліографічні посилання

1. Радько Т.Н., Казаков В.Н. Законность и ее грани. *Современное право*. 2003. № 3. С. 45-48.
2. Бойкеева С.Е. Кадровое обеспечение полицейских органов в Российской империи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. С.-Петербург, 2001. 205 с.
3. Органы внутренних дел дореволюционного периода: становление принципов законности. URL: http://pidruchniki.com/1821100157080/pravo/organy_vnutrennih_del_dorevolutsionnogo_perioda_stanovlenie_principov_zakonnosti.
4. Упоров И.В. Обеспечение законности при производстве полицейского ареста в Российской империи XVIII – первой половине XIX вв. *Электронный научный журнал*. 2016. № 1. С. 454-458. URL: http://co2b.ru/docs/enj_2016.01.454.pdf.
5. Российское законодательство X–XX веков. В 9 т. Т. 6. Законодательство первой половины XIX века. Москва, 1988. 431 с.
6. Костылев А.О. Организационно-правовые аспекты работы с кадрами полиции и жандармерии Российской империи (1880–1917 гг.): дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2000. 200 с.
7. Градовский А.Д. Начало русского государственного права. В 15 т. С.-Петербург: Тип. Стасюлевича, 1904. Т. 9. CLXXVI. С. 318-320.
8. Общее учреждение губернское. *Свод законов Российской империи*. В XVI т. С.-Петербург, 1892. Т. II. Ч. 1. С. 672, 675.
9. Инструкция полицейским урядникам 28 июля 1887 г. // Арефа Н.И. Права и обязанности полицейских урядников, стражников, приставов и прочих чинов городской и уездной полиции. С.-Петербург, 1891. С. 97-118.
10. Любар М.Г. Кадрове забезпечення органів загальної та політичної поліції Російської імперії у кінці XVIII – на початку XX ст.: історико-правове дослідження (на матеріалах українських губерній): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2004. 214 с.
11. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. 11 (канцелярія катеринославського губернатора). Оп. 1. Спр. 353/335. Спр. 353/335. Арк. 1.
12. Холод Ю.А. Загальна поліція Російської імперії в Україні в 1862–1905 рр.: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2002. 209 с.
13. Самойленко Е.А. Киевская городская полиция в середине XIX – начале XX вв. Киев: София, 2000. 187 с.
14. Киричек Е.В. Обеспечение прав человека и законности в деятельности органов внутренних дел. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2009. № 2. С. 14-22.

Надійшла до редакції 10.07.2018

SUMMARY

Mykhaylov V.O. Historical and legal aspects of formation regime of legality and discipline in the police of Ukraine. The article traces the changes in legislation and legal practice to ensure the legality and discipline of police units at various historical stages. The analysis of the past generations has made it possible to outline the factors contributing to the complication of the corruption situation in this law enforcement agency. The reasons, which adversely affect the state of observance of legality in the activity of the patrol police, are highlighted. The study showed that legality and discipline have always been guiding principles for policing. However, having a long history of the formation and development of the activities of the police (police) did not always meet the international standards of human and civil rights, which depended on many political, economic, social and other factors, which together give the opportunity to distinguish several conditional periods, in particular: 1) the first period ("the initial" - from the birth of the first administrative-police structures of Kievan Rus to the beginning of the XIX century. At the initial stage of state creation of law and discipline in the law-enforcement system not It was enough attention, although being part of the Russian Empire, the Ukrainian lands were under the influence of the tsarist, who had taken certain measures to influence the officials, in order to reduce bureaucratic delusions and corruption. By the law of the beginning of the XIX century, for the violation of their official duties and the commission of unlawful acts, it was anticipated Legal responsibility: prior to this period, the first attempts to strengthen the service discipline by increasing the professional training of the police); 2) the second period (the beginning of the XIX century - until 1917 (1918).); 3) the third period ("Soviet power" - from 1917 until Ukraine became independent in 1991); 4) the fourth period ("modern" - from the beginning of the existence of independent Ukraine (1991) till now), which is conditionally divided into two stages: a) from 1991 to 2015 - the time of the existence of the Ukrainian militia; b) from 2015 until now - due to the creation of the National Police as a fundamentally new law-enforcement structure of the European model. With the advent of Ukraine's independence, solving the problem of ensuring the rule of law and discipline in the activities of police units has not lost its relevance, but on the contrary demanded the continuation of taking decisive action. Having a pronounced public character, the activities of the Ukrainian police are generally identified with the actions of the state authorities, assessing the compliance of these acts with the law, citizens determine how much the state ensures their rights and freedoms.

Key words: *legality, discipline, patrol police, historical and legal analysis, violation of rights, causes of violations of legality, historical period.*

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ПОНЯТТЯ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Проаналізовано функціонування банківської системи України, її стан, перспективи розвитку та актуальні загрози. Здійснено аналіз вітчизняних нормативно-правових актів, де вживається термін «критична інфраструктура» та «критична інфраструктура банківської системи України». На основі аналізу зроблено висновок про їх недостатнє системне вживання. Запропоновано авторське бачення поняття «критична інфраструктура банківської системи України», а також критерії оцінки об'єктів банківської системи України, котрі доцільно віднести до критично важливих.

Ключові слова. Критична інфраструктура, банківська система України, електронна платіжна система, критична інфраструктура банківської системи України, державна безпека, міжнародний досвід.

Постановка проблеми. Глобальні трансформаційні процеси, що супроводжуються зміною геополітичних конфігурацій, світові економічні кризи, природні й техногенні катастрофи, збройні конфлікти, терористичні акти, тяжкі злочини, вчинені злочинними організаціями або окремими особами, акти піратства на морі зумовлюють необхідність ефективного розподілу сил та ресурсів країни. Адже в результаті цих дій жертвами стає велика кількість людей, а життєво важливим для існування держав системам, об'єктам і ресурсам завдається серйозна шкода.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Конституцією, Україна не інтегрована у жодну воєнно-політичну структуру, тому у разі виникнення надзвичайних ситуацій, зумовлених природним або андрогенним факторами, агресії з боку інших країн тощо запорукою суверенного існування країни є лише її власні сили та ресурси.

У більшості високорозвинених країн світу для забезпечення нормального функціонування об'єктів, пошкодження, втрата або мінімальне порушення повсякденного режиму роботи яких призведе до значних негативних наслідків для національної безпеки, розроблено термін «критична інфраструктура» (далі – КІ). До складу об'єктів критичної інфраструктури належать: оборонна, транспортна, паливна та енергетична, банківська, телекомунікаційна сфери, об'єкти необхідні для функціонування органів державної влади, правоохоронні служби, служби реагування на надзвичайні ситуації та екстреної допомоги населенню, системи життєзабезпечення мегаполісів [1].

Як показує історія, основою розвитку будь-якої країни є економіка. Розвиток економіки прямопропорційно впливає на рівень добробуту населення та розвиток бізнесу, це, у свою чергу, сприяє більшому залученню податків у казну, що у подальшому надає змогу державі використовувати зазначені кошти на підтримку обороноздатності, забезпечення державного суверенітету та цілісності. В свою чергу, однією з найважливіших галузей економіки будь-якої країни є її банківська система (далі – БС).

В Україні БС складається з 2 рівнів: Національного банку України (далі – НБУ) та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України [2].

НБУ є центральним банком України, котрий має свій юридичний статус, завдання, функції та повноваження. Основною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України. До інших функцій НБУ належать: монопольна емісія національної валюти та контроль грошово-кредитної політики в державі, організація міжбанківських розрахунків, кредитування банків та організація системи рефінансування, регулювання діяльності платіжних систем та систем розрахунків в Україні, забезпечення накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами, координація діяльності банківської системи в цілому тощо [3].

Діяльність банків направлена безпосередньо на обслуговування фізичних та юридичних осіб з метою одержання прибутку. В Україні банки створюються у формі акціо-

нерного товариства або кооперативного банку. Відповідно до постанови НБУ, банки поділяються на банки з державною часткою (держава прямо чи опосередковано володіє часткою понад 75% статутного капіталу банку); банки іноземних банківських груп (банки, контрольні пакети акцій яких належать іноземним банкам або іноземним фінансово-банківським групам); банки з приватним капіталом (банки, в яких серед кінцевих власників істотної участі є один чи кілька приватних інвесторів, що прямо та/або опосередковано володіють не менше ніж 50% статутного капіталу банку) [4].

Станом на 01.02.2018 в Україні наявні лише 82 банківських установи [4]. Слід зазначити, що у 2010 їх було 184, а в 2014 – 178. Таке значне і стрімке зменшення кількості банківських установ, з одного боку, пов'язане із жорсткою політикою НБУ, направленою на ліквідацію неплатоспроможних банків та банків, які порушували українське законодавство, а з іншого – чітко пов'язане із військовою агресією на Сході країни, нестабільністю політичної влади, зменшенням рівня довіри населення до банків тощо. Крім того, в результаті вищезазначених негативних дій НБУ не зміг забезпечити стабільність національної валюти, в результаті чого з 2014 року гривня втратила майже 350% вартості по відношенню до долара США [5].

Все це вказує на необхідність швидкого та якісного створення механізму по захисту КІ БС України. Вперше тлумачення критичної інфраструктури на законодавчому рівні було визначено у серпні 2016 року [6]. Відповідно до Порядку формування переліку інформаційно-телекомунікаційних систем об'єктів КІ держави, *критична інфраструктура* – це сукупність об'єктів інфраструктури держави, які є найбільш важливими для економіки та промисловості, функціонування суспільства та безпеки населення і виведення з ладу або руйнування яких може мати вплив на національну безпеку і оборону, природне середовище, призвести до значних фінансових збитків та людських жертв. *Об'єкти критичної інфраструктури* – це підприємства та установи (незалежно від форми власності) таких галузей, як енергетика, хімічна промисловість, транспорт, банки та фінанси, інформаційні технології та телекомунікації (електронні комунікації), продовольство, охорона здоров'я, комунальне господарство, що є стратегічно важливими для функціонування економіки і безпеки держави, суспільства та населення [6].

З іншого боку, науковці визначають термін «критична інфраструктура України» як системи та ресурси, фізичні чи віртуальні, що забезпечують функції та послуги, порушення яких призведе до найсерйозніших негативних наслідків для життєдіяльності суспільства, соціально-економічного розвитку країни та забезпечення національної безпеки [7].

Виходячи з тлумачення законодавця, до КІ належать об'єкти, виведення з ладу або руйнування яких призведе до найсерйозніших наслідків, в той час як науковці зазначають «порушення яких призведе до найсерйозніших наслідків». У призмі захисту КІ БС України доцільним буде вживати термін «порушення», адже, як ми бачимо, БС України не виведена з ладу або зруйнована, вона і в подальшому функціонує, але її діяльність порушена, у зв'язку з чим відбувся ряд негативних наслідків, котрі в першу чергу викликали збіднення населення, відтік інвестицій із країни, ліквідацію банків, знецінення національної валюти тощо [5].

При віднесенні об'єктів із відповідних галузей до КІ, окрім фактичної захищеності об'єкта, його ймовірних точок ураження слід завжди брати до уваги так звані «ефект доміно» [8]. При зазначеному ефекті фактична безпека об'єкта КІ не зачіпається, однак порушується діяльність іншої системи, яка, в свою чергу, надавала послуги з обслуговування. Яскравим прикладом ураження БС України є розповсюдження комп'ютерних вірусів «Wanna.Cry» та «Petya», направлених на ураження систем ДФС України [9]. Після ураження комп'ютерних систем ДФС України вірус перенісся до приватних підприємств, а вже далі уразив безпосередньо банки й інші організації та установи. Фактично гроші та персональні дані з банків викрадені не були, адміністративні будівлі не пошкоджені, уражено лише програмне забезпечення комп'ютерів, обладнаних з операційною системою «Windows» (банківські установи з іншими операційними системами вражені не були, зокрема ПАТ КБ «Приват Банк», що використовує операційну систему «Linux»), що і призвело до припинення можливості здійснення електронних розрахунків та переказів. Ще більш яскравим прикладом «ефекту доміно» в БС України послугувала «революція гідності» 2013–2014 років, анексія АР Крим та війна на сході країни. Міжнародні інвестори виказали недовіру і почали масово виводити інвестиції із країни. Як наслідок, це призвело до падіння курсу гривні відносно долара США, а останнє призвело

до панічного зняття депозитів з банківських установ в Україні. В результаті населення почало тримати гроші «у матрацах», що призвело до подальшого дефіциту долара США, необхідного для здійснення міжнародних розрахунків, а через це – ще більшого його подорожчання. Наступною стадією стала неспроможність банків виплатити дострокові депозити своїм вкладникам, що завершилося вводом тимчасових адміністрацій та ліквідацією банківських установ. Таких ефектів доміно існує безліч, тому при визначенні об'єктів КІ потрібно враховувати не лише прями загрози об'єкту, а й загрози його операторам та інших суміжним об'єктам.

Саме тому 05.10.2017 прийнято ЗУ «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (набув чинності 09.05.2018), в якому законодавець більш широко та чітко визначив об'єкти КІ, або критично важливі об'єкти інфраструктури. Зокрема, до них відносять підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, діяльність яких безпосередньо пов'язана з технологічними процесами та/або наданням послуг, що мають велике значення для економіки та промисловості, функціонування суспільства та безпеки населення, виведення з ладу або порушення функціонування яких може спричинити негативний вплив на стан національної безпеки і оборони України, навколишнього природного середовища, заподіяти майнову шкоду та/або становити загрозу для життя і здоров'я людей.

В даному випадку законодавець вірно звернув на увагу на підприємства, які здійснюють надання послуг. Адже, виходячи з досвіду міжнародних країн (США, Великобританія та ФРН), все більше увага приділяється не безпосередньому об'єкту КІ, а саме підприємствам, котрі забезпечують надання послуг [8]. Також доцільно зауважити і те, що з кожним роком глобальна автоматизація набуває все більшого і більшого розповсюдження. Нормальна життєдіяльність людини прямо залежить від функціонування автоматизованих систем, тому впродовж останніх років злочинці уражують саме комп'ютерні системи, що здійснюють оперування на об'єктах в різних галузях, тим самим паралізуючи діяльність безпосереднього об'єкта КІ.

БС України не є винятком з даного твердження. НБУ, головні офіси комерційних та державних банків, будь-яке відділення банку, кожен банкомат, POS-термінал у будь-якому магазині тощо – всі вони використовують автоматизоване програмне забезпечення. Дане програмне забезпечення розробляється та обслуговується сторонніми компаніями, які є фахівцями у своєму напрямку, а банківські установи фактично придбавають програмне забезпечення (наприклад програми для інтернет-банкінгу: «Приват 24» та «Ощад 24») та у подальшому наймають спеціалістів для забезпечення їх подальшого безперешкодного функціонування [10].

Акцентуємо також увагу і на платіжних системах, котрі використовуються у БС України. Під платіжною системою розуміється платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів. Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система. Платіжні системи поділяються на внутрішньодержавні (платіжна організація є резидентом та здійснює свою діяльність і забезпечує переказ коштів виключно в межах України) та міжнародні (платіжна організація може бути як резидентом, так і нерезидентом і яка здійснює свою діяльність на території двох і більше країн та забезпечує переказ коштів у межах цієї платіжної системи, у тому числі з однієї країни в іншу) [11].

В нашій державі на даний момент функціонує ряд платіжних систем, серед яких є 2 державні («Система електронних платежів», «Національна платіжна система «Український платіжний простір»), 12 внутрішньобанківських платіжних систем («Freesend», «Гроші блискавкою», «Металкарт», «Миттєвий переказ», «Фінекспрес», «За мить», «Exitcash», «Онікс», «Unite express», «Аваль-експрес», «Акордбанк-експрес», «Глобус»), 9 платіжних систем, платіжними організаціями яких є банки («Welsend», «Софт», «Privatmoney», «Flashpay», «The money», «Система термінових переказів», «Швидка копія», «Telegraf», «Ibox money transfer», «Avers №1»), 15 платіжних систем, платіжними організаціями яких є небанківські установи («Поштовий переказ», «Інтерпейсервіс», «Фінансовий світ», «Розрахункова фондова система», «Глобалмані», «Туме», «Webmoney.ua», «Укркарт», «Mosst payments», «Forpost», «Paypong», «Електрум», «Лео», «Платисервіс», «City 24»), 3 міжнародні карткові платіжні системи («American express», «Mastercard», «Visa») та 7 міжнародних систем переказу коштів («Moneygram», «Western union», «Meest», «Ria», «Хазри», «Intexpress», «Sigue money transfer») [4].

Як показують статистичні показники НБУ та досвід іноземних банків, платіжні системи з кожним роком набувають все більшого розвитку та попиту серед населення. Згідно зі ст. 1087 Цивільного кодексу України, розрахунки між юридичними особами, а також розрахунки за участю фізичних осіб, пов'язані із здійсненням ними підприємницької діяльності, проводяться в безготівковій формі. Безготівковий спосіб має переваги перед готівковим у швидкості та безпеці. Крім того, велику роль у впровадженні безготівкових розрахунків відіграє і законодавство сучасних країн, направлене на протидію легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, що надає ще одну перевагу – прозорість.

Слід зазначити, що станом на жовтень 2017 в Україні зареєстровано понад 42 млн. держателів платіжних карток, для обслуговування яких вироблено понад 60 млн. пластикових карток, з яких активними є 34 млн. Також аналізом розрахунків НБУ встановлено, що у 2011 році частка безготівкових платежів з використанням карток в Україні становила 8%, а за підсумками 2016 року вона перевищила 35% і у подальшому спостерігаються лише тенденції подальшого збільшення використання банківських карток [4].

Як ми бачимо, актуальність забезпечення сталого та безперебійного функціонування банківських платіжних систем набуває все більшої і більшої уваги та необхідності. Адже при пошкодженні функціонування електронних платіжних систем в Україні страждає у першу чергу суспільство, яке не може здійснювати розрахунки за товари або послуги у зв'язку із збереженням коштів у безготівковій формі. Саме тому доцільно включити банківські платіжні системи до об'єктів КІ БС України. При цьому слід враховувати, що прямими загрозами для діяльності електронних платіжних систем є кібератаки, направлені на таке:

- 1) викрадення приватних даних користувачів платіжної системи;
- 2) ураження платіжної системи з метою паралізації її роботи шляхом внесення змін у алгоритм роботи системи, зашифровки файлів тощо;
- 3) отримання безпосереднього доступу до банківських електронних рахунків з метою викрадення коштів власників;
- 4) пряме втручання у роботу системи з боку людини, направлене на отримання персональних даних користувачів платіжної системи, ураження її роботи тощо.

На жаль, до теперішнього часу законодавець не надав визначення терміна «критична інфраструктура банківської системи України» та не визначив чіткий перелік об'єктів БС України, котрі належать до критично важливих.

Так само не існує чіткого визначення терміна «критична інфраструктура банківської системи України» серед науковців України. На нашу думку, виходячи з досвіду міжнародних країн та прийнятих законів України, критична інфраструктура банківської системи України – це сукупність підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, систем та ресурсів, фізичних чи віртуальних, діяльність яких безпосередньо пов'язана з процесами та/або наданням послуг у банківській сфері України, виведення з ладу або порушення функціонування яких може справити негативний вплив на забезпечення національної безпеки України.

В свою чергу, до об'єктів КІ БС України слід віднести НБУ, як головний регулятор діяльності БС України, інші банки (в тому числі філії іноземних банків, що створені і діють на території України), а також платіжні системи та системи інтернет-банкінгу. При цьому у доцільності віднесення певного банку до об'єкта КІ необхідно враховувати кількість клієнтів, що він обслуговує, розмір банківського капіталу, банківських активів та кредитного портфеля. До критеріїв віднесення до КІ БС України платіжних систем слід віднести: кількість користувачів, що обслуговує вказана платіжна система, та обсяг коштів, що через неї проходять.

Висновки. У зв'язку зі складною економічною ситуацією в країні, обмеженістю ресурсів, збройним конфліктом на Сході, знеціненням національної грошової одиниці тощо на даному етапі розвитку в Україні неможливо забезпечити абсолютний захист і безпечне функціонування всіх галузей інфраструктури. Саме тому актуальність вивчення, створення та впровадження інституту захисту критичної інфраструктури є надзвичайно важливим.

Банківська система відіграє одну з ключових ролей в економічному розвитку кожної країни. Впродовж останніх 5 років діяльність БС України зазнала певних деструктивних втручань як із середини країни, так і ззовні. Через це велика кількість банківських установ була ліквідована, національна валюта втратила понад 350% своєї вартості, населення втратило довіру до банків тощо. Крім того, у зв'язку із стрімким технологіч-

ним розвитком та масовим впровадженням платіжних систем досить актуальною проблемою у діяльності БС України є захист від кібератак.

Все це штовхає керівництво держави до рішучих дій, направлених на стабілізацію діяльності БС України та запровадження чіткого алгоритму дій, на випадок виникнення тієї або іншої надзвичайної ситуації. Однак в Україні досі чітко не окреслено на законодавчому та науковому рівні поняття «критична інфраструктура банківської системи України» та «об'єкти критичної інфраструктури банківської системи України». На нашу думку, під терміном «критична інфраструктура БС України» слід вважати сукупність підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, систем та ресурсів, фізичних чи віртуальних, діяльність яких безпосередньо пов'язана з процесами та/або наданням послуг у банківській сфері України, виведення з ладу або порушення функціонування яких може справити негативний вплив на забезпечення національної безпеки України.

До об'єктів КІ БС України слід віднести: НБУ, банки другого рівня, платіжні системи та системи інтернет-банкінгу. При цьому у доцільності віднесення певного банку або платіжної системи до об'єкта КІ БС України необхідно враховувати кількість клієнтів, що він обслуговує, обсяг коштів, якими банк чи банківська система оперує, розмір банківського капіталу, банківських активів та кредитного портфеля.

Бібліографічні посилання

1. Захист критичної інфраструктури: проблеми та перспективи впровадження в Україні / Д. С. Бірюков, С. І. Кондратов. Київ: НІСД, 2012.
2. Про банки і банківську діяльність: Закон України. 2001. № 5-6.
3. Про національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679.
4. Офіційний сайт Національного банку України. URL. https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=183642.
5. Сучасний стан та перспективи розвитку банківської системи України / О.В. Золотарьова, В.О. Галаганов. *Проблеми економіки та політичної економії*. Дніпро, 2017. С. 83-98.
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 563.
7. Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури / Д. Бірюков та ін.; Нац. інс-т. стратегічних досліджень. Експерти. Офіс зв'язку НАТО в Україні. Київ, 2015. 30 с.
8. Защита критической инфраструктуры. Концепция основных мер защиты. Рекомендация для предприятий. – Bundesministerium des Innern, 2006. URL. www.bmi.bund.de.
9. Офіційний сайт інформаційного агентства УНІАН. URL. <https://www.unian.ua/science/1924046-druga-hvilya-kiberataki-virusu-wannacry-ominula-evropu-i-zachepila-aziyu-dw.html>.
10. Вікіпедія. URL. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Інтернет-банкінг>.
11. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України. 2001.

Надійшла до редакції 13.09.2018

SUMMARY

Prelovskyy K.V. Essence and content of the concept of critical infrastructure of banking system of Ukraine. The article analyzes the functioning of the banking system of Ukraine, its development prospects and actual threats. The analysis of domestic normative legal acts, which uses the term "critical infrastructure" and "critical infrastructure of the banking system of Ukraine," is carried out. On the basis of the analysis the conclusion about their insufficient systemic use is made.

The author proposes his vision of the concept "critical infrastructure of the banking system of Ukraine", as well as criteria for assessing the objects of the Ukrainian banking system, which are appropriate to be considered as critical.

Keywords: *National security and defense, infrastructure, national critical infrastructure, critical infrastructure protection, legislation, law.*

УДК 35.076.13

Пугач А.В. ©

здобувач

(Науково-дослідний інститут
публічного права, м. Київ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-98-104

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Здійснено аналіз існуючих в адміністративно-правовій науці класифікацій заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, запропоновано нове їх бачення у зв'язку зі змінами, що відбуваються у законодавстві та з реформуванням правоохоронних органів, у тому числі з урахуванням історичного та міжнародного досвіду запропоновано їх структуру з метою підвищення ефективності нормативного регулювання їх застосування.

Ключові слова: заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення; класифікація; систематизація; адміністративне затримання; особистий огляд; транспортний засіб.

Постановка проблеми. Завдяки заходам забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення є можливим припинення адміністративного правопорушення, а також притягнення правопорушника до відповідальності. Ось чому ефективність механізму застосування заходів забезпечення провадження прямо впливає на стан запобігання правопорушенням і має суттєве значення для забезпечення правопорядку.

Ознаки заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення різноманітні та неоднорідні, що дає можливість отримати велику кількість підстав і критеріїв для їх класифікації. Однак, якщо для теорії права це момент позитивний, то для законодавства – навпаки. Аналіз чинної нормативно-правової бази свідчить, що дані заходи не мають системного характеру, а це може негативно впливати на практику притягнення правопорушників до відповідальності під час адміністративного провадження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Визначення сутності та створення різноманітних класифікацій заходів забезпечення провадження, їх місця в системі адміністративного примусу та запобігання адміністративним правопорушенням науковці почали досліджувати ще в минулому столітті: Д.М. Бахрах, І.І. Веремеєнко, І.О. Галаган, М.І. Єропкін, О.П. Клошніченко, О.П. Коренев, В.М. Манохін, М.Я. Масленников, О.П. Шергін, В.А. Юсупов та ін. Серед провідних вітчизняних вчених-адміністративістів проблематику заходів забезпечення провадження у наші часи досліджували О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, А.С. Васильєв, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, Є.В. Додін, Л.В. Коваль, А.Т. Комзюк, В.К. Колпаков, О.І. Остапенко, В.П. Петков, М.М. Тищенко, В.К. Шкарупа та ін.

Водночас донині відсутня єдина класифікація заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, її критеріїв. Так і не вирішено проблему процедурного порядку застосування заходів забезпечення провадження, а разом із одночасним реформуванням системи МВС України, органи якої входять до переліку суб'єктів, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, проблеми додає важкість відмежування окремих заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення з поліцейськими заходами. На практиці це викликає чимало питань, насамперед пов'язаних із законністю підстав і порядком застосування зазначених заходів забезпечення провадження.

Мета статті полягає у визначенні сучасної ефективної моделі процедурних заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Виклад основного матеріалу. У Кодексі про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) окрему Главу 20 – присвячено заходам забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення. Серед останніх законодавець передбачив такі: адміністративне затримання, особистий огляд, огляд речей, вилучення речей і до-

кументів, у тому числі посвідчення водія, талона про проходження державного технічного огляду, ліцензійної картки на транспортний засіб; тимчасове затримання транспортного засобу; відсторонення водіїв від керування транспортними засобами, річковими і маломірними суднами та огляд на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, а також щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції [1].

Водночас у КУпАП передбачено ще два заходи, які за змістом слід віднести до заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення – це доставляння порушника (ст. 259) і його привід (ст. 268). Ці заходи, слід погодитись із переконливими доводами досліджень Ю.С. Адушкіна, В.М. Анохіна [2, 162], А.Т. Комзюка [3, 109] та інших вчених, помилково належать Главі 19, а не 20 КУпАП.

Перелік заходів забезпечення провадження вчені-адміністративісти вважають набагато ширшим, ніж передбачений у КУпАП, адже існує значний масив нормативно-правової бази, яка регламентує адміністративні (адміністративно-деліктні чи адміністративно-юрисдикційні як їх називають у науці) провадження, і відносять до нього різні процедури, які відповідають передбаченим у ст. 260 КУпАП *меті, умовам і завданням*:

1) мета – припинення адміністративних правопорушень; забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ;

2) умови – якщо вичерпано інші заходи впливу; немає можливості складення на місці вчинення правопорушення протоколу про адміністративне затримання, якщо складення протоколу є обов'язковим;

3) завдання – встановлення особи; складення протоколу про адміністративне правопорушення; виконання постанов по справах про адміністративні правопорушення.

При цьому традиційно до них відносять всі процедури, що відповідають указаним вище вимогам, виходячи з переліку уповноважених суб'єктів із ст. 213 Глави 16 КУпАП. До речі, звідси одним із критеріїв класифікації розглядуваних нами заходів забезпечення провадження є обсяг адміністративно-юрисдикційних повноважень окремих державних органів, які за законодавством мають право застосовувати заходи примусу (поліція, митні органи, міграційна служба, органи охорони праці та інші).

До заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, крім визначених у ст. ст. 259, 260 та 268 КУпАП, у різні часи вітчизняні вчені віднесли такі: вимога припинити протиправну поведінку; внесення актів реагування (головними державними санітарними лікарями, уповноваженими співробітниками прокуратури); особистий огляд; вилучення зброї, бойових припасів, вибухових речовин та інших предметів при виявленні порушення правил їх зберігання та користування, а також речей та предметів, обмежених або вилучених із цивільного обігу, які знаходяться у осіб без спеціального дозволу; вилучення із обігу неякісної, шкідливої продукції; затримання майна та документів, безпосередньо пов'язаних з проступком, арешт майна; опечатування (опломбування) приміщень, механізмів, транспортних засобів, джерел енергії, сировини тощо; зупинка транспортних засобів; тимчасове відсторонення від роботи хворих на інфекції, а також осіб у хворобливому чи іншому стані, який перешкоджає безпечному для оточуючих виконанню ними обов'язків; заборона експлуатації засобів будівництва об'єкта; затримання і доставляння транспортних засобів для тимчасового зберігання на спеціальних майданчиках чи стоянках; обмеження або заборона проведення ремонтно-будівельних та інших робіт на шляхах; обмеження здійснення окремих будівельних операцій до усунення відхилень від проектів та узгодження із уповноваженими державними органами; виселення в адміністративному порядку осіб, які самовільно зайняли жилі приміщення, або таких, які проживають у будинках, які загрожують обвалом; знесення самовільно збудованих будівель, які у правовій літературі інколи називають спеціальними різновидами заходів припинення; припинення діяльності об'єктів дозвільної системи; затримання та утримання у пункті тимчасового перебування іноземця чи особи без громадянства для забезпечення видворення у примусовому порядку їх за межі України; призупинення роботи підприємств та інших промислових об'єктів у зв'язку із порушенням правил техніки безпеки або правил пожежної безпеки; застосування сили та спеціальних засобів і вогнепальної зброї, якщо іншими заходами правопорушення припинити неможливо; заборона експлуатації транспортних засобів; огляд транспортного засобу; огляд приміщень та територій; обмеження, заборона та припинення проведення заходів та діяльності [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10 та інші]. Усі зазначені заходи містяться в нормативно-правових актах, які регламентують процесуальний порядок застосування заходів

адміністративного припинення.

Такий значний обсяг заходів, які науковці відносять до заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, тим більше, які не передбачені КУпАП, а іншими нормативно-правовими актами, вимагав певної систематизації, у зв'язку з чим і було вироблено чимало різноманітних класифікацій залежно від об'єкта дослідження.

Так, Л.Л. Попов угрупував їх так: 1) заходи, що застосовуються безпосередньо до особи правопорушника (вимога припинити неправомірні дії, адміністративне затримання, доставляння, привід); 2) заходи майнового характеру (вилучення вогнепальної мисливської зброї, вилучення особистих речей, документів особи); 3) заходи технічного характеру (заборона експлуатації несправного транспорту, тимчасова заборона експлуатації транспортних засобів, заборона або обмеження ремонтно-будівельних робіт на вулицях та дорогах, якщо не дотримуються вимоги по забезпеченню громадської безпеки); 4) заходи медичного характеру (відсторонення водія від керування транспортним засобом та огляд на стан сп'яніння); 5) заходи, пов'язані із здійсненням ліцензійно-дозвільної системи (призупинення дії ліцензії на функціонування об'єктів дозвільної системи) [9, с. 294].

Децю іншу класифікацією пропонувала Е.А. Котельникова: 1) заходи адміністративно-процесуального припинення (доставлення, адміністративне затримання, привід, відсторонення водія від керування транспортним засобом); 2) отримання доказів (особистий огляд, огляд документів, вилучення речей, документів; проведення експертизи; залучення понятих при проведенні процесуальних дій; фіксування процесу виявлення та розслідування правопорушень на аудіо-, фото-, відеоносії); 3) виконання адміністративних стягнень [10, с. 162].

Наступна класифікація за критерій має мету застосування заходів забезпечення провадження, тож їх автор А.Т. Комзюк поділяє розглядувані заходи забезпечення провадження на оперативні (самостійні) та допоміжні [3, с. 129, 139]. Так звані «самостійні» заходи є достатніми для припинення правопорушення або застосування адміністративного стягнення, однак вони безпосередньо не застосовуються для забезпечення адміністративних примусових заходів. Цими заходами є превентивні заходи на кшталт поліцейської вимоги припинити протиправну поведінку чи заборони експлуатації транспортного засобу, який має зовнішні несправності, що можуть бути небезпечними для інших учасників дорожнього руху, зупинення або припинення функціонування об'єктів дозвільної системи, а також привід осіб, які ухиляються від явки за викликом до державного органу, а так само й адміністративне затримання за злісну непокору законній вимозі поліцейського та інші. А допоміжними є такі заходи, що дозволяють у подальшому застосувати інші, передбачені КУпАП доказові заходи забезпечення адміністративного провадження: доставлення порушника, адміністративне затримання, особистий огляд, які оформлюються відповідними протоколами.

Д.Ф. Бортняк запевняє, що заходи забезпечення адміністративно-деліктного провадження підрозділяються лише на дві групи: заходи забезпечення адміністративно-деліктного провадження допоміжного характеру та заходи, спрямовані на отримання доказів [6, с. 128-129]. Причому зміст застосування заходів забезпечення адміністративно-деліктного провадження, які мають припиняючий характер, полягає у профілактиці протиправної поведінки за допомогою примусового обмеження свободи пересування або свободи користування майном. Це відбувається за допомогою адміністративного затримання, доставляння, приводу, затримання транспортного засобу, заборони його експлуатації та усунення від керування ним. Метою ж реалізації заходів, які спрямовані на отримання доказів, є забезпечення примусовим шляхом встановлення факту правопорушення й особи правопорушника, виявлення, фіксація та дослідження доказів в адміністративній справі, зокрема – особистий огляд, огляд речей, огляд транспортного засобу. Аргументованим є також поділ нею заходів забезпечення провадження залежно від терміну застосування на одноразові (доставлення особи, привід, особистий огляд та огляд речей і документів) та ті, що тривають (адміністративне затримання, вилучення речей та документів, тимчасове затримання транспортного засобу, тимчасове вилучення посвідчення водія та подібні їм) [4, с. 37-38].

Безперечно, слід підтримати класифікацію заходів адміністративного забезпечення провадження, запропоновану Н.А. Галабурдою, за формою волевиявлення уповноваженого суб'єкта впливу: усні (вимога припинити протиправну поведінку), письмові (за-

борона експлуатації транспортних засобів, заборона проведення робіт на вулицях і шляхах) та матеріально-технічні (зупинка транспортних засобів, доставлення порушника, адміністративне затримання, огляд речей та документів, їх вилучення) [4, с. 37-38]. Однак з одним уточненням: традиційно останній критерій має мати назву «конклюдентні» заходи – тобто такі дії уповноваженої особи, що виражають її волю поведінням, по якому можна зробити висновок про такий намір [11]. Адже очевидно, якщо зупинення транспортного засобу відбувається через гучномовець – це буде усним заходом, а використання пробліскових маячків, тобто подача спеціальних звукових або світлових сигналів – досить умовно можна віднести до матеріально-технічних заходів, оскільки такими нелогічно визнати жести поліцейським жезлом або доставляння, що має ознаки супроводження чи легкого тілесного контакту.

Водночас недостатньо обґрунтованою нам вбачається класифікація заходів забезпечення провадження на загальні (адміністративне затримання, особистий огляд та огляд речей і документів) та спеціальні (тимчасове вилучення посвідчення водія, тимчасове затримання транспортного засобу, відсторонення водія від керування транспортним засобом та огляд на стан сп'яніння) за критерієм залежності від підстав застосування та способу впливу на правопорушника. На нашу думку, вони досить різнопорядкові за змістом і, в кінцевому рахунку, подібна класифікація спрямовується на види суб'єктів, які в рамках адміністративного провадження мають повноваження застосувати такі заходи. Очевидно, що органи Національної поліції можуть зупинити транспортний засіб, а Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці – ні.

Тож до загальних засобів правильніше відносити засоби забезпечення провадження, які можуть застосовуватися у більшості випадків вчинення правопорушення і до всіх категорій правопорушників (вимога припинити протиправну поведінку; привід; доставляння; адміністративне затримання особи; особистий огляд і огляд документів, речей та їх вилучення), а до спеціальних – лише до окремих категорій правопорушень і суб'єктів правопорушення (зупинка транспортних засобів; тимчасове вилучення посвідчення водія, талона про проходження державного технічного огляду та ліцензійної картки на транспортний засіб; відсторонення від керування транспортного засобу; тимчасове затримання транспортного засобу тощо).

Справедливою є й класифікація за критерієм об'єкта впливу, тобто заходи забезпечення провадження поділяють на ті, що за законом застосовуються тільки до фізичних або тільки до юридичних осіб, або мають змішаний характер [12, с. 103]. У цьому руслі також можна поділяти заходи забезпечення провадження, які застосовуються різноманітними уповноваженими на то особами, тобто за переліком органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення (ст. 213 КУпАП) або ж дрібнити їх залежно від повноважень їх підрозділів. Наприклад, у підрозділах Національної поліції припинити діяльність об'єкта дозвільної системи можуть не всі підрозділи, однак вимагати припинити правопорушення та затримати правопорушника є повноваження в кожній уповноваженій особі. Крім того, доцільно угруповувати заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, що застосовуються окремими суб'єктами, за підставами застосування та способами впливу на правопорушника.

Аналіз ознак заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення та наукових версій дозволив нам систематизувати їх за характером правового впливу. На наш погляд, заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення доцільно поділити на три групи: 1) ті, що обмежують право на свободу та особисту недоторканність (адміністративне затримання, привід, доставляння, особистий огляд); 2) ті, що обмежують майнові права (вилучення речей і документів, огляд речей*); 3) заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення на транспорті (тимчасове затримання транспортних засобів, тимчасове вилучення посвідчення водія, відсторонення водіїв від керування транспортними засобами і їх огляд на стан сп'яніння). Якщо пов'язані з майновими та немайновими обмеженнями прав під час адміністративного провадження нам видається цілком зрозумілим для загалу, то стосовно винесення в окрему категорію заходів, пов'язаних із транспортними засобами, слід пояснити.

* Заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення майнового характеру передбачають вплив на поведінку особи через різноманітні об'єкти матеріального світу, які знаходяться у власності, володінні або користуванні правопорушника.

Слід зазначити, що саме у справах про адміністративні правопорушення на транспорті є та комплексна особливість, що, з одного боку, їх можна віднести до порушення особистої свободи, наприклад, коли особу направляють на медичний огляд у заклад охорони здоров'я на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують її увагу та швидкість реакції (ст. 266 КУпАП), і водночас – до категорії заходів, що обмежують майнові права, як от тимчасове вилучення посвідчення водія (ст. 265-1КУпАП).

Крім того, відокремленими і самостійними розглядувана група заходів виглядає у світлі неузгодженості змісту ч. 4 ст. 264 КУпАП та її назви, яка спричиняє питання про статус огляду транспортних засобів як самостійного заходу забезпечення провадження, а не певного виду огляду речей. Наразі транспортний засіб у законодавстві визнано не звичайною річчю (майном), а віднесено до «іншого володіння особи», яке має статус приватного житла (ст. 233 Кримінально-процесуальний кодекс України), що взагалі ставить під сумнів законність маніпуляцій уповноваженого органу (посадової особи) з його огляду в адміністративно-правовому порядку.

Тим більше, що в адміністративно-правовій літературі так і не вироблено єдиного погляду на те, які заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення слід відносити до групи адміністративного попередження, які – до заходів адміністративного припинення. Згідно з назвою Розділу 5, в якому міститься ст. 35 Закону України «Про Національну поліцію», що нею передбачено зупинення транспортного засобу, цей захід слід вважати превентивним (запобіжним) заходом [14]. Водночас у ч. 1 цієї статті чітко визначено, що застосування цього заходу обумовлено порушенням водієм Правил дорожнього руху, що обов'язково припускає наступне провадження у справі про адміністративне правопорушення, отже й – зупинення транспортного засобу стає засобом припинення правопорушення – відповідним заходом забезпечення цього адміністративного провадження.

Висновки. Таким чином, заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення на транспорті складають окрему самостійну групу в класифікації заходів забезпечення провадження завдяки їх комплексному правовому характеру, поєднанню превентивного та припиняючого характеру, розмежуванням у чому має стати мета його застосування та факт конкретних протиправних дій.

Класифікація заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення має теоретико-правовий характер, однак її практичне спрямування полягає в тому, що вона дозволяє переосмислити їх зміст і недоліки законодавства, що потребують усунення. Такий стан справ негативно впливає на правозастосовну діяльність і потенційно сприяє суб'єктивному ставленню до вибору заходу, який необхідно застосувати до правопорушника, тим самим негативно впливає на стан захищеності прав, свобод та законних інтересів людини. Отже, актуальною і доцільною є систематизація та саме законодавче закріплення у Главі 20 КУпАП науково обґрунтованої, комплексної, деталізованої системи заходів забезпечення адміністративного провадження.

Бібліографічні посилання

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. Додаток до № 51. Ст.1122.
2. Административная ответственность в СССР / под ред. В. М. Манохина и Ю.С. Адушкина. Изд. 2-е, доп. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1990. – 177 с.
3. Комзюк А.Т. Заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні проступки: сутність, система та компетенція міліції щодо їх застосування. *Вісник Ун-ту внутр. справ*. 2001. № 13. С. 107-113.
4. Галабурда Н.А. Діяльність міліції щодо застосування заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ, 2011. 218 с.
5. Коломоєць Т.О. Класифікація заходів адміністративно-правового примусу. *Право України*. 2003. № 2. С. 105-111.
6. Бортняк Д.Ф. Заходи забезпечення адміністративно-деліктного провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2011. 215 с.
7. Коваль Л.В. Административно-деликтные отношения. Киев: Вища школа, 1979. – С. 150.
8. Харитонов О.В. Дозвільна система в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2004. С. 136.
9. Административное право: учебник / под ред. Л. Л. Попова. Москва: Юрист, 2002. 697 с.
10. Котельникова Е. А. Административное право: учеб. пособие. 2-е изд., доп. Ростов н/Д.: Феникс, 2003. 320 с.

11. Економічна енциклопедія. URL: http://www.brainboxart.tk/?Bukva_K:KONKLYuDENTN%B2_D%B2%AF (дата звернення 02.05.2017).
12. Коломоєць Т.О. Система суб'єктів застосування адміністративно-примусових заходів в Україні: орієнтири розвитку у світлі оновлення державно-примусової політики. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 3. С. 102-104.
13. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1521026505822979> (дата звернення 03.05.2018)
14. Про Національну Поліцію: Закон України від 02 липня 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

Надійшла до редакції 25.06.2018

SUMMARY

Pugach A.V. Classification of procedures for proceedings in administrative defense. The article analyzes the existing classification in the administrative-legal science of measures for ensuring the conduct of cases in administrative offenses, proposes a new view of them in connection with changes taking place in the legislation and with the reform of law enforcement bodies, including taking into account historical and international their structuring is proposed for the purpose of increasing the efficiency of regulatory regulation of their application.

Due to the enforcement measures in cases on administrative violations, it is possible to terminate an administrative offense, as well as to bring the offender to account for him. That is why the effectiveness of the mechanism for applying enforcement measures directly affects the state of the prevention of offenses and is essential for the maintenance of law and order.

Signs of measures to ensure the conduct of cases on administrative violations are diverse and heterogeneous, which gives the opportunity to obtain a large number of reasons and criteria for their classification. However, if for the theory of law this moment is positive, then for legislation - on the contrary. The analysis of the current legal framework shows that these measures are not systemic, and this may negatively affect the practice of bringing offenders to justice in administrative proceedings.

Measures to ensure the conduct of cases in cases of administrative offenses in transport constitute a separate, independent group in the classification of measures to ensure the conduct of proceedings due to their complex legal nature, the combination of preventive and interruptible nature, the delineation in what should be the purpose of its application and the fact of specific illegal actions.

The classification of measures to ensure the conduct of administrative cases is of a theoretical and legal nature, however, its practical direction is that it allows us to rethink their content and shortcomings of legislation that needs to be eliminated.

Such a situation adversely affects law enforcement activities and potentially contributes to a subjective attitude towards the choice of the measure to be applied to the offender, thereby adversely affecting the protection of human rights, freedoms and legitimate interests. Consequently, it is actual and expedient to systematize and legislatively establish in Chapter 20 of the KUpAP a scientifically grounded, comprehensive, detailed system of measures for the provision of administrative proceedings.

Keywords: *measures of ensuring of proceedings in cases of administrative violations; classification; systematization; administrative detention; personal review; vehicle.*

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ, КРИМІНОЛОГІЧНЕ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 343.8

Мінченко С.І. ©

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
габілітований доктор правничих наук
за спеціальністю
«Кримінальний процес і криміналістика;
судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність»
(Республіка Польща).
(Національна академія
прокуратури України)

Дмитрашук О.С.
аспірант

(Національна академія внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-104-110

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УКРАЇНІ

Досліджено стан реалізації міжнародних стандартів запобігання домашньому насильству в Україні державними структурами, особливе місце серед яких займають підрозділи Національної поліції - як необхідна і ефективна гарантія забезпечення прав жертв, що потерпають від домашнього насильства.

Проаналізовано правові засади запобігання та протидії домашньому насильству на національному рівні, досліджено впровадження нових форм і методів діяльності працівників поліції, спрямованих на попередження, виявлення та припинення домашнього насильства.

Розглянуто основні напрямки роботи нового підрозділу превентивної діяльності Національної поліції «Поліна», що має на меті запобігання та протидію домашньому насильству. Досліджено підстави та порядок застосування спеціальних заходів щодо запобігання домашньому насильству, особливості їх впровадження в національному законодавстві.

За результатами розроблено висновки щодо конкретних заходів системного удосконалення запобігання та протидії домашнього насильства в Україні.

Ключові слова: Стамбульська конвенція; домашнє насильство, запобігання домашньому насильству, постраждала особа, кривдник, органи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, Національна поліція України, підрозділ «Поліна».

Постановка проблеми. Домашнє насильство – проблема та виклик для світового суспільства, та для України зокрема. Насильство в сім'ї є однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини, які держава має відстоювати та захищати. Даний вид протиправної поведінки не є винятковим феноменом, притаманним лише певній державі. Відтак, світове співтовариство розробило та запровадило систему міжнародних актів, які визначають стандарти запобігання домашньому насильству. Їх імплементація в національне законодавство конкретних держав по'язана з рядом проблем, що виникатимуть з огляду на сталі традиційні підходи до даного явища як до варіанту суспільної або моральної «норми», неконкретності приписів законодавчих актів, відсутності механізмів ефективної реалізації повноважень правоохоронних органів у даній сфері.

© Мінченко С.І., 2018

© Дмитрашук О.С., 2018

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Тему запобігання домашньому насильству вивчали вітчизняні науковці і практики, серед яких: О. Бандурка, В. Бондаровська, Т. Бугаєць, О. Ковальова, Л. Козуб, О. Кочемировська, Г. Лактіонова, К. Левченко, Т. Малиновська, О. Сулова, Е. Salisbury, G. Donavin та інші. Однак серед наукових праць недостатньо уваги було приділено імплементації норм міжнародних документів, що містять стандарти надання допомоги та захисту жертвам насильства в сім'ї до національного законодавства в сфері запобігання домашнього насильства [1, с. 120].

Мета. На даний час актуальними для України стали питання ратифікації основного регіонального міжнародного акту у сфері запобігання домашньому насильству – Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству (далі – Стамбульська конвенція). Вона була розроблена у 2011 році в Стамбулі й набула чинності для держав – учасниць у 2014 році. Україна підписала документ, проте досі його не ратифікувала, а діяти конвенція починає після ратифікації державою та внесення відповідних змін у національне законодавство. Проблема та альтернативним шляхам імплементації її положень в українське законодавство та правозастосовчу практику і присвячена дана стаття.

Виклад основного матеріалу. Ратифікаційний законопроект, внесений Президентом України, перебуває у парламенті з 2016 року, однак Верховна Рада України безстроково відклала ухвалення документа, оскільки низка народних депутатів побачила в ратифікації Стамбульської конвенції «загрозу сімейним цінностям» і «пропаганду гомосексуальних шлюбів» через наявність понять «гендер» та «сексуальна орієнтація». Крім того, проти ратифікації конвенції виступила Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій. У Раді церков заявили, що Стамбульська конвенція не передбачає можливості застережень щодо окремих її положень, які стосуються поняття гендеру в його розумінні як чоловіча та жіноча статі, «що несе в собі неприпустимі загрози для інституту сім'ї та подружжя в Україні» [2].

Тривалий час проблема насильства в сім'ї вважалася прерогативою усталених звичаїв та традицій і залишалася поза сферою правового регулювання. Будь-яке втручання в сімейні стосунки з боку держави та суспільства вважалася грубим порушенням таємниці приватного життя й категорично не припускалося. Таке становище призвело до певного свавілля у сфері сімейних відносин та перетворення їх на сферу латентних правопорушень, які залишалися поза увагою компетентних органів державної влади.

На початковому етапі запобігання насильству в сім'ї увійшло в поле зору світової спільноти як складова подолання насильства щодо жінок загалом. Історія боротьби з насильством щодо жінок як міжнародна проблема – це історія злиття двох напрямків правозахисту: прав людини і прав жінок. Результати активності жіночого руху на міжнародному рівні відбилися у хронології конференцій, у текстах декларацій та конвенцій, резолюцій регіональних і міжнародних організацій, інших міжнародних документів останніх десятиріч, серед яких, насамперед, слід виділити Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок [3, С.11].

В подальшому перспективи ратифікації Стамбульської конвенції [4] дали поштовх до прийняття нових положень на національному рівні, так зокрема, було запроваджено корекційні програми для осіб, які вчиняють насильство в сім'ї; виключено поняття «віктимної поведінки»; уточнено перелік суб'єктів державної політики у сфері попередження насильства в сім'ї (2008); в 2015 році було прийнято закон про внесення змін у Кодекс про адміністративні правопорушення, яким виключені штрафи з переліку покарань за насильство в сім'ї. Слід згадати і про Указ Президента України від 25 серпня 2015 року про Національну стратегію у сфері прав людини [5]. В Національній стратегії містяться такі розділи як «Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Протидія гендерному насильству, торгівлі людьми та рабству», «Протидія домашньому насильству», «Забезпечення прав дитини».

Відтермінувавши ратифікацію Стамбульської конвенції, 06 грудня 2017 року Верховна Рада України ухвалила Закони України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [6] та «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [7], який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у цій сфері і спрямований на захист

прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства. Ухвалення даних законів є одним з кроків до імплементації міжнародних стандартів у сфері запобігання домашньому насильству, однак не знімає питання ратифікації Стамбульської конвенції.

Перш ніж визначити основні повноваження підрозділів Національної поліції у сфері запобігання домашньому насильству, слід звернутися до основних понять, що використовуються в міжнародних актах та оновленому національному законодавстві.

Так пункт б) статті 3 Конвенції визначає домашнє насильство як всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні. Таке ж положення міститься і в прийнятому Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», що дає чіткий перелік первинних ознак насильства. Даний Закон вперше трактує визначення особи кривдника, так це особа, яка вчинила домашнє насильство у будь-якій формі. Цікавим також є положення, що визначає і дитину-кривдника – особу, яка не досягла 18 років та вчинила домашнє насильство у будь-якій формі.

Дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству незалежно від факту спільного проживання поширюється на таких осіб: подружжя; колишнє подружжя; наречені; мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; особи, які мають спільну дитину (дітей); батьки (мати, батько) і дитина (діти); дід (баба) та онук (онука); прадід (прабаба) та правнук (правнучка); вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); рідні брати і сестри; інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука); діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя (стаття 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Слід звернути увагу, що положення Стамбульської конвенції визначають загальні зобов'язання та належну увагу з боку держави, як гаранту захисту. Так, п. 2 ст. 5 зазначає, що Сторони вживають необхідних законодавчих та інших заходів для забезпечення належної уваги до недопущення, розслідування, покарання та забезпечення компенсації стосовно актів насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції та які вчинені недержавними учасниками.

Норми прийнятого Закону відображують положення Стамбульської конвенції. Так, стаття 4 національного акту визначає основні засади запобігання та протидії домашньому насильству, які ґрунтуються на:

- гарантуванні постраждалим особам безпеки та основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на життя, свободу та особисту недоторканість, на повагу до приватного та сімейного життя, на справедливий суд, на правову допомогу, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини;
- визнанні суспільної небезпеки домашнього насильства та забезпечення нетерпимого ставлення до будь-яких проявів домашнього насильства;
- конфіденційності інформації про постраждалих осіб та осіб, які повідомили про вчинення домашнього насильства;
- ефективній взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, з громадськими об'єднаннями, неурядовими організаціями, засобами масової інформації та іншими заінтересованими особами тощо.

Законом розширено перелік суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству (служби у справах дітей; уповноважені підрозділи органів Національної поліції України; суди; прокуратура та інші уповноважені органи) та запроваджується ведення Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, до якого вносяться відповідні відомості окремо за кожним випадком насильства.

До повноважень уповноважених підрозділів органів Національної поліції України

у сфері запобігання та протидії домашньому насильству належать:

- 1) виявлення фактів домашнього насильства та своєчасне реагування на них;
- 2) прийом і розгляд заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства, у тому числі розгляд повідомлень, що надійшли до колцентру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, вжиття заходів для його припинення та надання допомоги постраждалим особам з урахуванням результатів оцінки ризиків у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спільно з Національною поліцією України;
- 3) інформування постраждалих осіб про їхні права, заходи і соціальні послуги, якими вони можуть скористатися;
- 4) винесення термінових заборонних приписів стосовно кривдників;
- 5) взяття на профілактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи в порядку, визначеному законодавством;
- 6) здійснення контролю за виконанням кривдниками спеціальних заходів протидії домашньому насильству протягом строку їх дії;
- 7) анулювання дозволів на право придбання, зберігання, носіння зброї та боєприпасів їх власникам у разі вчинення ними домашнього насильства, а також вилучення зброї та боєприпасів у порядку, визначеному законодавством;
- 8) взаємодія з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- 9) звітування центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Уповноважені підрозділи органів Національної поліції України здійснюють повноваження у сфері запобігання та протидії домашньому насильству з урахуванням міжнародних стандартів реагування правоохоронних органів на випадки домашнього насильства та оцінки ризиків.

Поліцейським надано право на проникнення до житла особи без вмотивованого рішення суду в невідкладних випадках, пов'язаних із припиненням вчинюваного акту домашнього насильства, у разі безпосередньої небезпеки для життя чи здоров'я постраждалої особи.

Визначаючи основні положення підрозділів Національної поліції, на неї також покладаються такі спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству, як терміновий заборонний припис стосовно кривдника (вноситься уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України строком до 10 діб у разі існування безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи з метою негайного припинення домашнього насильства); взяття кривдника на профілактичний облік уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України та проведення з ним профілактичної роботи.

Втім, постає питання, як саме Національна поліція має здійснювати всі заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, адже не кожна жінка (тим більше у певних випадках – чоловік), що потерпають від домашнього насильства, будуть згодні про це заявити до правоохоронних органів, що відображається у статистичних даних щодо офіційно зареєстрованих фактів домашнього насильства. За 2017 рік відносно осіб, які вчинили насильство в сім'ї, Національною поліцією складено понад 80 тисяч адміністративних протоколів. Особам, які скоюють насильство в сім'ї, винесено понад 70 тисяч офіційних попереджень про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї. Наразі на обліку Національної поліції перебуває понад 69 тисяч осіб (з них 5,7 тисяч жінок), які вчинили насильство в сім'ї.

На даний час Національна поліція реалізує нові підходи до організації роботи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Так, 12 червня 2017 року на базі Національної поліції України було створено мобільні групи для протидії домашньому насильству під назвою «Поліна». Групи працюють з літа 2017 року у Києві (Дарницький район), Одесі (Малиновський район) та в Северодонецьку Луганської області. З нового 2018 року «ПОЛІНА» має запрацювати у Львові й Хмельницькому, а згодом у Дніпрі (Новокодацький район), в Суворівському районі Одеси та Лівобережному в Маріуполі.

До складу мобільних груп входять працівники превенції – це дільничні офіцери поліції, працівники ювенальної превенції, слідство карного розшуку та віддалено – екіпаж патрульної поліції, які пройшли відповідну підготовку, зокрема, з протидії та реагування на факти вчинення насильства в сім'ї. Діяльність таких підрозділів може бути варіантом реалізації окремих положень Стамбульської конвенції, адже у своїй діяльності вони проводять профілактичні бесіди, здійснюють навчання, проходить підготовка спеціалістів в даній галузі, запроваджують лікувальні та профілактичні програми.

Висновки. Підсумовуючи викладене, подальший процес імплементації міжнародних стандартів щодо запобігання домашньому насильству та реалізація положень оновленого національного законодавства в даній сфері має включати ряд необхідних заходів:

1. Визначення порядку наповнення інформацією Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, який відповідатиме нормам Європейської конвенції з прав людини та Стамбульській конвенції по захисту прав жінок;

2. Затвердження бланків приписів для сімейних кривдників;

3. Розробка методичних рекомендацій щодо застосування обмежувальних заходів до осіб, які вчинили домашнє насильство (Розділ XIII-1 КК України);

4. Розробка методичних рекомендацій для уповноважених суб'єктів щодо виявлення та розслідування кримінально каранних фактів домашнього насильства (стаття 126-1 КК України).

Таким чином, зроблено крок на шляху імплементації міжнародних стандартів у сфері запобігання домашньому насильству. Втім, саме Стамбульська конвенція передбачає комплексний підхід до вирішення проблеми домашнього насильства, від налагодження механізмів моніторингу, захисту потерпілих до превентивної роботи. Якщо конвенція буде ратифікована, органи Національної поліції та інші уповноважені суб'єкти отримають можливість реалізувати весь комплекс заходів у сфері запобігання домашньому насильству.

Бібліографічні посилання

1. Євсюкова М. Надання допомоги та захисту жертвам насильства в сім'ї: аналіз стандартів Ради Європи. *Європейське право*. 2013. № 1-2. С. 119-128.

2. Чабарай Г. Чи потрібно Україні ратифікувати Стамбульську конвенцію? URL: <http://tyzhden.ua/Society/204290>.

3. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / Уклад.: Запорожцев А.В., Лабунь А.В., Заброна Д.Г., Басиста І.В., Дроздова І.В., Брижик В.О., Мусієнко О.М. Київ, 2012. 246 с.

4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>.

5. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>.

6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 07 грудня 2017 року № 2227-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2227-19/print1511287692146808>.

7. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07 грудня 2017 року № 2229-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/paran67#n67>.

8. Протидія домашньому насильству: практичний посібник для поліцейського. URL: <https://rm.coe.int/cvavgu-jan2018-4-ua-web/16807874e0>.

Надійшла до редакції 23.07.2018

Minchenko S.I., Dmytrashchuk O.S. Problems of implementation of international standards for the prevention of domestic violence in Ukraine. This article explores the implementation of international standards for the prevention of domestic violence in Ukraine by the state structures and special status of the National Police units as a necessary and effective guarantee of the rights of victims of domestic violence.

The legal principles of prevention and counteraction to domestic violence at the national level were analyzed, introduction of new forms and methods of activity of police officers aimed at the prevention, detection and suppression of domestic violence were surveyed.

The main directions of work of the new unit of preventive activity of the Polina National Police, aimed at preventing and combating domestic violence, were reviewed. The grounds and the procedure of application of special measures for prevention of domestic violence, especially their implementation in national legislation were explored.

It is investigated the bases and an order of application of special measures on prevention of

domestic violence, feature of their implementation in the national legal system. Are selected statistical data of officially registered facts of domestic violence, generally statistics of the issued administrative decrees, official warnings and accounting, concerning the persons who committed domestic violence in family.

Conclusions of rather specific measures of system improvement of prevention and counteraction to domestic violence in Ukraine are by results developed.

Keywords: *Istanbul convention; domestic violence, prevention of domestic violence, the affected person, the offender, bodies in the field of prevention and counteraction to domestic violence, National police Ukraine, the subsection "Polina".*

УДК 343.98

Попович Є.М. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Харківський НДІ судових експертиз
ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-110-114

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ З НАУКОВО-ДОСЛІДНИМИ ЕКСПЕРТНИМИ УСТАНОВАМИ

Здійснено аналіз концептуальних засад, поглядів та ідей щодо розуміння сутності взаємодії органів досудового розслідування з науково-дослідними експертними установами. Розглянуто сутність вимог, яким повинна відповідати взаємодія органів досудового розслідування з науково-дослідними експертними установами, що, з одного боку, вона повинна бути законною, тобто під час реалізації її окремих видів та форм повинні використовуватися методи та засоби, передбачені процесуальними нормами; у такій взаємодії повинні брати участь лише компетентні суб'єкти, з іншого – відповідати принципу оптимальності, тобто отримання у кінцевому результаті максимальної результативності.

Запропоновано авторське визначення взаємодії зазначених суб'єктів – це комплекс законодавчо врегульованих, узгоджених за метою спільних заходів по виявленню, закріпленню та дослідженню джерел доказової інформації у кримінальній справі, спрямованих на досягнення мети досудового розслідування.

Ключові слова: *досудове розслідування, взаємодія, процесуальна форма, організаційна форма, слідчий, науково-дослідні експертні установи, кримінальний процес, докази.*

Постановка проблеми. Прискорений розвиток і удосконалення діяльності українських правових інститутів вимагає поглибленого розгляду теоретичних і практичних питань взаємодії органів досудового розслідування з науково-дослідними експертними установами. Безперестанний інтерес вчених до цієї тематики обумовлений соціальними, економічними, політичними та організаційними перетвореннями, що відбуваються в державі та її правоохоронних та правозастосовних органах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Взаємодія органів досудового розслідування з іншими суб'єктами правозастосовної діяльності, як одне із питань теорії криміналістики, піддавалося науковому аналізу у роботах фахівців-криміналістів Л. Ю. Ароцкера, Р. С. Белкіна, П. Д. Біленчука, А. І. Вінберга, В. Г. Гончаренка, А. В. Кофанова, В. М. Махового, М. В. Салтєвського, М. Я. Сегая, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура та інших. Результати праць цих вчених мають теоретичну та практичну значущість. Разом із тим, незважаючи на їх вагомий внесок у пізнання й вивчення сутності та змісту розглядуваного явища, наукові праці зазначених фахівців не вичерпали вказаної проблеми, а, навпаки, поставили низку нових питань, які потребують вирішення. Це стосується, насамперед, визначення правових основ діяльності взаємодіючих суб'єктів, форм та видів взаємодії, нарешті, меж співпраці між слідчими та експертами. Саме тому **метою** цієї статті є аналіз концептуальних засад взаємодії органів досудового розслідування з науково-дослідними експертними установами та визначення відповідних теоретико-правових засад такої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Дана проблема актуалізується ще й в аспекті різних коливань основних показників злочинності, що сталися за останні роки. Згідно зі

статистичними даними, за минулий рік у державі було обліковано 592604 кримінальних правопорушень. Із них: особливо тяжких злочинів – 19021, тяжких злочинів – 213521, злочинів середньої тяжкості – 236418 та злочинів невеликої тяжкості – 123644. Всього було виявлено 126 організованих груп та злочинних організацій. Із них: з корумпованими зв'язками – 15 (в органах влади та управління – 4); з міжрегіональними зв'язками – 19; з транснаціональними зв'язками – 4. При цьому кількість осіб, що склали ОГ і ЗО, у 72 випадках становила 3 особи, у 54 формуваннях, відповідно, від 4 до 10 осіб. Тривалість дії ОГ і ЗО складала: до 1 року – 103 групи; до 2 років – 13 груп; від 3 до 6 років – 3 формування, більше 6 років – 1 група [1]. Наведені дані вказують на необхідність відтворення та налагодження безперебійного функціонування механізмів взаємодії органів досудового розслідування з іншими суб'єктами, в результаті чого можна буде стабілізувати становище і послабити соціальну напруженість у суспільстві. Необхідно погодитись із висловленою у фаховій літературі думкою про те, що питання взаємодії стоїть особливо актуально, коли злочинність має різноманітний характер, глибоко законспірована, а їй протистоїть діяльність розгалуженої мережі підрозділів правоохоронних органів, що потребує упорядкування, взаємозв'язку, узгодженості їх спільних дій, відповідної підпорядкованості і маневру силами і засобами [2, с.110].

У тлумачних словниках взаємодія визначається як узгоджена за метою, місцем та часом сумісна діяльність [3]. Як правило, поняття «взаємодія» використовується тоді, коли мова йде про взаємоузгоджену діяльність різноманітних органів. Така взаємоузгодженість може стосуватися різних обставин сумісної діяльності: часу, місця, засобів, методів тощо, але її основою є єдина (спільна) мета. У нашому випадку – це розкриття злочинів. В загальному вигляді взаємодію можна визначити як такий стан взаємозв'язків між суб'єктами, при якому вони здійснюють взаємний вплив як один на одного, так і на відповідну сферу діяльності.

У фаховій літературі взаємодія з питань правоохоронної діяльності визначається як: 1) узгоджена діяльність різних ланок однієї або декількох організаційних систем, спрямована на досягнення загальної мети з найменшими витратами сил, засобів і часу [4, с. 172]; 2) стан взаємозв'язків між елементами системи органів внутрішніх справ, при якому вони справляють взаємний вплив один на одного та на відповідну сферу діяльності [5, с. 503]; 3) комплекс спільних або узгоджених за часом, місцем і діями дій кількох оперативних підрозділів по вирішенню певних завдань у боротьбі зі злочинністю спільними зусиллями [2, с.110]; 4) заснована на законі та відомчих нормативних актах діяльність щодо поєднання зусиль, сил, засобів і методів слідчих апаратів та оперативних підрозділів для своєчасного і законного порушення кримінальної справи, створення передумов швидкого і повного розкриття злочину, ефективного розслідування, для викриття винних і забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожна особа, яка скоїла злочин, була справедливо покарана і ні одна невинна не була притягнута до кримінальної відповідальності та засуджена [6, с.118].

Аналіз вищенаведених визначень поняття «взаємодія» дав змогу до її загальних ознак віднести такі: наявність не менш двох суб'єктів взаємодії; наявність єдиної загальної мети; погодженість спільних заходів хоча б за одним із аспектів (місце, час, методи тощо); нормативна урегульованість загальних засад такої взаємодії.

У теорії правничих наук досі остаточно не визначено коло *вимог*, яким повинен відповідати процес взаємодії. Одні автори до них відносять такі: єдність мети взаємодії, співпраця у межах своєї компетенції, керування відомчими нормативними актами чи функціональними обов'язками; взаємне інформування співпрацюючих підрозділів; наявність взаємних інструктажів, службових нарад, засідань, конференцій, спільне підведення підсумків роботи [2, с. 140]. Інші автори, розглядаючи вимоги, яким повинна відповідати співпраця взаємодіючих суб'єктів, називають такі: співпраця повинна здійснюватися відповідно до вимог кримінально-процесуального закону і слідчої етики; узгоджуватися (за метою, місцем, часом і компетентністю); забезпечувати керівну і організуючу роль слідчого при належній самостійності інших суб'єктів у виборі та прийнятті рішень по виконанню поставлених слідчим завдань; здійснюватися з урахуванням особливостей криміналістичної ситуації, відповідно до тактико-методичних рекомендацій, і забезпечувати нерозголошення відомостей [7, с.135].

На нашу думку, сутність вимог, яким повинна відповідати взаємодія органів досудового розслідування з науково-дослідними експертними установами полягає у тому, що, з одного боку, вона повинна бути законною, тобто під час реалізації її окремих видів

та форм повинні використовуватися методи та засоби, передбачені процесуальними нормами; у такій взаємодії повинні брати участь лише компетентні суб'єкти, з іншого – відповідати принципу оптимальності, тобто отримання у кінцевому результаті максимальної результативності.

Про важливість взаємодії та координації спільної діяльності усіх зацікавлених суб'єктів зазначено у низці законодавчих та підзаконних нормативних актів з питань правоохоронної діяльності. Так, у ст. 5 Закону України «Про Національну поліцію України» взаємодію органів поліції з іншими суб'єктами визначено як один із принципів її діяльності та зазначено, що діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. У ст. 25 цього Закону зазначено, що для реалізації інформаційно-аналітичного забезпечення, поліція здійснює інформаційну взаємодію з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав та міжнародними організаціями [8].

Водночас у Законі України «Про судову експертизу» зазначено, що державні спеціалізовані установи, що виконують судові експертизи, користуються правом встановлювати міжнародні наукові зв'язки з установами судових експертиз, криміналістики тощо інших держав, проводити спільні наукові конференції, симпозиуми, семінари, обмінюватися стажистами, науковою інформацією і друкованими виданнями та здійснювати спільні видання в галузі судової експертизи і криміналістики [9]. Але, на наше переконання, у цьому законодавчому акті необхідно обов'язково передбачити положення про засади взаємодії не тільки із міжнародними суб'єктами, а в першу чергу врегулювати шляхи взаємодії експертів із вітчизняними правоохоронними та правозастосовними органами.

Для повноцінного з'ясування сутності взаємодії органів досудового розслідування з науково-дослідними експертними установами необхідним є уточнення видів, напрямків та форм такої діяльності. Така необхідність викликана певними обставинами: по-перше, відсутністю єдиної точки зору з цих питань, наслідком чого є ототожнення вищевказаних необхідних елементів будь-якої взаємодії (видів, напрямків та форм); по-друге, неточність нормативних формулювань з цих питань, зокрема відсутність чіткого переліку видів, напрямків та форм такої співпраці тощо.

Якщо розглядати змістовну сторону виникаючих у процесі взаємодії органів досудового розслідування з науково-дослідними експертними установами відносин, то їх можна розділити на *процесуальну й організаційну форми*.

Процесуальна форма взаємодії органів досудового розслідування з науково-дослідними експертними установами передбачена кримінальним процесуальним законом і визначається наявністю регламентованих правовідносин. Хоча у Кодексі ці взаємини не названі прямо взаємодією чи співпрацею, до них можна віднести: право експерта заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи; бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження; викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання; ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні, тощо (ст. 69 КПК України) [10].

Провівши аналіз законодавчих джерел та існуючих по цьому питанню думок фахівців [11; 12], ми вважаємо, що до універсальних видів *організаційної форми взаємодії* органів досудового розслідування зі спеціалістами належать такі:

1. Обмін інформацією, який може здійснюватися постійно і в оговорені часи та дати, або по етапах взаємодії. Обмін інформацією може бути повний і частковий. Він може бути корисним лише за умови передачі інформації у повному обсязі без будь-яких викривлень, скорочень і змін. Вибір способів взаємного інформування залежить від конкретних видів взаємодії.

2. Спільне вивчення, аналіз та оцінка інформації з подальшим складанням плану заходів, виконання якого вимагає комплексного використання сил та засобів.

3. Участь у складі постійно діючих чи тимчасових слідчо-оперативних груп, до складу яких входять й експерти.

4. Участь в огляді місця події, під час якого забезпечується його охорона і недоторканність слідів, виявляються свідки, спільно вирішуються питання про межі огляду

і методи його проведення, про способи зв'язку і обміну інформацією.

5. Обмін досвідом роботи.

6. Участь у спільних нарадах.

7. Спільне обговорення наслідків роботи, їх оцінка та визначення заходів для вдосконалення подальшої взаємодії.

8. Спільна розробка й впровадження планів профілактичних заходів з використанням у даній роботі досягнень науки й техніки.

Розглядаючи *види взаємодії*, О.М. Бандурка поділяє їх на локальну (місцеву), регіональну та загальнодержавну. Вчений також підкреслює, що названі види співпраці відповідають таким критеріям: характер зв'язків (безпосередня чи опосередкована взаємодія); час здійснення спільних дій (тимчасова, обмежена чи постійна); ступінь конспірації тощо [2, с. 141].

Аналіз цього поняття надав змогу В.М. Плішкіну поділити їх на такі:

- за характером підстав для взаємодії (регламентовану, за вказівкою вищестоящих органів, ініціативну);

- за способом виконання спільних завдань (самостійну (автономну), спільну);

- за просторовими характеристиками (близькорозташовану, віддалену);

- за характером зв'язків суб'єктів взаємодії (безпосередню, опосередковану);

- за характером умов взаємодії (за станом середовища функціонування: звичайну, екстремальну);

- за особливостями «технології» (послідовну, паралельну);

- за кількістю суб'єктів взаємодії (двохсуб'єктну (чисту), багатосуб'єктну (змішану));

- за етапами безпосередньої діяльності (попередню, основну, заключну);

- за сферами, напрямками діяльності (управлінську, профілактичну, кримінально-процесуальну, адміністративну, оперативно-розшукову);

- за формами діяльності (стосовно етапів та стадій управлінського циклу: у ході аналізу інформації, у ході підготовки управлінського рішення, у ході реалізації управлінського рішення, у ході контролю та ін.);

- за спрямованістю функціонування взаємодіючих суб'єктів: позитивну та негативну [5, с. 508–509].

У цілому поділяючи вищенаведений поділ взаємодії на такі групи, не можемо погодитись із виокремленням такого виду взаємодії як негативна, оскільки будь-яка взаємодія спрямована на спільний (бажаний), а отже, на позитивний результат. З таким поділом взаємодії (на позитивну та негативну) можна було б погодитись, обравши такий критерій, як наслідки (результат) взаємодії, відповідно до якого одна взаємодія може мати добрий результат (позитивні наслідки), інша поганий результат, за якої не досягнуто бажаної мети або, навпаки, вона спричинила негативні наслідки.

Висновки. Підводячи підсумок проведеного аналізу форм та видів взаємодії органів досудового розслідування з науково-дослідними експертними установами, вважаємо за доцільне:

1. Доповнити чинний кримінальний процесуальний кодекс України положеннями про інформаційні види взаємодії органів досудового розслідування не тільки з науково-дослідними експертними установами, а й іншими зацікавленими суб'єктами.

2. Доповнити наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98р. № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» обов'язковими положеннями про форми та методи спільної діяльності між судовими експертами та іншими зацікавленими суб'єктами.

3. Запропонувати теоретичну дефініцію взаємодії органів досудового розслідування з науково-дослідними експертними установами: це комплекс законодавчо врегульованих, узгоджених за метою спільних заходів по виявленню, закріпленню та дослідженню джерел доказової інформації у кримінальній справі, спрямованих на досягнення мети досудового розслідування.

Бібліографічні посилання

1. Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112759&libid=100820&c=edit&_c=fo.

2. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність: підручник. Харків: Вид-во Нац. ун-ту

внутр. справ, 2002. Ч. I. 336 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Г. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1560 с.

4. Криміналістика: підручник / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. За ред. В.Ю. Шепітька. 4-те вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 464 с.

5. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ. Київ: НАВСУ, 1999. 702 с.

6. Оперативно-розшукова інформація: проблеми реалізації: монографія / О.П.Снігерьев, Г.О.Душейко, О.А. Долгий та ін. За заг.ред. А.М. Подоляки і П.В. Коляди. Суми: ВВП «Мрія-1», 2003. 204 с.

7. Особливості розкриття злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухівки: наук.-практ. посібник / За заг. ред. чл.-кор. Академії пед. наук Я.Ю. Кондратьєва. Київ: НАВСУ, 2002. 184 с.

8. Про Національну поліцію: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379. URL. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

9. Про судову експертизу: Закон України. URL. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12?nreg=4038>.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. Ст. 88. URL. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

11. Салтєвський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2008. 594 с.

12. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. для студ. вищ. навчал. закл. / П.Д. Біленчук, А.П. Гель, Г.С. Семаков. Київ: МАУП, 2007. 512 с.

Надійшла до редакції 12.09.2018

Popovych Ye.M. Theoretical and legal analysis of the interaction between preliminary investigation authorities and forensic science institutions. Conceptual principles, views and ideas on understanding the essence of the interaction between preliminary investigation authorities and forensic science institutions are analyzed in this article. The essence of requirements that should correspond to the interaction of preliminary investigation authorities with forensic science institutions is considered. On the one hand, it should be legal. It means that during implementation of its separate types and forms, methods and means provided by procedural norms should be used; only competent actors should participate in such interaction. On the other hand, they must comply with the principle of optimality that means obtaining the maximum effect in the final result.

Procedural and organizational interaction forms of the indicated actors are studied. The procedural form of interaction of preliminary investigation authorities with forensic science institutions is determined by availability of regulated legal relations. These include: forensic scientist right to apply for submission of additional items and samples and other actions related to performing examinations; to present in the conclusion information revealed while performing examination that is important for criminal proceedings and for which the questions were not asked; ask questions about the subject matter and objects of research involved in criminal proceedings and so on. Universal types of organizational forms of preliminary investigation authorities' interaction include the following: exchange of information that can be carried out continuously within specified times and dates or interaction stages. Exchange of information can be complete and partial. This exchange can be useful only if information is fully transmitted without any misrepresentation, reduction or modification. These include: collective trainings, analysis and evaluation of information with the further drawing up of an action plan which implementation requires integrated use of forces and means; exchange of working experience; participation in joint meetings; collective discussion of work consequences, their assessment and definition of measures for improving further interaction; joint development and implementation of preventive measures using the achievements of science and technology for this work.

The author's definition of the interaction between above mentioned subjects is proposed. It a complex of legislatively regulated, agreed upon by the purpose of joint measures to identify, consolidate and study sources of evidence in criminal cases aimed at achieving the purpose of preliminary investigation.

Keywords: *preliminary investigation, interaction, procedural form, organizational form, investigator, Forensic Science Institutions, criminal procedure, evidence.*

УДК 343.8

Макаренко Н.К. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Національна академія внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-4-115-119

КРИМІНОЛОГІЧНЕ РОЗУМІННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ВИВЧЕННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ

Досліджено стан вивчення європейськими кримінологами проблеми професійної злочинності. У хронологічному порядку розглянуто основні здобутки минулого щодо спектра питань, пов'язаних із професійною злочинністю: природою, особливостями, детермінантами, заходами запобігання тощо. Зроблено висновок, що, незважаючи на великий період часу і відносно велику кількість зарубіжних досліджень в кінці XIX – на початку XX століть, у питаннях, пов'язаних з проблемою професійної злочинності, залишається багато неточностей.

Ключові слова: біологічні чинники, соціологічний підхід, професійна злочинність, кримінальний професіоналізм, запобігання злочинності.

Постановка проблеми. У філософії є теза, згідно з якою історія науки – це історія її понять. Одночасно розвиток соціуму пов'язаний з виникненням нових більш досконалих понять, в тому числі й тих, що розкривають сутність таких явищ. Професійна злочинність є відносно відособленою специфічною частиною кримінальних діянь, що відноситься до однієї з найскладніших проблем в кримінологічній науці. Незважаючи на актуальність сучасних проблем професіоналізації злочинності, вона й сьогодні не має завершеного науково-теоретичного визначення.

На наш погляд, це пов'язано з помилковим методологічним підходом у її вивченні. Виділяючи досить значну кількість ознак, що інколи суперечили одна одній, вчені створювали свого роду абстрактний образ злочинного суб'єкта, який ототожнювали з протизаконною діяльністю та різними видами злочинних діянь. Крім того, відомості про злочинні діяння, вчинені професійними злочинцями, не відображаються в офіційній статистиці правоохоронних органів, а «зв'язок професійної злочинності з організованою і рецидивною злочинністю не дає можливість чітко визначити її межі, в тому числі кримінально-правові» [1, с. 249].

За своєю сутністю проблема професійної злочинності – це комплекс кримінологічних і тісно пов'язаних з ними теоретичних і законотворчих питань кримінально-правового характеру, зокрема таких, як вчинення злочинів у вигляді промислу, спеціальний рецидив, повторність, неодноразовість, сукупність, інакше кажучи – множинність злочинів. Слід зазначити, що сучасне кримінальне законодавство в цій частині продовжує залишатися недосконалим. Воно досі не містить поняття професіоналізації злочинної діяльності як обтяжуючої обставини, яка мала б враховуватися при визначенні виду та міри покарання.

Відсутність загальнотеоретичних положень у вченні про професійного злочинця й професійну злочинність, чого, наприклад, не можна сказати про рецидивну або організовану злочинність, призводить до того, що кожен дослідник на основі емпіричних даних (а іноді й без них) приводить «свій» тип професійного злочинця, додаючи до вже наявних у літературі ознак нові. Зрештою, це ускладнює поняття злочинно-професійної діяльності, обґрунтування лише її властивих ознак, завдяки яким вона могла б відрізнитися від інших видів протиправної поведінки.

Таким чином, аналіз вихідних положень теорії професійної злочинності є сьогодні досить актуальним. Для його здійснення необхідним є дослідження її еволюції в розрізі різних кримінологічних підходів, що дасть змогу зрозуміти сучасний стан проблеми.

Вперше в науковий обіг поняття «професійний тип злочинця» ввели фахівці з кримінального права та кримінології наприкінці XIX століття, однак розуміння професійної злочинності, як писав про це Рудольф фон Ієрінг (1818-1892) в роботі «Чайові», почало складатися ще раніше.

© Макаренко Н.К., 2018

Питання про причини злочинності, форми та засоби її запобігання привертали увагу ще мислителів давньої Греції. Про ці важливі соціально-правові аспекти людського буття вели розмови Сократ, Платон, Аристотель, Демокрит, Антисфен, Протагор, Діоген, Епікур та інші філософи. Аналізуючи мотиви злочинних дій, вони вказували на прагнення людей до задоволення, їх лінощі, заздрість, користь, гнів та інші вади. Також вони визначали фактори, що, на їх думку, утримували більшість громадян від вчинення протиправних дій: страх перед покаранням, сила суспільної думки, репутація, вплив традицій, заходи держави, що сприяють законослухняній поведінці, тощо.

У Давньому Римі про злочини писали Марк Тулій Цицерон, Луцій Анней Сенека, Тит Лукрецій Кар та інші філософи, громадські й державні діячі. У своїх творах та промовах вони пов'язували причини злочинних актів, що вчиняються людьми, з такими вічними людськими вадами, як жадібність, гордість, заздрість, гнів, беззаконня, а також невігластво, безкарність, бідність, злидні, безправність.

За часів Середньовіччя питання про причини злочинної поведінки згадували Фома Аквінський, Августин Аврелій, Тертуліан, Мартін Лютер, Жан Кальвін, а також діячі інквізиції.

Домініканські інквізитори Генріх Кремер (1430-1505) та Якоб Шпренгер (1436-1495) з благословення Папи Римського написали в 1486 році книгу «Молот відьом», в якій детально розписувалось, як боротися зі злочинцями, ворогами церкви і єретиками з точки зору релігійних вірувань того часу.

Представники класичної кримінологічної школи – Чезаре Беккарія, Ієремія Бен-там, Джон Говард, Уільям Блекстоун, Анзельм Фейєрбах, Едвард Лівінгстон – критикували уявлення про злочини як про сатанинські прояви й вважали, що злочин є результатом свідомої поведінки людини, яка, володіючи свободою волі та раціональним мисленням, сама здійснює вибір варіанта своїх дій. За це вільне волевиявлення вона й повинна нести відповідальність перед суспільством. Саме в межах класичної школи вперше склалася відносно повна система кримінологічних поглядів, що в подальшому стали підґрунтям для вивчення професійної злочинної поведінки.

Одним з основних постулатів кримінологів-класиків є висловлювання Ієремії Бен-тама (1748-1832), що більшість людей завжди прагне отримати максимальне задоволення своїх потреб і бажань, долаючи при цьому мінімальні труднощі.

Інший відомий італійський вчений Чезаре Беккарія (1738-1794) в роботі «Про злочини та покарання» писав, що вибір, який робить людина, визначається тим, наскільки високим є рівень її правосвідомості та правової культури, які були умови засвоєння індивідуумом моральних, релігійних та правових норм.

На початку 70-х років XIX століття розвиток промисловості, зростання міст, люмпенізація населення і ряд інших чинників призвели до значного зростання злочинності (особливо професійної) у багатьох країнах. Суспільство потребувало пояснення цьому феномену, намагалось з'ясувати причини, вимагало розробки відповідних заходів, які могли хоча б стримати таке зростання. Саме тоді і з'явилася кримінально-антропологічна школа, яку часто називають ломброзіанством за іменем її засновника – італійського тюремного лікаря, професора Чезаре Ломброзо (1835-1909), праці якого стали основою для подальших розробок проблем особи злочинця.

Свої погляди Ломброзо виклав у роботі «Злочинна людина» (1872-1876), а саме: а) злочин – таке ж явище, «як зачаття, народження, смерть, психічні хвороби»; б) причини злочинів закладені в біологічній природі людини; в) головне місце повинно посідати не діяння, а діяч – злочинець, його потрібно вивчати, застосовуючи відповідні методи вимірювання.

Ломброзо розрізняв: злочинців природжених (близько 40% загального числа злочинців) і злочинців випадкових (60%), до яких відносив злочинців від захоплення, з пристрасті, з особливих обставин, що склалися [6]. Він вважав, що природженим злочинцям від народження властиві певні стигмати.

Зовнішні стигмати – це, наприклад, відхилення розміру голови від типу, властивого расі, надмірні розміри щелеп та вилиць, асиметрія обличчя, надмірно малий або великий розмір вух, відстовбурчених, як у шимпанзе, ніс плоский – у злодіїв або гострий – у вбивць, велика кількість різноманітних, передчасних зморшок, дефекти грудної клітини, надмірна довжина рук, зайве число пальців тощо.

Внутрішні стигмати – знижена чутливість до болю, підвищена гострота слуху, нюху, велика моторність, підвищена сила лівих кінцівок, відсутність каяття або докорів

сумління, цинізм, зрадництво, жорстокість, марнославство, мстивість, лінощі, любов до оргій і азартних ігор, поширеність татувань, особлива мова «арго».

Теорія природженого злочинця відтворює риси дикуна. Ці стигмати були піддані критиці, внаслідок якої було доведено, що, з одного боку, названі Ломброзо стигмати виявилися в багатьох людей, у тому числі у видатних державних діячів, з іншого – у книзі Моргана «Стародавнє суспільство» було показано, що дикуни не мають тих рис, які Ломброзо знайшов у злочинців.

У 1913 році англійський кримінолог С. Горінг перевіряв досліди Ломброзо, порівнявши ув'язнених зі студентами Кембриджа (1000 осіб), Оксфорда та Абердина (959 осіб), військовослужбовцями і викладачами коледжів (118 осіб). Виявилось, що жодних фізичних відмінностей між ними та злочинцями не існує.

Ломброзо згодом змінив свою точку зору під впливом критики, визнавши, що злочинець – це морально божевільна людина, а згодом вже стверджував, що злочинець – це епілептик. Але й це не підтверджувалося: багато закоренілих злочинців не виявляли жодних ознак епілепсії, а багато епілептиків ніколи жодних злочинів не вчиняли.

Такі погляди Ломброзо не могли бути прийняті ні теорією кримінального права, ні законодавцем того часу через їх антинауковість, а також тому, що зводили кримінальне право до засобу розправи над людиною через її біологічні характеристики. Незважаючи на те, що методи дослідження й висновки Ломброзо піддавалися обґрунтованій критиці, безперечним є і той значний вплив, що він здійснив своїми дослідженнями у сфері злочинності, створивши теорію природженого злочинця і типів злочинців.

На зміну кримінально-антропологічній школі прийшли інші біологічні теорії. Так, у 1920-х роках виникає кримінально-біологічна школа, що пов'язує злочин зі спадковістю, конституційним нахилом та іншими характеристиками злочинця. Серед представників цієї школи крім учених-медиків можна було зустріти видатних юристів, що стояли на позиціях Ломброзо та використовували його доробки у теорії кримінального права і на практиці.

Серед них були учні Ломброзо – Енріко Феррі (1856-1928), Рафаель Гарофало (1859-1934) та інші, які переглянули окремі положення свого вчителя і доповнили їх тим, що визнали роль деяких соціологічних факторів у формуванні особистості злочинця.

Так, не заперечуючи біологічних факторів злочинності, Феррі зазначив ще телуричні (клімат, географічне середовище) і соціальні фактори, що впливають на злочинність, висунув ідею субститутивів (замінників) покарання – заходів соціального характеру, сформулював кримінально-статистичний закон рівня «кримінальної насиченості» злочинності в кожному даному середовищі у певний момент, випередивши тим самим багато ідей соціологічної школи.

У праці «Злочинні типи в мистецтві та літературі» (1908) Феррі виділяє тип «природженого злочинця», до якого в першу чергу відносить спритних злодіїв і шахраїв та зазначає, що такий тип злочинця не обов'язково є жорстоким. Саме «природжені» злодії і шахраї, на його думку, будучи особистостями, обдарованими розумом вище середнього для злочинця рівня, однак аморальними та антисуспільними, складають прошарок «морально божевільних» злочинців, для яких вчинення злочинів є способом життя [10, с. 17-22].

На Римському антропологічному конгресі 1885 року Феррі запропонував поділ злочинців на п'ять категорій: злочинців інстинктивних, або природжених, які характеризуються спадковою відсутністю морального почуття і непередбачливістю; злочинців пристрасті, якій протистояти не можуть; злочинців випадкових, що наближаються до першої категорії; злочинців звички, перехідна форма між третім і першим типом, і злочинців божевільних, що не підлягають покаранню [7, с. 132].

У 1885 році Гарофало опублікував свою всевітньо відому «Кримінологію», структура якої включала три великих розділи: «Злочинність», «Злочинець» і «Покарання». В цій роботі він розглядав злочинну поведінку людини як певну хронічну – набуту або вроджену – хворобу, а каральну систему держави уподібнював медичній клініці.

Підкреслюючи недоліки кримінально-біологічної школи, слід водночас зазначити, що вона дала поштовх до вивчення особистості злочинця, а також стала предтечею нового соціологічного напрямку, що значною мірою вплинуло не лише на розвиток кримінологічної науки, кримінального права, а й на кримінальне законодавство кінця XIX-XX століть.

У свою чергу, цікавим для нашого дослідження також є аналіз поглядів австрійського ученого-кримінолога Франца фон Ліста (1851-1919), який писав, що природно-історичний аспект усвідомлення злочину передбачає загалом два підходи – біологічний і

соціологічний. Його логічний аналіз «природно-історичних» теорій щодо злочину – біологічної та соціологічної – дав Лісту можливість дійти висновку, що ці ідеї не тільки не суперечать одна одній, а навпаки – взаємно доповнюються [4, с. 89-90, 92].

Ліст уважав, що кожний окремий злочин виникає внаслідок взаємодії двох груп факторів: з одного боку, індивідуальних особливостей злочинця, з іншого – зовнішніх фізичних і суспільних, особливо економічних, відносин [9, с. 77].

На Брюссельському конгресі кримінальної антропології (1892 р.) вчений заявив, що патологічний стан, який створює злочинність, полягає у фізичній, моральній та естетичній неврастенії, природженій або набутій; вона створює професійного злочинця.

Крім того, Ліст розрізняв злочинців за трьома категоріями: 1) природжених; 2) звичних, або професійних; 3) випадкових, причому другу категорію він ділить ще на два види: виправних і невивправних злочинців.

Він вважав, що до так званих «випадкових» злочинців слід застосовувати, виходячи з принципу моральної вини, «відплатне покарання»; до звичних злочинців (невиправних) пропонував знищення – страту або довічне ув'язнення; до рецидивістів (звичних) необхідно застосовувати заходи соціального захисту: поміщення у спеціальні установи, відправлення в заслання, поліцейський нагляд тощо [9, с. 82].

Ідеї Ліста знайшли своє відображення в проекті Швейцарського кримінального кодексу 1893 року, де вперше з'явилося поняття «заходи соціального захисту», до них належали: а) нагляд за рецидивістами, так зване «збереження звичних злочинців», що полягало в поміщенні особи до спеціального закладу, пристосованого виключно для цієї категорії злочинців, де таких осіб навчають, відповідно до їх здібностей, роботі, котра надасть можливість забезпечити себе на свободі; б) привчання до праці розпусних; в) лікування хронічних алкоголіків за рішенням суду [8, с. 38].

Наприкінці XIX століття стає зрозумілим, що на розвиток професійної злочинності також впливають групові соціально-психологічні механізми, що роблять можливими передачу і засвоєння соціальних норм, а також недоліки у позитивній соціалізації та адаптації індивідів.

Про це писав у своїй праці «Злочинність і репресія» (1886) відомий бельгійський вчений Адольф Прінс. Він називає професійних злочинців справжнім злочинним класом, це закоренілі, невивправні рецидивісти. Поруч з порядним суспільством це – «велике бунтівне плем'я», в якому зливаються злидні, невігластво, пияцтво, пороки, лінь, проституція. Вони не завжди вчиняють злочин заради злочину, але найменший привід спонукає їх до його вчинення; вони користуються будь-яким випадком. Більш того, у них, як і в цивілізованому світі, існує громадська думка, яка їх підтримує, мотивує, створює їм свою популярність [3].

Далі Прінс наголошував, що у кожного злочину, разом із випадковим фактором (вік, характер, темперамент, особисті схильності), діє фактор колективний або соціальний (середовище, постійні умови, загальні закони). У випадкового злочинця домінує саме індивідуальний фактор, у звичного (професійного) злочинця на сцену виступає фактор соціальний, все суспільство [3].

Одним з найбільш яскравих представників соціологічного напрямку кримінологічних досліджень того часу був видатний французький вчений Габріель Тард. За словами Маргарет Уілсон, він перевіряв домінуючі тогочасні теорії причин злочинності й відкинув біологічні та фізіологічні теорії як неадекватні, висунувши власну концепцію – вдале поєднання соціології та психології [11, с. 4].

У 1886 році він опублікував свою першу книгу – «Порівняльна злочинність», в якій, застосовуючи статистичний метод, зібрав і проаналізував багаторічні дані про злочинність у Франції. На відміну від італійських кримінологів, які виводили злочинність з расових і географічних умов, Тард вже в першій своїй роботі надає вирішальне значення соціальним і психологічним факторам.

В цей же період Тард розвиває свою теорію професійного злочинного типу, основні положення якої знаходять відображення в «Філософії покарання» (1890). У даній роботі досліджуються феномени злочину, правосуддя і покарання. Дослідник розробляє ідею про професійний тип злочинця і, по суті, його професійну кар'єру. «Будь-яка соціальна або антисоціальна професія притягує до себе всіх тих, хто володіє до неї певною схильністю, якщо тільки вибір заняття є вільним; якщо існує поділ на касти, то спостерігається накопичення певних властивостей шляхом спадкової передачі; так благородні народжуються хоробрими, євреї – банкірами та ін.» [3, с. 98].

У розумінні дослідника злочин – це ремесло, професійна дія. Професійний злочинець освоює прийоми злочинної поведінки в результаті тривалого навчання спеціальним навичкам і вмінням, а також нормам «злочинського кодексу». Незважаючи на деяку екліктичність і відірваність від практики, підходи Тарда до проблеми злочинної поведінки помітно вплинули на розвиток подальших концепцій професійного злочинної поведінки і були популярними свого часу [3, с. 100].

На їх основі уперше було запропоновано на офіційному рівні поняття професійної злочинності. Ця подія відбулася на Гейдельберзькому з'їзді Міжнародного союзу криміналістів у 1897 році. Поняття професійної злочинності пов'язувалося з постійним, систематичним вчиненням злочинів, в першу чергу злочинів проти власності. Було також розроблено класифікацію злочинців: 1) злочинці випадкові, епізодичні; 2) злочинці з нестійкою поведінковою характеристикою або такі, що вчинили кілька злочинів; 3) злісні злочинці або професійні [2].

Висновки. Отже, дослідження проблеми професійної злочинності має давню історію. Саме в період XVII-XIX століть спостерігалась еволюція від класичного до антропологічного, а згодом – соціологічного підходів визначення професійної злочинності.

У цілому ж проблема професійної злочинності як самостійного виду злочинності європейськими вченими кінця XIX – початку XX століть залишилася не сформульованою. Водночас результати їх досліджень дали поштовх до виникнення нових кримінологічних теорій та здійснили суттєвий вплив на розвиток кримінального законодавства XX століття.

Бібліографічні посилання

1. Гишинский Я.И. Криминология. СПб.: Питер, 2002. 384 с.
2. Гуров А.И. *Профессиональная преступность // Прошлое и современность. М.: Юридическая литература, 1990. 304 с.*
3. Иншаков С.М. Зарубежная криминология. М.: Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. 374 с.
4. Лист Ф. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление. М.: ИНФРА-М, 2004. 110 с.
5. Лист Ф. Учебник уголовного права. М., 1903. 352 с.
6. Ломброзо Ч. Преступный человек. Москва: Эксмо; МИДГАРД, 2005. 876 с.
7. Люблинский П.И. Международные съезды по вопросам уголовного права за десять лет (1905-1915 гг.). Петроград: Сенатская типография, 1915. 379 с.
8. Пионтковский А.А. Меры социальной защиты и Уголовный кодекс РСФСР // Советское право. 1923. № 3 (16). С. 12-52.
9. Учебник уголовного права. Общая часть / Фон Лист Ф.; пер.: Ельяшевич Ф.; предисл.: Духовской М.В. М.: Т-во Тип. А.И. Мамонтова, 1903. 358 с.
10. Ферри Энрико. Преступные типы в искусстве и литературе. СПб., 1908. 173 с.
11. Wilson, Margaret S. (1954). Pioneers in Criminology. I. Gabriel Tarde (1843-1904). *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science* 45(1): 3-11.

Надійшла до редакції 25.09.2018

SUMMARY

Makarenko N.K. Criminological definition of professional crime behavior of human and its study in a european scientific opinion. The article deals with analysis of the study of the problem of professional crime by European criminologists. It has been established that scientific views on professional crime, like the activity of professional criminals themselves, have historically changed.

The article discusses in chronological order the main achievements of the past in the spectrum of issues related to professional crime: its nature, features, determinants, preventive measures, etc.

Certain aspects of professional crime attracted the attention of researchers in the 17th century, but quite meaningful approaches to professional crime, its causes and preventive measures appeared in the second half of the 19th century. It was in the period of the XVII – XIX centuries that evolution was observed from the classical to the anthropological, and then the sociological approaches to the definition of professional crime.

However, there was no complete scientific methodology or system for studying the personality of a professional criminal in European scientists of the late XIX – early XX centuries. The problem of professional crime as an independent type of crime was not formulated by them. At the same time, their scientific research gave impetus to the emergence of new criminological theories and had an impact on the development of criminal legislation of the XX century.

Keywords: *biological factors, sociological approach, professional crime, criminal professionalism, crime prevention.*

УДК 343.98

Свиридова Л.В. ©

кандидат юридичних наук
(Харківський НДІ судових експертиз
ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-119-125

ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА МОВЛЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ЇЇ РОЗВИТКУ

Розглянуто проблеми теорії та практики судової лінгвістичної експертизи і їх вирішення в судово-експертній практиці. Визначено підходи в експертному дослідженні до певного кола лінгвістичних завдань. Розглянуто питання меж компетенції експерта при вирішенні лінгвістичних завдань і зазначено чинники, які унеможливають надання відповідей на поставлені перед експертом-лінгвістом питання. На прикладах з експертної практики показано можливість вирішення семантико-текстуальних завдань, які проводяться в рамках науково-дослідних робіт і методики яких на сьогодні недостатньо розроблені.

Ключові слова: лінгвістична експертиза, семантико-текстуальні дослідження, авторознавчі дослідження, писемне мовлення, межі компетенції експерта-лінгвіста, комплексне дослідження.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку нашої держави відбувається реформування політичної, економічної, соціальної, наукової, юридичної сфер діяльності, що веде до зрушень на всіх напрямках. Не обминає це й експертно-наукову діяльність, зокрема в галузі лінгвістичних досліджень. В системі судово-експертної діяльності Міністерства юстиції України лінгвістична експертиза виникла нещодавно у зв'язку з появою нових видів досліджень, які проводяться на базі лінгвістичних методів. Поряд із цим в експертній практиці проводяться авторознавчі дослідження, основною метою яких є ідентифікація автора тексту документа. Але оскільки методи лінгвістичних досліджень використовуються як з метою ідентифікації автора, так і з метою неідентифікаційних досліджень, було запропоновано об'єднати зазначені підвиди в один вид – лінгвістична експертиза. На даному етапі в рамках лінгвістичної експертизи проводяться авторознавча та семантико-текстуальна експертизи, які вирішують різні види завдань. На вирішення авторознавчої експертизи можуть бути поставлені питання щодо встановлення автора тексту документа, факту складання тексту під впливом будь-яких збивальних факторів, декількох текстів однією особою, виконання тексту документа під диктування або шляхом переписування, встановлення соціально-біографічних характеристик автора документа (місце формування його мовленнєвих навичок, рідна мова, стать, вік, освітній рівень тощо). Виникнення семантико-текстуальних досліджень обумовлене активізацією в Україні явищ, раніше мало затребуваних як предмет судового розгляду, і потребою вирішення судових спорів у справах: про захист честі, гідності, ділової репутації у зв'язку з наклепами та образами; за позовами, пов'язаними з різним тлумаченням текстів, їх фрагментів, окремих слів, словосполучень; в яких предметом спору є майнові права; щодо вирішення конфліктів, пов'язаних з рекламою, передвиборчими технологіями тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми.

Вагомий внесок у розвиток дослідження писемного мовлення внесли вчені-криміналісти України та інших держав. Серед них А.М. Агушевич, Л.Ю. Ароцкер, Є.Ф. Буринський, А.І. Вінберг, С.М. Вул, Г.Л. Грановський, А.К. Дамбраускайте, Б.М. Комаринець, Г.Д. Маркова, С.М. Потапов, М.Я. Сегай, С.І. Тихенко та інші. Автори досліджували питання аналізу й використання ознак писемного мовлення з метою вирішення завдань почеркознавчої експертизи. В роботах Л.Ю. Ароцкера, Е.У. Бабаєвої, С.М. Вула, А.К. Дамбраускайте визначено предмет, мету, завдання лінгвістичної (авторознавчої) експертизи. Публікація харківських учених Л.Ю. Ароцкера і В.К. Войнова у 1966 році стала поштовхом для розробки наукових засад лінгвістичної (авторознавчої) експертизи. Писемне мовлення автори розглядають як об'єкт авторознавчого дослідження і вказують на принципову можливість використання комплексу статистичних параме-

трів тексту як одного з методів встановлення авторства [1]. У 1970 році Е.У. Бабаєвою було обґрунтовано принципову можливість ідентифікації автора анонімного документа за ознаками писемного мовлення, однак методичні засади лінгвістичного (авторознавчого) дослідження в її роботі не розглядалися [2]. Розроблення теоретичних і методичних засад судово-авторознавчої експертизи писемного мовлення, як самостійного роду, було здійснено у 80–90-ті роки минулого століття в Україні, в Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса, С.М. Вулом, фактичним засновником наукової школи криміналістів-авторознавців [3]. Судове авторознавство у його роботах розглядається як галузь криміналістики і наукових знань про закономірності мовної поведінки людини, методи дослідження її писемного мовлення з метою встановлення фактичних даних про особу *автора* – особу, яка самостійно склала текст документа, – і умови складання тексту. Також розробленням теоретичних і методичних засад лінгвістичних досліджень писемного мовлення займалися О.К. Дамбраускайте, О.С. Борисова, А.П. Мартинюк, О.І. Горошко, Т.В. Будко, Л.В. Свиридова та ін. В роботах науковців на різних етапах розвитку лінгвістичної експертизи розглядалися питання, які потребують експертного вирішення з метою задоволення потреб судово-слідчої практики. На сьогодні в рамках лінгвістичної експертизи, поряд з вищенаведеними авторознавчими завданнями, вирішуються семантико-текстуальні, на предмет встановлення висловлювань у формі закликів, пропаганди, погрози, пропозиції тощо, які потребують розроблення окремих методик.

Мета. Принципова можливість вирішення проблем, що виникають в експертній практиці при проведенні судово-лінгвістичної (авторознавчої та семантико-текстуальної) експертизи писемного мовлення.

Виклад основного матеріалу. У досудовому розслідуванні семантико-текстуальні експертизи призначаються, коли необхідно встановити, чи є в об'єктивному змісті висловлювань особи заклик, погроза, пропозиція надання будь-чого тощо. Під час лінгвістичного (семантико-текстуального) дослідження експерт аналізує не окремі висловлювання, а проводить семантико-текстуальний та контекстуальний аналіз усього текстового матеріалу, встановлює певні лексико-синтаксичні структури, що виражені у формі, наприклад, заклик. В тексті виділяються речення, які за метою висловлювання мають спонукальний характер і на граматичному рівні передаються через спонукальні конструкції (дієслово «спонукати» або будь-які інші частини мови, які містять семантику спонукання до будь-яких дій). Доволі часто вживаються мовленнєві конструкції з прислівниками *необхідно, треба*, які підкреслюють необхідність виконання певної дії. Також значним аргументом є публічний характер висловлювань, тобто спонукання у висловлюванні обов'язково повинно мати певну спрямованість на аудиторію і вказувати на значимість дій, до яких закликає адресат (мовець). Також досить часто заклик у тексті виражено наявністю таких структур, як лозунг і девіз, які є своєрідними маркерами, слугують для вираження основного напрямку діяльності та підкреслюють необхідність виконання певних дій («За народ!», «За правду!», «Ми переможемо!»).

У практиці проведення лінгвістичних (семантико-текстуальних) експертиз питання визначення у тексті мовленнєвого акту «погроза» вирішується шляхом виділення в тексті лінгвістичних компонентів певних фрагментів, які містять складові мовленнєвого акту погрози. До них належать:

1) тематика: предмет мовлення – наслідки відмови адресата від виконання певних дій; інформація, яку повідомляють, – негативні наслідки цієї відмови для адресата: здійснення автором будь-яких дій щодо нього (в тому числі його близьких);

2) ставлення: виражена модальна оцінка дії: «вам необхідно це зробити»; виражена емоційна оцінка наслідків відмови: «вам буде погано»;

3) комунікативна мета: спонукання до дії: «хочу, щоб ви зробили це»; переконання в необхідності вчинення зазначеної дії за допомогою додаткового аргумента: «хочу, щоб ви знали, що я зроблю вам погано, якщо не зробите цього».

У разі виявлення в тексті висловлювань, що збігаються за всіма параметрами з комунікативним актом погрози, експертом зазначається наявність у тексті певних висловлювань, виражених у формі погрози стосовно до будь-якої особи (осіб).

Слід зазначити, що в експертній практиці нерідко зустрічаються випадки, коли на дослідження надаються непрямі докази, тобто в питаннях постанови (ухвали) про призначення лінгвістичної експертизи досліджувані фрази наведено в лексичному та граматичному оформленні слідчого (судді) і навіть з помилками. Адже експертом досліджу-

ється не лише логіко-змістовна сторона висловлювання, а й лексична і граматична його форми, якими виражено ту чи іншу конфліктну ситуацію (погрозу, заклик, пропозицію, негативну інформацію), яку можна встановити лише експертним шляхом. Отже, для проведення судової експертизи щодо встановлення наявності негативної лексики та слів (словосполучень, висловлювань) образливого характеру у висловлюваннях певної особи слідчому (суду) необхідно надати прямі докази (наприклад, диск із розмовою, запис розмови на диктофоні або роздруківку дослівного тексту розмови). Якщо для проведення лінгвістичної експертизи надходить диск, дослідження проводяться в рамках комплексної судової лінгвістичної експертизи та судової експертизи відео-, звукозапису. Експерт-фоноскопист установлює зміст інформації, зафіксованої на диску, який надається слідчим, а за текстовим відтворенням встановленого змісту розмов на відеофонограмі (або на фонограмі) експерт у галузі дослідження писемного мовлення встановлює, чи є в тексті висловлювання, виражені, наприклад, у формі погроз, закликів, або ті, що містять негативну інформацію стосовно певної особи, тощо.

Так, наприклад, до експертної установи надійшла постанова про призначення комплексної лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи та експертизи відео-звукозапису, а також надано диск. На вирішення експерта поставлено завдання щодо того, чи міститься у висловлюваннях, які зафіксовані у відеофайлі на диску, негативна інформація стосовно г-на К. Експертом-фоноскопистом спочатку досліджувалась інформація на диску і надавалася у вигляді тексту роздруківки експерту-лінгвісту з дослідження писемного мовлення. Лінгвістичним аналізом досліджуваних висловлювань експертом встановлено, що вони відбуваються в жанрі повідомлень, які належать до публіцистичного стилю українського мовлення. У процесі предметно-тематичного аналізу встановлено, що висловлювання дикторів стосуються теми сучасного стану діяльності г-на К. Іллокутивною складовою аналізованих мовленнєвих актів є висвітлення поглядів і думок диктора, а комунікативною метою є донесення озвучених відомостей до великої кількості людей, що вказує на публічний характер інформації. У процесі текстуального аналізу встановлено, що негативна інформація стосовно г-на К. передається через висловлювання *«Хутко «прихватизувавши» АТ «...», він робить гучні заяви, що відновить його...»*. На негативний зміст інформації вказує лексема *«прихватизація»* із негативною компонентою значення, яка має іронічний характер (Архів ХНДІСЕ).

Слід зазначити, що вирішення питання, чи є негативна інформація такою, що порочить честь, гідність і ділову репутацію певної особи, належить до сфери компетенції юриста та не входить до спеціальних знань експерта в галузі лінгвістики. Адже, як зазначено науковцями, експерт не знає, чи є негативна інформація такою, що порочить честь, гідність і ділову репутацію певної особи, адже це все одно, що спитати, чи відповідає вона дійсності. Лінгвісти можуть тільки вказати, яку інформацію необхідно перевіряти. Останнім часом у публікаціях обговорюється питання меж компетенції експерта в галузі лінгвістичного (семантико-текстуального) дослідження писемного мовлення щодо вирішення зазначених завдань. Дослідники у статтях та монографіях яких присвячені зазначають, що справа навіть не в тому, що експерт-лінгвіст не знає, а в тому, що він не має права встановлювати, чи є негативна інформація такою, що порочить честь, гідність і ділову репутацію певної особи, навіть у тому разі, якщо він має юридичну освіту та знає якого роду негативна інформація має кваліфікуватися. До компетенції лінгвіста не входить встановлення реальних (некомунікативних) намірів мовця, оскільки це питання пов'язано зі встановленням форми вини [4; 5].

У літературі висловлюється думка, що повноцінним буде висновок, коли експерт проведе комплексне лінгвістичне й правове дослідження, оскільки сьогодні формально вказане комплексне експертне дослідження мають право проводити всі, хто отримав кваліфікацію судового експерта за відповідною спеціальністю, тому що пройшли спеціальну перепідготовку з елементами юридичних знань, а фактично – лише особи з двома освітами (філологічною та юридичною) або ті, хто крім філологічної освіти, мають науковий ступінь кандидата або доктора юридичних наук [6]. Але з цим не можна погодитися, оскільки запропоноване суперечить принципу об'єктивності проведеного дослідження, тому що експерту необхідно аргументувати одержану шляхом дослідження інформацію та оцінити її, застосувавши спеціальні знання в галузі лінгвістики, не виходячи за рамки цієї галузі знань, оскільки висновок експерта є одним із доказів у справі, який має відповідати вимогам достовірності та допустимості.

Також у публікації з питань комплексної психолого-лінгвістичної експертизи ав-

торами надано чітке визначення меж компетенції експертів і зазначено, що в компетенцію експертів не входить юридична (правова) кваліфікація діяння, встановлення форми вини, умислу, мотивів правопорушення. Експерти не встановлюють тих обставин, які не знайшли відображення в тексті, а встановлюють лише виражену мету автора, не встановлюючи реальну мету і мотиви діяльності суб'єктів правопорушення. При проведенні психолого-лінгвістичної експертизи тексту до компетенції експертів входить встановлення значення тексту, де філологами досліджується те, що сказано, а психологами – спрямованість того, що сказано [7].

Отже, до компетенції експертів-лінгвістів належить вирішення таких завдань: про форму висловлювання, що містить відомості (твердження, припущення, думка, оціночне судження); характер відомостей, що містить висловлювання; співвіднесеність цих відомостей з певною фізичною/юридичною особою.

Відповідно до ст. 242 КПК України, не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права, а також згідно з п. 2.3 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 (зі змінами та доповненнями), експерту заборонено вирішувати питання, які виходять за межі спеціальних знань експерта, та з'ясування питань права.

Питання компетенції експерта також є актуальним в авторознавчих дослідженнях, наприклад для вирішення питання щодо встановлення віку автора тексту. При обґрунтуванні висновку судовий експерт не може використовувати конкретні відомості про автора, що містяться в «основній інформації» тексту або в матеріалах справи, а може обґрунтовувати висновок лише «додатковою» інформацією про автора, яка криється у структурних особливостях тексту документа і встановлюється за допомогою спеціальних знань. По-перше, використання наявної в конкретних відомостях інформації не потребує спеціальних знань; по-друге, ця інформація може виявитися неправдивою, а її практична перевірка не входить до компетенції експерта.

Також до безпосередніх об'єктів судової експертизи не належать тексти документів, виконані іноземною мовою (наприклад азербайджанською, румунською, англійською тощо), фахівцем у галузі якої експерт не являється. Правомірною відмова експерта від надання висновку по поставлених перед ним питаннях і у випадках, коли на дослідження надано, поряд з іншомовним текстом, його перекладний варіант, в якому, зокрема, втрачаються характерні для автора особливості володіння рідною мовою. Питання щодо національності, освітнього рівня автора документа найчастіше ставляться на вирішення експертизи. До компетенції експерта належить вирішення питання не про офіційно здобуту освіту автора, а лише про рівень культури писемного мовлення, характерного для осіб з відповідною освітою. Експерт також не вирішує питання про національність автора, а лише про його рідну (і/ або розмовну) мову [8].

Щодо професійної належності автора документа, то необхідно мати на увазі, що встановлення того факту, що в досліджуваному тексті зазначено використання лексики та фразеології, властивої, наприклад, для медичної або юридичної науки, ще не свідчить про те, що автор є відповідно медиком або юристом. Спеціальні знання експерта-лінгвіста недостатні для однозначного вирішення вказаного питання, яке передбачає володіння дослідником культурою відповідної професії. У цьому випадку вважається за необхідне проводити комплексну експертизу – за участю спеціаліста певної галузі знань (біології, медицини, історії тощо). Інакше експерту-лінгвісту необхідно, наприклад, обмежитися висновком про наявність у досліджуваному тексті мовленнєвих засобів, характерних для певної сфери діяльності, з вказівкою на те, що автор має до неї певне відношення. Також, зокрема, в тексті документа, виконаного українською мовою, значний обсяг грубих, специфічних порушень логіко-змістовного і мовного характеру, які не пов'язані ні з інтерферуючим впливом іншої мови, ні з наміром автора змінити (перекрутити) писемне мовлення, експерт може дійти обґрунтованого висновку щодо складання тексту особою, яка перебувала у незвичайному стані. Проте однозначно встановити, чи страждає ця особа, наприклад, на шизофренію, також можливо лише в комплексній експертизі з участю спеціаліста-психіатра. Аналогічне можна сказати і стосовно вирішення питань щодо психологічних параметрів особистості.

Розглянувши основні завдання, які вирішуються експертами в галузі лінгвістичної експертизи, слід зазначити, що це не остаточний їх перелік, оскільки в практиці зустрічаються випадки вирішення питань щодо того, чи міститься в тексті інформація позитив-

вного чи негативного характеру стосовно певної фізичної або юридичної особи, а також чи є висловлювання фактичним твердженням або оціночним судженням тощо. Як зазначено в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 (зі змінами та доповненнями), коло питань, які вирішуються експертами-лінгвістами, не є вичерпним і під час проведення цього виду експертизи можуть вирішуватися також інші питання, що стосуються її предмета.

Одним із складних питань, не розроблених в експертній практиці, є вирішення завдань стосовно складання тексту однією чи різними особами. Як правило, це тексти юридичних документів – ухвал, судових рішень, позовних заяв тощо. Адже складання таких текстів має низку особливостей, які на сьогодні в експертній практиці недостатньо вивчені. Насамперед, складності експертного дослідження викликані шаблонністю цих текстів. Ознаки, виявлені під час експертного дослідження текстів ухвал, рішень тощо, зводяться переважно до цитування законодавчих актів, на яких ґрунтуються згадані документи. Інформативна значущість виявлених ознак є низькою, що робить висновки експертів непереконливими через їх недостатню обґрунтованість, що у подальшому викликає сумніви у доказовому значенні висновку експерта.

Методичні засади судової авторознавчої експертизи розроблялися у 60-ті роки минулого століття, коли тексти документів складалися рукописним способом. З часом удосконалювалися як способи вчинення правопорушень, так і теоретичні засади авторознавчої експертизи, які намагалися не відставати від дійсності. Але ж суттєвим для авторознавчої експертизи є її зв'язок із суміжними науками, в яких проблематика текстів, виконаних за допомогою комп'ютерної техніки, недостатньо розвинена і до сьогодні. Оцінка експертом виявлених ознак у тексті знаходиться у прямій залежності від ступеня пізнання наукою й експертною практикою предмета оцінки. Експерту легше оцінювати встановлену в процесі дослідження інформацію, коли він знає дані науки й практики щодо того, які ознаки об'єкта є базисними, а які ситуативними, і які з них можуть у сукупності слугувати обґрунтуванню висновків. Теоретичні напрацювання в галузі судової авторознавчої експертизи за згаданими текстами обмежуються лише експертною практикою, яка теж є не досить великою. Як свідчить експертна практика, інформативними ознаками у цих текстах вважаються, наприклад, наявність помилок, обумовлених незнанням відповідних правил граматики, послабленням контролю за якістю друкування текстів, пунктуаційні та лексичні помилки, вживання слів не характерних для підстилю, у руслі якого складено текст тощо. Єдині підходи до складання подібних текстів в юридичній практиці викликають складності під час експертного дослідження, тому й висновки за текстами ухвал, рішень, позовних заяв тощо набувають здебільшого імовірнісну форму або форму «не виявилось можливим», оскільки експертові через шаблонність текстів офіційно-ділового характеру юридичного підстилю у більшості випадків бракує тієї сукупності ознак, яка може слугувати підставою для категоричного висновку.

Іноді в матеріалах справ зустрічаються скарги на дії експертів, які проводили подібні дослідження, де вказується на їх некваліфікованість і неврахування певних вимог під час дослідження, наприклад, нормативних вимог щодо складання текстів юридичної спрямованості, методичних вимог у процесі проведення експертизи. На жаль, у більшості випадків під час оцінки висновку лінгвістичної (авторознавчої) експертизи, у якій вирішуються питання про можливість встановлення автора тексту документа, складеного в руслі офіційно-ділового стилю, не враховується специфіка досліджуваних текстів. Беручи до уваги те, що будь-який текст може слугувати шаблоном для складання інших, встановити, чи виконано тексти однією особою, не надається можливим, оскільки не можна виключити можливість складання текстів декількома особами, які мали доступ до електронного варіанта первинного тексту-шаблону. Лише встановлення ідентифікаційної значущості певного комплексу ознак може дозволити дійти категоричного висновку за згаданими об'єктами дослідження, що в експертній практиці зустрічається нечасто [9].

Також можна вказати й на складність досліджень текстів розписок, виконаних рукописним способом, стосовно, наприклад, позичання грошей, які також належать до офіційно-ділового стилю мовлення і яким притаманна шаблонність викладу. І лише якщо в тексті виявиться притаманне певному автору порушення норм мови, можна буде стверджувати, що автором тексту розписки є певна особа. Але на практиці такі випадки зустрічаються не часто і лише за текстами середнього та великого обсягу, понад 100 слів.

Складність та специфіка експертних досліджень офіційно-ділових текстів різної спрямованості обумовлює необхідність проведення наукових досліджень за цим напрямком, розроблення теоретичних та методичних засад зазначеного виду експертизи. Поява методики лінгвістичної (авторознавчої) експертизи з дослідження офіційно-ділових документів надаватиме висновкам експертів більшої аргументованості під час їх оцінки і не викликатиме сумнівів у проведених дослідженнях.

Висновки. Розглянуті актуальні питання в галузі лінгвістичних досліджень потребують чіткої регламентації та єдиного методичного підходу при проведенні лінгвістичної експертизи, оскільки на практиці виникають проблеми, які за відсутності на сьогоднішні методик дослідження текстів інтернет-перепишування, смс-повідомлень, офіційно-ділового стилю мовлення тощо викликать непорозуміння не лише серед експертів, а й серед слідчих, які мають надати оцінку висновку експерта і визначити його як доказ, фізичних осіб, які замовили проведення експертного дослідження (експертизи), науковців, які на теоретичному рівні розглядають проблеми лінгвістичного дослідження текстів. Тому нині виникає потреба у створенні окремих експертних методик лінгвістичних досліджень для вирішення завдань, які обумовлені потребами розвитку суспільства та судово-слідчою практикою.

Бібліографічні посилання

1. Ароцкер Л.Е., Войнов В.К. Об использовании лингвистической статистики для установления автора анонимного текста. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев: РИО МООП УССР, 1966. Вып. 3. С. 141-151.
2. Бабаева Э.У. Криминалистическое исследование анонимных документов с целью идентификации личности по признакам письменной речи: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.717 «Криминалистика». Л.: Тип. им. Урицкого, 1970. 18 с.
3. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики. – Москва: Норма, 1999. С. 337.
4. Бринев К.И. Теоретическая лингвистика и судебная лингвистическая экспертиза: монография / под ред. Н. Д. Голева. Барнаул, 2009. 252 с.
5. Подкатилина М.Л. Формулирование вопросов судебной лингвистической экспертизы экстремистских материалов // Современные тенденции развития криминалистики и судебной экспертизы в России и Украине. Белгород, 2011. Т. 2. С. 104–108.
6. Будко Т.В. Теоретичні аспекти експертної методики кримінально-правової оцінки інформації, яка міститься в текстах мовних повідомлень. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 2013. Вып. 58. Ч. 2. С. 212–224.
7. Теоретические и методические основы судебной психолого-лингвистической экспертизы текстов по делам, связанным с противодействием экстремизму / подгот. О.В. Кукушкиной, Ю.А. Сафоновой, Т.Н. Секераж. Москва: ЭКОМ Паблишерз, 2011. 326 с.
8. Вопросы судебно-автороветческой диагностической экспертизы / под ред. С. М. Вула. Киев: РИО МВД УССР, 1984. С. 122-127.
9. Свиридова Л.В. Українське писемне мовлення як об'єкт судово-авторознавчого дослідження. *Сучасні тенденції розвитку судової експертизи: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю Кримського науково-дослідного інституту судових експертиз* (АР Крим, 20–21 вересн. 2012 р.). Сімферополь: ВД «Аріал», 2012. С. 96-99.

Надійшла до редакції 07.09.2018

SUMMARY

Svyrydova L.V. Speech linguistic expertise at the present stage of development. The article deal with problems of the theory and practice of forensic linguistic expertise, and their decision in judicial expert practice. The approaches to expert research of a certain range of linguistic tasks are determined. The questions of the competence of the expert in solving linguistic problems are considered, and the factors that make it impossible to answer the questions put before the expert-linguist are outlined.

Examples of expert practice show the possibility of solving semantic-textual tasks, which are carried out within the framework of research work and techniques which are currently not sufficiently developed.

Keywords: linguistic examination, semantic-textual research, authorship research, writing speech, limits of jurisdiction of expert-linguist, complex research.

УДК 343.98

Філіпенко Н.Є. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський НДІ судових експертиз
ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-126-131

ВИКОРИСТАННЯ ТВАРИН-БІОДЕТЕКТОРІВ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА АНТИТЕРОРИСТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

Проаналізовано окремі напрямки використання тварин у якості біодетекторів при проведенні спеціальних та антитерористичних операцій. Зазначено, що складність розкриття та розслідування терористичних актів, пов'язаних із застосуванням зброї, бойових припасів чи вибухових речовин обумовлена таким: стрімкою появою новітніх розробок у сфері озброєння; слабкістю системи контролю переміщення зброї, бойових припасів та вибухівки по лінії розмежування між ЗСУ та збройними терористичними угрупованнями; значним впливом ООС на соціально-демографічну структуру суспільства; зростанням стресового та психологічного навантаження на суспільство; збільшенням тенденцій до силового вирішення конфліктів, розповсюдженням проявів жорстокості та насилля; наявністю великої бази даних із відкритих масивів Інтернету щодо створення та використання зброї та вибухових пристроїв тощо. Для організації та ефективного проведення повномасштабної антитерористичної операції необхідна координація різних за підпорядкуванням та призначенням сил правоохоронних, військових та цивільних органів. Одним із важливих взаємодіючих підрозділів є кінологічна служба. Результативність використання собак-біодетекторів для виявлення і подальшого знешкодження вибухових речовин залежить від проведення взаємопов'язаного комплексу заходів, до яких належать: по-перше, ретельний відбір собак; по-друге, особлива методика тренування собак спеціального призначення для пошуку вибухівки; по-третє, відповідне ддресування собак-біодетекторів, що і було проаналізовано у статті.

Ключові слова: собаки-біодетектори, тероризм, спеціальні та антитерористичні операції, вибухові пристрої та речовини, зброя.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку державності в Україні дуже актуальним вбачається розвиток та удосконалення протидії різноманітним терористичним загрозам, адже наша держава вже близько чотирьох років живе в умовах проведення Операції об'єднаних сил Збройних Сил України (до 2018 року – Антитерористична операція). Як наслідок, станом на 1 квітня 2018 року під час бойових дій загинули 3784 українських військових. За різними підрахунками, у зоні ООС було вбито 2500–3000 мирних мешканців, серед них 242 дитини; 24 тисячі військових та цивільних було поранено на Донбасі або отримало каліцтва [1].

У положеннях Закону України «Про боротьбу з тероризмом» наведено таке його визначення: «тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей» [2].

Найбільш небезпечними та руйнівними наслідками визначаються терористичні акти, пов'язані із застосуванням зброї, бойових припасів чи вибухових речовин, оскільки створюють реальну загрозу для життя та здоров'я людей, спричиняють руйнування промислових, господарських чи оборонних об'єктів. Світовий досвід свідчить про особливу небезпеку терористичних замахів у місцях громадського користування: на аеро- та залізничних вокзалах, стадіонах, у школах, лікарнях, супермаркетах тощо.

Складність розкриття та розслідування названих злочинів обумовлена таким:

- стрімка поява новітніх розробок у сфері озброєння;
- слабкість системи контролю переміщення зброї, бойових припасів та вибухівки по лінії розмежування між ЗСУ та збройними терористичними угрупованнями;
- корупційні прояви, недоліки організаційно-господарської діяльності та дисциплінарного характеру в ЗСУ;
- значний вплив ООС на соціально-демографічну структуру суспільства (поява

великої кількості осіб, які демобілізовані із лав армії та мають бойовий досвід, високу військову кваліфікацію, у тому числі й в області вибухової справи);

- зростання стресового та психологічного навантаження на суспільство, виникнення панічних настроїв, що породжуються наявністю негативних військових, економічних та соціальних чинників;
- діяльність великої кількості неформальних об'єднань військового типу;
- збільшення суспільних тенденцій до силового вирішення конфліктів, розповсюдження проявів жорстокості та насилля;
- низька скоординованість дій силових структур при проведенні антитерористичних операцій;
- наявність великої бази даних із відкритих масивів Інтернету щодо створення та використання зброї та вибухових пристроїв;
- наявність у вільному доступі засобів так званого «подвійного» призначення, які можна використовувати як компоненти до саморобної вибухівки;
- значна поширеність в Інтернеті сайтів із відвертою екстремістською ідеологією тощо.

Зрозуміло, що для організації та ефективного проведення повномасштабної антитерористичної операції необхідна координація різних за підпорядкуванням та призначенням сил правоохоронних, військових та цивільних органів. Одним із важливих взаємодіючих підрозділів є кінологічна служба України.

На даний час кінологічна служба є структурним підрозділом штабу Головного управління Національної гвардії України. Вона є службою бойового забезпечення і призначена для організації і методичного забезпечення, ефективного використання службових собак в охороні громадського порядку, конвоюванні заарештованих та засуджених, в охороні та обороні важливих державних об'єктів, матеріально-технічного та військового забезпечення Міністерства внутрішніх справ України. Основними завданнями служби є такі: організація і розвиток системи службового собаківництва, його ефективне функціонування на підставі впровадження науково обґрунтованих методів управління органами й підрозділами служби кінології; організаційне та методичне забезпечення діяльності кінологічної служби; управління та координація роботи кінологічних підрозділів у мирний та особливий період тощо [3].

За минулі роки кінологами було здійснено понад 40 тисяч виїздів на місця вчинених злочинів, ефективно застосування розшукових собак сприяло розкриттю понад 20 тисяч злочинів. При пошуку вибухівки здійснено понад 2,7 тис. виїздів за сигналами про мінування об'єктів та проведено їх відпрацювання. Знайдено 76 кг. вибухових речовин, 67 вибухових пристроїв та боєприпасів, 225 одиниць вогнепальної зброї, 4794 набоїв до неї [4].

Також гострою соціальною проблемою є факт зростання числа випадків завідомо неправдивого повідомлення про загрозу вибухом. Підвищена загроза цього злочину полягає в тому, що поширення хибних дзвінків до оперативно-рятувальних служб, по-перше, відволікає значні ресурси фахівців від дійсно небезпечних загроз, адже у кожному випадку повідомлення про мінування вони змушені проводити увесь комплекс необхідних організаційно-технічних заходів з метою запобігання загрози терористичного акту; по-друге, зумовлює велику матеріальну і моральну шкоду; по-третє, викликає панічні настрої серед населення та порушує штатне функціонування підприємств, установ, організацій тощо.

Тому актуальність теоретичного і методологічного розроблення питань використання собак-бідетекторів для пошуку вибухових пристроїв та речовин при проведенні спеціальних та антитерористичних операцій не викликає сумнівів та є **метою** написання цієї статті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Обрана проблематика була предметом досліджень С.С. Алексеєва, К.В. Антонова, В.В. Бірюкова, В.Д. Басай, П.Д. Біленчука, С.В. Діденка, О.П. Дубового, В.В.Каплунова, М.В. Корнієнка, Т.О. Коросташова, Ю.В. Ланцедова, Ю.О. Ланцедова, О.В. Одерія, М.В. Салтєвського, О.П. Снігерьова, О.С. Тунтула, П.К. Тимошенко та інших науковців. Разом із тим ряд актуальних і практично-значущих проблем потребують подальшого теоретичного опрацювання, зокрема, методики застосування саме собак-бідетекторів на місці небезпеки.

Виклад основного матеріалу. Робота на місці злочину, безумовно, розпочина-

ється із проведення фахівцями-вибухотехніками комплексу заходів, що включають в себе:

- 1) час, спосіб, особливості вчинення конкретного злочину;
- 2) тип вибухового пристрою (чи це заводські боеприпаси, чи саморобні вибухові пристрої), його потужність, місце імовірного закладення, можливі способи приховування, технічні умови виготовлення тощо;
- 3) спрямованість вибуху стосовно об'єкта чи предмета посягання (водія, пасажира або майна, що знаходяться в автомобілі, мешканця квартири, державного службовця, відвідувача певного місця чи приміщення, пішохода або групи людей, будівлі, дверних заборів, загороджень тощо) [5, с. 102];
- 4) мета використання вибухівки: як знаряддя проникнення у приміщення чи інші сховища (при крадіжках, пограбуваннях, розбоях) чи для безпосереднього вчинення злочину (навмисне знищення або пошкодження майна, умисне вбивство, заподіяння тілесного ушкодження) або як засіб насильства чи погроза застосувати насильство, небезпечне для життя чи здоров'я особи (при здійсненні розбою, захопленні і триманні особи як заручника) [5, с. 103].

Одночасно із названими фахівцями працівники органів досудового розслідування обов'язково здійснюють увесь комплекс гласних та негласних оперативно-тактичних заходів, спрямованих на таке:

- 1) окреслення приблизного кола підозрюваних осіб чи імовірних виконавців вибуху (випадкові особи, які не мають досвіду у вибуховій справі; особи «кустари» або ж особи «професіонали» високої кваліфікації), свідків і можливих потерпілих від злочину та місця їх можливої дислокації (адже саме від цього залежить тактика перемовин зі злочинцями та прийоми знешкодження вибухівки);

- 2) висування версій. Наприклад, підозрюваними особами або імовірними виконавцями вибуху можуть бути:

- неповнолітні особи, які цікавляться вибухотехнічною справою та є користувачами відповідних сайтів в системі Інтернет; систематично купують піротехнічні засоби та здійснюють їх підрив; притягалися до відповідальності за хуліганські дії; проживають поблизу «сірої зони» розмежування на Сході України або безпосередньо у зоні бойових дій; мешкають біля підприємств, установ та організацій, в яких зберігаються чи виготовляються вибухові речовини чи бойові припаси;

- раніше засуджені за вчинення злочинів, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї, вибухових речовин (пристроїв) чи бойових припасів. Названі особи є дуже небезпечними, тому що мають злочинний досвід та вирізняються особливою зневагою до суспільних цінностей – життя, здоров'я, майна громадян та держави;

- військовослужбовці строкової (контрактної) служби Збройних Сил України, ветерани Афганістану чи інших «гарячих точок». Вказані особи складають підвищену суспільну небезпеку, тому що у переважній більшості мають психічні вади, викривлене військово-світосприйняття та, маючи бойовий досвід, не можуть адекватно оцінювати труднощі мирного життя. До того ж ці особи мають усі необхідні навички використання бойових припасів та вибухівки, із легкістю можуть зробити її самотужки;

- особи, професійна діяльність чи служба яких пов'язана (чи була пов'язана у минулому) із вивченням чи використанням вибухових речовин чи бойових припасів (працівники вибухотехнічних спеціальностей гірничодобувної та будівельної промисловості, геології, лісного господарства та інших, а також охоронці, особи, які транспортують вибухові речовини чи бойові припаси, завідуючі складів тощо) [5, с.104];

- особи, що страждають на певні психічні відхилення, чи особи, визнані неосудними, наприклад, хворі на піроманію;

- особи, що перебувають на обліках у правоохоронних органах та раніше вже перевірялися на предмет антисуспільних висловлювань, дій чи погроз вчинення терористичних актів;

- так звані «випадкові» особи, які висловлювали погрози у зв'язку з відмовою у позитивному вирішенні їх звернень до органів державної влади чи місцевого самоврядування, або ті, що знайшли вибухівку/боеприпаси, а після цього у них виникла ідея застосувати їх з кримінальною метою [6, с. 64].

Провівши комплекс необхідних оперативно-тактичних заходів, працівники підрозділів досудового розслідування поступають місцем фахівцям кінологічних підрозділів.

Як свідчать напрацювання фахівців [7; 8; 9], статистичні дані та практичний досвід діяльності кінологічних служб, використання спеціально навчених для пошуку та виявлення вибухових пристроїв чи мін собак-біодетекторів при проведенні спеціальних та антитерористичних операцій є ефективним у забезпеченні безпеки людей та збереженні об'єктів замаху.

Результативність використання собак-біодетекторів для виявлення і подальшого знешкодження вибухових речовин залежить від проведення взаємопов'язаного комплексу заходів, до яких належать: по-перше, ретельний відбір собак; по-друге, особлива методика тренування собак спеціального призначення для пошуку вибухівки; по-третє, відповідне дресирування собак-біодетекторів.

Розглянемо ці заходи більш докладно. Так, *відбір собак* для проведення їх підготовки для пошуку та виявлення вибухових пристроїв та речовин багато в чому залежить від їх породних особливостей. Собаки, що підлягають відбору для пошуку та виявлення вибухових пристроїв, повинні бути слухняними, мати переважно врівноважено-рухливу реакцію, високі пошукові робочі якості, природну витривалість, не повинні бути агресивними або лякливими. Велике значення для підготовки спеціальних собак для їх використання під час пошуку та виявлення вибухових пристроїв та речовин має їх цілеспрямоване виховання і підготовка цуценят [10, с. 125]. Тестування собак під час їх відбору слід проводити за такими напрямками: 1) реакція на несподіваний шум (галас); 2) ставлення до інших собак у псарні; 3) ставлення до незнайомих людей; 4) поведінка біля автомобілів (шум двигуна, вихлопні гази тощо); 5) поведінка в автомобілях та іншому транспорті, що рухається; 6) поведінка на великій висоті та в глибоких западинах; 7) поведінка під час гри, яка має на меті поновлення отриманих знань та навичок, здібності щодо поновлення раніше отриманих знань; 8) поведінка під час пошуку; 9) поведінка після того, як предмет пошуку вже знайдено, тощо [10, с. 126]. Теоретичні висновки вчених неодноразово підтверджені на практиці. Наприклад, після закінчення Сумського військового інституту ракетних військ і артилерії Андрій Кудінов десять років прослужив у ЗСУ, потім пішов на службу до Роменського Міжрегіонального центру швидкого реагування МНС, де пройшов навчання в кінологічному центрі. У 2014 році офіцера запасу призвали по мобілізації до Держприкордонслужби України – Сумського прикордонного загону. Оскільки у Андрія була вівчарка, якій на момент призову господаря виповнився рік, він забрав її з собою. Тим більше, що вона навчена для пошуку вибухових речовин на місцевості, а навчання не можна переривати ні на день. Із Сум Андрій з Ідою вирушили до Луганської області. Офіцер розумів, що для його вівчарки там буде гарна школа, а від неї – велика допомога місцевому населенню і бійцям, оскільки собаки цього виду служби використовуються для пошуку і виявлення вибухових речовин, а також вибухових пристроїв. «До нашого прибуття, там підірвалися два трактори, – розповідає майор Кудінов. – Коли місцеві жителі дізналися, що Іда – мінно-розшуковий собака, стали до нас звертатися по допомогу. Ми переглянули три поля загальною площею понад 200 га, на двох з них знайшли вибухонебезпечні предмети. Я працюю з Ідою з двомісячного віку, – каже Андрій Кудінов. – Для мінно-розшукової служби відбираються собаки зі спокійним характером. У них повинна бути нульова агресія, щоб вони могли працювати з будь-яким інструктором і в будь-яких умовах» [11].

Методика тренування собак спеціального призначення для пошуку вибухівки. Всього у світі використовується приблизно 19000 видів вибухівки як для військових, так і для промислових потреб. Собак тренують розпізнавати основні компоненти, які містяться в цій великій кількості речовини [12, с. 26-27]. Під час тренування собак привчають розпізнавати 9 різних вибухівок, які належать до основних хімічних груп, що містять: нітро-компоненти; нітрат-естери; нітраміни; неорганічні солі. Як вже зазначалося раніше, у своєму інтерв'ю Андрій Кудінов підкреслює: «Спочатку були загальні курси дресирування, а згодом розпочав навчання на вибухові речовини. З цуценячого віку вона грається з певним предметом, який стає для неї найдорожчим. Потім починається серйозний процес навчання на основі мотивації – цього самого предмета. Далі я нарощував роботу собаки із заміниками вибухових речовин. При навчанні використовуються імітаційні засоби вибухових пристроїв, а також спорядження-намордники, довгі повідки, спецодяг. Правила підготовки, відпочинку та догляду за собакою ретельно дотримуються. У вихованця має бути певний раціон харчування, щомісяця проводиться спеціальний медичний огляд» [11].

Сутність *дресирування собак-біодетекторів* полягає у виробленні у тварин стій-

ких рефлексів активного пошуку і виявлення на місцевості, в будівлях, житлових і нежитлових приміщеннях, транспортних засобах, вантажі й багажі відкритих і замаскованих вибухових пристроїв та зброї за їх комплексним мінімальним запахом і позначати їх. Але дресирування залежить не тільки від породи, темпераменту, статі та здібностей собаки, але і від кінолога, від взаємовідносин, які складаються між ним і собакою. Гармонійні відносини між людьми та собаками, з якими вони працюють, є запорукою успіху під час відповідної підготовки [13, с. 34]. Як зазначає у своєму інтерв'ю Андрій Кудінов, дуже важливо встановити контакт із собакою. Він тонко відчуває настрій, завжди відповідає вірністю і відданістю. Виховання постійно потрібно зацікавлювати. Наприклад, на заняттях з дресирування доводиться щоразу вигадувати щось нове, щоб робота собаці не набридла. Але тут потрібно враховувати і особливості характеру. Адже вона, як і людина, зі своєю харизмою, характером [11]. Таким чином, до основних умов якісної підготовки та використання собак-біодетекторів для пошуку вибухових пристроїв та речовин при проведенні спеціальних та антитерористичних операцій нами віднесено: вироблення у собаки рефлексу пошуку вибухівки та боеприпасів; створення під час кожного заняття різноманітних комбінацій запахів речей, продуктів та інших предметів, в які ховаються вибухові речовини; урізноманітнення умов і обстановки роботи, застосування великої кількості різних речей, транспорту тощо; постійне підтримування зацікавленості собаки до роботи; дотримання послідовності під час введення запланованих ускладнень у процесі занять тощо.

Висновки. Підсумовуючи викладене? вважаємо, що використання собак-біодетекторів для пошуку вибухових пристроїв та речовин при проведенні спеціальних та антитерористичних операцій – це актуальний та перспективний напрямок криміналістики, який потребує подальшого розвитку та удосконалення.

Бібліографічні посилання

1. Замість АТО – ООС: що змінюється? *Вголос*. URL: http://vgolos.com.ua/articles/zamist_ato_oos_shcho_zminyuietsya_314102.html.
2. Про боротьбу з тероризмом : Закон України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/638-15/page?text=%F1%EE%E1%E0%EA>.
3. Офіційний веб-сайт Національної гвардії України. URL: <http://ngu.gov.ua/ua/kinologichna-sluzhba>.
4. Практика оперативного використання службових собак у спеціальних службах і місії ООН. URL: <http://www.stattionline.org.ua/agro/43/4443-praktika-operativnogo-vikoristannya-sluzhbovix-sobak-v-specialnix-sluzhbox-i-misii-onn.html>.
5. Снігер'єв О.П., Філіпенко Н.С., Корнієнко М.В. Правові та організаційно-тактичні заходи використання службово-розшукових собак в ОРД: навч. посібник. Луганськ: ЛДУВС, 2008.
6. Біленчук П.Д., Ермаков А.С., Ломако З.М., Назаров В.С. Фиксация результатов применения служебно-розыскной собаки. Фиксация и изъятие образцов запаха // Фиксация результатов осмотра места происшествия: Справочное пособие для следователей. Киев: РИО МВД УССР, 1981.
7. Біленчук П.Д., Дубовий О.П., Тимошенко П.К., Салтєвський М.В. Криміналістика: підручник. Київ: НАВСУ, 1997. 232 с.
8. Коросташова Т.О., Ланцедова Ю.О., Тунтула О.С. Курс лекцій з криміналістики. Основи одорології; за наук. ред. ОА. Кириченка. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. 56 с.
9. Прохоров-Лукин Г.В. та ін. Методика комплексного дослідження вибухових пристроїв, вибухових речовин і слідів вибуху. Київ: МІО України, МВС України, 2007. 218 с.
10. Быховский И.Е., Викторова Е.Н., Горинев Ю.А. и др. Запах человека // Осмотр места происшествия: Справочник следователя / Под ред. А.А. Леви. Москва: Юрид. лит, 1979.
11. Депо. Уа «Собака-сапер Іда». URL: <http://sumy.depo.ua/ukr/sumy/sobaka-saper-ida-rozumie-tri-movi-ukrayinsku-rosiysku-30042016120000>.
12. Винницький Л.В. Осмотр места происшествия: организационные, процессуальные и тактические вопросы (по материалам Казахской ССР): учеб. пособие. Караганда, 1986.
13. Отбор, дрессировка, повышение квалификации поисковых собак взрывчатых веществ: методическое пособие. Дунакеси: Респ. управление полиции, Училище дрессировки служебных собак, 1996.

Надійшла до редакції 10.07.2018

SUMMARY

Filipenko N.Ye. Use of biomedical animals for special and anti-terrorist operations. Separate directions of using dogs as "bio-detectors" for special and anti-terrorist operations have been analyzed. The article points out that the complexity of the disclosure and investigation of terrorist acts involving the

use of weapons, ammunition or explosives is due to the following: the rapid development of new developments in the field of weapons; the weakness of the control system for the movement of arms, ammunition and explosives along the line of delineation between the Armed Forces of Ukraine and terrorist groups in the east of the country; significant influence of the operation of the joint forces on the socio-demographic structure of society; the growth of stressful and psychological stress on people, the emergence of panic sentiments, generated by the presence of negative military, economic and social factors; the activities of military-type informal associations; an increase in social tendencies towards the violent resolution of conflicts, the spread of cruelty and violence; low coordination of actions of power structures during antiterrorist operations; availability of an extensive database in the open arrays of the Internet for the creation and use of weapons and explosive devices; availability of freely available means of so-called "dual" use, which can be used as components for homemade explosives; the significant spread of websites on the Internet with extremist ideology, etc.

For organizations and the effective conduct of a full-scale anti-terrorist operation, coordination of the various forces of law enforcement, military and civilian bodies is necessary. One of the important interacting units is the cynological service. The effectiveness of using bio-detectors for detection and subsequent neutralization of explosives depends on the implementation of an interconnected set of measures, which include: first, their careful selection; secondly, a special technique for training special purpose biological detectors for explosives; thirdly, the corresponding training of dogs-biodetectors, which was analyzed in the article.

Keywords: *dogs-biodetectors, terrorism, special and anti-terrorist operations, explosive devices and substances, weapons.*

УДК 343.985.7

Карпенко Р. В. ©

викладач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-131-136

ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТІЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

На основі аналізу думок науковців щодо поняття та сутності наукової категорії «етапи розслідування» сформульовано власне розуміння змісту цього поняття. Визначено сутність і завдання початкового та подальшого етапів розслідування заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми. На основі аналізу практики розслідування злочинів виокремлено типові слідчі ситуації для кожного з етапів розслідування заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми.

Ключові слова: *етапи розслідування, неповнолітній, тілесні ушкодження, початковий етап, подальший етап, типові слідчі ситуації.*

Постановка проблеми. Процес розслідування являє собою складну розумову діяльність слідчого, який на основі аналізу події минулого, що відображається у слідах, повинен відтворити обстановку вчинення кримінального правопорушення, виявити осіб, які вчинили злочин, та встановити інші обставини, що мають значення для справи. Будь-який розумовий процес, у тому числі й розслідування злочину, неможливий без чіткого розуміння цілей та кінцевого результату, а також шляхів досягнення цього результату, тобто засобів та методів діяльності. Необхідною умовою для досягнення мети розслідування є його планування, яке, у свою чергу, є початком організаційної діяльності слідчого по розслідуванню злочину. Планування розслідування є необхідною умовою ефективної організації роботи слідчого по конкретному кримінальному провадженню. Одним із принципів планування є його динамічність, тобто відповідність запланованих дій ситуації, що виникає на певному етапі розслідування. Періодизація розслідування, а саме поділення його на етапи, що характеризуються сукупністю властивої тільки цьому етапу інформації, є одним з фундаментальних понять у методиці розслідування злочинів окремого виду.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичним розробкам окремих криміналістичних методик приділялася значна увага вчених-

криміналістів: Ю. П. Аленіна, Л. Ю. Ароцкера, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, Р. С. Белкіна, Т. В. Варфоломеевої, А. І. Вінберга, А. Ф. Волобуєва, В. Г. Гончаренка, О. О. Ейсмана, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, Н. С. Карпова, В. О. Коновалової, О. Н. Колесніченка, В. П. Колмакова, В. П. Корж, І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, В. В. Лисенка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, М. В. Салтєвського, Р. Л. Степанюка, М. Я. Сегає, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька, Б. В. Шура, М. П. Яблокова та ін. Водночас, незважаючи на ґрунтовну розробку загальної методики розслідування злочинів, питання етапів розслідування та їх змісту потребують додаткової розробки, особливо при дослідженні методики заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми.

Метою статті є виокремлення етапів розслідування заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми, визначення критеріїв їх розмежування та завдань кожного з етапів, формулювання типових слідчих ситуацій на кожному з етапів.

Виклад основного матеріалу. У сучасній криміналістиці процес розслідування поділяють на початковий, подальший та заключний етапи. На кожному з цих етапів проводяться певні організаційні, слідчі (розшукові) дії та інші заходи, обумовлені слідчою ситуацією.

На думку І.М. Лузгіна, етап розслідування – це «такий його елемент, що являє собою взаємопов'язану систему дій, об'єднаних єдністю завдань, умовами розслідування, специфікою криміналістичних прийомів» [1, с. 86]. Під етапом розслідування В. К. Гавло розуміє «просторово-часовий відрізок, що об'єктивно фіксується в загальній системі розслідування, яка характеризується настанням якісно визначених змін, пов'язаних зі встановленням (невстановленням) обставин предмета доказування в результаті здійснення слідчих та інших дій, об'єднаних єдністю завдань і ситуацій розслідування» [2, с. 8].

Переважає більшість науковців приділяють увагу початковому етапу розслідування, оскільки отримані за результатами його проведення дані значною мірою визначають напрямки подальшого розслідування та його успіх в цілому. Значну увагу періодизації розслідування приділяв Л. Я. Драпкін. В основу поділення розслідування на етапи він поклав інформаційно-функціональний принцип та виділив такі критерії, якими характеризуються кожен з них: «1) типові слідчі ситуації, що мають домінуюче значення для кожного з етапів; 2) роль й значення версій для розслідування, основні особливості їх побудови й перевірки; 3) обсяг та зміст вихідних даних, що перебувають у розпорядженні слідчого на початку етапу; 4) основні завдання, які зважаються на відповідному етапі; 5) домінуюча спрямованість діяльності учасників розслідування; 6) обстановка й умови розслідування, що визначають найбільш стійкі риси проведення процесуальних, оперативно-розшукових і інших дій (склад, структура, особливості об'єднання в тактичні комплекси, ступінь концентрації сил та засобів, темп проведення тощо)» [3, с. 350–351]. Початковий етап розслідування Л. Я. Драпкін характеризує так: «Домінуючою рисою початкового етапу є проблемно-ситуаційний характер розслідування, що досить часто через різку та хронічну нестачу інформації набуває вкрай гострої форми» [3, с. 351]. Основним завданням даного етапу він вважає «виявлення необхідної доказової і тактичної інформації та її носіїв (джерел). Основне завдання етапу зумовило і його головну функцію – пошуково-розвідувальну спрямованість у діяльності слідчого та працівників органів дізнання, що взаємодіють із ним, а також провідну роль слідчих та оперативно-розшукових версій» [3, с. 352]. Р. С. Белкін зазначає, що «основна спрямованість етапу – це інтенсивний пошук, виявлення і закріплення доказів. На цьому етапі здійснюється основна робота з розкриття злочину. Дії слідчого та оперативних працівників на цьому етапі характеризуються максимальною оперативністю, в більшості випадків масовістю, невідкладністю. На цьому етапі визначальним фактором є час» [4, с. 784–785]. На думку І. О. Возгіна, початковий етап розслідування являє собою систему слідчих дій, що характеризуються «невідкладністю, безперервністю та порівняно коротким часом їх проведення з метою вирішення загальних і специфічних для цього періоду завдань» [5, с. 154].

Більш широкий перелік ознак, що відрізняють початковий етап розслідування від інших, виділяє О.Г. Філіппов. Він зазначає, що слідчий на початковому етапі частіше за все не має розгорнутого плану розслідування, а буде свою роботу виходячи з типових версій, на підставі яких визначає простий перелік слідчих (розшукових) дій та інших заходів, що підлягають невідкладному проведенню. «Усі ці обставини, безперечно, суттєвим чином впливають не тільки на характер організаційної роботи слідчого у ході по-

чаткового етапу розслідування, визначення кола та послідовності проведення слідчих дій, але в ряді випадків і на тактику їх проведення» [6, с. 17]. Щодо конкретних завдань початкового етапу, ми погоджуємось з думкою А.Ф. Волобуєва, який визначає їх так: «Встановлення місця, часу й обстановки злочину, його сутності, а також виявлення, фіксація та вилучення його слідів – джерел доказів; встановлення, розшук і затримання особи, підозрюваної у скоєнні злочину; збирання доказів, достатніх для притягнення особи як обвинуваченої (хоча б за одним епізодом злочинної діяльності)» [7, с. 28].

Наведені думки науковців свідчать, що початковий етап характеризується недостатньою інформативністю та короткостроковістю, що формує його завдання та функції, виконання яких забезпечує підґрунтя для подальшого успішного розслідування в цілому.

Серед науковців не склалося єдиної думки з приводу розмежування етапів розслідування, що, з одного боку, пояснюється дискусіями про двох- та трьохелементну структуру розслідування. Виділяючи два етапи розслідування, І. М. Лузгін окреслює межі етапів таким чином: «Перший – від порушення кримінальної справи до пред'явлення обвинувачення. На цьому етапі збираються та оцінюються фактичні дані, необхідні для вирішення питання про порушення кримінальної справи, затримання обвинуваченого та пред'явлення обвинувачення. Другий етап – від пред'явлення обвинувачення до закінчення слідства. Головна мета даного етапу – дослідження та оцінка доказів із урахуванням показань обвинуваченого та прийняття рішення у справі» [8, с. 89]. Виділяючи три етапи розслідування, М. П. Яблоков зазначає: «На початковому етапі висувають версії, складають план розслідування та проводять початкові слідчі дії. На наступному етапі основним напрямком розслідування є встановлення злочинця та його розшук, а при затриманні – збір додаткових фактичних даних, які б його викрили, пред'явлення йому обвинувачення. На заключному етапі здійснюється підготовка й виконання вимог, пов'язаних із закінченням розслідування» [9, с. 495–497]. Виділяючи два етапи у розслідуванні В. К. Лисиченко окреслює дії на кожному з них таким чином: «На початковому етапі розслідування після порушення кримінальної справи основною задачею розслідування є вивчення обставин події, виявлення та фіксація слідів та інших доказів, особливо тих, що швидко змінюються чи взагалі можуть зникнути. Наступний етап розслідування починається після пред'явлення підозрюваному постанови про притягнення як обвинуваченого та його допиту» [10, с. 100–114]. На думку В. В. Логінової, «початковий етап розслідування заповідання тілесних ушкоджень, як поняття суто криміналістичне, використовується для позначення певного періоду досудового розслідування, під час якого слідчий чи особа, яка проводить розслідування, провадить слідчі дії та організаційні заходи для встановлення всіх обставин злочину та особи підозрюваного» [11, с. 82]. Як випливає з наведених думок науковців, проблема періодизації розслідування частково пов'язана з положеннями існуючого на той момент КПК.

Аналізуючи думки науковців та положення чинного КПК України можна стверджувати, що початковий етап розслідування починається з моменту повідомлення в органи поліції про вчинення кримінального правопорушення та закінчується затриманням особи та оголошенням йому повідомленням про підозру. З криміналістичної точки зору на цей момент має бути зібрано достатньо доказів, що свідчать про причетність особи до вчинення злочину. Подальший етап розслідування триває до моменту, коли слідчий, прокурор вважає зібрані під час досудового розслідування докази є достатніми для складання обвинувального акта. З криміналістичної точки зору мають бути проведені всі можливі слідчі (розшукові) дії, отримані результати всіх призначених по справі експертиз і повністю сформовано доказову базу. На нашу думку, заключного етапу в умовах існуючої на сьогодні системи кримінального провадження та положень КПК не може бути. В криміналістичній літературі науковцями справедливо не приділялось достатньо уваги заключному етапу розслідування у зв'язку з його малою інформативністю та нескладністю у тактичному розумінні. Л. Я. Драпкін так характеризує заключний етап розслідування: «До заключного етапу входять процесуальні дії з повного завершення провадження по справі, деякі організаційно-технічні заходи, а іноді й додаткові слідчі дії (за вказівкою наглядового прокурора, начальника слідчого підрозділу, при задоволенні клопотань обвинувачуваного, його захисника, інших учасників карного судочинства). Однак при традиційній послідовності етапів розслідування всі ці можливі додаткові дії за своїм характером і завданням не повинні бути спрямовані на досягнення якісно нових, що істотно відрізняються від уже досягнутих результатів розслідування» [3, с. 356]. На сьогодні сторона захисту після пред'явлення обвинувачення та ознайомлення з матеріа-

лами кримінального провадження всі питання, що входять в її компетенцію, вирішує у судовому розгляді, а не на досудовому слідстві. Тому заключного етапу розслідування, на нашу думку, не може бути як з процесуальної, так і з криміналістичної точки зору.

Базуючись на аналізі думок науковців з урахуванням даних судово-слідчої практики, криміналістичної характеристики злочину та за результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень виділимо такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування заподіяння тілесних ушкоджень, вчинених неповнолітніми:

1. В наявності достатні дані про подію злочину, підозрюваного або групу підозрюваних затримано на місці вчинення злочину, потерпілий звернувся із заявою до органів поліції та може надати інформацію про подію, є свідки та очевидці (15 % випадків за результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень).

2. В наявності достатні дані про подію злочину, підозрюваний або група осіб втекли з місця події, але потерпілий та свідки (очевидці) знайомі з підозрюваними та прямо вказують на їх можливе місцезнаходження та надають іншу інформацію про них (18 %).

3. В наявності достатні дані про подію злочину, підозрюваний або група осіб втекли з місця події, є інформація від свідків (очевидців) та потерпілого про ознаки злочинців, але їх місцезнаходження невідомо (33 %).

4. Інформація про подію злочину надійшла від потерпілого, на його тілі та одязі ознаки нанесення тілесних пошкоджень, підозрюваний або група з місця події зникли, відсутня будь-яка інформація про них та їх місцезнаходження невідоме, відсутні свідки (очевидці) (30 %).

5. Подія злочину відбулася в минулому, інформація про подію надійшла до органів поліції від потерпілого або свідків (очевидців) чи виявлена безпосередньо органами слідства або оперативними підрозділами, дані про підозрюваних можуть бути або повними (особа відома) або частковими (є опис зовнішності, встановлено їх друзів, знайомих) (4 %).

Як зазначалось вище, подальший етап починається з прийняття слідчим рішення про оголошення повідомлення особі про підозру і закінчується пред'явленням обвинувачення, коли сформовано доказову базу та вирішено всі завдання розслідування. Його завдання, перш за все, спрямовані на доказування вини підозрюваного, виявлення співучасників злочину та всіх епізодів злочинної діяльності. На думку Р.С. Белкіна, основною метою цього етапу є «розгорнуте, послідовне, методичне доказування» [12, с. 261]. Якщо злочинця знайдено та зібрано достатньо доказів для притягнення його до відповідальності, то на наступному етапі розслідування «здійснюється скрупульозна перевірка підстав обвинувачення, виявляються всі учасники та всі епізоди злочинної діяльності, вивчаються усі зв'язки між елементами складу злочину, встановлюються в усій повноті можливі причини й умови, що сприяли злочину» [4, с. 637]. Завдання подальшого етапу він вважав значно більшими, ніж звичайна перевірка та аналіз вже існуючих даних про подію злочину та роль у ньому кожного з учасників. Він вважав одним із завдань подальшого етапу встановлення особи підозрюваного, якщо на початковому етапі це не вдалось зробити. Ми не підтримуємо такої думки і вважаємо, що встановлення підозрюваного є основним та останнім завданням початкового етапу. Як зазначає Л. Я. Драпкін, «після отримання даних, що дають підставу підозрювати конкретну особу у вчиненні злочину та його допиту як підозрюваного, завдання початкового етапу вважаються виконаними» [3, с. 353]. Ми частково погоджуємось з цією думкою, але вважаємо, що допит підозрюваного є однією з основних та важливих слідчих (розшукових) дій вже подальшого етапу.

Подальший етап характеризується вирішенням проблемних ситуацій щодо основних структурних елементів предмета доказування: події та способу вчинення злочину, мети та мотивів, особи злочинця тощо. Доказова інформація, що знаходиться у розпорядженні слідчого, дозволяє з достатньою впевненістю відповісти на основні питання, що більшою мірою визначали проблемність початкового етапу. «Відомості, що перебувають у розпорядженні слідчого, на наступному етапі відрізняються більш значним обсягом (кількісний критерій), а їх зміст – логічною впорядкованістю, більшою конкретністю, розмаїтістю процесуальних джерел, цілеспрямованістю й доказовою надійністю (якісні критерії). Всі ці властивості доказової інформації дають можливість перейти від евристичного (імовірнісного, багатоверсійного, нерідко інтуїтивного) до дискурсивного (послідовного, побудованого на логічних висновках, отриманих з накопичених у справі доказів) варіанта розслідування» [3, с. 354]. Таким чином, основною ознакою подальшого

етапу є процес доказування, що здійснюється шляхом інформаційного розгортання вже наявних вихідних даних до джерел нових або додаткових відомостей, а від них – до встановлення фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження.

На подальшому, як і на початковому, етапі розслідування кількість і послідовність проведення слідчих (розшукових) дій залежить від слідчих ситуацій. Вивчення кримінальних справ про тілесні ушкодження, проведене В. Г. Дрозд, надало їй змогу визначити такі слідчі ситуації, що формувалися на подальшому етапі: «1. Особа, яка заподіяла тілесні ушкодження встановлена, затримана і щодо неї збирають докази для доведення винуватості (86,3 %). 2. Особа, яка вчинила злочин, не встановлена. По справі організована взаємодія слідчого з оперативними підрозділами органу внутрішніх справ. Планувалося проведення тактичних операцій по встановленню підозрюваного (5,9 %). 3. Психічне або інше важке захворювання підозрюваного (обвинуваченого) перешкоджало закінченню провадження по кримінальній справі (19,6 %). 4. Розслідуванню по кримінальній справі чинилася активна протидія (7,8 %): з боку злочинця – 52,9 %, його близьких – 33,3 %, знайомих – 15,7 %» [13, с. 100].

Також базуючись на матеріалах вивчення судово-слідчої практики, К. В. Бахчев виокремлює типові слідчі ситуації подальшого етапу розслідування хуліганства, вчиненого неповнолітніми: «1) неповнолітньому хулігану пред'явлено підозру, він дає правдиві показання та співпрацює зі слідством – 24 %; 2) неповнолітньому хулігану пред'явлено підозру, він відмовляється від дачі показань та не визнає свою вину, а доказової бази недостатньо до повного її доведення – 17 %; 3) неповнолітньому хулігану пред'явлено підозру, він дає неправдиві показання та не визнає свою вину, а доказової бази недостатньо до повного її доведення – 42 %; 4) неповнолітньому хулігану пред'явлено підозру, він дає неправдиві показання та не визнає свою вину, а доказової бази достатньо до повного її доведення – 13 %; 5) інші – 4 %» [14, с. 122–123].

На нашу думку, слідчі ситуації подальшого етапу розслідування формуються залежно від достатності доказової інформації та від лінії поведінки особи підозрюваного, а саме ступеня визнання чи невизнання своєї провини. Зважаючи на означене вище та спираючись на результати аналізу матеріалів кримінальних проваджень щодо заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми, типові слідчі ситуації подальшого етапу розслідування можна визначити таким чином:

1. Підозрюваний не визнає свою провину у вчиненні злочину, відмовляється надавати будь-яку інформацію або надає неправдиві свідчення, активно чи пасивно протидіє слідству.

2. Підозрюваний частково визнає свою провину у вчиненні злочину, тілесні пошкодження на потерпілому пояснює випадковістю, вчинення їх у стані самооборони чи сильного душевного хвилювання, ненавмисно, замовчує мотиви та мету вчинення злочину, частково перекладає провину на потерпілого.

3. Підозрюваний повністю визнає свою провину у вчиненні злочину, надає повну інформацію, щиро кається, співпрацює зі слідством.

Висновок. Підсумовуючи, слід зазначити, що визначення етапів розслідування та типових слідчих ситуацій заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми, має суттєве значення як для теорії криміналістики, так і для практики розслідування кримінальних правопорушень. Визначення комплексу слідчих (розшукових) дій для вирішення визначених вище слідчих ситуацій є перспективним напрямом подальших наукових пошуків.

Бібліографічні посилання

1. *Лузгин И. М.* Расследование как процесс познания. Москва: Изд-во ВШ МВД СССР, 1969. 102 с.

2. *Гавло В. К.* Проблемы теории и практики криминалистической методики расследования преступлений: автореф. дисс. на соиск. ученой степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 1988. 32 с.

3. Криминалистика: учеб. для вузов / И. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкин, Е. П. Ищенко и др.; под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Высш. шк., 2000. 672 с.

4. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики: учебн. пособие для вузов. 3-е изд., доп. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.

5. *Возгрин И. А.* Криминалистическая методика расследования преступлений. Минск: Высш. школа, 1983. 215 с.

6. Филиппов А. Г. Этапы расследования преступлений как категория криминалистической методики. *Проблемы первоначального этапа расследования: сб. науч. трудов ТВШ МВД СССР*. Ташкент, 1986. 148 с.
7. Волобуев А. Ф. Загальні положення криміналістичної методики: лекція. Харків: Ун-т внутр. справ, 1996. 36 с.
8. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования. Москва: Юрид. лит., 1973. 127 с.
9. Криминалистика: учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. Москва: Юристъ, 1999. 718 с.
10. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / В. К. Лисиченко, В. И. Гончаренко, М. В. Салтевский и др.; под ред. В. К. Лисиченко. Киев: Вища школа, 1988. 405 с.
11. Логінова В. В. Основні положення методики розслідування заподіяння тілесних ушкоджень: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2012. 224 с.
12. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики: в 3-х т. Москва, 1979. Т. 3.
13. Дрозд В. Г. Організаційні і тактичні особливості розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09. Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2009. 202 с.
14. Бахчев К. В. Розслідування хуліганства, вчиненого неповнолітніми: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09. Дніпропетровський університет внутрішніх справ. Дніпро, 2017. 244 с.

Надійшла до редакції 26.09.2018

SUMMARY

Karpenko R. V. Characteristics of the investigation stages of infliction of bodily injuries committed by minors. In the article, based on the analysis of the opinions of scientists on the concept and essence of the scientific category «stages of the investigation», the actual understanding of the content of this concept is formulated. The essence and tasks of the initial and subsequent stages of the investigation into the infliction of bodily injuries committed by minors have been determined. Based on the analysis of the practice of investigation of crimes, typical investigative situations are identified for each stage of the investigation into the infliction of bodily injuries committed by minors.

It was established that the initial stage is characterized by insufficient informativeness and short-term character, which forms its tasks and functions, the implementation of which provides the basis for further successful investigation as a whole. On the basis of an analysis of the opinions of scientists and the provisions of the current criminal procedural law, it can be argued that the initial stage of the investigation commences from the moment when the criminal police informs the police about the commission of a criminal offense and ends with the detention of a person and the announcement of a suspicion to him. From the forensic point of view, sufficient evidence has to be gathered at the moment that the person is involved in the commission of a crime. The next stage of the investigation continues until the investigator, the prosecutor believes the evidence gathered during the pre-trial investigation is sufficient for the purpose of drawing up the indictment. From the forensic point of view, all possible investigative actions must be carried out, the results of all expert examinations are obtained, and evidence base is fully formed. It is noted that the final stage in the current system of criminal proceedings can not exist.

Investigative situations of the next stage of the investigation are formed depending on the sufficiency of the evidence and on the behavior of the suspect, in particular the degree of recognition or non-recognition of his guilt. As a conclusion, it is noted that the definition of the stages of investigation and typical investigative situations causing bodily harm inflicted by minors has a significant meaning both for the theory of criminalistics and for the practice of investigating criminal offenses.

Keywords: *stages of investigation, juvenile, bodily injury, initial stage, further stage, investigation situations.*

Коломієць В.Ю. ©

ад'юнкнт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-137-143

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАПОДІЯННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ (XX–XXI СТОЛІТТЯ)

Досліджено витоки кримінально-правового забезпечення охорони тілесної недоторканності людини та встановлено періодизацію розвитку законодавства, що передбачало відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень як злочину проти життя та здоров'я людини.

Ключові слова: людина, здоров'я, тілесна недоторканність, тілесне ушкодження, злочин, склад злочину, криміналізація.

Постановка проблеми. Майже кожне дослідження в науці кримінального права (принаймні на рівні дисертаційного дослідження), тема якого має назву «Кримінальна відповідальність за...», розпочинається з розкриття питання генези та розвитку кримінально-правових норм, що регулюють суспільні відносини в зазначеній сфері. Такий стан речей зумовлений не традиційністю, шаблонністю або якимось ритуалізмом, а тим, що без врахування історичного досвіду неможливо провести повний та всебічний аналіз. Історія – це ніби підґрунтя, фундамент, без якого неможливо побудувати надійний будинок. Справді, без врахування історичного досвіду (як позитивного, так і негативного) не можна нормально еволюціонувати в будь-якій сфері нашого життя (в тому числі і в юридичній площині).

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальні питання, що стосуються злочинів проти особи, до яких належать завдання тілесних ушкоджень, розроблені у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед них варто назвати С.М. Алфьорова, М.І. Бажанова, О.М. Бандурку, Ю.В. Бауліна, О.І. Бойка, В.І. Борисова, В.К. Грищука, С.Ф. Денисова, О.О. Дудорова, В.П. Ємельянова, К.В. Катеринчук, М.Й. Коржанського, П.С. Магишевського, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, В.І. Осадчого, М.І. Панова, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, А.А. Тер-Акопова, В.П. Тихого, В.В. Шаблістого, М.І. Хавронюка, Є.В. Фесенка, С.С. Яценка та ін.

Разом з тим тілесна недоторканність людини, як об'єкт кримінально-правової охорони в межах Розділу II Особливої частини КК України, спеціально не розглядалася, а простеження генези кримінального законодавства у цій сфері дасть змогу уточнити нині існуючі положення або відмовитися від такої діяльності.

Метою статті є дослідження витоків кримінально-правового забезпечення охорони тілесної недоторканності людини та встановлення періодизації розвитку законодавства, що передбачало відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень як злочину проти життя та здоров'я людини.

Виклад основного матеріалу. Абзац перший ст. 479 Уложення 1903 року передбачав кримінальну відповідальність у вигляді тюремного ув'язнення на строк не менше шести місяців за нанесення легких тілесних ушкоджень капітану пароплава або морського судна. Суб'єкт цього злочину був спеціальним: службовець цього морського транспорту або пасажир [1, с. 228].

Таким чином, капітан судна також вважався спеціальною категорією потерпілих. Логіка полягала у тому, що від нього залежали інші людські життя, цілісність майна, та, врешті-решт, цілісність та справність самого судна, а отже, нанесення такій особі тілесних ушкоджень мало підвищену суспільну небезпеку.

Додамо, що абзац 2 містив кваліфікуючі ознаки у вигляді супроводження проти-правних дій «насильством над особистістю», а абзац 3 передбачав відповідальність за діяння, зазначене в абзацах 1–2, вчинене у стані сильного душевного хвилювання [1, с.

228]. Незрозумілою є відсутність абзацу, який би передбачав більш тяжке покарання за завдання тяжких тілесних ушкоджень та так званих «доволі тяжких».

В цілому, проаналізувавши норми Уложення 1903 року, можна зробити висновок, що цей нормативно-правовий акт значно випереджав за рівнем юридичної довершеності Уложення 1845 року. Особливо слід зазначити лаконічність та чіткість норм, відсутність тілесних покарань. Безперечно, називати даний законодавчий документ ідеальним некоректно. В ньому також існували певні недоліки (наприклад, неврегульованість верхніх чи нижчих меж покарання), однак їх було суттєво менше.

З виникненням у першій половині ХХ ст. СРСР більша частина сучасної України опинилася у складі цієї країни на правах республіки. Прихід більшовиків до влади ознаменувався відмовою від усього царського. Принциповим було питання зміни і кримінального законодавства. Нова влада намагалася закріпити принцип «все що було до нас – було погано».

У 1922 році було прийнято Кримінальний кодекс УССР (саме таку назву мала республіка до 1937 року) 1922 року (далі – КК 1922 року), що складався з VIII глав, поділених на 227 статей. Кримінальна відповідальність за нанесення тілесних ушкоджень закріплювалась у главі V «Злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особи». Зазначена глава поділялася на 5 частин:

- 1) вбивство;
- 2) тілесні ушкодження і насильство над особистістю;
- 3) залишення в небезпеці;
- 4) злочини у сфері статевих відносин;
- 5) інші посягання на особистість та її гідність.

Друга частина, в свою чергу, поділялася на ст. ст. 149–162.

Відповідно до ч. 1 ст. 149 КК 1922 року: «Умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило небезпечний для життя розлад здоров'я, душевну хворобу, втрату зору, слуху або будь-якого іншого органу або невиправне спотворення обличчя, карається – позбавленням волі на строк не нижче трьох років» [2, с. 51].

Наведена стаття подібна до ст. 467 Уложення 1903 року, але відтепер каторга замінювалася на тюремне ув'язнення. Такий крок викликаний змінами в розумінні сутності покарання. Перегляд системи покарань торкнувся і цієї норми.

Ч. 2 ст. 149 КК 1922 року передбачала кваліфікуючі обставини – смерть потерпілого від нанесених ушкоджень або вчинення діяння, передбаченого в ч. 1 даної статті, способом, що містить ознаки катування чи мордування, або якщо такі ушкодження є наслідком систематичних (навіть якщо і легких) ушкоджень. За них законодавець встановлював покарання у вигляді позбавлення волі на строк не нижче п'яти років із суворою ізоляцією [2, с. 51].

На нашу думку, наведені ознаки дійсно несуть підвищену суспільну небезпеку, а тому рішення про віднесення їх до кваліфікуючих було доцільним.

Ст. 150 вказаного нормативно-правового акта передбачала відповідальність за умисне нанесення середньої тяжкості тілесних ушкоджень та встановлювала санкцію у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років. Самі ж тілесні ушкодження мали назву «менш тяжкі, не небезпечні для життя, але такі, що спричинили постійний розлад здоров'я, або довготривале порушення функцій якого-небудь органу» [2, с. 51].

Вважаємо, така термінологія була більш вдалою, ніж в Уложенні 1903 року, де тяжкі тілесні ушкодження мали назву «доволі тяжкі», а середньої тяжкості – «тяжкі». Заміна старих категорій на нові дозволила виправити юридичні помилки, сприяла правильному тлумаченню норм КК.

Як і в Уложенні 1903 року, в КК 1922 року особа, яка нанесла потерпілому умисні тяжкі чи менш тяжкі тілесні ушкодження під впливом сильного душевного хвилювання каралася спеціальною нормою КК, що містила більш м'яке покарання. Однак, якщо в Уложенні 1903 року такий стан був доволі розпливчато описаний та для кваліфікації злочину за відповідною статтею необхідною умовою була лише наявність такого стану, то в новому кримінальному законі він обов'язково мав бути викликаний незаконним насильством над особистістю чи тяжкою образою з боку потерпілого [2, с. 51]. Тобто потерпілий повинен був спричинити такий стан.

Недоліком цієї статті вважаємо наявність у ній слів «чи тяжкою образою». Незрозумілим є принцип класифікації образ на тяжкі та нетяжкі, межі «тяжкої образи».

Санкція за зазначене вище діяння передбачала покарання у вигляді двох років по-

збавлення волі [2, с. 51]. На нашу думку, з урахуванням вказаного недоліку, справедливість та безальтернативність такого покарання є дискусійною.

Згідно зі ст. 152, перевищення меж необхідної оборони, що призвело до завдання тяжких тілесних ушкоджень нападнику, так само як і нанесення такого ушкодження особі, яка вчинила злочин і яку застали на місці злочину з перевищенням необхідних для її затримання заходів, карається – позбавленням волі або примусовими роботами на строк до одного року [2, с. 51].

На відміну від Уложення 1903 року, покарання за перевищення меж необхідної оборони в КК 1922 року змінилося з арешту на невизначений термін на альтернативне: або позбавлення волі, або примусові роботи. Така заміна зробила норму більш справедливою. Завдяки цьому, залежно від співрозмірності категорій «потенційна шкода» та «завдана в результаті необхідної оборони», суд міг обирати найбільш доцільне покарання.

За умисне легке тілесне ушкодження КК 1922 року було передбачено покарання у вигляді позбавлення волі або примусових робіт на строк до одного року [2, с. 51].

Можливо, доречним було б передбачити в цій санкції ще і штраф. Втім, у цілому, ця норма і так виглядає досить гуманною.

В разі, якщо легкі тілесні ушкодження були завдані в результаті необережності, до особи застосовувалася ч. 1 ст. 154, яка передбачала покарання у вигляді позбавлення волі або примусових робіт на строк до шести місяців [2, с. 51].

Таким чином, від форми вини залежав строк покарання. При необережному завданні легких тілесних ушкоджень він був вдвічі коротшим. Дана логіка при побудові цих норм виглядає прийнятною, однак, на нашу думку, більш вдалою була норма ст. 474 Уложення 1903 року, яка за подібне діяння передбачала покарання у вигляді арешту або штрафу. Думається, як мінімум, більш доречно було б додати ці покарання до санкції ч. 1 ст. 154 [2, с. 51].

Ч. 2 ст. 154 КК 1922 року закріплювала: «Якщо необережне тілесне ушкодження стало наслідком свідомого недотримання правил безпеки, встановлених законом або законним розпорядженням влади, міра покарання може бути збільшена до одного року позбавлення волі, при тому Суд може заборонити засудженому на певний строк продовження тієї діяльності, під час виконання якої він завдав тілесне ушкодження» [2, с. 52].

Зазначаємо, що строк покарання за здійснення даного діяння не обов'язково збільшувався, що, на нашу думку, було неправильним. Суд міг призначити покарання і за ч. 1 ст. 154.

Переконані, набагато вдалішою була ч. 2 ст. 474 Уложення 1903 року, яка за подібне діяння передбачала тюремне ув'язнення або арешт (залежно від тяжкості ушкоджень). Між частинами ст. 474 Уложення 1903 року спостерігався більший контраст.

Порівнюючи КК 1922 року та Уложення 1903 року в частині встановлення кримінальної відповідальності за нанесення тілесних ушкоджень слід зазначити, що в цілому норми були досить схожими (незважаючи на намагання радянської влади все докорінно змінити). Перевагою КК 1922 року є лаконічність та зрозумілість норм, а Уложення 1903 року – наявність більшої кількості норм, ширше охоплення ними життєвих ситуацій, більш вдалі (в деяких статтях) покарання тощо.

Поспішність прийняття КК 1922 року стала причиною наявності у ньому ряду недоліків виправити які мусив новий КК УССР 1927 року (далі – КК 1927 року).

Питання кримінальної відповідальності за нанесення тілесних ушкоджень регулювалося главою VI Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особистості (на відміну від КК 1922 року додано слово «свободи»). В цілому, норми КК 1927 в зазначеній сфері відносин були досить схожими на норми КК 1922 року. Нижче розглянемо лише наявні відмінності.

На відміну від КК 1922 року, в КК 1927 року змінилися санкції за нанесення тяжких тілесних ушкоджень (замість покарання від 3 років – стало до шести) та тілесних ушкоджень, що спричинили смерть (замість не нижче трьох років – до восьми років) [3, с. 53].

На перший погляд санкції за це діяння стали жорсткішими, однак, це не зовсім так, адже в КК 1922 року не було вищих меж. Тепер же законодавець не зазначив нижчі межі. Вважаємо, більш правильно було б встановити як вищі, так і нижчі межі.

За нанесення тяжких чи менш тяжких тілесних ушкоджень у стані сильного душевного хвилювання, викликаного незаконним насильством або тяжкою образою, могло

бути призначено не тільки покарання у вигляді позбавлення волі на строк до двох років, але і примусові роботи (як альтернативне покарання) [3, с. 53].

Покарання за нанесення тяжких тілесних ушкоджень (або середньої тяжкості, або тяжких, що спричинили смерть), спричинених внаслідок свідомого недотримання заходів безпеки відтепер каралося позбавленням волі на строк до двох років [3, с. 53], на відміну від «до одного» в КК 1922 року.

Крім того, зі змісту статті було вилучено примітку щодо можливості судом заборонити злочинцю займатися діяльністю, в результаті здійснення якої було вчинено злочин, на певний строк. На нашу думку, така норма була вдалою та необхідною, дозволяла уникнути рецидиву. Вилучення її стало безпідставним та необміркованим кроком.

Отже, КК 1927 та 1922 років були досить схожими в частині встановлення кримінальної відповідальності за нанесення тілесних ушкоджень. Норми КК 1927 були дещо жорсткішими, але не суттєво.

В 1960 році було прийнято новий Кримінальний кодекс УРСР (далі – КК 1960 року), що проіснував до 2001 року.

Діяння у вигляді нанесення тілесних ушкоджень визнавались злочинними та підпадали під норми глави III «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи».

Ст. 101 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» встановлювала: «Умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, або таке, що спричинило втрату будь-якого органу або втрату його функцій, душевну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше ніж на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя, –

карається позбавленням волі на строк від двох до восьми років.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер мучення або мордування, або коли воно сталося внаслідок систематичних, хоч би й не тяжких тілесних ушкоджень, –

карається позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, а так само вчинене особливо небезпечним рецидивістом, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років» [4].

Отже, в новому КК було закріплено поняття тяжких тілесних ушкоджень, що, безперечно, дозволило уникнути певних суперечностей під час кваліфікації діяння. Також законодавець визнавав тяжкими тілесними ушкодженнями переривання вагітності. Така позиція не є новою, адже широко застосовувалася в Уложеннях.

Позитивним також було встановлення верхньої та нижньої меж покарання (замість позбавлення волі на строк до шести років – позбавлення волі на строк від двох до восьми років).

Крім того, законодавець також повернувся до здобутків вітчизняного законодавства встановивши ч. 2 цієї статті. Думається, цілком правильним є рішення віднести такі діяння до кваліфікуючих, а отже, логічним є і встановлення за них більш жорсткого покарання.

Заслугує на увагу встановлення для ч. 3 ст. 101 КК можливого спеціального суб'єкта злочину – рецидивіста. Впевнені, що перебування таких осіб у правовому соціумі має дуже високу небезпеку, тому подібну категорію необхідно на триваліший час (порівняно зі звичайним суб'єктом злочину) ізолювати від суспільства.

Згідно зі ст. 102: «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, що не є небезпечним для життя, але таке, що спричинило тривале порушення функцій будь-якого органу або інший тривалий розлад здоров'я без наслідків, зазначених у статті 101 цього Кодексу, –

карається позбавленням волі на строк до чотирьох років або виправними роботами на строк до двох років» [4].

В КК 1960 року вперше було застосовано поняття «середньої тяжкості тілесні ушкодження». В попередніх редакціях КК вживався термін «менш тяжке тілесне ушкодження». Необхідно також звернути увагу на впровадження альтернативного покарання – виправних робіт (в КК 1927 року передбачалося лише позбавлення волі на строк до трьох років), що дозволило Феміді застосовувати різні за тяжкістю покарання, залежно від конкретної ситуації.

Ст. 103 передбачала покарання за умисне тяжке або середньої тяжкості тілесне

ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого [4]. Норма була ідентичною зі ст. 148 КК 1927 року. Однаковими були також норми ст. ст. 149 КК 1927 року та 104 КК 1960 року «Заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони» [4].

Ст. 105 КК 1960 року «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження» зазначала: «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження – карається позбавленням волі на строк до одного року або виправними роботами на той же строк» [4].

Ця норма схожа зі ст. 151 КК 1927 року, однак в новій редакції кримінального закону було відхилено ідею встановлення різної відповідальності залежно від виду необережної форми вини. Доцільність поєднання таких норм в одну виглядає доволі дискусійною.

Згідно зі ст. 106 «Умисне легке тілесне ушкодження» КК 1960 року: «Умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або короткочасну втрату працездатності, –

карається позбавленням волі на строк до одного року або виправними роботами на той же строк.

Умисне легке тілесне ушкодження без наслідків, зазначених у частині 1 цієї статті, –

карається виправними роботами на строк до шести місяців або штрафом до сорока мінімальних розмірів заробітної плати або громадською доганою» [4].

Отже, на відміну від ст. 150 КК 1927 року, нова редакція містила статтю, що складалася з двох частин. Перша – передбачала таке саме покарання, як і ст. 150 КК 1927 року, але не просто за спричинення умисного легкого тілесного ушкодження, а такого, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або короткочасну втрату працездатності. Друга – містила той самий склад злочину, що і ст. 150 КК 1927 року, однак передбачала більш м'які та різнопланові покарання – виправні роботи на строк до шести місяців, або штраф, або громадську догану.

Враховуючи ступінь тяжкості діяння, зазначеного в ст. 106 КК 1960 року, вважаємо, що проведені законодавчі зміни суттєво покращили зміст цієї норми.

Загалом слід зазначити, що КК 1960 року в частині встановлення кримінальної відповідальності за нанесення тілесних ушкоджень досить схожий на КК 1927 року, однак є суттєво модернізованою та більш юридично досконалою версією.

В 2001 році було прийнято нині чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК), розділ II якого має назву «Злочини проти життя та здоров'я особи». Ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» викладено у такій редакції:

«1. Умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органа або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи неоправдане знівечення обличчя, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

2. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення, або вчинене групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, або вчинене на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого, –

карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років» [5].

Як ми бачимо, норму було запозичено зі ст. 101 КК 1960 року з деякими поправками. Так, за злочин, передбачений ч. 1, покарання збільшилося з «від двох до восьми» до від «п'яти до восьми». Ч. 3 ст. 101 КК 1960 року об'єдналася з ч. 2 в рамках ч. 2 ст. 121 КК України. Крім того, до вказаної норми було додано: «вчинене групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, або вчинене на замовлення» [5].

Встановлення нових кваліфікуючих ознак зумовлено наявністю таких випадків на практиці та продиктоване об'єктивними чинниками.

Стаття 122 КК України має назву «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» та встановлює:

«1. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, тобто умисне ушкодження,

яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у статті 121 цього Кодексу, але таке, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину, –

карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, –

караються позбавленням волі від трьох до п'яти років» [5].

Звертаємо увагу, що новий КК України, на відміну від ст. 102 КК 1960 року, передбачив, що до середньої тяжкості тілесних ушкоджень віднесені такі, що спричинили значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину. Це доповнення було прийнято відповідно до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року, наявність яких дозволяє розмежовувати тілесні ушкодження за ступенем тяжкості [6].

Кваліфікуючі ознаки, зазначені в ч. 2 ст. 122 КК України, як і деякі в ст. 121, були прийняті через їх, на жаль, реальне існування на практиці.

Відповідно до ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання»: «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого, –

карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років» [5].

На відміну від ст. 103 КК 1960 року, ст. 123 КК України передбачає покарання виключно за тяжке тілесне ушкодження. Таке нововведення, вважаємо дискусійним, адже воно містить як певні недоліки, так і переваги.

Позитивним є наявність великої кількості альтернативних покарань, які дозволяють суду прийняти найбільш вдале, з огляду на конкретні обставини справи.

Зміст ст. 124 КК України «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» дублює її назву та передбачає покарання у вигляді громадських робіт на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років [5].

Знову ж таки, слід зазначити розмаїття покарань, що розміщені в санкції названої статті, та їх порівняно невелику суворість.

Ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження» закріплює:

1. Умисне легке тілесне ушкодження –

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року.

2. Умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, –

карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до одного року, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років.

Дана норма дещо відрізняється від ст. 106 КК 1960 року в частині покарань та порядком викладу частин статті. В цілому ж зміни є мінімальними.

У цілому слід зазначити високий рівень схожості КК 1960 року та діючого КК України в частині встановлення кримінальної відповідальності за вчинення діяння у вигляді нанесення тілесних ушкоджень. Останній нормативно-правовий акт дещо доопрацьований з огляду на наявні тенденції як у науці кримінального права, так і суспільстві в цілому.

Висновки. Отже, кримінальна відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень була передбачена на українських землях з давніх часів. В історичному аспекті можна виділити такі періоди її існування та розвитку:

1. Початковий (IX – XVI ст. ст.) – включає у себе зародження та розвиток перших

норм, що встановлювали та регулювали кримінальну відповідальність за нанесення тілесних ушкоджень. Характеризується класовою нерівністю, жорсткими покараннями для нижчих верств населення та доволі лояльними – для вищих. Спостерігається певна еволюція норм від «Руської правди» до Статутів ВКЛ. Період пов'язаний з існуванням Київської Русі та Великого князівства Литовського.

2. Інтенсивного розвитку та переосмислення (XVI – початок XX ст.) – характеризується переглядом з боку законодавця основоположних ідей в зазначеній сфері, які увійшли в Уложення 1903 року, в якому людина розглядалася як особистість. Суттєво доопрацьовані поняття та види тілесних ушкоджень, уявлення про необхідну оборону, переосмислення системи покарань тощо.

3. Радянський (початок XX – кінець XXI ст.). Характеризується спрощенням норм, що існували в Російській імперії, виключенням багатьох положень, однак, у той же час – їх лаконізмом, подальшою еволюцією системи покарань та уявлень про види тілесних ушкоджень.

4. Сучасний (кінець XX ст. – наш час). Характеризується перейманням радянського досвіду з частковою модернізацією норм під вимоги сучасності. Доопрацьовані положення у сфері диференціації кримінальної відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень.

Бібліографічні посилання

1. Волков Н. Т. Новое Уголовное уложение. М.: Склад изданий П.Т. Волкова в Москве, 1906. 416 с.
2. Уголовный кодекс УССР с измен. и доп. по 1-ое ноября 1924 г. и с алфавитным указателем. Юридическое Издательство Наркомюста У.С.С.Р. Х., 1924. 73 с.
3. Уголовный кодекс У.С.С.Р. в редакции 1927 г. (с изменениями по 1-е июня 1928 г.). 4-е официальное издание. Юридическое Издательство Наркомюста УССР. Х., 1928. 79 с.
4. Кримінальний кодекс України 1960 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2001-05/para0612#0612> (дата звернення 01.12.2018 р.)
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (Дата звернення 03.05.2017 р.)
6. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 № 6 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>. (Дата звернення 03.05.2017 р.)

Надійшла до редакції 25.09.2018

SUMMARY

Kolomiyets V.Yu. Historical and legal analysis of criminal liability for causing bodily injuries (XX-XXI centuries). The sources of criminal legal protection of the protection of bodily integrity of a person were investigated and periodization of the development of legislation was envisaged, which provided for responsibility for causing bodily harm as a crime against human life and health.

It was stated that the criminal responsibility for causing bodily harm was foreseen on Ukrainian lands from ancient times. In the historical aspect, one can distinguish the following periods of its existence and development:

1. The initial (IX - XVI centuries) - includes the birth and development of the first norms that establish and regulate the criminal responsibility for causing bodily harm. Characterized by class inequality, severe punishments for the lower strata of the population and rather loyal ones - for the higher. There is a certain evolution of norms from the "n Truth" to the Statutes of ON. The period is associated with the existence of Kievan Rus and the Grand Duchy of Lithuania.

2. Intensive development and rethinking (XVI - early XX centuries) - is characterized by a review by the legislator of fundamental ideas in this area, which were included in the 1903 Act, in which a person was regarded as a person. Substantially refined concepts and types of bodily injuries, the idea of the necessary defense, rethinking the system of punishment, etc.

3. Soviet (the beginning of XX - the end of the XXI century.). Characterized by the simplification of the norms that existed in the Russian Empire, with the exception of many provisions, however, at the same time - their laconicism, the further evolution of the system of punishment and representations of the types of bodily injuries.

4. Contemporary (the end of the twentieth century is our time). Characterized by the penetration of the Soviet experience with partial modernization of norms under the requirements of modern times. Amended provisions in the field of differentiation of criminal liability for causing bodily harm.

Keywords: *person, health, bodily integrity, bodily harm, crime, corpus delicti, criminalization.*

УДК 343.98

Коцюба С.А. ©

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-144-148

ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЕМ ВОГНЕПАЛЬНОЮ ЗБРОЄЮ

Висвітлено організаційні і тактичні аспекти розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем вогнепальною зброєю. Розглянуто першочергові слідчі (розшукові) дії, а також діяльність слідчого під час їх проведення.

Ключові слова: військовослужбовець, організація, тактика, слідчі (розшукові) дії, тактичні операції.

Постановка проблеми. Головним напрямом діяльності оперативних та слідчих підрозділів Національної поліції є повне й швидке розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, викриття винних у злочинній діяльності та притягнення їх до кримінальної відповідальності. Динамічні зміни у характері військових злочинів і умовах боротьби з ними демонструють недостатність старих засобів та методів організаційної, технічної і тактичної протидії злочинній діяльності і необхідність їх суттєвого оновлення. Важливе значення у розслідуванні незаконного заволодіння військовослужбовцем вогнепальною зброєю займає початковий етап розслідування.

Початковий етап досудового розслідування складається з низки дій, які пов'язані загальною метою – швидке встановлення особи злочинця (військовослужбовця), вилучення матеріальних доказів його провини та встановлення усіх причетних до злочинної діяльності. Певну специфіку початковий етап має і при розслідуванні незаконного заволодіння військовослужбовцем вогнепальною зброєю. Правильно визначений порядок проведення слідчих (розшукових) дій дає слідчому певний алгоритм дій, який він може застосовувати як певний шаблон. Безперечно, певне злочинне діяння та процес його розслідування має індивідуальний характер. Зважаючи на це, кожне кримінальне провадження має індивідуальне наповнення, залежить від конкретної слідчої ситуації, що склалася, вмінь та навичок працівників слідчих підрозділів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. В цілому загальні питання тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій розглядали у своїх дослідженнях такі вчені: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.М. Биков, І.О. Возгрін, А.Ф. Волобуєв, О.Н. Колесніченко, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, М.В. Салтєвський, К.О. Чаплінський, С.С. Чернявський, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та ін. Втім, у цих наукових дослідженнях не розглядалися тактичні аспекти проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем вогнепальною зброєю. Слід зазначити, що наше дослідження є комплексним підходом до їх визначення крізь призму дослідження різних думок вчених та аналізу й узагальнення емпіричного матеріалу. Адже у проведенні певних процесуальних дій відбулися деякі зміни, що зумовлено соціальними, політичними та економічними змінами в суспільстві останніх десятиліть. Важливе значення мають новітні зміни у кримінальному процесуальному законодавстві та стан правоохоронної практики.

Метою даної наукової статті є дослідження тактичних аспектів проведення окремих слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем вогнепальною зброєю, а також визначення алгоритму дій слідчого під час їхнього проведення.

Виклад основного матеріалу. Ефективне проведення процесуальних дій залежить від вчасності й якості організаційно-підготовчих заходів. Особливості підготовки і проведення процесуальних дій займають важливе місце у методиці розслідування неза-

конного заволодіння військовослужбовцем вогнепальною зброєю. Зважаючи на це, можна погодитися з думкою А.Ф. Волобуєва щодо виділення у структурі кожної методики розслідування особливостей тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій як її самостійного структурного елемента [1].

На нашу думку, такий науковий підхід цілком успішно використовується криміналістами, якими підготовлено низку наукових розробок з методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

На підставі аналізу й узагальнення кримінальних справ та проваджень, що порушені за ст. 410 КК України, можна дійти висновку, що на початковому етапі розслідування даної категорії справ переважно проводяться такі процесуальні дії:

- 1) слідчий огляд (зокрема, огляд місця події) – 98 %;
- 2) допит підозрюваного та свідків – 100 %;
- 3) одночасний допит двох раніше допитуваних осіб – 21 %;
- 4) обшук – 47 %.

Вказані процесуальні дії мають певну специфіку й складнощі та потребують додаткового висвітлення.

Першочерговою слідчою (розшуковою) дією є огляд. Від вчасності й якості його проведення залежить можливість слідчого виявити та вилучити сліди злочинця, що вказують на викрадення конкретним військовослужбовцем вогнепальної зброї.

Більшість учених під оглядом розуміють слідчу (розшукову) дію, яка полягає у безпосередньому сприйнятті об'єктів з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обставин події, а також обставин, що мають значення для кримінального провадження [4, с. 217-218].

Під час розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем вогнепальною зброєю можуть проводитися такі огляди:

- а) місця події – 100 %;
- б) ділянок місцевості та приміщень поза місцем події – 64 %;
- в) предметів та документів – 37 %;
- г) освідування – 12 %.

Огляд місця події (де безпосередньо відбувся злочин) є невідкладною процесуальною дією, що спрямована на безпосереднє встановлення, сприйняття, дослідження та фіксацію обстановки місця події (стану, властивостей і ознак матеріальних об'єктів, що перебувають на місці події), слідів злочину та інших фактичних даних, які в сукупності дозволяють зробити ґрунтовний висновок щодо характеру, механізму та мотивів злочину, особи злочинця та інших обставин, які підлягають доказуванню у разі внесення відомостей до ЄРДР [6, с. 7-8].

Слід зазначити, що розслідування факту незаконного заволодіння військовослужбовцем вогнепальною зброєю розпочинається з огляду місця події (місця несення служби, військового складу, караульного приміщення тощо), допиту очевидців чи свідків, яким відомі певні обставини учиненого кримінального правопорушення, допиту підозрюваного, встановлення майнової шкоди, завданої державі, чи ступеня насильства щодо потерпілого. Огляд місця події необхідний у тих випадках, коли відомі лише місце заподіяння матеріальної шкоди і знайдені чи вилучені предмети та елементи військового майна. У ході цієї слідчої (розшукової) дії фіксується місце події, предмети військового майна, що стали об'єктом злочинного посягання, які оглядаються і додаються до протоколу огляду, що проводиться з дотриманням вимог ст. 237 КПК України. У разі заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому проводять його освідування [2, с. 86-87].

Одразу після підготовчих дій розпочинається безпосередній огляд місця події, під час якого діяльність слідчого набуває дослідницького характеру. На даному етапі головною особливістю слідчого огляду є визначення його меж. На думку К.О. Чаплинського, помилок у визначенні меж огляду припускаються у випадках механічного фіксування слідів і обстановки на місці події, хоча саме характер події та обстановка визначають у кожному конкретному випадку межі території, яку потрібно ретельно оглянути. Через необґрунтоване звуження меж залишаються без огляду ті ділянки місцевості, на яких можуть бути об'єкти, безпосередньо пов'язані зі злочиним [9, с. 25-26].

При вивченні кримінальних проваджень, порушених за ст. 410 КК України, було встановлено, що під час проведення огляду місця події, дійсно, припускаються таких прорахунків. Вони мають місце здебільшого внаслідок фіксування слідів та обстановки на місці події без їх осмислення, тоді як характер подій і обстановка визначають у кож-

ному конкретному випадку межі території, яка повинна ретельно оглядатися. Адже специфіка розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем вогнепальною зброєю полягає у тому, що злочинці нерідко переміщуються досить значною територією протягом певного проміжку часу (значна територія несення служби, проведення операції об'єднаних сил на сході країни).

У робочому етапі огляду можна виділити оглядову і детальну стадії. Під час оглядової стадії слідчий отримує уявлення про характер злочинної події, встановлює положення предметів і явищ, аналізуючи їх взаємозв'язок. Після цього визначає він межі огляду, порядок руху учасників огляду та методи дослідження окремих елементів та обстановки в цілому. По закінченні загального огляду слідчий переходить до детального, під час якого:

- 1) кожен об'єкт окремо ретельно та детально оглядається з метою виявлення слідів та ознак злочину;
- 2) вживаються вичерпні заходи щодо виявлення й вилучення слідів злочину, встановлення ознак правопорушника;
- 3) перевіряються відомості загального огляду.

Важливе значення під час слідчого огляду має також і послідовність його проведення. Так, слідчий, залежно від ситуації, що склалася на початковому етапі розслідування, повинен самостійно вирішувати питання про застосування того чи іншого методу огляду місця події. Однак під час розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем вогнепальною зброєю, на нашу думку, найбільш ефективним є концентричний метод огляду місця події. Таку думку підтримують 87 % опитаних слідчих.

Досягнення загальної мети огляду можливе за умови своєчасного його проведення, використання різноманітних тактичних прийомів та методів. Для визначення послідовності проведення огляду необхідно враховувати слідчу ситуацію, що склалася, і використовувати наявну інформацію про вчинений злочин, визначаючи найбільш ймовірні місця знаходження слідів.

Способи вчинення незаконного заволодіння військовослужбовцем вогнепальною зброєю зазвичай є повноструктурними, тобто складаються з підготовки, безпосереднього вчинення діяння та приховування речових доказів. Тому доречно зазначити, що військовослужбовці під час здійснення останньої складової можуть приховувати знаряддя злочину, речі, здобуті злочинним шляхом, предмети зі слідами злочинної діяльності. Саме тому проведення обшуку за наявності для того підстав є не тільки правом, але й обов'язком слідчого.

Значення обшуків у розслідуванні незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами зумовлене тим, що нерідко їх результати містять початкові відомості, які доводять причетність осіб до злочинних дій і можуть бути основою висунення криміналістичних версій та планування розкриття злочинів. Крім того, усі виявлені під час обшуку матеріальні сліди злочину можна порівняти з інформацією, отриманою під час проведення огляду. Обшук являє собою слідчу (розшукову) дію, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою відшукування і вилучення предметів, що мають значення для кримінального провадження, а також виявлення розшукуваних осіб [10, с. 71].

За кримінальними правопорушеннями, кваліфікованими відповідно до ст. 410 КК України, може виникати необхідність у проведенні обшуку за місцем проживання підозрюваного. Під час розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем вогнепальною зброєю обшуки за місцем проживання підозрюваного проводяться відразу після його затримання, що дозволяє виявити і вилучити знаряддя злочину (насамперед, зброю), речі і цінності, здобуті злочинним шляхом, та інші предмети й документи, які мають значення для кримінального провадження.

Розглядаючи допит потерпілого та свідків у справах вказаної категорії, слід зазначити, що взагалі допит є найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією, за допомогою якої збирається інформація при розслідуванні кримінального провадження. Водночас допит – одна з найскладніших процесуальних дій, адже для її успішного проведення і отримання позитивних результатів слідчі повинні володіти законами мислення, логічних методів і прийомів, даних психології й тактичних прийомів допиту, розроблених криміналістикою.

Допит можна визначити як регламентований кримінально-процесуальним законом процес специфічної вербальної взаємодії з допитуваним, під час якої слідчий (про-

курор, суддя), використовуючи законні практичні прийоми і методи психологічного впливу, отримує від допитуваного і фіксує у протоколі усну інформацію про відомі йому обставини, що мають значення для кримінального провадження.

Розслідуючи злочини, в яких не встановлено осіб, які їх учинили, слідчий переважно допитує свідків і потерпілих. Особа, що має кримінально-процесуальний статус підозрюваного, фігурує у таких провадженнях значно рідше [5, с. 145].

Загалом допит складається з трьох частин: підготовки до допиту, безпосереднього допиту та фіксації результатів допиту. Підготовчий етап проведення допиту заснований на загальних правилах проведення цієї процесуальної дії.

До основних організаційно-підготовчих заходів допиту можна віднести такі: 1) ретельне, повне та всебічне вивчення матеріалів кримінального провадження; 2) визначення черговості допиту (тобто кола військовослужбовців, які підлягають допиту, та послідовності його проведення); 3) одержання інформації про допитуваного військовослужбовця; 4) ознайомлення із деякими спеціальними питаннями (особливостями зберігання зброї); 5) запрошення осіб, участь у допиті яких є обов'язковою; 6) складання плану допиту; 7) визначення часу і місця проведення допиту; 8) обрання способу виклику на допит підозрюваного.

Під час робочого етапу бажано встановити зі свідком психологічний контакт. Після цього йому пропонують розповісти все, що йому відомо у справі. Найчастіше вільна розповідь не надає вичерпної інформації. Адже свідок може не надавати значення яким-небудь відомим йому обставинам, вважаючи їх неістотними для слідства, а тому не згадує про них. Іноді свідок не вміє точно сформулювати думку, забуває щось тощо. Тому застосовують такий риторичний прийом, як допит у формі запитань [7, с. 31-32].

За даними вивчених кримінальних проваджень встановлено, що переважна кількість свідків (64 %) не повною мірою розуміє важливість тих чи інших обставин для розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем вогнепальною зброєю. Слід зазначити, що здебільшого свідками є військовослужбовці, які разом несли службу або патрулювали певну територію.

Серед тактичних прийомів, що найбільш доцільно використовувати під час допиту свідків у справах досліджуваної категорії, потрібно виділити швидкий темп допиту. Прискорення темпу допиту створює дефіцит часу, позбавляючи допитуваного можливості ретельно обґрунтовувати кожну відповідь, посилюючи емоційну напругу свідка, у зв'язку з чим недобросовісні свідки часто надають правдиві показання. Одразу слід зауважити, що даний тактичний прийом потрібно використовувати й з огляду на індивідуальні особливості свідка.

Для успішного проведення допиту необхідно встановити психологічний контакт з допитуваною особою. Адже спілкування під час допиту значно ускладнюється тим, що допит є специфічною формою спілкування, у процесі якої громадяни, які перебувають у сфері досудового розслідування та судового розгляду справи, входять у безпосередній контакт з представниками слідчих та судових органів, які наділені владними повноваженнями [8, с. 134]. Тому важливим є вміння слідчого викликати прихильність у свідка або сформулювати між учасниками допиту обстановку довіри. Не можна забувати, що кожен свідок є особистістю, у зв'язку з чим необхідним є вибір індивідуального шляху до встановлення з ним психологічного контакту.

Висновок. Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що до початкових слідчих (розшукових) дій під час розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем вогнепальною зброєю необхідно віднести огляд, обшук, допит підозрюваного, потерпілих та свідків. Для визначення послідовності проведення огляду необхідно враховувати слідчу ситуацію, що склалася на певному етапі розслідування, і використовувати наявну інформацію про вчинений злочин, визначаючи найбільш ймовірні місця знаходження слідів кримінального правопорушення. Обшук надає слідчому змогу виявити матеріальні докази, які у подальшому можуть стати основою для пред'явлення обвинувачення підозрюваній особі. Використання різних тактичних прийомів при проведенні обшуку дозволяє підвищити його ефективність. Допит свідків і потерпілих (особливо підозрюваного) під час розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем вогнепальною зброєю має центральне значення на початковому етапі розслідування. У переважній більшості випадків допит є найбільш інформаційно наповненою процесуальною дією, що дозволяє слідчому здійснювати подальше планування досудового розслідування, обирати найбільш ймовірні напрями знаходження слідів злочинної діяльності.

Бібліографічні посилання

1. Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. URL: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1295_page_20.html
2. Карпенко М.І. Окрема методика розслідування злочинів, передбачених ст. 410 Кримінального Кодексу України. *Юридична наука*. № 1. 2014. С. 78-91.
3. Криміналістика: підручник / В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. Харків: ХНУВС, 2001. 666 с.
4. Криміналістика: підручник / за ред. В.Ю. Шепітька. Київ, 2001. 682 с.
5. Лускатов О. В. Теорія та практика розслідування нерозкритих злочинів минулих років: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2008. 192 с.
6. Макаренко Є.І. Огляд місця події: довідник дільничного інспектора міліції. Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004. 210 с.
7. Олійник О. Допит свідка і потерпілого. *Віче: громадсько-політичне і теоретичне видання*. 2009. № 21. С. 30-33.
8. Удалова Л.Д. Деякі проблеми допиту інформатора в кримінальному судочинстві України. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ*. 2003. № 1. С. 133-137.
9. Чаплинський К.О. Організаційно-тактичні основи проведення слідчого огляду. *Криміналістичний вісник*. № 1(15). 2011. С. 22-29.
10. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 306 с.

Надійшла до редакції 10.07.2018

SUMMARY

Kotsyuba S.A. Tactical aspects of investigation of firearms misappropriation made by servicemen. The scientific article deals with some aspects of the investigation of the illegal seizure by a serviceman of weapons, combat supplies and explosives. The urgent investigating acts are examined, and the activity of the investigator by carry out urgent investigating acts by the investigation is examined too.

Investigation (investigatory) actions during investigations into illegal possession of a firearm by a serviceman include the inspection, search, questioning of the suspect, victims and witnesses. In order to determine the sequence of the survey, it is necessary to take into account the investigative situation prevailing at a certain stage of the investigation and to use available information on the crime committed, identifying the most likely locations of the traces of a criminal offense. The search provides the investigator with the opportunity to identify material evidence that may further serve as a basis for bringing charges against a suspect. The use of various tactical techniques during the search can improve its effectiveness. The questioning of witnesses and victims (especially suspects) during the investigation of the illegal possession of a firearm by a serviceman is central to the initial stage of the investigation.

Keywords: *serviceman, tactical operations, urgent investigating acts, investigating acts.*

УДК 343.9.01

Крижановський О.М.©

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-148-154

**ОСНОВНІ НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЇ ЗАПОБІГАННЯ
ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Зроблено спробу теоретично узагальнити та по-новому вирішити наукову задачу, що полягає в розробленні заходів з формування та реалізації стратегії запобігання злочинам у сфері господарської діяльності.

Ключові слова: *господарська діяльність, злочинність, злочини у сфері економіки, злочини у сфері господарської діяльності, запобігання злочинності, стратегія протидії злочинності.*

Постановка проблеми. Злочинність, як давнє суспільне явище, постійно змінюється. Ці зміни залежать від економічного і соціального розвитку суспільства, рівня розвитку виробничих сил, форм, видів та напрямків існування злочинності. У різні соціаль-

но-економічні періоди становлення українського суспільства ступінь небезпеки злочинності в цілому та злочинності у сфері господарської діяльності знижувався або зростав. Особливо швидке зростання злочинності взагалі та найбільш небезпечних її форм відбувається в умовах глибоких економічних криз, великих матеріальних і духовних витрат вітчизняної ринкової економіки, тривалого і остаточного спаду виробництва, різкого та тривалого зниження життєвого рівня населення, боротьби за перерозподіл власності і стрімкого соціального розшарування суспільства.

Саме за таких умов існування суспільства особливо небезпечною для поступального розвитку країни є економічна злочинність, більшість якої складають злочини, передбачені Розділом VII Особливої частини КК України «Злочини у сфері господарської діяльності».

За даними Генеральної прокуратури України, кількість злочинів у сфері господарської діяльності по відкритих кримінальних провадженнях має тенденцію до зниження, що підтверджується і даними Держаної судової адміністрації України. Так, якщо у 2012 році за вчинення злочинів у сфері господарської діяльності засуджено 3766 осіб, то у 2013 році – 1960; у 2014 році – 1598; у 2015 році – 1299; у 2016 році – 888; у 2017 році – 825.

Найбільш поширеними злочинами у сфері господарської діяльності, розгляд проваджень по яких завершується вироком суду, є фальшивомонетництво (ст. 199 КК України), контрабанда (ст. 201 КК України), зайняття гральним бізнесом (ст. 203² КК України), незаконне виготовлення, зберігання, збут чи транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК України), фіктивне підприємництво (ст. 205 КК України), підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців (ст. 205¹ КК України), протидія законній господарській діяльності (ст. 206 КК України), ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України) та порушення здійснення операцій з металобрухтом (ст. 213 КК України).

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема протидії злочинності у сфері господарської діяльності було розглянуто в роботах таких вітчизняних та зарубіжних вчених: П.П. Андрушко, А.М. Бойко, Б.В. Волженкін, Л.Д. Гаухман, І.А. Гельфанд, О.А. Герцензон, Б.М. Головкін, В.О. Глушков, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, О.Г. Кальман, В.Ф. Кириченко, В.В. Коваленко, Т.В. Корнякова, О.М. Литвинов, М.Д. Лисов, Ю.І. Ляпунов, С.В. Максимов, М.І. Мельник, Г.М. Міньковський, Г.К. Мішина, П.П. Михайленко, В.М. Попович, О.Я. Светлов, В.М. Смітєнко, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, Х. Там, А.Н. Трайнін, І.К. Туркевич, Б.С. Утевський, В.І. Шакур, П.С. Яні та ін.

На рівні дисертацій в Україні проводилися дослідження М.Л. Давиденком «Незаконне підприємництво: кримінологічне дослідження» (м. Харків, 2004 р.) та А.А. Смирновим «Злочинність у сфері підприємницької діяльності та її попередження» (м. Київ, 2002 р.), однак ці роботи ґрунтувалися на законодавстві, яке втратило чинність або суттєво змінено. Сучасний стан запобігання економічній злочинності досліджено у циклі статей Т.В. Мельничук.

Слід зазначити, що декриміналізація значної частини злочинів у сфері господарської діяльності 2011 року, набрання чинності новим КПК України у листопаді 2012 року, кардинальне реформування правоохоронних органів, які протидіють економічній злочинності, військова агресія з боку РФ у промислово розвинених районах Донецької та Луганської областей, недостатня наукова розробка запобігання злочинам у сфері господарської діяльності зумовили необхідність перегляду підходів до формування та реалізації стратегії запобігання таким злочинам, що і є **метою** цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Серед суспільно-політичних та економічних передумов криміналізації відносин та детермінації злочинності у сфері економіки особливе кримінологічне значення мають негативні процеси в економіці, які призвели до «тінізації» та криміналізації її певної частини, небаченого майнового розшарування та збідності основної маси населення, падіння моралі та культури, що створило підґрунтя для розвитку криміногенних процесів, насамперед у суспільній свідомості, породження та утвердження мотивації можливості задоволення матеріальних потреб та інших корисливих інтересів кримінальними та іншими протизаконними засобами у сфері економіки. *Першочергове значення у притиненні дії цих передумов та їх можливих кримінологічних наслідків мають загальносоціальні заходи упередження та подолання негативних процесів в економіці, забезпечення її розвитку на цивілізованих, ринкових засадах поза ко-*

рсливими інтересами носіїв влади, а на цій основі – підвищення матеріального добробуту населення, рівня його культури, моралі, правосвідомості; запобігання формуванню криміногенної мотивації у сфері економіки [1, с. 172].

Запобігання злочинам у сфері господарської діяльності можливе тільки на основі комплексу заходів, спрямованих на подолання всієї економічної злочинності, усунення факторів, що сприяють вчиненню злочинів у сфері господарської діяльності.

До економічних заходів, що сприятимуть зменшенню кількості злочинів у сфері господарської діяльності, належать:

- 1) проведення земельної реформи;
- 2) розробка та запровадження програми розвитку і підтримки виробничого, а не торговельного підприємництва;
- 3) подальше удосконалення системи приватизації, обмеження на ринку виробництва монополізації, забезпечення умов добросовісної конкуренції;
- 4) реформа існуючої банківської системи та унеможливлення створення та функціонування банківських установ, котрі мають мету залучення коштів населення без подальшого їх внеску у розвиток господарської діяльності (будівництва, виробництва тощо);

5) формування товарно-сировинних, фондових бірж і т.п.

До комплексу організаційних заходів, на наш погляд, необхідно віднести такі:

1) створення системи протипаги кожному суб'єкту підприємницької діяльності для захисту суспільства від зловживань засновників та власників, а також найманих керівників всіх рівнів;

2) подальше правове удосконалення системи регулювання господарської діяльності з використанням досвіду країн колишнього СРСР та інших країн, в яких господарська діяльність отримала розвиток набагато раніше, ніж в Україні (Німеччини, Польщі, Китаю та ін.);

3) здійснення реального контролю органів влади та місцевого самоврядування за законною діяльністю суб'єктів господарської діяльності, виключення можливостей «вирішувати» питання їх діяльності (створення, реєстрації, ліцензування, реорганізації, поглинання, закриття тощо) шляхом використання корупційних зв'язків; підбір та професійна підготовка кадрів органів фінансового контролю, у тому числі податкових органів, що входять до складу ДФСУ, контрольно-ревізійного управління, аудиторські компанії, а також органів спеціалізованого контролю за дотриманням цін, якості продукції, що виробляється підприємницькими структурами або ввозиться ними до України із інших країн;

4) створення сприятливих умов для роботи громадських формувань (товариства захисту прав споживачів) та ін.

До технічних заходів, що сприятимуть зменшенню кількості злочинів у сфері господарської діяльності, на наш погляд, необхідно віднести такі:

1) розробка досконалих засобів маркування та транспортування товарів, сировини з метою виключення можливості їх підробки суб'єктами господарської діяльності, а також неконтрольованого перевезення та збуту неякісного, екологічно забрудненого, а інколи і радіоактивного товару;

2) створення технічного захисту фінансових операцій, цінних паперів, що випускаються та забезпечуються суб'єктами господарської діяльності та банківськими установами;

3) розробка та впровадження в правоохоронну діяльність нових методик виявлення та фіксації фактів дефектних, фіктивних документів (особливо, це стосується електронних документів), впровадження в практику податкових органів та Національної поліції експрес-методів виявлення сфальсифікованих продуктів, товарних знаків на них.

Правові заходи, спрямовані на зменшення кількості злочинів у сфері господарської діяльності, повинні спрямовуватися на таке:

1) розробка обов'язкових правил поведінки на ринку для всіх господарюючих суб'єктів;

2) розробка системи суворих та жорстких матеріальних санкцій щодо юридичних та фізичних осіб (суб'єктів підприємницької діяльності) за порушення правил та порядку здійснення господарської діяльності.

Заходи запобігання та протидії злочинним проявам у сфері економіки, банківській сфері, інвестиційному секторі повинні реалізовуватись через запровадження правового

механізму, який усуває непрозорість прийняття рішень; унеможливлення нелегальної економічної діяльності та переміщення товарів через митний кордон України; тісну співпрацю центральних органів влади з органами місцевого самоврядування і громадянами у протидії злочинності та корупції; посилення соціального контролю за злочинністю та особами, звільненими з місць позбавлення волі; пропаганду в засобах масової інформації принципів моралі і правової культури. Вбачаючи це, економічна безпека повинна бути певною системою, складові елементи якої у комплексі утворюють надійний механізм захисту від чинників, що негативно впливають на соціальну організацію. Виконання цього передбачає ґрунтовний аналіз правоохоронними органами кримінологічної ситуації, на основі якої розробляються заходи виявлення і викриття осіб, що вчинили злочини, їх покарання та виправлення [2, с. 143–144].

До виховних заходів, що впливатимуть на рівень свідомості та правосвідомості суб'єктів господарської діяльності та їх працівників, на наш погляд, необхідно віднести такі заходи:

1) підвищення в суспільній свідомості ідеї консолідації суспільства, виключення ідей поділу суспільства на дуже багатих та дуже бідних;

2) побудова українського суспільства з високоефективною економікою, що здатна створити усім людям, як працюючим, так і тим, хто не працює (людям з інвалідністю, пенсіонерам, учням та студентам), гідні умови життя;

3) формування свідомого стриманого ставлення до матеріальних благ, виховання почуття гідності та взаємоповаги до бідніших, знедолених та хворих, інвалідів за віком та інвалідів дитинства.

Соціальні заходи, спрямовані на запобігання дії загальних причин, умов, інших детермінантів злочинності у сфері економіки. На відміну від суспільних передумов, які створюють лише підґрунтя для виникнення та дії загальних чинників злочинності, останні відіграють щодо неї продукуючу та іншу зумовлювальну роль [1, с. 173–174].

На наш погляд, доцільно було б запровадити обов'язкове проходження спеціально розроблених навчальних курсів для майбутніх підприємців у місцевих навчальних закладах (за аналогією отримання прав на керування автотранспортним засобом: ознайомлення з технічними характеристиками автотранспортних засобів, найбільш типові поломки, які можна усунути власними силами, правила водіння, відповідальність у разі порушення правил дорожнього руху тощо). До тематики необхідно включити не тільки питання правового характеру, а в першу чергу психологічного – правила поведінки з різними категоріями працівників та клієнтів, поведіння в складних ситуаціях, зменшення рівня конфліктності в колективі, пошук взаємопорозуміння між працівниками різного віку тощо;

4) масова пропаганда правових знань серед підприємців (можливо, це введення обов'язкових семінарів, лекцій для працівників знов створюваних господарських товариств з питань правомірної їх діяльності та особливостей юридичної відповідальності у випадку вчинення правопорушення чи злочину).

Створення силами всіх правоохоронних відомств банку даних про осіб, які займаються господарською діяльністю, з їх класифікацією по сферах діяльності може дозволити прослідкувати рух осіб, які створюють декілька різних за спрямованістю господарської діяльності структур для приховування нелегальної та протиправної діяльності;

5) поновлення традицій ділової етики всіх осіб, які здійснюють підприємницьку діяльність, сприйняття корисного іноземного досвіду в діяльності господарських товариств (акціонерних компаній, банківських установ тощо) при прийомі на роботу, просуванні по службі, звільненні.

Так, не тільки особисте спілкування, а й наявність рекомендаційних листів могли б зменшити кількість осіб, які потрапляють на службу до певної установи тільки з протиправною метою (отримання інформації, що складає комерційну таємницю для подальшого її розголошення або продажу конкурентам, проникнення у комп'ютерну мережу для викрадення грошових коштів компанії тощо). Також такі заходи дозволять виявляти осіб, які уже були засновниками певних об'єднань та умисно довели свої підприємства до банкрутства.

Визначення ключових превентивних заходів макросоціального характеру і здійснення ефективної загальносоціальної профілактики економічної злочинності залежить від правильної оцінки факторів, що визначають появу і відтворення цього виду злочинності. Запроваджена на практиці господарська політика сама нерідко може генерувати

умови, що сприяють зростанню рівня криміналізації економічних відносин. Перешкодити продовженню такої негативної тенденції в економічному розвитку може насамперед серйозне коригування курсу ринкових реформ, що передбачає, з одного боку, відмову від практики досягнення цілей реформування за будь-яку ціну (включаючи відкриття шлюзів для легалізації кримінальних капіталів), з іншого – реальну підтримку вітчизняних товаровиробників і всього виробничого сектора національної економіки в цілому та ін. [3, с. 170].

Для запобігання подальшій криміналізації виробничої та управлінської сфери економіки, і особливо це стосується сфери господарської діяльності, ефективній протидії подальшому зростанню злочинності, з метою посилення боротьби з викраденнями державного майна під час приватизаційних процесів, незаконними фінансовими витратами і недостачами матеріальних цінностей державних структур, що тісно співпрацюють з підприємницькими структурами (надають їм замовлення на виготовлення певних товарів, здійснення ремонтних робіт, надання інших послуг), запобігання порушенням податкового законодавства суб'єктами господарської діяльності, вважаємо за доцільне:

1. Періодично розглядати на засіданнях Координаційного комітету питання взаємодії органів та підрозділів НП України і Державної фіскальної служби України, із залученням інших правоохоронних органів, питання, пов'язані з виявленням та розслідуванням випадків ухилення від сплати податків суб'єктів господарської діяльності.

Один раз на півроку на рівні регіону (міста, області) та щорічно на рівні держави не тільки розглядати причини зростання чи зменшення виявлених правопорушень та злочинів у цій сфері, а й аналізувати криміногенну ситуацію, що склалася в тих регіонах, де кількість зазначених порушень найбільша. При цьому необхідно узагальнювати за минулий період правозастосовну практику та ті проблеми, з якими стикаються правоохоронці при здійсненні перевірок суб'єктів підприємництва, недосконалість правового забезпечення діяльності як підприємницьких структур, так і правоохоронних відомств.

2. Міністерство фінансів України разом такими відомствами, як Міністерство юстиції, Генеральна прокуратура України, Контрольно-ревізійне управління, із залученням інших зацікавлених міністерств та відомств (промисловості, екологічного контролю, стандартизації та сертифікації тощо) повинні розробити методичні рекомендації щодо зміцнення та посилення відомчого контролю за суб'єктами господарської діяльності. До того ж, на наш погляд, необхідно реалізувати й пропозицію вітчизняних дослідників, що розглядали питання боротьби з організованою злочинністю у сфері економіки, про розробку Проекту Закону «Про відомчий контроль» [4].

3. Розробити збалансовану систему перевірок суб'єктів господарської діяльності не тільки за заявою постраждалих осіб або через повідомлення про перевірку за десять днів, а й у разі отримання дозволу у суді.

Зазначені заходи дозволять виявити осіб, які незаконно отримали капітали, і прослідкувати їх діяльність впродовж декількох років. На наш погляд, необхідно не проводити амністію капіталів, отриманих злочинним шляхом, а вилучити їх у встановленому законом порядку і спрямувати на розвиток місцевих бюджетів.

4. Генеральна прокуратура України, Міністерство юстиції України спільно з НП України та Службою безпеки України повинні проаналізувати стан виконання антикорупційного законодавства в Україні за останні 10 років, або з моменту прийняття Закону України «Про запобігання корупції».

Це дозволить виявити найбільш уразливі ланки державного апарату управління, що здійснюють регулювання та контроль за діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності (їх реєстрацію, видачу ліцензій, різного роду перевірки тощо).

Частиною системи запобігання злочинності у сфері економіки становлять заходи, спрямовані на причини, умови, інші детермінанти окремих різновидів цієї злочинності, а саме злочинів проти власності, яка має економічне значення, у тому числі крадіжок, фактів викрадення шляхом демонтажу та в інший спосіб електричних мереж, кабельних ліній та їх обладнання, шахрайств, привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, інших посягань проти власності тощо; а також різних злочинних проявів у сфері господарської економічної діяльності, передбачених розділом VII Особливої частини Кримінального кодексу України [1, с. 176–177].

Також, на наш погляд, було б корисним створення бази даних підприємств, які спонукали державних чиновників до вчинення протиправних дій, з обов'язковим зазначенням способу впливу (надання неправовірної вигоди, погрози, незаконний вплив на

членів родини чиновника тощо). Такий захід дозволить виявити осіб, які провокували чиновників на вчинення протиправних та злочинних діянь, та самі вчиняли такі самі дії при здійсненні підприємницької діяльності. Крім того, при зверненні колишніх підприємців до державних органів із заявами про відкриття нових господарських товариств на їх ім'я дозволить обмежити протиправну діяльність несумлінних підприємців та виявити їх кримінальні зв'язки.

Серед інших профілактичних заходів економічного характеру необхідно назвати розвиток приватного підприємництва. Зокрема це означає: а) невтручання держави у виробничо-господарську діяльність підприємств, заснованих на різних формах власності; б) самостійність у виборі господарських партнерів, які перебувають, власне кажучи, в рівних умовах; в) встановлення господарських зв'язків на основі об'єктивних економічних інтересів підприємців, тобто ці зв'язки, як правило, реалізуються незалежно від директивного державного планування і управління; г) можливість вільно розпоряджатися доходами (прибутками), отриманими після виконання зобов'язань перед державою [5, с. 153].

Злочинність у сфері економіки є складним латентним явищем, протидія якому повинна спиратись на обґрунтований кримінологічний аналіз. Кримінологічний аналіз включає до себе такі складові: ідентифікацію, класифікацію і діагностику з відповідними функціями. В умовах прискорення технологічних, структурних змін в економіці, якісних змін у відносинах власності господарської діяльності, розповсюдження економічних відносин в інші суспільні сфери викликає зміни у способах, технологіях здійснення економічних злочинів. Має місце поява невідомих раніше злочинних посягань. Це актуалізує необхідність розробки і використання альтернативних методів кримінологічного аналізу, а саме – діагностики [6, с. 63].

Висновки. Запропоновані заходи, на наш погляд, дозволять не тільки ретельно перевірити стан дотримання законів при здійсненні господарської діяльності, а й виявити осіб, які займаються впродовж тривалого часу незаконною підприємницькою діяльністю, прослідкувати шляхи походження капіталу, що ними використовується, та запобігти у подальшому вчинення аналогічних злочинів цими підприємцями та іншими особами – суб'єктами підприємницької діяльності (як фізичними, так і юридичними особами).

Бібліографічні посилання

1. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.
2. Нікітін Ю.В. Особливості запобігання та протидії економічній злочинності як дестабілізуючого чинника економічної безпеки держави. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 5. С. 139–145.
3. Користін О.Є. Макроекономічні аспекти попередження злочинності в сфері економічної діяльності. *Право і Безпека*. 2004. Т. 3. № 3. С. 167–171.
4. Камлик М.І., Гега П.Т., Білецький В.О. Про прояви організованої злочинності у виробничій та управлінській сферах економіки. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 1'2000. Міжвідомчий науково-дослідний центр. URL: http://mndc.naivau.kiev.ua/Gumal/gum_main.htm.
5. Пчолкін В.Д. Запобігання злочинам у сфері економічної діяльності. *Право і Безпека*. 2011. № 3. С. 152–155.
6. Коваленко В.В. Кримінологічний аналіз як складова теорії протидії злочинам в економічній сфері. *Право і Безпека*. 2004. Т. 3. № 3. С. 61–64.

Надійшла до редакції 17.09.2018

SUMMARY

Kryzhanovskyy O.M. Main areas of strategy implementation to prevent crimes in economic activity. An attempt is made to theoretically summarize and solve the scientific problem in a new way, which is to develop measures for the formation and implementation of a strategy for preventing crimes in the field of economic activity.

Crime, as an ancient social phenomenon, is constantly changing. These changes depend on the economic and social development of society, the level of development of productive forces, forms, types and trends of the existence of crime. In different socio-economic periods of the Ukrainian society, the degree of danger of crime in general and crime in the field of economic activity, declined or increased. Especially rapid growth of crime in general and its most dangerous forms occurs in the conditions of deep economic crises, large material and spiritual costs of the domestic market economy, a long and lasting decline in production, a sharp and sustained decline in the living standards of the population, the struggle

for redistribution of property and rapid social stratification of society.

It is under such conditions that society is especially dangerous for the progressive development of the country. It is economic crime, the majority of which are crimes envisaged by Section VII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine "Crimes in the Sphere of Economic Activity".

The analysis of the state of preventive work of the actors of counteraction to economic crime testifies that at present the prevention of crime in the field of economic activity is paid insufficient attention. The reason for the current situation is general for preventive action, since all efforts of law enforcement bodies are mainly aimed at stopping and disclosing specific crimes.

It was established that prevention of crimes in the field of economic activity is possible only on the basis of a set of measures aimed at overcoming all economic crime, elimination of factors contributing to committing crimes in the field of economic activity. These are economic measures, a set of organizational, technical, legal and educational measures.

Keywords: *economic activity, crime, economic crime, crimes in the sphere of economy, crimes in the sphere of economic activity, prevention of crime, strategy of counteraction to crime.*

УДК 343.353

Мартиненко В.О. ©

аспірант

(Національна академія внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-154-158

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ-ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ У СИСТЕМІ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

Окреслено особисті характеристики особи злочинця-державного службовця, який вчиняє зловживання владою або службовим становищем. На підставі дослідження правозастосовної практики сформульовано кримінологічний портрет особи такого злочинця.

Ключові слова: *особа злочинця, службова злочинність, зловживання владою або службовим становищем, істотна шкода, неправомірна вигода, запобігання злочинам.*

Постановка проблеми. Однією з гарантій успішного функціонування держави і громадянського суспільства є створення належних умов для ефективної діяльності державного апарату, апарату органів місцевого самоврядування та підприємств, установ й організацій незалежно від форми власності. Результативність такої діяльності в Україні на сучасному етапі істотно знижена під впливом негативних політичних, економічних, правових та інших змін, а також високого рівня злочинності. Вагомою ланкою з-поміж зазначених факторів є зловживання службовими особами наданою їм владою або службовим становищем.

Так, згідно з даними Генеральної прокуратури України, протягом 2013 р. відкрито 2823 кримінальних проваджень за ст. 364 КК України, з яких вручено повідомлення про підозру 347 особам; у 2014 р. – 1975, з яких вручено повідомлення про підозру 212 особам; 2015 р. – 2238, з яких вручено повідомлення про підозру 189 особам; 2016 р. – 2331, з яких вручено повідомлення про підозру 93 особам; 2017 р. – 2286, з яких вручено повідомлення про підозру 183 особам; протягом 8 міс. 2018 р. – 2109, з яких вручено повідомлення про підозру 237 особам.

За офіційними даними Державної судової адміністрації України, протягом 2013 року за вчинення злочину, передбаченого ст. 364 КК України, засуджено 317 осіб; за 2014 рік – 133 осіб; за 2015 рік – 43 осіб; за 2016 рік – 9 осіб, за 2017 рік – 16 осіб.

Ефективне вирішення завдань, визначених законодавством України про кримінальну відповідальність, є можливим тільки в результаті вдосконалення запобіжних процедур, запропонованих стосовно окремих видів або груп злочинів з урахуванням принципів та загальних положень теорії запобігання злочинам. Саме тому науково обгрунтовані заходи запобігання зловживанню владою або службовим становищем можна виробити на підставі емпіричного дослідження такої специфічної особи злочинця.

© Мартиненко В.О., 2018

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У зв'язку із цим слід зазначити, що проблеми особи злочинця були розглянуті у працях Ю.М. Антоняна, В.С. Батиргарєєвої, Ю.Д. Блувштейна, В.М. Бурлакова, Б.М. Головкина, О.М. Гуміна, Л.М. Давиденка, П.С. Дагеля, О.М. Джузи, А.І. Долгової, В.П. Ємельянова, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, Т.В. Корнякової, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнєцової, О.М. Литвинова, Г.М. Міньковського, С.А. Шалгунової та ін.

Безумовно, внесок цих та інших вчених у розвиток як загального кримінологічного вчення про особу злочинця, так і її проявів за видами злочинності просто не можна недооцінювати, тому він і став підґрунтям для подальших наукових розвідок у цій сфері.

Метою статті є окреслення особистих характеристик особи злочинця-державного службовця у системі емпіричного дослідження запобігання зловживання владою або службовим становищем.

Виклад основного матеріалу. Саму особу злочинця слід розуміти як сукупність соціально-типових ознак, які сформувалися у процесі неблагополучного соціального розвитку особи, відрізняються своєю суспільною неприйнятністю та крайньою формою останньої – суспільною небезпечністю, обумовлюють криміногенну мотивацію та кримінальну активність особи, безпосередньо спричиняють вчинення злочину. Особистість злочинця – це соціальний зміст його особи, який відіграє зазначені функціональні ролі за участю індивідуальних властивостей останньої, чим і обумовлюються індивідуалізація процесів її реалізації у конкретних злочинних проявах [1, с. 239].

Варто визнати, що є й інші визначення поняття особи злочинця, проте за основу нами взято те, яке запропонував А.П. Закалюк.

Автор першого дослідження в СРСР особи злочинця та причин злочинності А.Б. Сахаров у 1961 році дійшов до висновку, що вивчення особи злочинця проводилося переважно лише з точки зору виявлення та аналізу тих юридичних умов, наявність яких дає можливість притягнути особу до кримінальної відповідальності (вік, осудність, спеціальний суб'єкт). Питанням же соціологічного характеру приділялося дуже мало уваги. Не краще була справа і з розробкою причин злочинності в СРСР. Більшість висловлювань з цього питання радянських юристів, соціологів, філософів, письменників мало випадковий і суперечливий характер, в них не було глибокої аргументації. Так, одні висловлювали думку, що в нашому суспільстві відсутні соціальні причини злочинності, інші – схильні були бачити причини злочинності та інших антигромадських дій в суспільних відносинах, що існують в соціалістичному суспільстві, нарешті, треті – зводили причини злочинності тільки до пережитків капіталізму в свідомості людей і впливу капіталістичної системи. Велика плутанина і до сих пір існує з питання визначення значущості тих чи інших факторів як причин злочинності або умов, що сприяють вчиненню злочинів [2, с. 199].

Як бачимо, з того часу залишилось чимало актуальних питань для сучасної української кримінологічної науки, адже формулювання портрета особи злочинця певного виду дасть змогу правоохоронним органам зосереджувати свою увагу у правильному руслі.

Говорячи про запобігання зловживанням владою або службовими повноваженнями, слід пам'ятати, що існує загальна норма-заборона, яка стосується зловживання можливостями спеціального статусу (цей спеціальний статус можна виражати у наявності влади, організаційно-розпорядчих функцій, адміністративно-господарських функцій чи інших повноважень). Ця загальна норма-заборона об'єктивована у кількох статтях КК України, які передбачають відповідальність за діяння, що за своєю правовою природою є зловживанням можливостями спеціального статусу. Найбільш традиційною нормою-заборonoю є ст. 364 КК України, яка передбачає відповідальність за зловживання владою або службовим становищем. Статті 364¹ та 365² КК України передбачають відповідальність за зловживання можливостями спеціального статусу іншими суб'єктами (ці норми є суміжними за ознакою суб'єкта злочину). Ці три склади злочинів об'єктивовані у трьох різних статтях КК України і разом з іншими нормами, які передбачають відповідальність за зловживання можливостями спеціального статусу, становлять єдину норму-заборону [3, с. 188].

У нашому випадку слід вести мову виключно про ст. 364 КК України, суб'єктами якої є державні службовці. Аналіз зайнятості засуджених на момент вчинення злочину зможе дати відповідь про правильність обрання нами теми дослідження – виділення саме категорії державних службовців із кола всіх інших службових осіб, які вчиняють зло-

чин, передбачений ст. 364 КК України. Вивчення емпіричної бази з цього приводу свідчить про таке.

В Єдиному державному реєстрі судових рішень станом на вересень 2018 року виявлено майже 3 тис. електронних копій обвинувальних вироків судів за ст. 364 КК України, з яких більше 10 % винесено судами Дніпропетровської області

Кількість обвинувальних вироків, винесених судами України протягом вересня 2001 – вересня 2018 року, за вчинення злочину, передбаченого ст. 364 КК України

№ з/п	Найменування області	Кількість обвинувальних вироків
1.	Автономна Республіка Крим	85
2.	Вінницька	86
3.	Волинська	64
4.	Дніпропетровська	321
5.	Донецька	201
6.	Житомирська	93
7.	Закарпатська	100
8.	Запорізька	126
9.	Івано-Франківська	105
10.	Київська	107
11.	Кіровоградська	110
12.	Луганська	126
13.	Львівська	148
14.	Миколаївська	98
15.	Одеська	217
16.	Полтавська	82
17.	Рівненська	54
18.	Сумська	58
19.	Тернопільська	73
20.	Харківська	91
21.	Херсонська	133
22.	Хмельницька	53
23.	Черкаська	83
24.	Чернівецька	48
25.	Чернігівська	43
26.	м. Київ	99
27.	м. Севастополь	22
Всього		2826

Як бачимо, явним «лідером» є Дніпропетровщина, а Одещина та Донеччина відстають не набагато. Встановлення саме такої тенденції буде здійснено в подальшому дослідженні.

О.М. Джужа слушно зазначає, що вивчення особи злочинця підпорядковане виявленню закономірностей злочинної поведінки, злочинності як масового явища, їх детермінації і розробленню науково обґрунтованих рекомендацій щодо боротьби зі злочинністю. Оскільки поняття «особа злочинця» має соціально-правовий характер і поєднує загальносоціальне поняття «особа» і юридичне поняття «злочинець», то вчинення злочину виявляє в особі тільки її антисупільну спрямованість, але не розкриває повністю її соціальної сутності [4, с. 93–94].

В.В. Шаблістий стверджує, що наукова позиція щодо використання поняття «особистість злочинця» є далеко не поодиноким. Якщо із нею погодитися, то потерпілий від злочину є лише особою, як його визначає КК України, а злочинець є особистістю. Одне суперечить іншому, можливо, навіть здоровому глуздові. І потерпілий, і злочинець є в першу чергу людьми. Якщо кримінальний закон на одного із суб'єктів кримінально-правових відносин вказує як на особу, то й про іншого всі зобов'язані вести мову виключно як про особу [5, с. 76].

Таким чином, є всі підстави для опису найбільш кримінологічно значущих ознак осіб, які визнані винними у вчиненні зловживання владою чи службовими становищем та мали статус державного службовця.

Перед початком такої роботи слід взяти до уваги той факт, що за даними Державної кримінально-виконавчої служби України, в установах виконання покарань та слідчих

ізоляторах, розташованих на території, що контролюється українською владою, станом на 01 вересня 2018 року утримується усього 56246 осіб, з яких в 11 колоніях для тримання жінок 1532 особи [6].

Звідси напрашується проміжний висновок про те, що злочинність в Україні має у переважній більшості чоловічий характер, оскільки жінкам позбавлення волі як вид покарання за вчинений злочин майже не призначається.

Вивчення кримінальних проваджень (справ) про розглядувані злочини, статистичних даних ДСА України показує, що серед осіб, які вчинили зловживання владою або службовим становищем, переважну більшість складають чоловіки (94,5 %). Стійка перевага чоловіків у вчиненні таких злочинів, можливо, зумовлена тим, що жінки-державні службовці здебільшого задоволені умовами та оплатою праці, тоді як чоловіки намагаються всупереч інтересам служби отримати неповномірну вигоду.

Певний інтерес становлять особливості вікових характеристик розглядуваного типу злочинців, оскільки на кожному віковому етапі розвитку соціальний зміст особистості змінюється.

Серед вікових груп переважають особи віком від 30 до 50 років (80,7 %), що, на жаль, дає нам підстави вести мову про чітку сформовану антигромадську позицію, оскільки жодного злочину у стані сп'яніння не виявлено.

Не може не звернути на себе увагу той факт, що майже 70 % засуджених на момент вчинення злочину перебували на державній службі. Переважна частина (80 %) мали повну вищу освіту.

Висновки. Підбиваючи певні підсумки проведеного дослідження, можна визначити такі типові властивості особи цього злочинця:

1) у сучасну службову злочинність, зокрема зловживання владою або службовим становищем, активно втягуються особи зрілого віку (30–50 років), які не задоволені здебільшого оплатою праці державного службовця;

2) зростає частка соціально незадоволеного чоловічого населення, представники якого обіймають посаду для власного збагачення;

3) спостерігається дуже високий рівень освіченості злочинців, що пояснюється кваліфікаційними вимогами до обіймання посади державного службовця.

Отже, кримінологічний портрет особи-злочинця державного службовця може виглядати таким чином: це особа чоловічої статі у віці від 30 до 50 років з повною вищою освітою, яка має чітку антигромадську установку – займану посаду розуміє виключно як засіб незаконного збагачення.

Перспективним напрямком подальших досліджень є розробка науково обґрунтованих заходів запобігання зловживанню владою або службовим становищем, вчиненому державними службовцями.

Бібліографічні посилання

1. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
2. Сахаров О.Б. О личности преступника и причинах преступности в СССР. Москва: Госюриздат, 1961. 279 с.
3. Яциніна М.М. Об'єкт зловживання владою, службовим становищем або повноваженнями за КК України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2016. Вип. 62. С. 184–191.
4. Курс кримінології. Загальна частина: підручник: у 2-х кн. / За заг. ред. Джужи О.М. Київ, 2001. 368 с.
5. Шаблистий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД, 2015. 420 с.
6. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075;jsessionid=DC40D8387A5A81E20E4E7426716C66F2>.

Надійшла до редакції 26.09.2018

SUMMARY

Martynenko V.O. personality of offender - civil servant in the system of empirical studies to prevent abuse of power or position. The personal characteristics of an offender-civil servant who commit abuse of power or office are outlined. Based on the study of law practice, the criminological portrait of a person of such a criminal is formulated.

In particular, the following typical features of the person of the offender are established: 1) in today's official crime, in particular the abuse of power or office, actively engaged in persons of

mature age (30-50 years) who are dissatisfied mainly with the salary of a civil servant;

2) the proportion of the socially dissatisfied male population grows, whose representatives hold positions for their own enrichment;

3) there is a very high level of education of criminals, which is explained by the qualification requirements for hiring a civil servant.

The emphasis is placed on the fact that one of the guarantees of the successful functioning of the state and civil society is the creation of proper conditions for the effective functioning of the state apparatus, the apparatus of local self-government bodies and enterprises, institutions and organizations, regardless of the form of ownership. The effectiveness of such activities in Ukraine at the present stage is significantly reduced under the influence of negative political, economic, legal and other changes, as well as a high level of crime. A significant link among these factors is the abuse of office by the authorities or office they provide.

It is proved that the criminological portrait of a civil servant's offender can be seen as follows: a male person aged 30 to 50 years with a complete higher education, which has a clear anti-social setting, understands the post solely as a means of illicit enrichment.

It was stated that a promising direction of further research is the development of scientifically grounded measures to prevent abuse of power or official position committed by civil servants.

Keywords: *offender's personality, service crime, abuse of power or service position, significant harm, unlawful profit, crime prevention.*

УДК 343.985

Мрочко Р.М. ©

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-158-162

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ СУТЕНЕРСТВА

Висвітлено особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики сутенерства. Встановлено, що сукупність певних даних щодо типових ознак суб'єкта злочину дозволяє слідчому: 1) ефективно проводити першочергові слідчі (розшукові) дії; 2) вчасно висунути слідчі версії; 3) скласти найбільш вірогідний портрет сутенера; 4) виявити всю структуру злочинної групи; 5) звузати коло пошуку підозрюваних; 6) запобігти можливій протидії розслідуванню; 7) вирішити низку інших завдань досудового розслідування.

Ключові слова: *криміналістична характеристика, особа злочинця, проституція, сутенерство.*

Постановка проблеми. Криміногенна ситуація, яка склалася в країні на сьогоднішній день, характеризується якісно новими видами способів вчинення злочинів проти моральності, що обумовлюється оновленням характерних ознак злочинних угруповань та окремих громадян, які займаються цією протиправною діяльністю.

Одним з елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, є особа злочинця. Зміст цього елемента криміналістичної характеристики визначається тим набором ознак особи, які є специфічними для зловмисників, що вчинюють злочини даного виду, і важливими для успішного розслідування (визначення ефективних шляхів та методів встановлення, розшуку особи злочинця, висунення типових версій, обрання найбільш ефективної тактики слідства, організації розслідування злочинів).

У зв'язку з цим підвищення ступеня активності кримінальних сфер у суспільстві щодо проституції та сутенерства обумовлено рядом факторів, одним із яких є недостатній криміналістичний аналіз осіб, що вчинюють такі злочини.

Зазначені обставини визначають необхідність і своєчасність досліджень у цій сфері.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дану проблематику розглядали у своїх працях такі вчені: Д.Г. Казначеев, М.В. Куратченко, Д.Б. Санакоєв, К.Ю. Назаренко та ін., однак у їх роботах питання особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики сутенерства не знайшло гідного висвітлення.

Метою статті є спроба автора надати криміналістичний аналіз особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики сутенерства.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична характеристика особи злочинця має важливе значення для побудови конкретних версій розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією. Тому дослідження означеного елемента є необхідним для побудови дієвої системи рекомендацій для кримінального провадження.

Розглядаючи поняття особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики злочинів, наведемо позицію О.Р. Лужецької, яка під особою злочинця розуміє типову модель особистості людини, яка вчинила злочин, з притаманними їй біологічними, психологічними і соціальними властивостями, ознаками, що беруть участь у процесі детермінації механізму злочину, зумовлюють особливості його відбивних можливостей та процесу слідоутворення і разом з тим відчують на собі й відображають вплив інших осіб, предметів і процесів, що взаємодіють з ними [1, с. 200].

Загалом, як зазначають окремі автори, визначення проституції має відображати такі ознаки:

- 1) система одиничних актів надання сексуальних послуг;
- 2) безладність статевих зв'язків, тобто множинність клієнтів;
- 3) корисливість надання послуг.

Не є обов'язковими ознаками проституції емоційне ставлення до клієнта і стать особи, яка надає сексуальні послуги.

Таким чином, проституція – це вид діяльності, спрямований на надання сексуальних послуг, які полягають у задоволенні статевих потреб клієнтів за винагороду, незалежно від виду і способу його передачі [2, с. 11]. Тобто бачимо взаємозв'язок особи, що надає послуги інтимного характеру, та особи, яка залучає повію у відповідне заняття.

Інакше кажучи, встановлення особи – постійне і найбільш важке криміналістичне завдання, що виникає у процесі розкриття і розслідування злочинів. Це складна діяльність, у ході якої з використанням криміналістичних методів і засобів відбувається виявлення, фіксація і дослідження інформативних властивостей та ознак людини, важливих для розкриття і розслідування злочину. Ця діяльність передбачає на основі зібраної та дослідженої інформації побудову моделі розшукуваної людини й організацію оперативних заходів, слідчих дій, проведення судових експертиз щодо встановлення особи [3, с. 29].

Так, М.А. Лушечкіна до криміналістичного вивчення особистості включає встановлення криміналістично значимої інформації про злочинця, жертву злочину, про обвинуваченого, потерпілого та інших учасників процесу розслідування. Подібна інформація повинна містити дані про притаманні їм анатомічні, біологічні, психологічні та соціальні якості, які необхідні для ідентифікації особистості, вирішення тактичних задач та з'ясування фактичних обставин картини злочину у процесі його розкриття та розслідування, а також для використання отриманої інформації у криміналістичній профілактиці [4, с. 44].

Отже, особа злочинця, як і будь-якої іншої людини, характеризується різноманітністю ознак: демографічних (стать, вік, стан здоров'я), моральних (світогляд, інтереси, спрямованість), соціальних (трудових, сімейно-побутових) та психологічних (емоції, темперамент, вольові якості тощо). Ці ознаки відбиваються в індивідуальних властивостях особи злочинця, його стосунках із потерпілим.

У психології існує визначення психологічної структури особи, що складається з чотирьох підструктур: 1 – спрямованість особи (потяги, бажання, інтереси, ідеали, світогляд, переконання), що формується у процесі виховання; 2 – досвід (знання, вміння, навички і звички, набуті особистим досвідом, навчанням, але вже з помітним впливом біологічних якостей особи); 3 – індивідуальні особливості окремих психічних процесів як форм відображення (емоції, відчуття, мислення, сприйняття, увага, почуття, воля, пам'ять); 4 – біологічно обумовлена підструктура, що поєднує темперамент особи, її статеві і вікові якості, а також патологічні зміни [5, с. 128-129].

Отже, сукупність певних даних щодо типових ознак суб'єкта злочину є найважливішим елементом криміналістичної характеристики сутенерства. Ці дані дозволяють слідчому:

- 1) ефективно проводити першочергові слідчі (розшукові) дії;
- 2) вчасно висунути слідчі версії;
- 3) скласти найбільш вірогідний портрет сутенера;

- 4) виявити всю структуру злочинної групи;
- 5) звзвити коло пошуку підозрюваних;
- 6) запобігти можливій протидії розслідуванню;
- 7) вирішити низку інших завдань досудового розслідування.

Окремі науковці конкретний зміст цього елемента криміналістичної характеристики визначають як такий, що обумовлений набором ознак особи, специфічних для злочинців, які вчиняють кримінальні правопорушення окремого виду, і є важливим для успішного розслідування [6, с. 199].

Водночас слід розуміти, що особа злочинця становить винятковий інтерес у зв'язку з особливостями сутності та механізму скоєння даного виду злочину. У ньому переплелися, з одного боку, корислива мотивація намірів злочинця, з іншого – його рішучість використовувати насильство для досягнення своїх злочинних цілей. У криміналістиці традиційно виділяють два напрями вивчення особистості злочинця. Перший передбачає отримання даних про особу злочинця за залишеними на місці слідами – як матеріальними, так й ідеальними. Виявлені сліди дозволяють швидко знайти і затримати злочинця, а у подальшому провести його ідентифікацію. Другий передбачає вивчення особистості підозрюваного (обвинувачуваного) у процесі досудового слідства з метою встановлення вичерпної криміналістичної характеристики особистості суб'єкта [7, с. 8].

В цьому контексті доречним є визначення В.Ф. Глазиріна, який наголошував на тому, що криміналістичне вивчення особистості злочинця проводиться для отримання необхідних даних для успішного розкриття злочину, вибору та застосування найбільш ефективних тактичних прийомів, вчинення на злочинця потрібного виховного впливу [8, с. 73].

Як зазначає О.М. Федик, для того щоб зупинити процес моральної деградації суспільства, необхідно насамперед звернути активну увагу на ранню профілактику девіантної поведінки. На наш погляд, особливу роль у процесі такої профілактики повинні відігравати сім'я і школа. Напрямами сімейної профілактики проституції мають бути такі:

- відновлення ролі сім'ї у формуванні особистості через оздоровлення морально-етичного клімату в сім'ї;
- підвищення педагогічної компетенції батьків;
- включення в систему загальної освіти предмета з духовно-моральних основ сім'ї;
- соціально-економічні компоненти підтримки сім'ї.

До завдань школи має входити:

- формування цілісного освітньо-виховного простору;
- здійснення системи статевого виховання [2, с. 13].

Для ефективної криміналістичної оцінки особи злочинця принципово важливими є відомості не тільки про життєві установки, ціннісні орієнтації, дефекти правосвідомості, особливості антигромадських поглядів, а й інші дані, що характеризують його зв'язки, особливості поведінки до, під час і після вчинення злочину і призначені для ефективного застосування тактичних прийомів, вибору найбільш прийнятних способів профілактичного впливу тощо [9, с. 98].

Поєднання економічного і соціально-демографічного підходів сприяє правильному розумінню принципів їх діяльності, зокрема найму персоналу, що дозволяє, у свою чергу, правильно і повно визначити і охарактеризувати показання свідків у такого роду справах і, відповідно, для отримання свідчень від осіб, пов'язаних так чи інакше з роботою місць надання послуг інтимного характеру (в число яких входять не тільки особи, які займаються проституцією, але також водії, охоронці, диспетчери та ін.). Значущою для слідства інформацією є прийоми слідчої тактики і тактики вербування (якщо йдеться про оперативно-розшукову діяльність).

Так, Н.І. Малихіна виділяє такий напрям у криміналістичному вивченні особи злочинця: вивченню підлягають засуджені за вироком суду, що набрав законної сили, а також підозрювані, обвинувачені, щодо яких було припинено кримінальну справу і (або) кримінальне переслідування за nereабілітуючими підставами [10, с. 27-29].

Втягнення сутенером певної особи в заняття проституцією відрізняється специфічною механізмом індивідуальної злочинної поведінки. Адже для досягнення своєї мети він використовує багатопланову модель впливу. Відсутність в осіб, які втягуються у злочинну діяльність, стійких соціальних і сімейних зв'язків полегшує сутенерам можливість здійснити свої злочинні наміри.

Досліджено типові ознаки особи злочинця шляхом узагальнення відомостей про

його соціальні, фізичні, біологічні, економічні, моральні та демографічні властивості. Доведено, що ці властивості тісно пов'язані між собою та безпосередньо впливають на формування криміналістичного портрета особи злочинця.

На підставі опитування слідчих і вивчення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що досліджувані злочини переважно вчиняють чоловіки. Проте нерідко до злочинної діяльності долучаються і жінки.

Власники місць надання інтимних послуг заохочують процес міграції, оскільки це ускладнює розкриття їх злочинної діяльності. Особу, що фактично не має постійного місця проживання, не може бути викликано до суду, в ході попереднього розслідування можливість її участі в слідчих діях існує, як правило, тільки в перші години після припинення діяльності місця надання інтимних послуг. Існують місця, які обслуговуються групою співників не просто з розподілом ролей, але з територіальним розподілом сфер діяльності, яка зазвичай здійснюється за такою схемою: вербувальники, які здійснюють найм повій (в тому числі обманом), організовують їх доставку в місця надання інтимних послуг, при цьому, як правило, прагнуть заволодіти їх документами. Безпосередньо там їх зустрічає керівник злочинної організації або найнятий ним адміністратор, який або домовляється з повіями про умови співпраці, або примушує до нього (інший варіант практично виключений, тому що в цьому випадку діяльність вербувальників є нерентабельною). Найбільш часто дана схема застосовується до неповнолітніх: їх сексуальну експлуатацію безпечніше проводити далеко від їх постійного місця проживання, щоб уникнути додаткових складнощів з боку батьків або осіб, які їх замінюють [11, с. 11].

Сутенерством нерідко займаються й організовані групи, які мають певну структуру та складаються з: а) організатора групи (сутенер); б) осіб, які надають інтимні послуги (повій); в) осіб, які утримують місця розпусти (власники житла, адміністратори); г) допоміжного персоналу (водії, охоронці); д) корумпованих представників правоохоронних органів, які здійснюють прикриття злочинної діяльності.

Своєрідним різновидом «мережі» служить так звана артіль: сутенер оплачує оренду приміщення, вносить комунальні платежі і передає приміщення в розпорядження осіб, які безпосередньо займаються проституцією і регулярно виплачують йому твердо встановлені «бригадні», тобто певну суму грошей незалежно від того, які були збори з клієнтів. Гроші, що залишилися, особи, які займаються проституцією, розподіляють між собою. Якщо на самому початку розслідування не сформулювати правильну тактичну задачу з доведення причетності керівника сутенерської організації до діяльності «артілі», то в подальшому притягнення його до кримінальної відповідальності вкрай утруднено [11, с. 11].

Допоміжний персонал, як правило, складають чоловіки. Ця категорія осіб переважно не є обізнаною про всю злочинну діяльність групи.

Так, О.О. Кашкаров доречно наголошує, що особи, які зловживають алкоголем та наркотичними засобами, утворюють групу кримінального ризику (ім притаманна підвищена агресивність, знижений поріг самокритики, розширення кола дозволеного) і мають ступінь схильності до порушення закону [12, с. 454], що ми підтримуємо.

Висновок. Підсумовуючи, зазначимо, що нами визначено криміналістично вагомі ознаки особи злочинця: переважно це чоловіки. Під час учинення злочину правопорушники (сутенер, повій) можуть перебувати у стані сп'яніння (алкогольного або наркотичного).

До основних елементів криміналістичної характеристики певного виду злочинів необхідно відносити тільки ті, котрі вирізняються чітким пошуковим спрямуванням. Так, нами виокремлено такі структурні елементи криміналістичної характеристики сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією: спосіб учинення злочину; обстановка злочину; слідова картина; особа злочинця; особа потерпілого.

Вказані складові характеризуються розшуковою спрямованістю, що надає можливість слідчому вчасно висувати слідчі версії та ефективно проводити першочергові слідчі (розшукові) дії.

Бібліографічні посилання

1. Лужецька О.Р. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим. *Науковий вісник Національного університету Державної податкової служби України (економіка, право)*. 2013. № 4. С. 196-201.
2. Федик Е.Н. Ответственность за действия, связанные с проституцией: уголовно-правовой и криминологический аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург: Уральская госуд. юрид. акад., 2003. 16 с.
3. Зинин А.М. Проблемы криминологического установления личности. *Вестник крими-*

налістики. Москва: Спарк, 2003. Вып. 4 (8). С. 29.

4. Лушечкина М.А. О направлениях, задачах и понятии криминалистического изучения личности. *Вестн. Моск. ун-та*. 1999. № 3. 128 с.

5. Жбанков В.А. Человек как носитель криминалистически значимой информации. Москва: УМЦ при ГУК МВД РФ, 1993. 149 с.

6. Ермолович В.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. Минск: Амафлея, 2001. 304 с.

7. Расследование отдельных видов преступлений: учебное пособие под ред. В.И. Комиссарова. Саратов: Изд-во Саратовской гос. акад. права, 2003. 232 с.

8. Глазырин Ф.В. Личность обвиняемого и тактика следствия // Ленинский принцип неотвратимости наказания и задачи советской криминалистики. Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1972.

9. Саїнчин О.С. Розслідування умисних вбивств: теорія та практика: монографія. Одеса: СПД Бровкін О. В., 2012. 408 с.

10. Малыгина Н.И. Личность преступника как объект исследования в криминалистике. *Следователь*. 2004. № 8. С. 27.

11. Цыркун С.А. Выявление и расследование преступлений, связанных с содержанием притонов для занятия проституцией: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва: Московская гос. юрид. акад. 2004. 21 с.

12. Кашкаров О.О., Шигонін О.Б. Алкоголізм та наркоманія як фактор детермінації вбивств з сексуальних мотивів. *Форум права*. 2010. № 4. С. 453-457.

Надійшла до редакції 21.06.2018

SUMMARY

Mrochko R.M. Offender's identity as a element of forensic description of pimping. The author has exposed the identity of the offender as an element of forensic characteristics of the pimping. It is established that a set of certain data about the typical features of the subject of the crime allows the investigator: 1) to conduct effective first-rate investigative (search) actions; 2) promptly promulgate investigative versions; 3) make the most probable portrait of the pimp; 4) identify the entire structure of the criminal group; 5) narrow the range of searches of suspects; 6) to prevent a possible counteraction to the investigation; 7) to solve a number of other tasks of pre-trial investigation.

The typical signs of the criminal's personality are analyzed by generalizing information about his social, physical, biological, economic, moral and demographic characteristics. It is proved that these properties are closely interconnected and directly affect the formation of a criminalistic portrait of the perpetrator.

It is stressed that pimping is often organized by organized groups that have a certain structure and consist of: a) the organizer of the group (pimp); b) persons providing intimate services (prostitutes); c) persons who hold debauchery (homeowners, administrators); d) auxiliary personnel (drivers, guards); e) corrupt representatives of law enforcement agencies that cover the criminal activity.

Keywords: forensic characteristic, offender's identity, prostitution, pimping.

УДК 343.985

Цибенко О.С. ©

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-162-167

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ, ЩО ВЧИНЮЄ НЕЗАКОННІ ЗАВОЛОДІННЯ АВТОМОБІЛЯМИ ШЛЯХОМ ПОДОЛАННЯ СИСТЕМ ЗАХИСТУ

Досліджено криміналістичну характеристику особи злочинця, що вчинює незаконні заволодіння автомобілями шляхом подолання систем захисту.

У результаті узагальнення думок вчених попереднього вивчення кримінальних проваджень, дослідження предмета посягання, обстановки, способів та слідової картини незаконних заволодінь автомобілями, вчинених з подолання систем захисту, дозволило нам сформулювати характеристику особи злочинця.

Ключові слова: криміналістична характеристика злочину, незаконне заволодіння автомобілем, особа злочинця, система захисту.

Постановка проблеми. Криміногенна ситуація, яка склалася в країні на сьогоднішній день, характеризується якісно новими видами вчинення злочинів, що становлять

© Цибенко О.С., 2018

підвищену суспільну небезпеку. Численні випадки незаконного заволодіння транспортними засобами створюють умови для недовіри громадян до принципів захисту майна від протиправних посягань.

Підвищення ступеня активності кримінальних сфер у суспільстві щодо незаконних заволодінь автомобілями шляхом подолання систем захисту обумовлено рядом факторів, одним із яких є недостатній криміналістичний аналіз осіб.

Зазначені обставини визначають необхідність і своєчасність досліджень у цій сфері.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Аналіз наукових досліджень вітчизняних вчених (В.П. Бахіна, О.М. Брисковської, В.О. Гапчича, Ю.Ф. Іванова, А.О. Карабанова, О.В. Карася, В.М. Ковбаси, П.П. Луцюка, В.А. Мисливого, Б.Ф. Мицака, О.О. Мороза, А.О. Михайличенка, О.В. Карася, С.Є. Петрова, Н.О. Поповой, Д.А. Патрелюка, І.В. Пшеничного, Є.В. Скрипи, Д.В. Стрельченка, О.Л. Христова, Р.В. Щупаківського, В.В. Ємельяненка та ін.), що були проведені після набуття незалежності України, свідчить про відсутність достатніх теоретичних розробок щодо криміналістичної характеристики незаконних заволодінь автомобілями.

У зв'язку із цим багато теоретичних і практичних питань, які стосуються особливостей розслідування незаконних заволодінь автомобілями, вчинених з подолання систем захисту, з огляду на характеристику осіб, які їх вчинюють, залишилися поза увагою вчених, що вимагає від сучасних дослідників розв'язання цієї проблеми.

Метою даної статті є криміналістичний аналіз особи злочинця, що вчинює незаконні заволодіння автомобілями шляхом подолання систем захисту.

Виклад основного матеріалу. Дані, які складають найбільш вірогідний портрет злочинця, у подальшому дозволяють слідчому звузити коло пошуку підозрюваних, здійснити висунення та перевірку оперативно-розшукових і слідчих версій, спрогнозувати тактику поведінки імовірного злочинця, вирішити низку інших проблем досудового розслідування.

Загальні теоретичні пізнання про особу злочинця, починаючи з наукових досліджень Чезаре Ломброзо, дали можливість сформувати класифікаційні системи даного елемента криміналістичної характеристики. Зокрема, зазначений вчений виділив такі їх категорії: 1) природжені злочинці; 2) злочинці внаслідок божевілля; 3) психопати та інші особи з психічними аномаліями; 4) злочинці із пристрасті; 5) звичні злочинці [1, с. 140].

Автор наукової категорії «криміналістична характеристика злочинів» О. Н. Колесніченко зазначив, що особа злочинця є поняттям широким, охоплює складний комплекс ознак, що його характеризують, у тому числі його моральний та духовний світ, взаємодію із соціальними та індивідуальними життєвими умовами, які певною мірою вплинули на вчинення злочину [2]. П. С. Дагель розуміння науково-теоретичної категорії «особистість злочинця» визначив так – це сукупність соціально-політичних, психічних і фізичних ознак особи, яка вчинила злочин, що має кримінально-правове значення [3, с. 15]. Продовжуючи дослідження цієї складової криміналістичної характеристики крізь призму її розуміння як особистість злочинця І.М. Даньшин визначив останню як сукупність істотних і стійких соціальних ознак і соціально зумовлених біопсихологічних особливостей індивіда, які об'єктивно реалізуються у вчиненому конкретному злочині (злочинах) під вирішальним впливом негативних обставин зовнішнього середовища, що додають учиненому діянню характер суспільної небезпеки, а винній особі (даному індивіду) – властивості суспільної небезпеки, у зв'язку з чим вона й залучається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [4, с. 117-126].

Окремі наукові досягнення дають можливість розглядати цей елемент криміналістичної характеристики злочину з точки зору різниці розуміння таких понять як «особа» та «особистість». Так, М. М. Майстренко говорить про те, що дані поняття не виключають одне одного. Утім, різняться за змістовною частиною, відрізняючись кількістю ознак. Поняття «особистість» є ширшим, таким що охоплює, окрім соціальної сутності, ролі індивіда у соціумі, численні грані людської індивідуальності, внутрішній світ (духовну складову). Термін має психологічне забарвлення, спонукаючи встановити внутрішні потреби, мотиви, переконання, установки конкретної особи. Уживання його є доцільним у конкретних випадках, при складанні портретів злочинців [5, с. 11].

На наш погляд, слід погодитися з думками М. Т. Ведерникова про те, що у розробці криміналістичної характеристики особи злочинця досить важко виділити інформацію, що має суто криміналістичне значення, оскільки особа – єдине цілісне явище, всі

сторони якого взаємопов'язані і взаємообумовлені [6, с. 76]. Це пояснює міжнауковий взаємозв'язок правових наук, оскільки криміналістика черпає дані про особу злочинця переважно з кримінології, кримінального права, психології, фізіології та у зворотному порядку постачає суміжним галузям знань свої наукові рекомендації, що відбивають специфіку деяких сторін особи злочинця в механізмі вчинення злочину, способі слідоутворення [7, с. 69].

Слід зазначити, що у структурі криміналістичної характеристики злочинів, яка спрямована на систематизацію вагомій для розслідування інформації щодо певної групи злочинів, отриманої на підставі аналізу матеріалів кримінальних справ, дані про особу злочинця мають не лише криміналістичний характер. Правознавці використовують ці знання для вирішення питань кваліфікації злочинів, кримінологи – для вирішення проблем їх профілактики, а криміналісти – для організації процесу розкриття та розслідування злочинів [8, с. 41].

Сучасні автори під час дослідження особи злочинця, котрий вчинює окремі види злочинів, виходять переважно з вікових, соціально-демографічних, морально-психологічних і інших подібних особливостей, що характеризують ту чи іншу особу [9, с. 29-33]. Крім того, В. Ю. Шепітько вказує, що особа злочинця має певні дані демографічного характеру, деякі моральні якості та психологічні особливості [10, с. 258]. В той же час М. Ю. Валуйська у контексті досліджуваної проблематики пропонує розглядати особу злочинця за такими критеріями: домінуючі інстинкти; умови соціалізації (особливо ранньої); темперамент; інтелект; вольові якості; мотивація злочину (в тому числі ступінь віддаленості від умовної психологічної норми рушійних сил конфлікту, що знайшов своє вирішення у вчиненні вбивства); суб'єктивна кількість зусиль, прикладених для досягнення злочинного результату (фізичних, інтелектуальних, психологічного навантаження з подолання психологічних бар'єрів); ступінь підготовленості вбивства [11, с. 140].

На підставі аналізу сучасної криміналістичної характеристики незаконних заволодінь автомобілями, вчинених з подоланням систем захисту, можна дійти висновку про наявність стійкої тенденції до формування (створення) і тривалої злочинної діяльності організованих груп, які вчиняють зазначені злочини. Це, у свою чергу, додатково обґрунтовує пропозицію виділення організованої групи як окремого елемента криміналістичної характеристики злочинів, що досліджуються.

Злочинна діяльність організованої групи становить підвищену суспільну небезпеку, адже вона об'єднує зусилля декількох осіб і спрямовує їх на досягнення злочинних наслідків, які, як правило, є більш істотними, ніж ті, що могли бути спричинені діями однієї особи за таких обставин. Так, члени організованої групи, діючи в умовах ризику, усвідомлюють підтримку один одного й розраховують на неї. Це дає їм змогу наважитися вчинити більше суспільно небезпечне діяння з метою отримання найбільшого прибутку від злочинної діяльності. Крім того, в організованій злочинній групі збільшуються можливості щодо приховування злочину та його слідів, так само як і рівень захищеності її учасників від викриття та притягнення до кримінальної відповідальності.

Отже, особа злочинця – це широке і змістовне поняття, яке виражає соціальну сутність злочинців різних типів, тобто складний комплекс характерних ознак, зв'язків, відносин, моральних і духовних особливостей, які розглядаються в розвитку, у взаємодії із соціальними та індивідуальними життєвими умовами і в тому чи іншому вимірі визначають вчинення злочину.

Узагальнюючи наукові погляди вчених (О.О. Ексархопуло, Н.Т. Ведерніков, О.Н. Колесніченко, О.В. Лускатов, М.П. Яблоков, Т.О. Сєдова) щодо визначення ознак особи злочинця, можна зазначити, що усю інформацію щодо нього доцільно поділяти на таку, що індивідуалізує (біографічні дані, дані щодо матеріального стану, стану здоров'я та психологічних особливостей) й таку, що характеризує особу (у суспільно-виробничому, суспільно-політичному, суспільно-побутовому аспекті). Така класифікація повинна мати: біографічні дані: прізвище, ім'я, по батькові; дата та місце народження; національність, громадянство, місце проживання; освіта, спеціальність, стаж роботи; сімейний стан, склад родини; попередня судимість тощо; дані про матеріальний стан: загальний прибуток і житлові умови сім'ї; їх працевлаштування та ступінь працездатності, заробітна плата; умови життя та виховання в сім'ї (для неповнолітніх) тощо; відомості про стан здоров'я й психологічні особливості: загальний стан здоров'я; фізичні недоліки; наявність стійкої хвороби, групи інвалідності; дані про характер, темперамент, вольові та емоціональні властивості тощо; суспільно-виробнича характеристика: термін

роботи або навчання в певному місці; ставлення до такої діяльності, товаришів по роботі (навчанню); участь у громадському житті; наявність дисциплінарних або громадських стягнень та заохочень тощо; суспільно-політична характеристика: членство у політичній партії, молодіжній, громадській організації; участь у виборчих компаніях, збройних конфліктах; наявність нагород та почесних звань тощо; суспільно-побутова характеристика: взаємовідносини в родині; спосіб життя та коло знайомих; вживання алкоголю; відносини з сусідами; участь у громадській роботі за місцем проживання; наявність адміністративних або громадських стягнень тощо; ставлення до скоєного та поведінка в ході слідства: ціннісні орієнтири особистості; мотиви та мета скоєння злочину; наявність сп'яніння при вчиненні злочину тощо. Зважаючи на те, що криміналістичну характеристику розглядають як робочий інструментарій здійснення процесу розкриття та розслідування злочинів, своєрідний орієнтир, на який потрібно рівнятися при вирішенні конкретних слідчих завдань, висуненні версій, треба вказати, що зазначена класифікація виходить за межі окреслених цілей та дозволяє вирішувати значно ширші задачі й не тільки ті, що стосуються встановлення особи злочинця чи вирішення окремих напрямків розслідування, тож лише частина з них безпосередньо стосується досліджуваної категорії [12, с. 29-30].

Аналіз вказаних вище позицій науковців дозволяє виділити найчастіше виокремлювані ними ознаки, що складають систему, за якою може здійснюватися опис особи злочинця як елемента видової криміналістичної характеристики. На нашу думку, її варто сформувати так: фізичні та біологічні, соціальні та демографічні, окремі моральні якості та психологічні особливості, певні знання й навички та злочинний досвід.

Аналіз оперативно-розшукової та слідчої практики дозволяє визначити категорії осіб, які можуть представляти оперативний інтерес у протидії розглядуваним злочинам. До даних осіб можна віднести таких:

- раніше засуджені або ті, що притягувалися до відповідальності за вчинення незаконних заволодінь транспортними засобами;
- особи, що були засуджені за крадіжки, грабежі, розбійні напади, хуліганство, які мають власні транспортні засоби або навички управління ними;
- молоді люди, які входять до груп антигромадського спрямування та групуються на основі підвищеного інтересу до транспортних засобів;
- особи, які неофіційно займаються ремонтом, переобладнанням автомобілів, а також займаються придбанням та перепродажем запчастин до них;
- професійні водії або ті, службова діяльність яких була пов'язана з ТЗ (автомеханіки, автослюсарі та інші), якщо їхній спосіб життя та антигромадська поведінка дозволяють зробити висновок про можливість вчинення ними таких злочинів [13, с. 58].

Досліджуючи особу злочинця, що вчиняє незаконні заволодіння, В.В. Лютий констатує, що переважна більшість з них – чоловіки. За даними вивчених кримінальних проваджень загальний вік складає 18–47 років (найчастіше 27–42 роки). Вікова категорія безпосередніх виконавців (співвиконавців) становить від 24 до 35 років [14].

Здебільшого злочинці старшої вікової категорії (35–45 років), які вчиняють зазначені злочини, більш обізнані із сучасними технологіями протиугонних систем, мають необхідне технічне обладнання подолання системи захисту автомобіля, не зловживають спиртними напоями та наркотичними засобами, дисципліновані.

Окрім того, оцінюючи їхній професійний рівень, слід зазначити, що вони, як правило, є більш підготовленими та майстерними, ніж молодші члени організованої групи, яким ще бракує злочинного досвіду. Крім того, введення сучасних електронних охоронних автомобільних приладів обумовило потребу безпосередніх виконавців незаконних заволодінь автомобілями у спеціальних знаннях. Як наслідок, кількість осіб, які мають середню або вищу освіту, збільшилася майже вдвічі у порівнянні зі статистичними даними минулих років.

Окрім того, за даними узагальнення кримінальних проваджень, більшість злочинців є місцевими, що мешкають у власному житлі, а за його відсутності – у родичів, співмешканців чи друзів.

Організовані групи зазначеної категорії можуть мати у своєму складі як дорослих, так і неповнолітніх її учасників. На частку організованих груп, що включають у себе тільки неповнолітніх, припадає лише 1 % від загальної кількості вивчених справ.

Викрадення автомобілів переважно ніколи не вчиняється одноособово, а найбільше кількісний склад злочинного угруповання має від 3-х до 5-х осіб.

Типова структура організованої групи, що займається незаконним заволодінням автотранспортних засобів, складається із таких осіб:

- лідер (організатор) організованої групи;
- особи, що спеціалізуються виключно на незаконному заволодінні автомобілями (безпосередні виконавці, співвиконавці);
- особи, які транспортують викрадені автомобілі до місця схованки або продажу (передачі);
- фахівці з технічного переобладнання, перефарбування, зміни номерів вузлів та агрегатів, видалення маркувань викрадених автомобілів;
- особи, що здійснюють збут викрадених автомобілів;
- особи, що здійснюють підбір відповідного автомобіля для вчинення злочинного посягання [14].

Висновок. У результаті узагальнення думок вчених попереднього вивчення кримінальних проваджень, дослідження предмета посягання, обстановки, способів та слідової картини незаконних заволодінь автомобілями, вчинених з подоланням систем захисту, дозволило нам сформулювати характеристику особи злочинця.

Так, особа злочинця – переважно це чоловік у віці 18–47 років; місцевий, який мешкає у власному житлі, а за його відсутності – у родичів, співмешканців чи друзів; неодружений; не судимий; не працює і не навчається, але у разі зайнятості виконує роботу, що не потребує високого рівня освіти; на обліку у нарколога та психіатра не перебуває.

Бібліографічні посилання

1. Ломброзо Ч. Преступление. С.-Петербург: Изд-во Н.К. Мартынова, 1900. 140 с.
2. Лисиченко В.К., Гончаренко В.И., Салтєвський М.В. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. Киев: Вища школа. Головное изд-во, 1988. 340 с.
3. Дагель П.С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве. Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1971. 267 с.
4. Даньшин И.Н. К вопросу о понятии личности преступника // Проблемы социалистической законности: Респ. межвед. науч. сб. Москва, 1980. Вып. 6. С. 117–126.
5. Майстренко М. М. Кримінологічна характеристика та попередження органами внутрішніх справ злочинів проти громадської безпеки, предметами яких є зброя, бойові припаси та вибухові речовини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2010. 20 с.
6. Ведерников Н.Т. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики преступления. *Криминалистическая характеристика преступлений: сб. науч. тр.* Москва: Всесоюз. ин-т по изучен. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1985. С. 76–79.
7. Экологические преступления: квалификация и методика расследования / Гавриш С.В., Грузкова В.Г., Дудников А.Л. и др. ; под ред. В. Е. Коноваловой, Г. А. Матусовского. Харьков: Глобус, 1994. 226 с.
8. Іваниця А.В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування вбивств через небережність: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ, 2015. – 213 с.
9. Мишин А.В. Расследование поджогов личного имущества граждан. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1991. 128 с.
10. Шепитько В.Ю. Криминалистика: курс лекцій. 2-е изд., перераб. и доп. Харьков: ООО «Одиссей», 2005. 368 с.
11. Валуїська М.Ю. К вопросу о типологии лиц, совершивших умышленные убийства при отягчающих обстоятельствах. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України.* 2000. Вип. 2. С. 140.
12. Лускатова Т.О. Розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 282 с.
13. Ковбаса В.М. Тактичне забезпечення розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених злочинними угрупованнями: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ, 2012. 237 с.
14. Лютий В.В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених організованими групами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 24 с.

Надійшла до редакції 22.06.2018

SUMMARY

Tsybenko O.S. Forensic description of offender's identity committing illegal possession of cars by overcoming protection systems. The forensic description of the person of the offender is investigated, committing illegal possession of cars by overcoming protection systems.

As a result of the generalization of the opinions of scientists on the preliminary study of criminal proceedings, the investigation of the subject of encroachment, the situation, methods and trace of the illicit possession of cars committed to overcome the security systems, we have allowed us to form the

characteristics of the offender.

The person of the offender is mainly a man aged 18-47; a local resident who lives in his or her own home, and in his absence - with relatives, comrades or friends; unmarried; do not judge; does not work and does not study, but in the case of employment performs work that does not require a high level of education; is not registered with a narcologist and a psychiatrist.

Keywords: *forensic characteristic of crime, illegal possession of a car, person of the offender, system of protection.*

УДК 343.98

Чіпець О.І.[©]

(ГУНП у Дніпропетровській області)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-3-167-170

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СПОСОБІВ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

Наведено криміналістичну характеристику способів вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним переміщенням вогнепальної зброї, як елемент їх криміналістичної характеристики.

Ключові слова: *криміналістична характеристика, вогнепальна зброя, незаконне переміщення, спосіб вчинення злочину.*

Постановка проблеми. Політичні, соціальні та суспільні процеси, що проходять в Україні, зумовлюють ускладнення криміногенної ситуації. Зростає кількість вчинення злочинів різних категорії, зокрема, проти життя та здоров'я, проти власності, проти громадської безпеки та громадського порядку. Стаття 3 Конституції України визнає людину, її життя і здоров'я, а також її безпеку найвищою соціальною цінністю в Україні. Держава гарантує право людини на життя і здоров'я та право на захист від протиправних посягань, а також право на належні, безпечні і здорові умови праці. В кожній із цих статей Конституції України підкреслено, що забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Статистичні показники злочинів, що вчиняються з використанням вогнепальної зброї, вибухових речовин і вибухових пристроїв, є невтішними. Майже в кожній державі світу, незалежно від того, чи вона розвинута чи тільки розвивається, спостерігається зростання даної категорії злочинів, збільшується число загиблих та постраждалих у результаті вибухів. За останні роки і в Україні також істотно збільшилася кількість злочинів, що вчиняються із використанням вогнепальної зброї. Головною причиною існування такого стану є недостатній контроль з боку державних правоохоронних органів за обігом вогнепальної зброї. У зв'язку з цим злочини, пов'язані із незаконним переміщенням вогнепальної зброї, є однією із першопричин загрози суспільній безпеці. Усі ці обставини обумовлюють необхідність і важливість науково-теоретичних досліджень щодо способів незаконного переміщення вогнепальної зброї та визначають актуальність й вчасність обраної проблематики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Криміналістичний аналіз й дослідження питань, що стосуються окремих аспектів розглядуваної проблематики, було здійснено у наукових розробках таких науковців: М.О. Асташова, В.І. Барка, О.О. Белякова, В.Ю. Владімірова, Г.Ф. Герєги, О.О. Долгополова, П.А. Дьяконова, О.О. Зарубінського, А.В. Іщенка, С.М. Колотушкіна, Д.С. Коровкіна, А.В. Кофанова, П.Ю. Кравчука, В.М. Ладіна, В.П. Меживого, С.П. Мельниченка, О.В. Мікляєвої, Д.Й. Никифорчука, Я.В. Новак, А.С. Новосад, Б.М. Петренка, В.М. Плєскачевського, О.С. Подшибякіна, І.Г. Поплавського, В.А. Ручкіна, А.В. Семенова, П.П. Смольякова, О.М. Сніцаря, М.Я. Солов'йова, Є.М. Тихонова, А.О. Топоркова, В.С. Шаповалова, М.М. Шульги та ін., які у своїх працях акцентували увагу на проблемах кримінально-правового, кримінологічного, оперативно-розшукового, кримінально-процесуального та криміналістичного характеру протидії кримінальним проявам, що пов'язані із незаконним обігом вогнепальної зброї. Аналіз наукової літератури дозволяє дійти висновку, що переміщення вогнепальної

зброї розглядається вченими як складова незаконного обігу, зокрема носіння. Поряд з цим окремого комплексного дослідження, що стосується специфіки переміщення вогнепальної зброї, до цього часу проведено не було.

Метою даної статті є виокремлення криміналістичної характеристики сучасних способів незаконного переміщенням вогнепальної зброї.

Виклад основного матеріалу. Перші теоретичні дослідження способу вчинення злочину були проведені А.І. Вінбергом, який розглядав спосіб злочину як складову предмета криміналістики, вказував на можливість використання знань про нього для пошуку слідів злочинів, встановлення злочинців і розкриття вчинених ними злочинів. Велике значення надавалося знанням типових способів вчинення окремих видів злочинів і розробці на цій основі методик розслідування конкретних видів злочинів. Залежно від кримінально-правової кваліфікації злочинів вченим було сформульовано декілька визначень способу вчинення умисного злочину. Переважно способи вчинення злочину більшість науковців розглядали як «дії, спрямовані безпосередньо на досягнення злочинного результату», і включали у зміст цього поняття дії з проникнення злочинця на місце вчинення злочину, прийоми, що використовуються злочинцем, особливості предмета посягання, місце, час та знаряддя злочину.

Із розвитком криміналістичної науки окремі вчені доповнювали і розширювали розуміння способу кримінального правопорушення. При цьому сформувалася загально-визнана думка про те, що вірне наукове визначення поняття способу вчинення злочину слугує необхідною передумовою ефективного вивчення способів вчинення злочинів і використання отриманих даних для боротьби зі злочинністю.

Незаконне переміщення вогнепальної зброї являє собою складний вид злочинної діяльності. Зазвичай вчені-юристи до злочинів, які у сукупності складають загальне уявлення про незаконне переміщення зброї, відносять такі види злочинних діянь, які тим чи іншим чином стосуються нелегального, не дозволеного або забороненого законодавством України. Сьогодні чинне правове поле України знаходиться у стані інтеграції до загальновизнаних Європейських стандартів і в окремих випадках не відповідає міжнародним правовим документам, які ратифіковані нашою державою.

Сутність незаконного переміщення вогнепальної зброї проявляється у конкретному результаті незалежно від того особисто (при собі) це відбувається чи ні, що повинно бути відображено і у діючих нормативних актах. Таку саму позицію ми знаходимо і у науково-довідковій літературі. Так, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» під носінням (дією за значенням носити) розуміється нести, але з позначенням повторюваності, тривалості дії, що відбувається в різний час або в різних напрямках, тоді як під переміщенням розуміється зміна місцезнаходження чого-небудь; перенесення з одного місця в інше [1, с. 792, 918].

Слід зазначити, що юридичну відповідальність за незаконне переміщення вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї імплементовано до законодавства України про кримінальну відповідальність лише частково. Практика діяльності оперативних і слідчих підрозділів правоохоронних органів показує, що відсутність кримінальної відповідальності за вказані діяння дає змогу особам, які займаються незаконним переміщенням вогнепальної зброї, уникнути покарання.

Г.М. Мудюгін розділив криміналістичні поняття «спосіб вчинення» і «спосіб приховування» злочину, визначивши спосіб вчинення як спрямований на досягнення злочинної мети комплекс дій, що вчинюються злочинцем у певній послідовності, спосіб приховування – як комплекс дій, спрямованих на приховування злочину від оточуючих, і в першу чергу від слідчих органів, щоб ухилитися від відповідальності за вчинене злочинне діяння [2, с. 65].

Інші вчені-криміналісти під способом учинення кримінального правопорушення злочину розуміють комплекс дій (конкретних заходів) по підготовці, учиненню та приховуванню злочину, вибраних винним відповідно до наміченої мети і тих умов, у яких здійснюється злочинний намір [3, с. 165-167].

На думку О.М. Колесніченка, спосіб учинення злочину – це спосіб дій злочинця, що виражається у певній послідовності, поєднанні окремих рухів, прийомів, що застосовуються суб'єктом. Слід розрізняти «спосіб підготовки до вчинення злочину, спосіб самого вчинення, а також приховування злочину» [4].

Не погоджуючись з наведеним твердженням, Г.Г. Зуйков зауважує, що дії по підготовці, вчиненню і приховуванню злочину утворюють єдиний спосіб його вчинення,

оскільки спрямовані на досягнення єдиної для них мети, хоча кожне окремо має свою самостійну мету [5, с. 31-32]. Вчений визначає спосіб вчинення злочину як систему дій по підготовці, вчиненню і приховуванню злочинів, детерміновану умовами зовнішнього середовища і психофізичними якостями особи, пов'язаними з вибіркоким використанням відповідних засобів та умов місця і часу.

На погляд Л.Л. Каневського, під способом вчинення кримінального правопорушення слід розуміти комплекс психофізичних і професійних навичок і вмінь, які злочинець, з урахуванням об'єкта злочинного посягання, обстановки, часу і місця, використовує для підготовки, вчинення та приховування злочинів. До елементів способу вчинення злочину вчений відносить підготовку до вчинення злочину, використання знарядь злочину, механізм злочинного посягання, спосіб приховування злочину [6, с. 102].

Дещо іншої думки С.М. Зав'ялов, який стверджує, що спосіб вчинення кримінального правопорушення – це не просто сума або якийсь комплекс поведінкових актів, а цілісна структура поведінки, що є певною системою. Як і будь-яка система, що має певну структуру, спосіб вчинення злочину утворюється із взаємопов'язаних елементів, актів поведінки, спрямованих на підготовку, вчинення та приховування злочину [7, с. 7-8].

Таким чином, більшість вчених, розкриваючи зміст цього поняття, визначає спосіб вчинення суспільно небезпечного діяння як систему дій з його підготовки, вчинення та приховування.

Отже, незаконне переміщенням вогнепальної зброї слід розглядати як систему дій з підготовки, вчинення та приховування, котрі об'єднані єдиним умислом та обумовлені формою реалізації злочину, яка зумовлена умовами зовнішнього середовища, об'єктом злочинного посягання та психофізичними властивостями особи.

На підставі узагальнення оперативно-слідчої практики можна дійти висновків, що серед типових способів підготовки до здійснення незаконного переміщення вогнепальної зброї можна виділити такі:

а) підшукування об'єкта, з якого її можна викрасти, і ретельне його вивчення (режим роботи, маршрути, час і засоби пересування особи, яка має доступ до сховищ озброєння, наявність технічних засобів захисту й охоронної сигналізації, наявність сейфів (спеціально обладнаних замків) та спеціальних захисних сховищ);

б) підшукування осіб, яким можна вогнепальну зброю збути (продати);

в) підшукування співучасників кримінального правопорушення (організатора конкретного злочину);

г) створення підроблених документів, що надають дозвіл на вогнепальну зброю або не показують її нестачу;

д) підшукування способів для вивозу зброї з об'єкта та обладнання для цього тайників (в одязі чи речах);

е) підшукування місця для зберігання вогнепальної зброї, обладнання для цього тайників;

є) закупівля макетів зброї, якими можна замінити справжню у місцях її зберігання.

Щодо способів вчинення злочину, відповідальність за який передбачено у статті 263 Кримінального кодексу України, то ними є: зберігання, носіння, придбання, виготовлення, ремонт, передача та збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу (тобто – незаконно). Незаконне носіння вогнепальної чи холодної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв є умисними, вчиненими без передбаченого законом дозволу діями по їх переміщенню, транспортуванню особою безпосередньо при собі (в руках, одязі, сумці, спеціальному футлярі, транспортному засобі тощо) [8, с. 252-253].

Підсумовуючи, слід зазначити, незаконне переміщення вогнепальної зброї слід розглядати як систему дій (спеціальних заходів) з підготовки, вчинення та приховування, котрі об'єднані єдиним умислом та обумовлені формою реалізації кримінального правопорушення, зумовленою умовами зовнішнього середовища, предметом злочинного посягання та соціально-демографічними й особистісними характеристиками особи злочинця.

Висновок. Узагальнення та аналіз сучасної судово-слідчої практики дозволив визначити, що найбільш поширеними способами незаконного переміщення вогнепальної зброї є такі:

1. *Способи підготовки до переміщення:* вибір транспорту, яким буде переміщуватись вогнепальна зброя; підшукування справжніх або підробка документів (які маскують

вогнепальну зброю, приховують особу відправника або перевізника; підготовка маскуючих засобів (муляжів, шухляд, коробок тощо); вибір місця схованки вогнепальної зброї у транспорті; вивчення маршруту руху транспорту; пробне відправлення незначної частини вогнепальної зброї; вивчення заходів перевірки вантажу; пошук осіб (як правило, похилого віку або інвалідів, котрі звільняються від кримінальної відповідальності), які за винагороду погодяться перевезти вогнепальною зброю.

2. *Способи переміщення вогнепальної зброї:* за допомогою транспорту: поїздами, морськими і повітряними суднами, де серед вантажу перебуває ретельно прихована зброя. Зброя може бути розміщена у спеціально обладнаній схованці або перебувати у важкодоступних місцях транспортного засобу; шляхом поштових відправлень; переміщення особисто у ручній поклажі, валізі, під одягом, у предметах-схованках, коробках та ін.; г) за допомогою мережі Інтернет. Сьогодні можна знайти попутників для подорожжування на великих відстанях територією України.

3. *Способи приховування злочину спрямовані на знищення слідів, які залишають металеві частки вогнепальної зброї, збройове мастило, порохові гази; одягу; засобів маскування; підроблених документів та ін.*

Бібліографічні посилання

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь; ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Мудюгин Г.Н. Версии об объективной стороне преступления. *Планирование расследования преступлений*. Москва, 1957. С. 65–66.
3. Куранов Э.Д. Об основных положениях методики расследования отдельных видов преступлений. *Вопросы криминалистики*. 1962. № 6–7. С. 165–167.
4. Колесниченко А.Н. Содержание и значение криминалистической характеристики преступлений. *Актуальные проблемы советской криминалистики*. Москва, 1980. С. 81–83.
5. Зуйков Г.Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1970. 34 с.
6. Каневский Л.Л. Разработка типовых криминалистических характеристик преступлений и их использование в процессе расследования. *Российский юридический журнал*. 2000. № 2. С. 101–111.
7. Зав'ялов С.М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2005. 21 с.
8. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. посібник / О.В. Батюк, Р.І. Благута, О.М. Гумін та ін.; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 324 с.

Надійшла до редакції 10.07.2018

SUMMARY

Chipets O.I. Scientific approaches to determination of ways of illegal movement of firearms.

This article examines the ways of committing crimes, connected with illegal movement of firearms as an element of criminalistic characteristics of them.

Analysis of modern forensic investigative practices allowed the author to determine that the illegal movement of firearms should be seen as a system of actions on preparation, committing and concealment, which are united by a common intent and is due to the form of the implementation of the crime, which is caused by environmental conditions, the object of a criminal assault and psychophysical properties of the individual.

The most common methods of illegal movement of firearms are: Methods of transport preparation: a) choice of transport which will move a firearm; b) forgery (which mask a firearm, conceal the identity of the sender (carrier), etc.); c) prepare a masking means (dummies, crates, boxes, etc.); g) the location of the weapons cache in the transport; d) the study of route of transport; e) a test of departure of minor parts of arms; (e) the study of the activities of the inspection of the goods; g) the search of persons (usually of an older age, or the disabled who are exempted from criminal liability), which for a fee will agree to carry goods (firearms), etc.

The methods for the movement of firearms include the following: a) with the transport trains, ships and aircraft among the cargo is carefully concealed weapon. Weapons can be placed in specially equipped hiding place or reside in inaccessible places of the vehicle; b) by mail. Most popular today are the following mail carriers: «Ukrpochta», «New mail», «In time», «Delivery» etc.; c) moving personally in hand Luggage, in a suitcase, under the clothes, in the objects-stashes, boxes, etc.; g) using the Internet. Today, you can find travel companions to travel great distances in the territory of Ukraine. One of the most famous sites for travel companions is "blablacar.com.ua". Legal scheme of arrangements for travel as follows: a) drivers shall publish the route of the trip, putting the price per unit; b) passengers find drivers and book a place in the car;) the companions are traveling together, sharing fuel costs and etc.

The ways of concealing crimes aimed at the destruction of the traces: a) which left the metal parts of firearms, gun oil, powder gases; b) clothes; c) masking means; d) forged documents etc.

Keywords: *firearms, criminalistics characteristic, illegal movement, the method of committing a crime.*

СОЦІАЛЬНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОШИРЕННЯ ТОКСИКОМАНІЇ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

Досліджено соціальні передумови появи та поширення серед молоді такого негативного явища, як токсикоманія. Проаналізовано ризики, на які наражається людина, що вживає одурманюючі речовини, та негативні наслідки цього процесу. Визначено обсяг кримінальної відповідальності, яка настає внаслідок цілеспрямованого схиляння неповнолітніх осіб до токсикоманії.

Ключові слова: токсикоманія, одурманюючі речовини, неповнолітні особи, соціальні фактори, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Токсикоманія є гострою соціальною проблемою, яка зачіпає всі сторони життя нашого суспільства. Виходячи з диференціації, її наслідки можуть бути поділені на медично-біологічні, морально-етичні, кримінологічні, соціально-політичні, соціально-економічні. Цікаво, що в Україні токсикоманія як масове явище почала розвиватися із середини 1980-х років. Втім, ставлення до цієї проблеми було і багато в чому залишається неадекватним тій загрозі, яку вона несе в собі. Це можна пояснити, передусім, тим, що увагу фахівців-наркологів, а також правоохоронних органів переважно було звернено на «традиційні наркотичні засоби» і психотропні речовини. До того ж, одурманюючі засоби, яких уживають задля отримання токсичного сп'яніння, найчастіше не є забороненими до обігу.

З урахуванням того, що вживають їх зазвичай діти молодшого шкільного й підліткового віку, вказана проблема сприймалася більшою мірою як педагогічна, ніж юридична й правова. Сприйняття токсикоманії змінилося лише після численних випадків важких отруень одурманюючими засобами такого роду, передусім дітей, серед іншого й зі смертельними наслідками, після чого проблемі почали приділяти набагато більше уваги [1, с. 48-51]. З огляду на це визначення соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за поширення токсикоманії серед неповнолітніх виглядає надзвичайно актуальним завданням як у науково-теоретичному, так і у прикладному сенсі.

Стан дослідження. Хоча проблема токсикоманії та, відповідно, схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих речовин актуалізувалася ще за радянських часів, у той час їй не приділяли достатньо уваги. Певним винятком слід вважати публікації І. Болотовського, А. Вальдмана, В. Дунаєвського, В. Стяжкіна, Л. Яцкова. Проте здебільшого їх автори акцентували на соціально-психологічних та медичних причинах і наслідках даної проблеми. Серед вітчизняних фахівців інтерес до зазначеної проблематики, як правило, мав місце у більш широкому контексті кримінальної відповідальності за злочини, що становлять загрозу життю та здоров'ю дітей. Так, можна відзначити роботи П. Зеленька, О. Плужника, М. Корнієнко, В. Гальцової тощо. Частково прогалини у вивченні цієї проблеми вдалося заповнити С. Лосичу.

З огляду на це метою статті є визначення обсягу кримінальної відповідальності згідно з чинним законодавством, яка настає внаслідок цілеспрямованого схиляння неповнолітніх осіб до токсикоманії.

Виклад основного матеріалу. Законодавець створив норму (ст. 324 КК України) з метою впливу на соціальні процеси в суспільстві, попередження та припинення розповсюдження вживання одурманюючих засобів [2]. Як зауважують експерти, це призводить до такого соціально негативного явища, як токсикоманія, що полягає в невпинному потягу до прийому одурманюючих засобів, які викликають сп'яніння, тимчасову ейфорію, і супроводжується психічними і соматичними розладами [3, с. 478]. Отже, спочатку необхідно визначити, якою соціальною шкодою характеризується загроза розповсюдження вказаних явищ.

За даними медичної статистики, одурманюючі (токсикоманічні) засоби, яких уживають для досягнення ейфоричного стану, в плані звикання є більш небезпечними за спиртні напої та швидше за наркотики руйнують організм [4, с. 283].

Систематичне вживання одурманюючих засобів призводить до психічної та фізичної залежності (токсикоманії), коли людина не вільна у своєму виборі стосовно прийому одурманюючих засобів. Хвороба розвивається в декілька етапів. Спочатку людина

шукає можливість відчутти особливий стан сп'яніння, ейфорію, тобто підвищений, радісний настрій, відчуття достатку, що не відповідає об'єктивним обставинам, а також «відключення» від реальної дійсності. Саме ці властивості роблять токсикоманічні засоби привабливими, змушуючи до їх систематичного прийому. Паралельно розвивається толерантність, тобто звикання, коли необхідна для досягнення ефекту ейфорії доза зростає. Згодом до психічної залежності додається також залежність фізична, і «хворий» приймає токсикоманічні засоби не стільки для досягнення ефекту сп'яніння, скільки для уникнення фізичного і психічного дискомфорту, для відносно нормального самопочуття. Припинення прийому таких засобів викликає глибокий психофізичний дискомфорт. На момент, коли нормальне самопочуття можливе тільки в стані одурманення, «споживачі» вдаються до пошуків нових сильнодіючих речовин. Такі «експерименти» нерідко призводять до важкого отруєння, а деколи і смерті «споживача» [5, с. 61-63].

Нерідкими є випадки, коли під впливом кошмарних видінь і галюцинацій токсикомани виявляють аутоагресію, яка завершується трагічним чином. Аутоагресія, включаючи суїцидальну активність, є способом поведінки людини в екстремальній ситуації, однією з форм біологічно закономірного механізму пристосування в разі відсутності психічних розладів. Її характер і ступінь тяжкості є результатом вектором особових психологічних установок, що потенційовано певними ситуаційними (соціальними) умовами [6, с. 2-4]. Так, наприклад, у Луганській області місцевий мешканець-токсикоман за ніч розгромив приблизно десять могил на місцевому кладовищі, зірвав із них усі металеві фрагменти й розібрав огорожі. Але найбільш відчутної шкоди мародер завдав пам'ятнику невідомому солдату, відірвавши бронзовому воїну руку з мечем [7, с. 22].

Під впливом токсичних речовин людині може здаватися, що вона наділена надприродними здібностями, які насправді є її суб'єктивними відчуттями, наслідком токсичного отруєння. Спроба реалізувати уявні надлюдські здібності (наприклад, здатність літати) може спричинити важкі ушкодження або смерть токсикомана [8, с. 265].

Втрата самоконтролю під час уживання токсичних речовин нерідко може спричинити «передозування». При цьому в людини виникають судороги, схожі на епілептичний напад, який супроводжується втратою свідомості. Після нападу людина зазвичай засинає. Іноді в результаті такого нападу може настати смерть від набряку дихальних шляхів [8, с. 266].

У хронічних токсикоманів, наприклад, уже через 2-3 місяці активного споживання відбуваються незворотні зміни внутрішніх органів, а надто головного мозку, який атрофується. Неповнолітній деградує, починається розпад особи, яка ще не сформувалася. Злість змінюється періодами апатії. Людина стає здатною на будь-які, навіть садистські, дії. Моральні норми, поняття «добро-зло» перестають існувати. Токсикомани починають споживати в суспільних місцях, нікого не соромлячись [9, с. 21].

Способи вживання деяких одурманюючих засобів є такими ж, як і наркотиків (внутрішньовенний). До таких можна віднести антигістамінні препарати, а саме димедрол і піпольфен. Такі препарати рідко вживають окремо. Підлітки найчастіше поєднують їх із алкогольними напоями, але небезпека криється не лише в цьому: найбільш охоче і найчастіше токсикомани вживають димедрол разом із наркотичними засобами опіумного ряду ін'єкційним способом введення, оскільки він пролонгує дію наркотику та усуває низку негативних реакцій алергійного й запального характеру на кустарно виготовлений засіб. У такому випадку виникає психічна і фізична залежність, а токсикоман із групи вживання одурманюючих засобів стає наркозалежним, що посилює суспільну небезпечність розглядуваного явища [10, с. 391].

Наведене зумовлює виникнення нових соціальних груп високого ризику захворювань на СНІД. За даними Українського центру СНІДу, перший випадок ВІЛ-інфекції в нашій країні був зареєстрований в 1987 році, на початок же 2005 року синдром був діагностований у 8614 дорослих і 304 дітей. За цей період померли 5217 дорослих і 150 дітей. Переважна більшість (70 %) заражень ВІЧ в Україні пов'язана з внутрішньовенним введенням токсикоманічних та наркотичних речовин [11, с. 12].

Наслідки захворюваності на токсикоманії свідчать про те, що вони завдають величезної шкоди всій системі органів людини, що, наприклад, загрожує неповнолітнім припиненням загального фізичного і психічного розвитку, інтелектуальним руйнуванням і деградацією. Тривале вживання препаратів призводить до загального виснаження, ослаблення організму, порушення діяльності шлунково-кишкового тракту, зниження і згасання статевих функцій, ослаблення розумової діяльності, втрати здатності до праці,

загальної слабкості й дратівливості [9, с. 71].

Аналіз соціальної зумовленості кримінальної відповідальності, що настає через цілеспрямоване схилення неповнолітніх осіб до вживання одурманюючих речовин (ст. 324 КК України), буде неповним, якщо обмежитися лише наслідками медичного характеру.

Одним зі шкідливих наслідків токсикоманії є змінення соціального життя у сфері побуту «споживача», ядром якого постають сімейно-побутові стосунки. Вживання подібних речовин має наслідком антисоціальну побутову психологію, що є результатом постійного перебування в одурманеному стані, відчуженому від реальної дійсності. «Підліток замикається в собі, уникаючи звичайних до цих пір щоденних бесід, годинами лежить на дивані, спрямувавши погляд в стелю, частенько без сенсу і приводу починає робити що-небудь наперекір батькам тощо» [12, с. 3-4].

Етичне падіння і моральна деградація внаслідок вживання одурманюючих засобів у сукупності з важким фізичним станом нерідко є безпосередніми причинами скоєння різних правопорушень, зокрема й кримінальних злочинів. Втрачається контроль над власною поведінкою, відбувається ослаблення процесів гальмування внаслідок пригнічення нервової системи. У стані одурманення спостерігаються порушення свідомості й здатності до логічного мислення, обмеження можливості сприйняття дійсності та виконання координованих рухів. Неминучим наслідком втрати контролю над власною поведінкою і логічного мислення стає девіантна поведінка людини [8, с. 264].

На відміну від наркотичних засобів, у процесі вживання яких девіантна поведінка формується поступово, у випадку приймання одурманюючих засобів ця поведінка найчастіше виявляється в період їх фізіологічного впливу. В цей момент людина виявляє схильність до немотивованих спалахів агресії та, як наслідок, до вчинення злочинів насильницького характеру. Часовий проміжок між нормальною поведінкою й агресивною може бути незначним, а мотиви до спалаху агресії – неістотними. Поведінка токсикомана в стані одурманення може бути надто небезпечною або навіть нещадною до навколишніх. У стані затьмареної свідомості, під впливом страхітливих снів чи внаслідок дії одурманюючих засобів на нервову систему людина схильна до вчинення злочинів проти особистості: завдання тілесних ушкоджень, злісного хуліганства й навіть убивства [8, с. 264].

Що стосується статевих злочинів, то в такому стані не існує жодних перешкод, навіть не згадуючи про моральні. Так, відомі випадки, коли підлітки після вдихання парів розчинників намагалися звалтувати навіть своїх сестер [13, с. 109-110].

Особливе занепокоєння викликає динаміка розповсюдження токсикоманії в нашій країні. Як джерела інформації про поширення, рівень споживання одурманюючих засобів і захворюваності на токсикоманію в Україні ми користувалися даними центру медичної статистики МОЗ України.

Так, при аналізі медичної статистики було враховано два основні показники: абсолютна кількість осіб відповідної категорії, які перебувають на обліку в Центрі медичної статистики МОЗ України до кінця року; абсолютна кількість осіб відповідної категорії, які перебувають на обліку в Центрі медичної статистики МОЗ України, у перерахунку на 100 000 населення.

В межах досліджуваної нозологічної групи розглядатиметься два показника: загальна кількість (загалом); серед них діти (до 17 років).

Облік токсикоманії в Україні окремо від наркоманії розпочатий із 1979 року. Поширеність лише офіційної токсикоманії в країні коливалася у відносно незначних межах: із 1979 р. – 596 осіб до 1985 р. – 441 особа. Пізніше сталося інтенсивне зростання, що тривало до 1987 р. – 1048 осіб. До 1990 р. показник тримався приблизно на тому самому рівні, після чого почав знижуватися до 1997 р., знизившись до 847 осіб, та вже 1998 року цей показник становив 1200 осіб [14, с. 142].

Важливо що за останні 6 років поширеність розладів психіки від уживання одурманюючих засобів (токсикоманії) значно зросла. Так, у 2005 році загальна кількість таких осіб становила 3558 (із них 582 особи – це діти віком до 17 років), показник на 100 тис. населення становив 7,55 (далі показник на 100 тис. населення наводитимемо в дужках). Надалі кількість хворих на токсикоманію зменшується і продовжує знижуватися донині. В 2010 році кількість токсикоманів становила 2749 осіб [15].

На цьому тлі значне занепокоєння викликає поширеність розладів психіки від таких легкодоступних одурманюючих засобів, як: седативні або снодійні речовини (барбі-

тал, бромізовал та ін.), стимулятори (алкалоїди кофеїну, синдрокарб та ін.), леткі розчинники (лаки, фарби, клеї тощо) та ін. [15]. Також не можна залишити поза увагою показник смертності населення України від уживання одурманюючих засобів [15].

Аналіз статистичних даних доводить, що, попри незначне зниження рівня токсикоманії, спостерігається різке зростання кількості осіб, що зловживають наркотичними засобами. Це, з одного боку, свідчить про певну латентність цього явища, з іншого ж – про поповнення лав наркоманів із цієї підгрупи. В літературі такого роду явище описане як пошуковий полінаркотизм: людина спочатку експериментує з різними субстанціями, а потому обирає одну чи декілька для постійного споживання [14, с. 144].

Висновок. Зрештою, можна стверджувати, що соціальна шкода від дій, пов'язаних із токсикоманією, має досить високі показники. Отже, і дії дорослих, які схиляють неповнолітніх до вживання таких речовин, також є суспільно небезпечними і потребують заборони.

Обсяг кримінальної відповідальності, яка настає внаслідок цілеспрямованого схилення неповнолітніх осіб до токсикоманії, зумовлюється соціально-правовою природою нормативності людської діяльності й закономірним процесом формування юридичної норми. Кримінально-правова заборона діянь, ознаки яких містяться у ст. 324 Кримінального кодексу України, можлива за таких підстав:

- відсутність відповідних норм у чинному кримінальному законодавстві, яке до певної міри усуває причини розповсюдження таких форм девіантної поведінки, як наркоманія та алкоголізм, але при цьому не забезпечує здійснення превентивних кримінально-правових заходів щодо попередження токсикоманії;
- поява у суспільстві нових діянь, що становлять небезпеку та створюють передумови для поширення токсикоманії;
- динаміка розповсюдження токсикоманії та її соціально шкідливі наслідки для суспільства;
- суспільна правосвідомість, зумовлена правовими традиціями і масштабами токсикоманії.

Протидіяти цій проблемі лише загальносоціальними заходами, на нашу думку, неможливо. Існують усталені історичні передумови визнання цього явища злочином та протидії йому досить жорсткими кримінально-правовими методами. Для криміналізації схилення неповнолітніх до токсикоманії законодавець, безперечно, мав усі підстави. Втім, як переконують у тому дослідження сучасного стану проблеми, історії відповідальності, підстав та принципів криміналізації схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, кримінально-правова регламентація відповідальності за це явище потребує подальшого вдосконалення.

Бібліографічні посилання

1. Гаранский А. Наркомания: методические рекомендации по преодолению наркозависимости. М.: Лаборатория базовых знаний, 2000. 631 с.
2. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. станом на 01.05.2016 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Ефремова Т. Новый словарь русского языка (толково-словообразовательный). М.: Дрофа; Русский язык, 2000.
4. Пятницкая И. Общая и частная наркология: руководство для врачей. М.: Медицина, 2008. 640 с.
5. Заросинський О. Запобігання наркоманії і токсикоманії серед неповнолітніх. *Право України*. 2005. № 2. С. 59-62.
6. Чуприков А. Україні потрібна суїцидологічна служба. *Медицинский Весвіт*. 2001. № 1. Т. 1. С. 99-104.
7. Лінський І., Голубчиков М., Мінко О. Актуальні тенденції поширення залежності від психоактивних речовин в Україні: щорічний аналітичний огляд. Харків, 2007. Вип. 4. 52 с.
8. Сергати́й Н. Урахування медичних показників при розслідуванні злочинів, скоєних особами, які вживають наркотичні засоби. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ України*: збірник наукових праць. Дніпропетровськ, 2005. Спецвипуск. № 2. С. 198.
9. Еремин С. Анализ наркотических средств: руководство по химико-токсикологическому анализу наркотических и других одурманивающих средств. М.: Мир, 1993.
10. Лосич С. Об'єкт схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів. *Форум права*. 2012. № 3. С. 389-394.
11. Пузанова О. Лікарю-практику. *Внутренняя медицина*. 2007. № 4. 134 с.
12. Тимербаева М. Токсикомания среди подростков и детей. *Школьный психолог: методическая газета для педагогов и психологов*. 2010. № 18 (472). С. 23.

13. Петрова В. Наркотики и яды: психоделики и токсические вещества, ядовитые животные и растения. Мн.: Литература, 1996. 592 с.

14. Соболев В. Методы статистического наблюдения и использование данных для социологического анализа проблемы. *Молодёжь и наркотики (социология наркотизма)* / под ред. В. Соболева, И. Рущенко. Харьков: Горсинг, 2000. 317 с.

15. Центр медичної статистики МОЗ України. URL: <http://moz.gov.ua/article/statistic/centr-medichnoi-statistiki-moz-ukraini>.

Надійшла до редакції 25.09.2018

Yarema T.I. Social conditionality of criminal liability for the spread of substance abuse among minors. The article deals with social background of the emergence and spread among youth of such a negative phenomenon as substance abuse. The risks that a person who consumes intoxicants and the negative consequences of this process have been analyzed. The scope of criminal liability that arises as a result of deliberate inducement of minors to substance abuse has been determined.

It turned out that the criminal legal prohibition of actions, the signs of which are contained in Art. 324 of the Criminal Code of Ukraine, is possible if the following reasons exist: the lack of relevant standards in the current criminal law, which to some extent eliminates the reasons for the spread of such forms of deviant behavior as drug addiction and alcoholism, but does not provide for the implementation of preventive criminal legal measures to prevent substance abuse; the emergence in society of new acts that are dangerous and create the prerequisites for the spread of substance abuse; the dynamics of the spread of substance abuse and its socially harmful consequences for society; public justice due to legal traditions and the extent of substance abuse.

However, as one can verify on the basis of the current state of the study of the problem, identifying the historical roots of responsibility, the grounds and principles of criminalizing the incentive of minors to use stupefying drugs, the criminal law regulation of responsibility for this phenomenon requires further improvement.

Keywords: *substance abuse, stupefying substances, minors, social factors, criminal liability.*

РЕЦЕНЗІЯ

Кримінально-виконавче право України: підручник (у 2-х т.) / [Музика А.А., Конопельський В.Я., Письменський С.О. та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є.Ю. Бараша. – Київ: Нац. акад. внутр. справ, ФОРМ Кандиба Т.П. – 2018. – 986 с.

Сьогодні кримінально-виконавче право України знаходиться у процесі трансформування відповідно до європейських і міжнародних стандартів. По суті, триває «перезавантаження» кримінально-виконавчої системи України – від початку виведення її із системи Міністерства внутрішніх справ України до функціонування цієї системи у складі Міністерства юстиції України. Зазначений процес супроводжується, зокрема, ухваленням нових нормативно-правових актів та створенням установ, яких досі в Україні не було. Тому назріла необхідність створення нового підручника з кримінально-виконавчого права.

Розвиток пенітенціарної науки та практичні кроки у сфері пенітенціарної реформи дозволяють стверджувати, що кримінально-виконавче право України стало дійсно самостійною галуззю науки. Воно має свою теорію, предмет і метод, тісно взаємодіє з іншими науками. Кримінально-виконавчий кодекс України сформулював загальні положення виконання/відбування покарань, поняття та зміст основних його інститутів і норм, встановив обсяг і межі правового регулювання виконання кримінальних покарань.

На підставі викладеного видається вдалою ідея авторського колективу на чолі з доктором юридичних наук, професором Євгеном Барашом щодо видання ґрунтовного підручника, підготовленого відповідно до програми навчальної дисципліни «Кримінально-виконавче право» з урахуванням змін і доповнень до чинного кримінально-виконавчого законодавства. У підручнику висвітлені такі питання, як: поняття кримінально-виконавчого права і кримінально-виконавчої політики України; принципи кримінально-виконавчого права; інструментарій, теорія та методологія кримінально-виконавчого права; система кримінально-виконавчого законодавства, його співвідношення з внутрішнім законодавством України й міжнародними нормативно-правовими актами, кримінально-виконавчі правовідносини та правове становище всіх суб'єктів та інших учасників кримінально-виконавчого процесу, система органів та установ виконання покарань, компетенція й функції цих органів щодо застосування засобів кримінально-виконавчого впливу, форми контролю та нагляду за діяльністю органів та установ виконання покарань, порядок та умови виконання й відбування всіх видів кримінальних покарань, види, підстави та порядок звільнення засуджених від відбування покарання. Авторам вдалося логічно, повно та послідовно викласти навчальний матеріал, не порушуючи зв'язок між темами. У виданні сформовано уявлення про систему та зміст дисципліни кримінально-виконавчого права та його завдання.

До рецензованого підручника включено всі теми дисципліни. Висвітлюються основні поняття, категорії, концептуальні положення у доступному для засвоєння вигляді з постановкою, в окремих випадках, наукових проблем, що потребують розв'язання. При цьому зазначаються позиції різних авторів та дослідників, повідомляються останні досягнення науки, що допомагає цілісно сприймати матеріал підручника у поєднанні з творчим підходом до вирішення наукових питань.

Підручник складається із Загальної (том 1) та Особливої частин (том 2). Має 35 розділів, перелік використаної та рекомендованої літератури, кожен розділ містить перелік питань для самоконтролю. Його структура дозволила авторам детально розглянути різні аспекти кримінально-виконавчого права України.

Однією із переваг підручника є те, що автори дають чіткі визначення наукових термінів, які застосовуються в практичній діяльності. Це виключає можливість тлумачень, обумовлених різним розумінням одних і тих самих термінів.

Логічність і послідовність викладеного в підручнику матеріалу надає можливість стверджувати, що вивчення дисципліни за рецензованим підручником створить достатнє уявлення про кримінально-виконавче право України як навчальну дисципліну, її внутрішні зв'язки; в цілому це сприятиме застосуванню набутих знань. Підручник надає можливість здобувачам вищої освіти якісніше здійснювати самостійне навчання, що, як відомо, є однією з основних вимог Болонського процесу. Здобувачі вищої освіти

можуть користуватися викладеним матеріалом також під час написання курсових, дипломних і магістерських робіт.

Надзвичайно актуальними є: положення розділу 1 щодо розмежування понять кримінально-виконавчого права і кримінально-виконавчого законодавства, що ґрунтуються на концепціях загальної теорії права і рекомендаціях, викладених у міжнародно-правових документах (зокрема, «Rule of Law Checklist»), а також враховуючи наукові досягнення у сфері кримінально-виконавчого права; положення розділу 2 «Державна політика у сфері виконання покарань», в якому вдало визначено місце кримінально-виконавчої політики в політиці держави у сфері боротьби зі злочинністю, кримінальною та кримінологічною політикою держави. Також, позитивне враження складає розділ 10, що розкриває систему органів та установ виконання покарань України, їх соціальне призначення і завдання, види органів та установ виконання покарань та їх взаємодія із державними інституціями та громадськістю. Цікавим для читачів є розділ 30, в якому окремо обговорено особливості відбування покарання у вигляді позбавлення волі засудженими жінками. Особливу увагу привертає викладення матеріалу щодо правового статусу жінок, засуджених до позбавлення волі, а зокрема особливості відбування покарання засудженими вагітними жінками, матерями – годувальницями та жінками, які мають дітей до трьох років.

Порівняно з іншими підручниками «Кримінально-виконавче право України» у рецензованому виданні вперше висвітлені положення щодо інституту пробації. У розділі 34 «Звільнення засуджених від відбування покарання» ґрунтовно та всебічно проаналізовані норми кримінального та кримінально-виконавчого законодавства про зазначений інститут, зокрема норми про застосування амністії та здійснення помилування засуджених, порядок відповідного звільнення останніх.

Враховуючи викладене, є всі підстави стверджувати, що рецензований підручник заслуговує бути рекомендованим до використання у навчальному процесі студентами, курсантами, аспірантами, викладачами вищих навчальних закладів юридичного профілю, а також науковцями, практичними працівниками кримінально-виконавчої системи і правоохоронних органів, судьями та іншими юристами, які цікавляться проблемами кримінально-виконавчого права.

Водночас слід висловити побажання щодо подальшого вдосконалення структури рецензованої праці, до якої доцільно було б включити розділ „Глосарій”.

У цілому за змістом, структурою, логікою та послідовністю викладення матеріалу підручник «Кримінально-виконавче право України (в двох томах)» справляє позитивне враження, є оригінальним виданням, яке має наукову новизну та практичну цінність.

**Доктор юридичних наук,
професор**

О.Г. Колб

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Барабаш Ольга Олегівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного та інформаційного права Національного університету «Львівська політехніка»

Большаков Сергій Валерійович – ад'юнкт кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Боняк Валентина Олексіївна – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Гавриш Олег Степанович – викладач кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ганжело Вікторія Олексіївна – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Гаркуша Вячеслав Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Дмитращук Олена Станіславівна – аспірантка кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ

Єрменчук Олександр Петрович – кандидат юридичних наук, (Служба безпеки України)

Захарова Ольга Валеріївна – здобувач Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Іваниця Андрій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Карпенко Роман Валерійович – викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Коломієць Вадим Юрійович – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Коцюба Сергій Анатолійович – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кравченко Ірина Сергіївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Краснобрижний Ігор Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Крижановський Олексій Миколайович – старший викладач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Макаренко Наталія Костянтинівна – кандидат юридичних наук, доцент, здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ

Мартиненко Володимир Олександрович – аспірат кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ

Мирошниченко Володимир Олексійович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Михайлов Владислав Олексійович – ад'юнкт кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Мічченко Сергій Іванович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, габілітований доктор правничих наук за спеціальністю «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» (Республіка

Польща), проєктор Національної академії прокуратури України,

Мрочко Роман Миколайович - здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Пайда Юрій Юрійович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

Попович Євген Миколайович – доктор юридичних наук, доцент, головний науковий співробітник сектору науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності лабораторії теоретичних досліджень, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса

Преловський Костянтин Валентинович – здобувач Національної академії Служби безпеки України

Пугач Анатолій Володимирович – здобувач Науково-дослідного інституту публічного права

Саксонов Владислав Борисович – кандидат юридичних наук, доцент (Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», юридичний факультет)

Свиридова Людмила Вікторівна – кандидат юридичних наук, завідувач лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса

Сердюк Ігор Анатолійович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Соловйова Ольга Миколаївна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Талдикін Олександр Васильович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Філіпенко Наталія Євгенівна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач сектора науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності лабораторії теоретичних досліджень, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. М. С. Бокаріуса

Цибенко Олександр Сергійович – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Чіпець Олександр Іванович – керівник Новомосковського ВП ГУНП у Дніпропетровській області

Чумак Володимир Валентинович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

Щокін Роман Георгійович – кандидат юридичних наук, доцент, докторант Міжрегіональної Академії управління персоналом

Ярема Тарас Ігорович – здобувач кафедри кримінального права Науково-дослідного інституту публічного права

CONTENT

**THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW.
CONSTITUTIONAL LAW**

Bonyak V.O. Organization and functioning of bodies that carried out punitive and repressive and law-enforcement functions in Soviet legal doctrine	6
Barabash O. O. Main means of stimulating positive human behavior: general theoretical aspect	12
Payda Yu.Yu. Definition legal remedies for human rights	16
Saksonov V. B. Genesis of the category "source (form) of law"	20
Serdyuk I.A. Pluralism of approaches towards determination of quantitative aspect of stages of law enforcement process	25
Taldykin O.V. Crypto currency as a financial factor of netocracy	29

ISSUES OF LAW-ENFORCEMENT AND PUBLIC ADMINISTRATION

Garkusha V.V. Features of reforming the information and analytical support of the National Police	36
Yermenchuk O.P. European experience in critical infrastructure protection: legal analysis and perspectives of implementation in Ukraine	40
Ivanytsya A.V. Tasks, directions and principles of personnel politics in the bodies of police of Ukraine	47
Kravchenko I.S. Pressing questions of completing of subdivisions of National Police of Ukraine	52
Krasnobryzhyy I.V. Possible material and technical equipment of employees of the National police of Ukraine, called to fight crimes in the sphere of economy and high technologies	58
Miroshnichenko VO, Gavrish O.S. Video surveillance as a tool to ensure transport safety	60
Solovyova O.M., Ganzhelo V.O. Administrative law enforcement of the right to arms in Ukraine: problems and perspectives	64
Chumak V.V. Reform of the national police system of Lithuania: strategic directions and results	70
Shchokin R.G. Administrative contract as specific form of public administration in the field of education	74
Bolshakov S.V. Operational-search support for the combat-service activity of the National police in the time of the crisis situations threatening national security: problem statement	78
Zakharova O.V. International standards and their impact on the legal protection of public morality in Ukraine	82

Mykhaylov V.O. Historical and legal aspects of formation regime of legality and discipline in the police of Ukraine	88
Prelovskyy K.V. Essence and content of the concept of critical infrastructure of banking system of Ukraine	94
Pugach A.V. Classification of procedures for proceedings in administrative defense	99
COMBATING CRIME: CRIMINAL-LEGAL, CRIMINOLOGICAL AND FORENSIC SUPPORT	
Minchenko S.I., Dmytrashchuk O.S. Problems of implementation of international standards for the prevention of domestic violence in Ukraine	105
Popovych Ye.M. Theoretical and legal analysis of the interaction between preliminary investigation authorities and forensic science institutions	110
Makarenko N.K. Criminological definition of professional crime behavior of human and its study in a european scientific opinion	115
Svyrydova L.V. Speech linguistic expertise at the present stage of development	120
Filipenko N.Ye. Use of biomedical animals for special and anti-terrorist operations	125
Karpenko R. V. Characteristics of the investigation stages of infliction of bodily injuries committed by minors	131
Kolomiyets V.Yu. Historical and legal analysis of criminal liability for causing bodily injuries (XX-XXI centuries)	137
Kotsyuba S.A. Tactical aspects of investigation of firearms misappropriation made by servicemen	144
Kryzhanovskyy O.M. Main areas of strategy implementation to prevent crimes in economic activity	148
Martynenko V.O. personality of offender - civil servant in the system of empirical studies to prevent abuse of power or position	154
Mrochko R.M. Offender's identity as a element of forensic description of pumping	158
Tsybenko O.S. Forensic description of offender's identity committing illegal possession of cars by overcoming protection systems	162
Chipets O.I. Scientific approaches to determination of ways of illegal movement of firearms	167
Yarema T.I. Social conditionality of criminal liability for the spread of substance abuse among minors	171
Reviews	176
Authors	178

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ**

Науковий журнал

2018

№ 2 (93)

Українською, російською та англійською мовами

Редактор, оригінал-макет –
А.В. Самотуга

Редактори: *Н.Ю. Веріго, Л.В. Омельченко*

Підп. до друку 28.09.2018 р. Формат 70x100/16. Друк цифровий, трафаретний (RISO).
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 10,75. Обл.-вид. арк. 11,25.
Зам. № 09/18-зб. Тираж – 100 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6054 від 28.02.2018 р.